

Arūnas Streikus

Sovietų
valdžios
antibažnytinė
politika
Lietuvoje
(1944–1990)

Arūnas Streikus

Sovietų
valdžios
antibažnytinė
politika
Lietuvoje
(1944-1990)

LIETUVOS GYVENTOJŲ
GENOCIDO IR REZISTENCIJOS
TYRIMO CENTRAS

VILNIUS 2002

UDK 947.45.08

St11

Recenzentai:

prof. habil. dr. Vygintas Pšibilskis

dr. Regina Laukaitytė

Dailininkas

Alfonsas Žvilius

ISBN 9986-757-53-3

© Arūnas Streikus, 2002

© Dailininkas Alfonsas Žvilius, 2002

© Lietuvos gyventojų genocido ir
rezistencijos tyrimo centras, 2002

Pratarmė

Ši knyga - tai darbo, pradėto dar 1995 m. pabaigoje, rezultatas. Per penkerius metus po Nepriklausomybės atkūrimo Lietuvos katalikų bažnyčia išnaudojo tą pasitikėjimo avansą, kurį buvo užsitarnavusi dėl sovietų režimo metais patirto persekiojimo ir pastangų nepasiduoti totalinei valdžios kontrolei. Atgimimo metais tapusi vienu iš svarbiausių traukos centrų, kaip tik anuomet Bažnyčia bene labiausiai buvo nustumta į visuomenės gyvenimo pakraštį. Galima daryti prielaidą, kad ne viena iš tokio reiškinių priežasčių glūdi nesenoje mūsų istorijoje. Penkiasdešimt metų vykdytas visuomenės ateizavimas, Bažnyčios veiklos ribojimas ir kišimasis į jos vidaus gyvenimą siekiant kuo labiau jai pakenkti negalėjo nepalikti pėdsakų. Noras išsiaiškinti istorinės patirties įtaką dabartinei Bažnyčios būklei ir buvo didžiausia paskata pradėti sovietų valdžios anti-bažnytinės politikos tyrimą.

Labiau besidomintys šia tematika skaitytojai turėtų pastebėti, kad nemažai knygoje minimų faktų ir išdėstytų autorių minčių galima rasti straipsniuose, publikuotuose „Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštyje“, Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centro leidinyje „Genocidas ir rezistencija“. Į vieną vietą surinkus po atskirus straipsnius išsibarsčiusius fragmentus, papildžius juos naujais duomenimis ir dar kartą apmąsčius formuluotes, knygoje, kuri parengta Vilniaus universitete 2001 m. apgintos disertacijos pagrindu, bandyta pateikti vientisą prieš Bažnyčią taikytų veiklos būdų ir jų raidos vaizdą. Kaip tai pavyko, tesprendžia skaitytojai, kurių kritinių pastabų, komentarų ir vertinimų nekantriai lauksiu.

Ši knyga nebūtų atsiradusi be daugelio žmonių paramos. Labiausiai esu dėkingas dr. Algirdui Jakubčioniui, kuris bu-

vo ne tik šio, bet ir pirmųjų mano mokslinių darbų vadovas. Dr. A. Jakubčionis daugiausia prisidėjo ir prie šio darbo rankraščio tobulinimo, nes jam teko skaityti pirmąjį jo variantą. Kaip tyrinėtoji jis man, be abejo, padarė didžiausią įtaką. Už visokeriopą pagalbą ir skatinimą domėtis šia tema norėčiau padėkoti ir dr. vyskupui Jonui Borutai SJ. Labai padėjo ir vertingi patarimai bei kritinės pastabos, kuriuos pareiškė moksliniai šios knygos recenzentai prof. habil. dr. Vygintas Pšibilskis ir dr. Regina Laukaitytė, doktorantūros komiteto nariai prof. habil. dr. Mečislovas Jučas, prof. habil. dr. Antanas Tyla ir prof. habil. dr. Liudas Truska. Taip pat dėkoju šią knygą išleidusiam Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centrui.

Arūnas Streikus

Ivadas

Sovietų okupacija Lietuvoje, su nedidele pertrauka trukusi pusę amžiaus, paliko ryškų pėdsaką mūsų šalies istorijoje, ir išsiaiškinti jos padarinius svarbu ne tik istorikams - tai labai reikalinga ir mūsų visuomenės istorinės atminties bei savimonės nuskaidrinimui. Totalitarinis sovietų režimas, marksistinę istoriosofiją paskelbęs vienintele moksline pasaulėžiūra, siekė pagal ją visiškai pakeisti žmogaus ir visuomenės būtį, pajungti juos visa apimančiai valstybės kontrolei. Religija yra tam tikros kultūros pamatas, kodas, ji egzistuoja ir institucionalizuota forma, o tai reiškia, kad ji veikia kaip atskiras visuomenės gyvenimo dalyvis, galintis būti tarpininku tarp individo ir visagalės valdžios struktūrų. Dėl šių priežasčių vieni iš svarbiausių sovietizavimo proceso tikslų buvo

vykdyti prievartinę visuomenės ateizaciją, varžyti religinių institucijų veiklą ir jas naikinti.

Religijos veiksnys turėjo ypatingą reikšmę sovietizavimo eigai Lietuvoje, kurios visuomenė prieš susidurdama su sovietų režimu buvo mažai sekuliarizuota ir konfesiniu atžvilgiu buvo beveik homogeniška. Katalikų bažnyčia (toliau - KB), turėjusi tankų religinių ir pasaulietinių organizacijų tinklą, sudarė veiksmingą, autonomišką socialinės komunikacijos sistemą. Be to, religija Lietuvoje, ne taip, kaip tuo pat metu okupuotose kitose Baltijos valstybėse, buvo svarbi tautinio identiteto dalis. Visa tai darė Bažnyčią potencialiai galinga režimo oponente, kurios įtakos mažinimui režimas buvo priverstas skirti daug dėmesio. Taigi sovietų valdžios ir KB santykiai yra svarbi XX a. antrosios pusės Lietuvos istorijos dalis, jų nuodugnai neišnagrinėjus šio laikotarpio samprata būtų nevisavertė.

Posovietinė istoriografija dėmesį sutelkė į labiausiai matomus ir skaudžiausius sovietų režimo patirties aspektus. Daugiausia tiriama represijos, tautos pasipriešinimo slopinimas, ekonominio ir politinio gyvenimo sovietizavimas. Mokslinių darbų apie sovietų valdžios Lietuvoje vykdytą antireliginę politiką, kaip ir apskritai sovietinės sociokultūrinės, pasaulėžiūrinės politikos problemoms skirtų tyrimų, vis dar yra labai nedaug. Atkūrus Nepriklausomybę buvo paskelbti tik keli moksliniai straipsniai, analizuojantys atskirus antibažnytinės politikos tarpsnius arba problemas, tuo tarpu apibendrinančio ir visą sovietų valdymo laikotarpį apimančio, archyviniais dokumentais pagrįsto, išsamaus KB padėties sovietmečiu tyrimo iki šiol nebuvo atlikta.

Pastangas aprašyti ir nagrinėti sovietų valdžios Lietuvoje vykdytą antibažnytinę politiką galima sugrupuoti

tik pagal jų atsiradimo vietą ir laiką, nes ryškesnius interpretacijų skirtumus, be sovietinių vertinimų, išvelgti sunku. Išskirtinos trys darbų grupės: 1) išeivijos ir užsienio autorių darbai; 2) darbai, išleisti sovietinėje Lietuvoje; 3) posovietiniai darbai. Tik apie paskutinės grupės darbus galima kalbėti kaip apie istorinius tyrimus tikraja šio termino prasme, nes tik juose analizės objektas vertinamas kaip praeities reiškiny, tuo tarpu pirmųjų dviejų grupių autoriai į sovietų režimo politiką, vykdytą Bažnyčios atžvilgiu, neretai žvelgė kaip į aktualią rašymo momentu realiją. Be to, sovietinė historiografija paprastai pateikdavo oficialųjį valdžios požiūrį ir buvo vienas iš antibažnytinės veiklos įrankių, todėl ją galima vertinti ir kaip vieną iš nagrinėjamą temą atskleisti padedančių šaltinių.

Pirmosios grupės darbams, be jau minėto istorinės perspektyvos trūkumo, būdinga ir tai, kad juose ribotai panaudoti pirminiai istorijos šaltiniai, kurie jų autoriams buvo neprieinami. Sovietinės spaudos ir tendencingai atrinktų šaltinių publikacijos, įvairiais būdais progeležinę uždangą prasiskverbusios informacijos nuotrupos, kuriomis tegalėjo naudotis Vakaruose gyvenę autoriai, dažnai apribodavo galimybes pateikti nuodugnesnę analizę. Pirmasis Vakarų pasiekusią informaciją apie Bažnyčios padėtį sovietų okupuotoje Lietuvoje susisteminti ir įvertinti septintojo dešimtmečio pradžioje pabandė Juozas Vaišnora MIC, pasirašęs literatūriniu J. Savojo slapyvardžiu¹. Jis daugiausia dėmesio skyrė postalininio laikotarpio sovietų režimo politikai, vykdytai religijos atžvilgiu, ir tik prabėgomis užsiminė apie

1 J. Savasis, *Kova prieš Dievą Lietuvoje*, Putnam, 1966.

religijos persekiojimus ankstesniais metais. J. Vaišnoros pateikti faktiniai duomenys buvo labai apytikriai arba visai netikslūs. Apibendrinamas pateiktą informaciją, jis priėjo išvadą, kad sovietų režimas iki septintojo dešimtmečio vidurio Lietuvoje nepadarė didesnių nuostolių KB. Po kelerių metų pasirodė Mato Raišupio parengta apybraiža², kurioje tikėjimo persekiojimas sovietinėje Lietuvoje atskleidžiamas daugiau per atskirų katalikų dvasininkų likimo prizmę. Su paskutinio, dar nuo nepriklausomos Lietuvos laikų savo pareigas ėjusio vyskupo Kazimiero Paltaroko mirtimi autorius siejo atskiros Lietuvos KB istorijos epochos pabaigą, nors ir nenurodė esminių jos požymių. M. Raišupis jau naudojosi sovietinėje Lietuvoje nuo septintojo dešimtmečio pradžios leistomis šaltinių publikacijomis, kurios turėjo „demasukuoti“ režimui priešišką katalikų dvasininkų veiklą ir jų ryšius su ginkluotu pogrindžiu.

Būtent šios publikacijos, taip pat dėl aštuntajame dešimtmetyje pralaidėsne pasidariusios geležinės uždangos ir „Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronikos“ (toliau - „Kronika“) leidybos pagausėjusi informacija apie Bažnyčios padėtį sovietų okupuotoje Lietuvoje paskatino Vakaruose vėl imtis nagrinėti sovietų režimo ir Bažnyčios santykius. Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje išėjo Vytauto Vardžio monografija³ apie Bažnyčios ir religijos vietą sovietinės Lietuvos politiniuose procesuose, kuri panaudotų šaltinių gausa ir teorinės analizės lygiu išsiskiria iš kitų Vakaruose pasirodžiusių darbų šia tema. Svarbiausias autoriaus tyrimo objektas buvo nacionaliz-

2 M. Raišupis, *Dabarties kankiniai*, Chicago, 1972.

3 V. Vardys, *The Catholic Church, dissent and nationality in soviet Lithuania*, New York, 1978.

mo ir katalikiškumo konvergencija aštuntojo dešimtmečio disidentiniame sąjūdyje, tačiau daug dėmesio jis skyrė ir Bažnyčios padėties evoliucijai sovietų režimo sąlygomis ankstesniais metais, nes be to nebuvo galima paaiškinti ir aštuntojo dešimtmečio procesų. Religinės politikos sušvelnėjimą po Josifo Stalino mirties autorius aiškino režimo siekiu integruoti į sovietinę visuomenę tikinčiuosius, kurie iki tol laikyti jos priešais. Lietuvoje KB tai suteikė viltį, išsilaikiusią iki septintojo dešimtmečio pradžios ir kuriam laikui atitolinusią katalikiškąjo pasipriešinimo judėjimo kristalizaciją, kad jos gyvenimo sąlygos pamažu normalės. V Vardys, kaip ir dauguma Vakarų bei išeivijos autorių, disidentinio sąjūdžio stiprumą Lietuvoje siejo su KB veikla. Vienas iš Bažnyčiai skaudžiausių sovietų antibažnytinės politikos padarinių, jo nuomone, buvo kunigų parengimo kontrolė.

Beveik tuo pačiu metu pasirodė ir Kestono koledžo Religijos ir komunizmo studijų centro (Didžioji Britanija) vadovo Michaelio Bourdeaux darbas⁴, analizuojantis Bažnyčios padėtį sovietų okupuotoje Lietuvoje. Tiesa, didesnė jo dalis – tai dokumentų publikacijos. M. Bourdeaux pažymėjo, kad Lietuvoje veikusių KB parapijų tinklas visuomet buvo tankesnis nei atitinkamai kitų konfesijų kituose Sovietų Sąjungos regionuose. Taip buvę dėl smarkaus pasipriešinimo okupaciniam režimui, kuris, pasak autoriaus, nulėmė tai, kad Lietuvoje Bažnyčia nukentėjo mažiau negu būtų nukentėjusi, jei pasipriešinimo nebūtų buvę.

Kai kurias KB egzistavimo sovietų režimo sąlygomis problemas monografijoje apie opoziciją režimui aptarė ir

4 M. Bourdeaux, *Land of crosses: The struggle for religious freedom in Lithuania 1939-1978*, Devon, 1979.

Tomas Remeikis⁶. Jis neigiamai vertino septintajame ir aštuntajame dešimtmetyje Šventojo Sosto komunistinių režimų atžvilgiu vykdytą politiką, ne pagerinusią Bažnyčios padėtį Lietuvoje, o tik sutvirtinusią sovietų režimui palankių Bažnyčios hierarchų padėtį. T. Remeikis taip pat bandė svarstyti, ar Lietuvos visuomenės sekularizaciją labiausiai skatino sovietų režimo vykdyta antibažnytinė politika, ar svarbesni buvo kiti veiksniai. Polemizuodamas su V Vardžiu, T. Remeikis, nors ir neįveikė sovietų režimo politikos poveikio, vis dėlto nemainė jį buvus svarbiausiu veiksnium⁶.

Katalikybės ir nacionalizmo santykių sovietinėje Lietuvoje nagrinėjo Kęstutis Girnius⁷, kuris bandė paneigti „lietuvių kataliko“ teoriją ir įrodyti, kad katalikybės ir lietuviškojo nacionalizmo suartėjimas labiausiai pasireiškė būtent sovietmečiu ir jį sąlygojo interesų sutapimas, o ne objektyvi lietuviškumo ir katalikybės giminytė. Prie pirmosios grupės darbų reikėtų priskirti ir jau gerokai po sovietinės sistemos žlugimo pasirodžiusią sintetinę studiją „Krikščionybė Lietuvoje“⁸, kurios skyrius apie XX a. antrosios pusės Bažnyčios istoriją parengė V Vardys ir K. Girnius.

Pirmieji sovietinės istoriografijos darbai apie KB padėtį sovietinėje sistemoje pasirodė XX a. aštuntojo dešimtmečio pradžioje. Tai nebuvo objektyvūs moksliniai

5 T. Remeikis, *Opposition to soviet rule in Lithuania 1945-1980*, Chicago, 1980.

6 Ibid., p. 126-127.

7 K. Girnius, „Nationalism and the Catholic Church in Lithuania“, *Religion and nationalism in Soviet and East European politics*, ed. by P. Ramet, Durham, 1984, p. 82-103.

8 *Krikščionybė Lietuvoje*, Chicago, 1997.

niai tyrimai: juose tendencingai atrinktais ir pateiktais istorijos faktais siekta pagrįsti ateistinės propagandos teiginius. Sovietinė istoriografija pabrėžė politinių sovietų valdžios ir Bažnyčios konflikto pobūdį, stengėsi įrodyti, kad svarbiausia pastoracinės veiklos suvaržymų ir represijų prieš dvasininkus priežastis buvo Bažnyčios priešinimasis naujajai socialinei santvarkai⁹. Sovietinė istoriografija taip pat tvirtino, kad šeštajame ir septintajame dešimtmetyje dauguma katalikų dvasininkų, neva matydami, jog dėl jų priešiškuo sovietų valdžiai Bažnyčia gali būti izoliuota nuo visuomenės, tapo politiškai lojalūs, kartu jie siekė prisitaikyti prie naujų sąlygų ir taip sustiprinti religijos įtaką¹⁰. Kiek kitaip Bažnyčios padėtis buvo traktuojama užsieniui skirtose propagandinėse sovietinių autorių brošiūrose. Kaip pavyzdį galima paminėti J. Rimaičio knygą¹¹, kurioje KB gyvenimas rodomas pagrazintai, joje sovietinės sistemos ir religijos nesuderinamumas nepabrėžiamas.

Sovietų okupuotoje Lietuvoje būta ir režimo nekontroliuojamų mėginimų aprašyti bei analizuoti antireliginę politiką. Aštuntajame dešimtmetyje aktyvus disidentinio sąjūdžio dalyvis Vytautas Skuodis pogrindžio sąlygomis sugebėjo parengti išsamią studiją, kurioje apžvelgė ateistinę literatūrą, pasirodžiusią Lietuvoje iki

9 J. Aničas, *Socialinis politinis katalikų bažnyčios vaidmuo Lietuvoje 1945-1952 m.*, Vilnius, 1971; idem, *Katalikiškasis klerikalizmas Lietuvoje 1940-1944 m.*, Vilnius, 1972.

10 J. Aničas, J. Mačiulis, *Katalikybės evoliucija socializmo sąlygomis*, Vilnius, 1979; *Vatikano antrasis ir po jo*, straipsnių rinkinys, Vilnius, 1971.

11 J. Rimaitis, *Religion in Lithuania*, Vilnius, 1971.

1976 m. Tai labiau bibliografinio pobūdžio darbas, pateikiantis tyrėjams daug kiekybinių duomenų apie ateistinės literatūros leidimo mastą tam tikrais laiko tarpsniais ir jos temas. Ši studija buvo išleista tik Lietuvai atkūrus nepriklausomybę¹².

Žlugus sovietų režimui, susidarė gerokai palankesnės sąlygos laisvai nagrinėti nesena praeitį, nes: 1) nebeliko išorinės politinės cenzūros; 2) tapo prieinami slapti sovietų valdžios institucijų archyviniai dokumentai; 3) atsirado poreikis istoriškai įvertinti praėjusią epochą. Sovietų režimo vykdytas Bažnyčios persekiojimas taip pat tapo viena iš populiariausių temų. Periodiniuose leidiniuose pasipylė srautas straipsnių apie represijas prieš dvasininkus, bažnyčių uždarinėjimą, tikinčiųjų pasipriešinimą¹³, įdomiausių šaltinių publikacijų ar pagal juos parengtų populiariai parašytų knygų¹⁴. Mokslinių sovie-

12 V. Skuodis, *Dvasinis genocidas Lietuvoje*, Vilnius, 1996.

13 A. Petruelis, „Kristaus kraujas ideologų taurėje (Apie Vilniaus kalvarijų išsprogdinimą 1963 m.)“, *Gimtas kraštas*, 1989 m. rugsėjo 13 d.; „Taikos Karalienės kančia ir džiaugsmas“, *Vakarai*, 1991, Nr. 1, p. 12-22; B. Kašelionis, „Ką baugino bažnyčios“, *Apžvalga*, 1992 m. gruodžio 10 d.; N. Gaškaitė, „Tebūnie Dievo valia“, *Naujasis dienovidis*, 1994 m. sausio 21 d.; A. Kašeta, „Dvasininkijos aukos pokario metais“, XX/ *amžius*, 1994 m. lapkričio 16 d.; I. Bogomolovaitė, D. Stancikas, „Vysk. V. Borisevičiaus tardymas ir žūtis“, XX/ *amžius*, 1994 m. spalio 21 d.; V. Ardžiūnas, „Nešvarios paslapties našta (Apie kandidatų j seminariją sovietų laikais verbavimą)“, *Lietuvos aidas*, 1995 m. vasario 7 d.

14 D. Stancikas, „NKVD kovos prieš Bažnyčią metodai 1940-1941 m.“, *Laisvės kovų archyvas*, 1996, Nr. 16, p. 176-183; J. Andriūnas, Paskutinė informacija į LKP CK, *Vakarinės naujienos*, 1996 m. gruodžio 12 d.; B. Puzinavičius, „Ketinimai steigti autokefalinę „katalikų“ bažnyčią“, *Tautos atmintis*, 1997, Nr. 2, p. 51-54; V. Spengla, „*Akiplėša*“: *KGB kova prieš Bažnyčią*, Vilnius, 1996; V. Spengla, *Atlikę pareigų: Vyskupai KGB (NKGB, MGB) kalėjimuose*, Vilnius, 1997.

tų valdžios antireliginės politikos tyrimų daugiau pasirodė tik XX a. paskutinio dešimtmečio antroje pusėje¹⁵. Juose panaudota daug sovietų valdžios institucijų archyvinių dokumentų, atskleisti Bažnyčios praradimai dėl sovietų valdžios vykdytos politikos. Reikia paminėti ir keletą jau žlugus sovietų režimui pasirodžiusių užsienio autorių darbų, kuriuose nagrinėjama sovietų valdžios politika Rusijos stačiatikių bažnyčios (toliau - RSB) atžvilgiu¹⁶ arba bendri Sovietų Sąjungoje vykdytos antireliginės politikos principai¹⁷.

Šiame darbe panaudotus šaltinius galima suskirstyti į dvi pagrindines grupes: 1) sovietų valdžios institucijų, planavusių ir vykdžiusių antibažnytinę politiką, archyviniai dokumentai; 2) Bažnyčios aplinkoje atsiradę liudijimai. Jau septintajame dešimtmetyje serijoje „Faktai kaltina“ buvo išspausdinti sovietų ateistinės propagandos ir istoriografijos tezėms pagrįsti reikalingų archyvinių dokumentų rinkiniai, kurių didžiąją dalį sudarė

15V. Pšibilskis, „Byla dėl Vilniaus arkikatedros 1949-1956 m.“, *Kultūros barai*, 1995, Nr. 5, p. 67-71; A. Streikus, „Sovietų valdžios antibažnytinę politika Lietuvoje 1953-1967 m.“, *Genocidas ir rezistencija*, 1997, Nr. 1, p. 123-159; R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.“, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1997, p. 178-197; K. Misius, „Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1998, 1.12, p. 84; A. Streikus, SSRS-Vatikano santykiai ir sovietų valdžios politika Bažnyčios atžvilgiu Lietuvoje 1945-1978 m., *Genocidas ir rezistencija*, 1999, Nr. 2, p. 66-80.

16 M. Шкаровский, *Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве*, Москва, 1999; Т. Чумаченко, *Государство, православная церковь, верующие. 1941-1961 г.*, Москва, 1999.

17 J. Anderson, *Religion, state and politics in the Soviet Union and successor states*, Cambridge, 1994.

dvasininkų tardymo protokolų ištraukos¹⁸. Be konteksto pateikti ir dažniausiai prievarta išgauti kunigų liudijimai turėjo parodyti Bažnyčios politinį angažuotumą ir jų vaidmenį pagrindžio veikloje. Kai žlugus sovietinei sistemai tyrėjams pasidarė prieinami išlikę sovietų valdžios institucijų archyvai, šie tendencingai atrinkti dokumentų rinkiniai prarado vertę.

Tiriant sovietų valdžios antibažnytinę politiką itin svarbūs yra vadovaujančių komunistų partijos institucijų, kurios nustatydavo pagrindines antireliginio darbo kryptis ir sprendė svarbiausius su tuo susijusius klausimus, dokumentai. Darbe panaudoti Lietuvos ypatingojo archyvo Lietuvos komunistų partijos (toliau - LKP) dokumentų skyriuje saugomi LKP Centro komiteto (toliau - CK) biuro posėdžių protokolai ir nutarimai, LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus parengtos pažymos, taip pat vadinamajame ypatingajame applanke sukaupti ypač slapti LKP CK biuro nutarimai ir su jų svarstymu susijusi medžiaga¹⁹. Nagrinėjamu laikotarpiu Sovietų Sąjungoje kontroliuoti religines organizacijas, išskyrus RSB, ir konkrečiai vykdyti komunistų partijos vadovybės numatytus bendrus antireliginio darbo uždavinius buvo patikėta Religinių kultūrų reikalų tarybai prie SSRS Ministrų Tarybos (toliau - RKRT)*, kuri kiekvienoje srityje bei sąjunginėje res-

18 *Žudikai bažnyčios prieglobstyje*, sud. B. Baranauskas ir G. Erslavaitė, Vilnius, 1960 (1-asis leidimas), 1962 (2-asis leidimas).

19 Lietuvos ypatingasis archyvas, LKP dokumentų skyrius (toliau - LYA LKP DS), f. 1771.

* Iki 1965 m. dar veikė ir Rusijos stačiatikių bažnyčios reikalų taryba (RSBRT), vėliau jos abi buvo sujungtos į vieną Religijos reikalų tarybą (RRT).

publikoje turėjo savo įgaliotinius, ir sovietų saugumo policijos (Valstybės saugumo liaudies komisariato (toliau - NKGB), Valstybės saugumo ministerijos (toliau - MGB), Valstybės saugumo komiteto (toliau - KGB)) įstaigoms. Šių institucijų archyviniai dokumentai yra pagrindinis šaltinis temai atskleisti. Naudojantis RKRT ataskaitomis ir pranešimais SSRS Ministrų Tarybai (toliau - MT) ir Sovietų Sąjungos komunistų partijos (toliau - SSKP) CK, posėdžių protokolais, pokalbių su valdžios pareigūnais ir religinių organizacijų atstovais stenogramomis, saugomomis Rusijos Federacijos valstybiniame archyve²⁰, buvo galima analizuoti antibažnytinės politikos sprendimų priėmimo mechanizmą, parodyti centrinių ir vietos valdžios institucijų nesutarimus dėl šios politikos taktikos. RKRT įgaliotinio Lietuvoje archyvinis fondas, kurio didžiąją dalį sudaro susirašinėjimo su RKRT, LKP CK, LSSR MT ir kitomis sovietų valdžios institucijomis dokumentai, įvairios informacinės įgaliotinio pažymos ir ataskaitos²¹, suteikė daug informacijos apie konkrečius antibažnytinės veiklos būdus ir jos rezultatus. Buvusio KGB padalinio Lietuvoje archyviniai dokumentai padėjo atskleisti specifinius šios institucijos darbo metodus, taikytus griauinant Bažnyčią iš vidaus, užtikrinant visišką jos veiklos kontrolę. Svarbiausi nagrinėjamai temai buvo skyrių, kurie tiesiogiai kontroliavo Bažnyčios veiklą ir stengėsi daryti jai įtaką, informaciniai pranešimai, sektų dvasininkų

20 Rusijos Federacijos valstybinis archyvas (toliau - RFVA), f. 6991, ap. 3.

21 Lietuvos centrinis valstybės archyvas (toliau - LCVA), f. R-181; LYA LKP DS, f. 1771.

operatyvinės įskaitos bylos ir nuteistųjų tardymo bylos²². KGB ir visų kitų sovietų valdžios institucijų dokumentus būtina vertinti itin kritiškai, nes net slapčiausi iš jų pažymėti melo ir demagogijos, kuriais buvo pagrįsta visa sovietinė sistema, ženklai. Be to, nemažai konkrečių antireliginės politikos veiksnių buvo atlikti tik pagal žodines instrukcijas. Todėl, kiek buvo įmanoma, stengtasi šiuose dokumentuose esančią informaciją lyginti su kitų šaltinių duomenimis.

Informatyviausias antrosios grupės šaltinis, naudotas šiame darbe, yra 1972-1989 m. pogrindyje išleistas 81 „Kronikos“ numeris²³. Čia galima rasti gausybę sovietų valdžios vykdyto tikičiųjų diskriminavimo, jų pasipriešinimo faktų, sovietų valdžios ir Bažnyčios santykių vertinimų. Vertingas informacijos apie Bažnyčios reagavimą į valdžios veiksmus šaltinis yra Kauno arkivyskupijos kurijos archyve saugomi dokumentai - kunigų raštai kurijai, vyskupijų valdytojų tarpusavio susirašinėjimas, užrašyti pokalbiai su valdžios pareigūnais. Šiai grupei taip pat priskirtini dvasininkų, nagrinėjamų įvykių tiesioginių liudininkų, atsiminimai²⁴, kurie suteikė galimybę ne tik suvokti konkrečią dramatišką įvykių patirtį, bet ir pateikti alternatyvą ideologizuotiems, dažnai neatspindintiems tikrovės sovietų valdžios doku-

²² Lietuvos ypatingasis archyvas (toliau - LYA), f. K-1.

²³ Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika: Pogrindžio leidinys, Chicago, 1974-1997, t. 1-10.

²⁴ J. Stankevičius, *Mano gyvenimo kryžkelės*, mašinraštis, kopija asmeniniame A. Streikaus archyve; J. Juodaitis, *Praeities šešėliai*, rankraštis, Vilniaus universiteto (toliau - VU) Istorijos fakulteto Bažnyčios istorijos kabinetas; L. Tulaba, *Nuo Dusios iki Tiberio*, Roma, 1993, t. 1-3; S. Kiškis, *Aš padarysiu jus žmonių žvejais*, Kaišiadorys, 1994.

mentams. Itin reikšmingi šiuo požiūriu yra kan. Juozapo Stankevičiaus, 1947-1965 m. buvusio pačiame Bažnyčios gyvenimo įvykių centre, atsiminimai, parašyti dienoraščio forma. Nors ir labai subjektyvūs, jie leido visiškai kitaip interpretuoti faktus, atsispindinčius oficialiuose archyvuose dokumentuose.

Pakankamai daug išlikusių archyvinių dokumentų ir asmeninių liudijimų sukuria palankias sąlygas analizuoti sovietų valdžios politikos, vykdytos KB atžvilgiu, raidą Lietuvoje.

Šio darbo tikslai:

1) aptarti sovietų režimo antibažnytinės politikos genezę;

2) išnagrinėti 1944-1990 m. Lietuvoje prieš KB taikytas veiklos formas: kišimasi į Bažnyčios valdymą, pastoracinės veiklos varžymą ir kontrolę, izoliavimą nuo visuomenės, trukdymus rengti dvasininkus, ekonominių spaudimą, represijas prieš dvasininkus;

3) išryškinti antibažnytinės politikos pokyčius, atskleisti jų priežastis ir kiekvieno laikotarpio ypatumus;

4) apibūdinti KB reakciją į religinio gyvenimo suvaržymus ir nustatyti, kokią įtaką ji darė sovietų valdžios veiksmams;

5) atskleisti sovietų valdžios institucijų požiūrių į antireliginės veiklos būdus skirtumus.

Kitų konfesijų padėtis nagrinėta tik tiek, kiek tai sietina su sovietų valdžios veiksmais prieš Lietuvos KB. Išsami jų sovietmečio patirties analizė turėtų būti atskiros studijos objektu. Darbe taikyti politinės istorijos tyrimams būdingiausi aprašomasis, lyginamasis ir probleminės analizės metodai. Aprašymui daug vietos skirta todėl, kad iki šiol istoriografijoje daug sovietų valdžios

vykdytos antibažnytinės politikos aspektų nebuvo detalai nagrinėta. Lietuvoje vykdytos antibažnytinės politikos lyginimas su antireliginio darbo kituose Sovietų Sąjungos regionuose ir satelitinėse valstybėse praktika padėjo išryškinti vietinius jos ypatumus. Atskirų problemų analizę stengtasi suderinti su nuosekliu, chronologiniu principu pagrįstu pasakojimu apie Bažnyčios ir sovietų režimo santykių raidą. Chronologiškai šis darbas apima nenutrūkstamą sovietų valdymo laikotarpį (1944-1990 m.). Nuo 1940-1941 m. jį skyrė nacių okupacijos trimetis, per kurią smarkiai pasikeitė sovietų režimo religinės politikos tikslai, Lietuvos visuomenės ir Bažnyčios būklė, todėl šis laikotarpis Lietuvos istorijos periodizacijoje paprastai atskiriamas nuo pirmojo sovietmečio.

Darbą sudaro įvadas, keturios dalys, išvados ir priedai. Pirmojoje dalyje „Sovietų antibažnytinės politikos Lietuvoje prielaidos“ aptartos sovietų režimo antibažnytinės politikos prielaidos: sovietinės ideologijos bendros nuostatos religijos atžvilgiu, režimo antireliginė veikla 1918-1939 m., jos pokyčiai karo su Vokietija metais, režimo susidūrimas su Lietuvos KB 1940-1941 m., Bažnyčios padėtis Lietuvos visuomenėje ir jos požiūris į komunizmą bei sovietų režimą, laikysena vokiečių okupacijos metais. Antrojoje dalyje „Antibažnytinės politikos modelio paieška Lietuvoje 1944-1949 m.“ nagrinėjama sovietų valdžios politika Bažnyčios atžvilgiu, vykdyta 1944-1949 m. 1944 m. vasarą sovietinė kariuomenė reokupavo didžiąją Lietuvos teritorijos dalį, o penktojo ir šeštojo dešimtmečių sandūroje Lietuvos sovietizacija iš esmės buvo baigta, didžioji visuomenės dalis prisitaikė prie naujų gyvenimo sąlygų. Šioje dalyje atskleidžiama,

kokiais būdais režimas bandė riboti Bažnyčios įtaką, kaip sovietizacija pakeitė Bažnyčios padėtį. Trečiojoje dalyje „Netvirta koegzistencija 1950-1964 m.“ analizuojamas laikotarpis, trukęs nuo šeštojo dešimtmečio pradžios iki septintojo dešimtmečio vidurio, pasižymėjo palyginti stabiliais režimo ir Bažnyčios santykiais, nors 1958-1964 m. visoje Sovietų Sąjungoje buvo vykdoma agresyvi antireliginė kampanija. Paskutinio, ilgiausiai trukusio (1965-1990 m.) laikotarpio išskirtinumas - pasikeitusi Bažnyčios laikysena. Iki tol vyravusią gynybinę, vėliau - sugyvenimo laikyseną pakeitė iššūkio režimui pozicija, pasireiškusi tikinčiųjų teisių gynimo sąjūdžiu. Ketvirtojoje dalyje „Antibažnytinė politika iššūkio akivaizdoje 1965-1990 m.“ ir analizuojama, kodėl būtent Bažnyčia tapo aktyviausia pasipriešinimo režimui jėga, aprašoma, kokiais būdais sovietų valdžia bandė neutralizuoti tikinčiųjų teisių sąjūdį.

Šis darbas - tai pirmas nuodugnus sovietų valdžios pastangų sugriauti Lietuvoje Bažnyčią tyrimas, apimančias visą sovietinės okupacijos laikotarpį. Jo empirinį pagrindą sudaro archyviniai dokumentai, kurių daugumos iki šiol nebuvo mokslinėje apyvartoje. Darbe siekta išvengti posovietiniams naujosios Lietuvos istorijos tyrimams būdingo kontekstualumo trūkumo, kai atskiros šio laikotarpio problemos ar režimo politikos aspektai nesiejami su bendra sovietinės sistemos analize, kitais, vienalaikiais Lietuvos istorijos įvykiais, nėra lyginama su kitų panašaus istorinio likimo kraštų patirtimi. Todėl knygoje tiek daug vietos skirta sovietų valdžios ir Bažnyčios konflikto priešistorei. Nagrinėjant konkrečią antibažnytinės veiklos praktiką aprašomi įvykiai taip pat siejami su bendra Sovietų Sąjungos vidaus bei už-

sienio politikos raida, socialiniais pokyčiais, ieškota kitų veiksmų, galėjusių daryti įtaką sovietų valdžios antibažnytinei politikai. Darbe naudojamas toks periodizacijos modelis, kai lūžinės datos nustatomos ne pagal režimo vadovų, bet pagal kokybinius politikos pasikeitimus, ne mažiau priklausiusius ir nuo Bažnyčios laikysenos.

Iki šiol Lietuvoje nėra sintetinės sovietmečio istorijos studijos, nors nuo režimo žlugimo praėjo jau dešimt metų. Norint tokią sintezę atlikti, pirmiausia reikia monografijų, skirtų atskiriems to meto reiškiniams. Bažnyčios ir sovietų valdžios santykių istorija, nušviesta šiame darbe, galėtų tapti vienu iš atspirties taškų tokiai bendresnio pobūdžio studijai.

Sovietų antibažnytinės politikos Lietuvoje prielaidos

Antireliginė veikla Sovietų
Sąjungoje 1917-1939 m.

Sovietų režimo architektės - bolševikų partijos - ideologijos pagrindą, be abejo, sudarė Karlo Marxo filosofija, kurios svarbiausia loginė ašis - istorinis materializmas, t. y. tvirtinimas, kad materija ir socialiniai santykiai nulemia sąmonę, o ne atvirkščiai. Todėl, pasak K. Marxo, ir religija, kaip viena iš sąmonės formų, yra tam tikrų socialinių santykių atspindys. Ji esą įteisina socialinę nelygybę ir kartu yra „opijus“, kuriuo svaiginasi nukriaustieji, vildamiesi Danguje gauti atpildą už žemėje patirtas kančias. Pagal istorinio materializmo logiką,

vykstant socialinių-ekonominių santykių raidai turėtų keistis ir žmonių sąmonė. Panaikinus socialinę nelygybę, turėtų nebekiti objektyvių priešasčių religijai egzistuoti. Tačiau tas pats K. Marxas vieno iš svarbiausių savo veikalų, „Hėgelio teisės filosofijos kritikos“, įvade skelbė: „Religijos kritika - bet kokios kitos kritikos prielaida [...], religijos kritika išlaisvina žmogų iš iliuzijų, kad jis galėtų mąstyti, veikti, kurti savo tikrovę kaip išsilaisvinęs iš iliuzijų, protingas žmogus“¹. Taigi ir jis pripažino, kad masių sąmonė dėl materialinių sąlygų evoliucijos automatiškai nepasikeis.

Svarbiausias bolševizmo ideologijos kūrėjas Vladimiras Uljanovas-Leninas marksistinę teoriją aiškino atsižvelgdamas į tai, kad atsilikusioje Rusijoje prielaidų kilti K. Marxo išpranašautai socialistinei revoliucijai nebuvo. Jis tvirtino, kad revoliuciją galima įvykdyti iš viršaus, nelaukiant, kol socialinių-ekonominių santykių raida sudarys prielaidas pasikeisti žmonių sąmonei. Jo teorijos teigimu, susidarius palankioms aplinkybėms, galima konstruoti tokią socialinę tikrovę, kuri turėtų pakeisti ir žmonių sąmonę. Senosios sąmonės reliktas, religija, pasak jo, taip pat turėtų išnykti pakeitus socialinę sanklodą ir sunaikinus religines institucijas. V. Leninas ir kiti bolševikų lyderiai savaip interpretavo ir K. Marxo lakūjų posakį „Religija - liaudies opijus“. Jų manymu, valdančiosios klasės sąmoningai naudoja religiją kaip priemonę apkvailinti darbo liaudžiai, religija sudaro jų ideologijos dalį. Todėl suprantama, kodėl vykstant klasių kovai prievarta ribojamos galimybės skleisti priešišku socialinių sluoksnių ideologiją. Vis dėlto 1905 m. rašytame straipsnyje „Socializmas ir religija“ V. Leninas dar teigė, kad panaikinus ekonominių iš-

naudojimą religijos problema išsprendę savaime², todėl daugiau dėmesio jai bolševizmo krikštaitėvis neskyrė. Tyrėjų nuomone, išskirtinių bolševikų priešišumą religijai pakurstė ir tai, kad RSB buvo glaudžiai susijusi su nekenčiama caro valdžia, netekusi autoriteto ne tik tarp radikalų inteligentų, bet ir tarp daugumos paprastų žmonių. Teigiama, kad dėl RSB sąstingio atsiradęs „dvasinis vakuumas“ buvo viena iš bolševikų ideologijos populiarumo Rusijoje priežasčių³.

Užgrobę valstybės valdymo aparatą, bolševikai ėmė įgyvendinti visuomenės pertvarkymo planus. Pirmajam jų religinės politikos etapui būdingas siekis įstatymų galios aktais išstumti religiją iš valstybės ir visuomenės gyvenimo užribį. Jau pirmajame naujojo režimo dekretu dėl žemės buvo paskelbta, kad nacionalizuojama visa religinėms bendruomenėms priklausanti žemė, o 1918 m. sausio 23 d. buvo priimtas dekretas „Dėl cerkvės atskyrimo nuo valstybės ir mokyklos atskyrimo nuo cerkvės“⁴. Formaliai šis dekretas tik įgyvendino valstybės ir mokyklos sekularizaciją, tačiau bolševikinės valstybės teorijos kontekste tai reiškė religijos pasmerkimą išnykti. Knygoje „Valstybė ir revoliucija“ aiškindamas, kas yra socialistinė valstybė, V Leninas teigė, kad porevoliucinėje naujojoje visuomenėje išnyks valstybės ir visuomenės dualizmas, o kartu ir skirtu-

1 К. Маркс, „К критике гегелевской философии права. Введение“.

О религии и церкви, Москва, 1981, с. 9.

2 V. Leninas, „Socializmas ir religija“, *Pilnas raštų rinkinys*, Vilnius, 1979, p. 133-137.

3 A. Luukkanen, *The party of unbelief*, Helsinki, 1994, p. 39-40.

4 О религии и церкви, с. 114-116. Terminas „cerkvė“ sovietiniame leksi-

kone dažnai buvo vartojamas visoms religinėms organizacijoms apibūdinti.

25 Sovietų antibažnytinės politikos Lietuvoje prielaidos

mas tarp privatumo ir viešumos⁵. Taigi religijos atskyrimas nuo valstybės reiškė ir jos izoliavimą nuo visuomenės. Taip bolševikų partijos antireliginės nuostatos buvo suvalstybtintos.

Pažymėtinas ir dar vienas labai svarbus bolševikų požiūris į religiją principas, įtvirtintas minėtu dekretu. Religinėms organizacijoms nebuvo pripažintos nuosavybės ir juridinio asmens teisės, o tai reiškė, kad ignoruojamos institucinės religijos formos ir pripažįstami tik individualūs religiniai įsitikinimai. 1922 m. gegužės 8 d. Maskvos revoliucinis tribunolas visą RSB hierarchinę struktūrą paskelbė neteisėta organizacija, motyvuodamas tuo, kad pagal sovietinius įstatymus „nė viena religinė organizacija neturi jokios teisės primesti savo valdžią kitai religinei organizacijai“⁶. 1918 m. vasarą bolševikų paskelbta konstitucija visas teises garantavo tik darbininkams, o priešišku klasių atstovai (taip pat ir dvasininkai) buvo priskirti vadinamųjų „lišencų“ kategorijai ir neturėjo pagrindinių teisių. Kadangi pagal sovietinę ideologiją proletariatas = partija = valstybė, visiškai pagrįstas atrodo suomių istoriko Arto Luukkane-
no teiginys, jog šioje „konstitucijoje deklaruota teisė vykdyti ir ateistinę, ir religinę propagandą reiškė daugiau bolševikinę demagogiją nei realią religinę laisvę“⁷. 1929 m. priimtose konstitucijos pataisose, kurių rengėjai išbraukė žodžius apie religinės propagandos laisvę, palikę tik laisvę atlikti religinį kultą, tebuvo faktinės padėties įtvirtinimas. Taigi galima teigti, kad pirmieji bolševikų teisės aktai įtvirtino jų ideologijos nuostatas religijos atžvilgiu.

Bolševikų vadai greitai įsitikino, kad prievartinis socialinių santykių pakeitimas, nuosavybės ir juridinių teisių atėmimas iš religinių institucijų didelės žmonių da-

lies religinių įsitikinimų niekaip nepaveikė. Agresyvus ir beatodairiškas religijos puolimas kėlė realią naujos valdžios žlugimo grėsmę, todėl bolševikai buvo priversti ieškoti būdų ateizuoti visuomenę kuo mažiau pažeidžiant režimo stabilumą. Tai paskatino tarp bolševikų partijos lyderių rasti skirtingas nuomones apie tolesnę antireliginės politikos taktiką, o tai lėmė jos nepastovumą. Žinomas sovietų antireliginės-antibažnytinės politikos tyrėjas Bohdanas Bociurkivas išskyrė fundamentalistinį ir pragmatinį šios politikos variantus. Pasak jo, pragmatikai, „būdami mažesni optimistai dėl antireliginės propagandos poveikio, siekė „sovietizuoti“ religines organizacijas ir jas panaudoti režimui įteisinti bei jo vidaus saugumui sustiprinti“⁸, o fundamentalistai tikėjo, kad represijomis ir propaganda galima greitai išspręsti visuomenės ateizavimo problemą. Atidžiau pažvelgus į sovietų režimo antireliginio veikimo praktiką XX a. trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje galima išskirti ir daugiau jos variantų, vyravusių tam tikru metu.

Iki 1923 m. pavasario antireliginės politikos idėjų iniciatyva bolševikų partijoje priklausė Levui Bronšteiniui-Trockiui. Svarbiausias jo sumanymų tikslas - sugriauti RSB ir kitų tradicinių konfesijų autoritetą. Tuo tikslu 1922 m. jis suplanavo dvi reikšmingas, tarpusavy-

5 V. Leninas, „Valstybė ir revoliucija“, *Pilnas raštų rinkinys*, Vilnius, 1986, p. 7.

6 Maskvos revoliucinio tribunolo 1922 m. gegužės 8 d. nuosprendis Maskvos dvasininkų ir tikinčiųjų byloje, *Архивы Кремля, Политбюро и церковь 1922-1925 гг.*, Москва-Новосибирск, 1997, c. 212.

7 A. Luukkanen, op. cit., p. 78.

8 B. Bociurkiv, „The Shaping of Soviet religious policy“, *Problems of Communism*, 1973, No 3, p. 41.

27 Sovietų antibažnytinės politikos Lietuvoje prielaidos

je susijusias akcijas. 1921-1922 m. Rusijoje kilusio bado likvidavimo pretekstu L. Trockis pasiūlė bažnytinių vertybių nusavinimo planą, kurį laikė galimybe suduoti stiprų smūgį tradicinių konfesijų autoritetui, nes buvo galima lengvai numatyti, kad dvasininkai ir bažnyčių vadovai priešinsis vandališkam maldos namų apiplėšimui. Šiai akcijai, kaip ir apskritai L. Trockio antireliginės veiklos metodams, karštai pritarė V. Leninas, kuris savo 1922 m. kovo 19 d. laiške Rusijos komunistų partijos (bolševikų) (toliau - RKP(b)) Politiniam biurui rašė: „Kuo daugiau reakcingos dvasininkijos ir buržuazijos atstovų šiuo pretekstu mums pavyks sušaudyti, tuo geriau. Reikia būtent dabar pamokyti šią publiką taip, kad jie keletą dešimtmečių nedrįstų net pagalvoti apie kokį nors pasipriešinimą“⁹.

Tuo metu, aktyviai dalyvaujant Jungtinei valstybinei politinei valdybai (toliau - OGPU), taip pat buvo organizuojamas RSB skilimas. L. Trockis visokeriopai rėmė lojalius režimui, skelbusius stačiatikybės reformavimo idėjas „Gyvosios cerkvės“ šalininkus, dar vadintus „obnovlencais“, kurie jo sumanymu turėjo padėti susidoroti su 1918 m. RSB susirinkime išrinktam patriarchui buvusiais paklusniais dvasininkais, o po to taip pat būti likviduoti¹⁰. 1922 m. kovo mėn. buvo suimtas RSB patriarchas Tichonas, o lygiai po metų - aukščiausias KB hierarchas Sovietų Sąjungos teritorijoje Mogiliovo arkivyskupas Janas Ceplakas. 1923 m. pavasarį buvo patvirtintas planas, pagal kurį tais metais turėjo įvykti du paradomi teismo procesai: viename iš jų, Petrograde, turėjo būti demaskuota kontrrevoliucinė katalikų hierarchijos veikla, o kitame, Maskvoje, - stačiatikių. Taip pat buvo numatyta, kad pirmajame svarbiausias kalti-

namasis bus arkivysk. J. Ceplakas, o antrajame - patriarchas Tichonas.

Su L. Trockio metodika derinosi ir tuo metu buvusios popularios šventųjų palaikų viešo demonstravimo akcijos. Šitai norėta „demaskuoti“ RSB teiginį, esą šventųjų palaikai išlieka nepakitę. Tokia antireliginės politikos taktika padarė tam tikrą poveikį RSB autoritetui, tačiau bolševikų vadų viltys šiomis akcijomis visiškai demoralizuoti pagrindinę Rusijos konfesiją nepasiteisino. Atvirakščiai, RSB dėl to, kad didelė jos turtų dalis buvo konfiskuota, tikintiesiems netgi tapo patrauklesnė, o „obnovlencai“ nebuvo populiarūs, visų pirma dėl propaguotų religinių reformų¹¹. 1923 m. vasarą L. Trockis laikraštyje „Pravda“ paskelbė keletą straipsnių, kuriuose siūlė naujus visuomenės ateizavimo metodus. Viename iš jų, pavadintame „Vodka, cerkvė ir kinematografas“, jis teigė, kad Rusijos žmonės neturi nuoširdaus tikėjimo, cerkvė pirmiausia patenkindavusi renginių poreikį, todėl vien antireliginė propaganda esanti nepajėgi sumažinti maldos namų lankomumą. Jo siūlyta alternatyva - pasaulietinių pramogų, pavyzdžiui, kino, ir naujų ritualų, kūrimas¹².

Tam tikras antireliginės politikos akcentų pasikeitimas daugelio tyrėjų siejamas su RKP(b) XII suvažiavi-

9 V. Lenino 1922 m. kovo 19 d. laiškas RKP (b) CK Politinio biuro nariams **apie įvykius Sijos mieste ir politiką bažnyčios atžvilgiu**, *Архивы Кремля, Политбюро и церковь 1922-1925 гг.*, c. 143.

10 L. Trockio 1922 m. kovo 30 d. laiškas RKP (b) CK Politiniam biurui, *ibid.*, c. 161-163.

11 G. Freeze, „Counter-reformation in Russian Orthodoxy: popular response to religious innovation, 1922-1925“, *Slavic Review*, 1995, Summer, p. 305.

12 A. Luukkanen, *op. cit.*, p. 151.

mu, įvykusi 1923 m. balandžio mėn. Kai kurie jame kalbėję partijos lyderiai kritikavo pernelyg šiurkščius anti-religinės veiklos metodus, kenkusius valdžios santykiams su religinga kaimo gyventojų dauguma. Po šio suvažiavimo pagrindine antireliginės veiklos priemone tapo ateistinė propaganda ir švietimas. Tokią taktiką siūlė grupė įtakingų bolševikų administracijos pareigūnų, kuriuos JAV istorikas Danielis Peris pavadino „kultūrininkais“¹³. Priešingai savo oponentų „intervencininkų“ antireliginės politikos koncepcijai, jie teigė, kad religijos negalima sunaikinti, kol jos žmonių sąmonėje nepakeis alternatyvi universali pasaulėžiūra. Tai, pasak jų, galima padaryti tik propaganda ir švietimu. Jų argumentų prielaida buvo įsitikinimas, kad svarbiausia religijos gyvybingumo priežastis yra nežinojimas, neišprusimas. „Kultūrininkų“ argumentų arsenalui priklausė ir teiginys, kad tik socialinis perversmas gali užtikrinti savaiminį religijos išnykimą, prievarta to nepasieksi. D. Peris kaip žymiausius „kultūrininkus“ nurodė pirmąjį bolševikų švietimo liaudies komisarą Anatolijų Lunačarskį ir 1922 m. pabaigoje įkurtos Antireliginės propagandos komisijos prie RKP(b) CK (toliau - APK) pirmininką bei 1925 m. susikūrusios Kovingųjų bedievių sąjungos (toliau - KBS) lyderį Minėjų Gubelmana-Jaroslavskį. Tačiau pastarąjį vargu ar galima laikyti įsitikinusiu „kultūrininku“. Kaip rodo ankstesnė ir vėlesnė jo veikla bei vieši pareiškimai, jis sėkmingai prisitaikydavo prie įvairių partijos antireliginės politikos vingių. Trečiajame dešimtmetyje A. Lunačarskis ir J. Jaroslavskis iš tikrųjų darė didelę įtaką ideologinės politikos formavimui ir įgyvendinimui. KBS susikūrimas, daugybės antireliginių periodinių leidinių („Bezbožnik“, „Bezbožnik u stanka“, „Derevenskij bezbožnik“, „Antireligioznik“ ir kt.) atsiradimas bei kitokių

ateistinės propagandos formų suklestėjimas - tai „kultūrininkų“ programos įgyvendinimo požymiai.

Propagandiniai antireliginės veiklos metodai buvo derinami su bandymais užmegzti „pragmatinius“ santykius su kanoniška RSB hierarchija, kuri dar visai neseniai buvo paskelbta esanti už įstatymo ribų. Iškart po RKP(b) XII suvažiavimo suplanuotas teismo procesas prieš patriarchą Tichoną taip ir neįvyko, nes šis po ilgų derybų su valdžios atstovais 1923 m. birželio 27 d. sovietų spaudoje paskelbė pareiškimą, kuriame pripažino savo kaltę ir pareiškė esąs lojalus naujajam režimui. Po šio pareiškimo jis buvo paleistas ir pradėjo kovą su „obnovlencais“. Tokių sovietų valdžios žingsnį galima aiškinti įvairiai, tačiau svarbiausia, kad buvo atsisakyta RSB skaldymo taktikos, kurią 1922 m. inicijavo L. Trockis. Kita vertus, tikslas jau buvo pasiektas. RSB schizma padėjo išgauti patriarchato lojalumo deklaraciją ir gero-kai sustiprino režimo padėtį. Galutinai sovietų valdžios nuostata turėti reikalų tik su kanonine RSB hierarchija išryškėjo 1927 m., kai buvo paskelbta Vidaus reikalų liaudies komisariato (toliau - NKVD) suredaguota metropolitо Sergijaus, tuo metu faktiškai vadovavusio RSB, deklaracija, kurioje ne tik buvo užtikrintas Bažnyčios lojalumas valdžiai, bet ir pažadėta parama jos vykdomai politikai.

Nors arkivysk. J. Ceplako ir dar 11 katalikų kunigų teismo procesas įvyko, 1923 m. pabaigoje taip pat prasi-dėjo neoficialios sovietų ir Vatikano atstovų derybos dėl katalikų padėties Sovietų Sąjungoje. 1924 m. gruodžio 11 d. RKP(b) CK iš esmės pripažino ir KB hierarchinę

13 D. Peris, „The 1929 Congress of the Godless“, *Soviet Studies*, 1991, No 4, p. 713.

struktūrą. Tą dieną Politinis biuras pritarė APK parengtam „Pagrindinių katalikų padėties TSRS nuostatų projektui“, kurio pirmasis punktas skelbė: „Atsižvelgiant į tai, kad dauguma tikinčiųjų katalikų dėl savo religinės organizacijos, kurios centriniai organai yra už Sąjungos ribų, ypatumų savo bažnytinę hierarchiją faktiškai sudaro ne rinkimų būdu, jie gali turėti kulto tarnautojus, paskirtus iš Vatikano, tačiau visuomet tik priitarus tarybinei Vyriausybei“¹⁴.

Sovietų valdžia, tikėdamasi Vatikano pripažinimo, kelerius metus toleravo popiežiaus pasiuntinio vysk. Michelio D'Herbigny 1926 m. slapta atkurta KB administracinę struktūrą ir jo pašventintus vyskopus. Vienam iš jų, vysk. Antonijui Maleckiui, 1926 m. pabaigoje OGPU siūlė panašų į po kelių mėnesių su RSB hierarchais sudarytą sandėrį: sukviesti slapta pašventintų vyskupų - apaštaliųjų administratorių pasitarimą, kuris deklaruotų lojalumą sovietų valdžiai ir paneigtų KB persekiojimo faktus¹⁵. Tik 1927 m. vasarą galutinai žlugus pastangoms pasiekti kompromisą su Vatikanu buvo imtasi represijų prieš Sovietų Sąjungoje slapta paskirtus KB hierarchus. Pirmąją auką tapo latvių kilmės vyskupas Boleslovas Sloskanas, Mogiliovo ir Minsko apaštalinis administratorius. Iki ketvirtojo dešimtmečio vidurio KB hierarchinė struktūra buvo visiškai suardyta.

Trečiojo dešimtmečio pabaigoje vėl pasikeitė bendras sovietų režimo religinės politikos kursas. Tai siejama su pradėtu įgyvendinti socialinio perversmo projektu, kurio svarbiausi elementai buvo forsuota industrializacija, „išbuožinimas“ ir prievartinė kolektyvizacija. Konstruojant naują socialinę struktūrą, kaip nereikalinga jos detalė turėjo būti sunaikintos ir institucinės religijos formos. Vis dažniau griebtasi „intervencininkų“ argumento, kad

religinės organizacijos, visų pirma dvasininkai, yra svarbiausia kliūtis, trukdanti sėkmingai ateizuoti visuomenei. Jie esą sąmoningai, prisidengdami religija, vykdo politinę ardomąją veiklą, kuri neleidžia visuomenei suvokti, kas jai iš tikrųjų geriausia. Sunaikinus senas socialines struktūras, neliks ir jas atitinkančio mąstymo formų. Sunaikinus dvasininkus ir religines institucijas, neliks ir religijos. Šis argumentas buvo grindžiamas V Lenino teiginiu, kad religija tėra tam tikros klasės ideologinis ginklas. Tai nebuvo jokia naujiena sovietiniame diskurse, tačiau naujosios ekonominės politikos (NEP) laikotarpiu tai nebuvo pabrėžiama.

Visuomenei buvo aiškinama, kad represijos prieš dvasininkus - tai atlygis už jų politinius nusikaltimus. Represijų masiškumas turėjo rodyti, kad absoliuti dvasininkų dauguma yra priešiška socialistinei santvarkai. Religinės organizacijos ir dvasininkai buvo paskelbti „buožių-nepmanų agentūra, mobilizuojančia reakcingus ir ne visai sąmoningus šalies elementus kontrpuolimui prieš tarybų valdžios ir partijos priemones“¹⁶. 1929 m. pabaigoje vieno iš Maskvos laikraščių korespondentas rašė: „Kiekvienas dvasininkas yra antirevoliucionierius, kiekvienas religinis aktas yra antitarybinis, kiekvienas, einantis į cerkvę, išduoda revoliuciją ir jos principus“¹⁷.

14 Ne vėliau kaip 1924 m. gruodžio 9 d. APK parengtas „Pagrindimų katalikų padėties TSRS nuostatų projektas“, žr.: Архивы Кремля, Политбюро и церковь 1922-1925 гг., с. 460

15 R. Dzwonkowski, *Losy duchowijenstwa katolickiego w ZSSR, 1917-1939*, Lublin, 1998, s. 81.

16 М. ОДИНЦОВ, „Хожение по мукам (государственно-церковные отношения в СССР), 1939-1954 годы“, *Наука и религия*, 1990, № 5, с. 9.

17 Cit. iš: R. Dzwonkowski, op. cit, s. 63.

33 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

Naujos antireliginės politikos pradžią įtvirtino ir Visos Rusijos centrinio vykdomojo komiteto (toliau - VRCVK) 1929 m. balandžio 8 d. priimtas religinių susivienijimų įstatymas. Leistina religinių institucijų veikla buvo apribota liturgine praktika, sovietinės frazeologijos žodžiais tariant, „religinio kulto atlikimu“. Uždrausta religijos propaganda, visos tikinčiųjų organizuoto bendravimo formos, įvesta privaloma dvasininkų ir tikinčiųjų bendruomenių registracija. Tokie suvaržymai buvo nustatyti vien tam, kad būtų galima rasti pretekstų uždaryti maldos namus ir represuoti dvasininkus. Antireliginės politikos koordinavimą nuo 1929 m. iš APK prie Visasąjunginės komunistų partijos (bolševikų) (toliau - VKP(b)) CK perėmė Nuolatinė religinių reikalų komisija prie VRCVK. Tai taip pat galėjo liudyti, kad pirmenybė teikiama ne kultūriniais-ideologiniams, o administraciniais-represiniams kovos su religija metodams.

Sunaikinti religiją buvo tikėtasi labai greitai. Viena iš radikalusių ateistinių leidinių, „Bezbožnik u stanka“, buvo skelbta: „1930 m. mes turime paversti mūsų raudonąją sostinę bedieviška Maskva, mūsų kaimus - bedieviškais kolūkiais [...]. Naujajam kaimui cerkvė nereikalinga“¹⁸. KBS paskelbė, kad antrasis penkmetis (1933-1937) turi būti galutinio religijos sunaikinimo laikotarpis. Praktiškai tai ir buvo padaryta. 1939 m. Sovietų Sąjungoje tik labai retai kur buvo galima rasti legaliai veikiančius maldos namus ar laisvėje esantį dvasininką. 1928 m. RSFSR teritorijoje dar veikė 28 560 stačiatikių cerkvių ir 128 katalikų bažnyčios, o 1939 m. - jau tik apie 100 cerkvių ir 2 bažnyčios¹⁹.

Tačiau 1937 m. gyventojų surašymo, per kurį 57 proc. vyresnių nei 16 metų SSRS gyventojų pareiškė esą tikin-

tys, duomenys parodė, kad pavyko sunaikinti tik institucines religijos formas, o ne patį tikėjimą. Tai režimo vadus paskatino imtis dar drastiškesnių priemonių. 1937 m. viduryje VKP(b) CK sekretorius Georgijus Malenkovas pasiūlė J. Stalinui iš viso panaikinti įstatymus dėl religinių kultūrų ir institucijas, kontroliavusias jų vykdymą, nes, pasak jo, įstatymai religinėms organizacijoms suteikė, nors ir labai minimalią, terpę legaliai egzistuoti²⁰. Tai būtų reiškę ir formalų religijos paskelbimą nuskaldama veikla. J. Stalinas suprato, kad tai būtų labai pakenkę „demokratiškiausios“ pasaulio šalies įvaizdžiui, ir 1938 m. balandžio mėn. buvo panaikinta tik Nuolatinė religinių reikalų komisija, o įstatymai, reguliavę religinį gyvenimą, liko galioti.

Sovietų režimo antireliginės politikos pobūdis priklausė ir nuo vietos sąlygų bei konfesijos, prieš kurią ji buvo nukreipta. Tai patvirtina KB Sovietų Sąjungoje 1917-1939 m. istorija. Trečiojo dešimtmečio pradžioje (t. y. po 1921 m. Rygoje pasirašytos sutarties nusistovėjus vakarinei ribai) bolševikų kontroliuotoje teritorijoje gyveno apie 1,6 mln. katalikų²¹. Jų daugumą sudarė ne rusų tautybės gyventojai: lenkai, vokiečiai, lietuviai, baltarusiai, ukrainiečiai. Geografiniu požiūriu daugiausia katalikų gyveno Ukrainoje, Baltarusijoje, Pavolgyje ir Leningrade. Sovietų antireliginės veiklos tyrėjai nurodo keletą veiksnių, labiausiai paveikusių bolševikų požiūrį į katalikybę: 1) KB eksteritorialumas ir hierarchinė priklausomybė nuo Vatikano; 2) katali-

18 Д. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX в.*, Москва, 1995, с. 167.

19 М. Одинцов, *op.cit.*, с. 10.

20 *Ibid.*, No 7, с. 57.

21 R. Dzvonkovski, *op.cit.*, s. 43.

kybė Sovietų Sąjungoje buvo tautinių mažumų, kurios turėjo savo atskiras valstybes (visų pirma lenkai ir vokiečiai), religija. Be to, katalikybė ir Vatikanas rusiško mentaliteto žemėlapyje simbolizavo Vakarų (arba lotyniškąjį) pasaulį, priešišką graikų stačiatikių tradicijai. Tai darė tam tikrą įtaką ir bolševikų ideologijai, kuri Vakarus iš esmės tapatino su kapitalizmo tvirtove, laikė nuolatinės grėsmės pirmajai socialistinei valstybei šaltiniu, todėl nuo Sovietų Sąjungos santykių su Vakarų valstybėmis pobūdžio labai priklausė ir požiūris į Vatikaną bei katalikybę.

Sovietų Sąjungoje gyvenusių katalikų padėčiai daug įtakos turėjo šios valstybės santykiai su Lenkija ir Vokietija, kurie taip pat klostėsi nevienodai. Bolševikai perėmė ir dar labiau suabsoliutino polinkį katalikybę Rusijoje tapatinti su lenkiškumu. 1919-1921 m. vykęs karas su Lenkija ir įtempti santykiai vėlesniais metais - sovietų nuomone, Lenkija buvo svarbiausia antisovietinio kordono grandis, - labai neigiamai paveikė sovietų valdžios požiūrį į visus katalikus. Masiškai fabrikuodama bylas prieš lenkų tautybės dvasininkus, OGPU turėjo du tikslus: įrodyti, kad katalikų dvasininkija yra Lenkijos „agentūra“, ir kartu pateisinti terorą prieš KB Sovietų Sąjungoje. Pavyzdžiu tokiems susidorojimams tapo jau minėtas 1923 m. kovo 21-25 d. Maskvoje įvykęs atviras arkivysk. J. Ceplako ir dar 11 Petrogrado kunigų* teismo procesas. Skelbdami, kad visų Sovietų Sąjungoje gyvenančių katalikų nelaimės kyla dėl Lenkijos pastangų panaudoti KB savo tikslams, bolševikai siekė supriešinti katalikus tautiniu pagrindu. Reaguodamas į tai, Šventasis Sostas dėl sovietų valdžios represijų retėjančią Bažnyčios hierarchiją bandė atnaujinti taip, kad sovietams būtų kuo mažiau galimybių spekuliuoti šia te-

ma, todėl tarp keturių 1926 m. vysk. M. D'Herbigny slapta pašventintų vyskupų tik vienas buvo lenkas, o Mogiliovo arkivyskupijos apaštaliniu administratoriumi Maskvoje buvo paskirtas nuo amžiaus pradžios Rusijoje dirbęs prancūzas Pi-Eugenas Neveu. Tačiau tai neišgelbėjo slapta nominuotų hierarchų nuo skaudaus likimo: dauguma jų po kelerių metų atsidūrė lageriuose.

Tik Rapalo sutartis ir bendradarbiavimas su Vokietija galėjo šiek tiek kompensuoti labai negatyvią bolševikų vadų nuostatą katalikybės atžvilgiu. Vokietija trečiajame dešimtmetyje iš tikrųjų stengėsi tarpininkauti Vatikanui ir Sovietų Sąjungos deryboms. 1922-1927 m. gerai veikė ryšio tarp Romos ir Maskvos grandinė, kurią sudarė Šventojo Sosto nuncijus Berlyne Eugenijus Pacelli (vėliau, 1939-1958 m., - popiežius Pijus XII), Vokietijos vyriausybė ir Vokietijos pasiuntinybė Maskvoje. Tačiau šie ryšiai ir derybos iš esmės nepakeitė sunkios katalikų padėties Sovietų Sąjungoje.

KB, kaip ir visoms kitoms konfesijoms Sovietų Sąjungoje, labai tragiški buvo 1929-1931 m. Forsuoto socializmo kūrimo metais buvo suimti 142 katalikų dvasininkai²², masiškai uždarinėtos bažnyčios. Katalikų padėties dar labiau komplikavo 1930 m. labai pablogėję Maskvos santykiai su Vatikanu. 1930 m. vasario 9 d. „L'osservatore Romano“ išspausdino popiežiaus Pijaus XI laišką, kuriame buvo smerkiamas Sovietų Sąjungoje prasidėjęs masinis teroras prieš religines organizacijas ir kviečiama melstis už persekiojamuosius. Šis dokumentas sukėlė nepalankią sovietų režimui pasaulio viešosios nuomonės reakcija, o Sovietų Sąjungoje kilo atsa-

* Tarp jų buvo ir du lietuviai: vėliau vyskupu pašventintas Teofilis Matulionis ir A. Pronckietis.

22 R. Dzwonkowski, op. cit., s. 214.

komoji antipopiežiška isterija. 1930 m. lapkričio mėn. Čekoslovakijoje, Tešino mieste, įkurtas komunistų vadovaujamas Laisvamųjų internacionalas sovietų iniciatyva savo svarbiausiu priešu paskelbė Vatikaną.

Daugumos tyrėjų manymu, būtent popiežiaus protestas buvo viena iš svarbių priežasčių, dėl kurios J. Stalinas sulėtino religijos persekiojimo tempą. 1930 m. kovo 2 d., t. y. nepraėjus nė mėnesiui po popiežiaus kreipimosi, laikraštyje „Pravda“ pasirodė J. Stalino straipsnis „Sėkmės svaigulys“, kur, be kita ko, buvo pašiepiamai apibūdinti entuziastai, kurti kolūki pradedantys nuo cerkvės uždarymo ir varpų nukabinimo. Dar po dviejų savaitių VKP(b) CK priėmė rezoliuciją, kurioje kaip vienas iš partijos direktyvų dėl kolūkių kūrimo iškraipymų įvertintas masinis maldos namų uždarinėjimas, esą vykdytas gyventojų daugumos valia²³. Tačiau, atrodo, taip tebuvo siekiama nuraminti susijaudinusius Vakarų, nes iš tikrųjų antireliginė politika beveik nesušvelnėjo.

Popiežiaus protesto sukeltas rezonansas sovietų režimo vadovams aiškiai parodė, kokią pavojų katalikybė gali kelti tarptautiniam režimo įvaizdžiui. Pijaus XI deklaracija buvo parengta pagal nepriklausomus pranešimus apie tikrąją tikinčiųjų padėtį, kurių sovietų saugumas nesugebėjo sulaukyti. Tokios informacijos šaltinis dažniausiai būdavo katalikų dvasininkai, dirbę Sovietų Sąjungoje ir ieškoję būdų susisiekti su visuotine Bažnyčia. Tai buvo dar vienas motyvas visiškai ir kuo greičiau sunaikinti KB. Dar svarbesnė itin griežto KB persekiojimo priežastis buvo daug atkaklesnis jos pasipriešinimas valdžios nustatytiems religinio gyvenimo suvaržymams, dvasininkų nenoras remti režimą ir aktyvesnė pastoracinė veikla. Kaip minėta, OGPU nesėkmingai bandė priversti katalikų vyskopus RSB hierarchų pavyzdžiu deklaruoti lojalumą režimui ir paneigti informaciją apie re-

ligijos persekiojimą. 1930 m. jiems pavyko palaužti Minsko vyskupijos generalinį vikarą kun. Petrą Auglį. 1930 m. kovo 20 d. laikraštyje „Pravda“ išspausdintame interviu jis tvirtino, kad religija Sovietų Sąjungoje nepersekiojama ir bažnyčios prievarta neuždarinėjamos. Tačiau vėliau kun. P Auglys su kaupu išpirko savo klaidą. Dar tais pačiais metais jis parašė laišką Lenkijos kardinolui A. Kakowskiui, kuriame apibūdino tikrąją KB padėtį Sovietų Sąjungoje. Patekęs į enkavedistų rankas, šis laiškas tapo svarbiausiu 1937 m. iškeltos baudžiamosios bylos, kurioje kunigas buvo nuteistas mirties bausme, įkalčiu. Didesnį katalikų atsparumą ir pastangas veikti net sunkiausiomis aplinkybėmis liudijo keli bandymai nelegaliai rengti kunigus, gerai organizuota slapta jauni-
mo katechizacija ir religinių brolių veikimas.

Sovietų Sąjunga gana noriai sutikdavo iškeisti savo kalėjimuose ir lageriuose kalintus katalikų dvasininkus į kaimyninėse valstybėse represuotus komunistų pogrindininkus. Lietuvos vyriausybei 1933 m. pradžioje taip pat pavyko susitarti dėl tokio pobūdžio mainų. Tų metų sausio mėn. į Lietuvą grįžo 9 dvasininkai, tarp kurių buvo ir vysk. T. Matulionis. Kaip parodė vėlesni įvykiai, taip jie buvo išgelbėti nuo neišvengiamos mirties. J. Stalino susierzinimą dėl 1937 m. gyventojų surašymo rezultatų ir planų visiškai sunaikinti legalias religines struktūras realumą KB pajuto itin skaudžiai. Neišsamiais duomenimis, 1937-1938 m. buvo nuteisti mirties bausme ir sušaudyti 62 katalikų kunigai²⁴. Mirties nuospren-

23 A. Luukkanen, *The religious policy of the Stalinist state*, Helsinki, 1997, p. 94.

24 R. Dzwonkowski, op. cit., s. 236. Be jau minėto kun. P. Auglio, 1937 m. Brianske buvo sušaudytas dar vienas lietuvių kilmės kunigas - M. Šiaudinis.

39 Sovietų antibažnytinės politikos Lietuvoje prielaidos

dis buvo įvykdytas ir tuo metu vieninteliam Sovietų Sąjungoje likusiam katalikų vyskupui Aleksandriui Frisonui. Uždarytos iki tol tebeveikusios katalikų bažnyčios, o nemažai jau uždarytų - susprogdintos. 1939 m. viduryje visoje Sovietų Sąjungoje buvo likusios tik dvi katalikų bažnyčios, oficialiai turėjusios aptarnauti užsienio valstybių piliečius: Šv. Liudviko Maskvoje (aptarnavo kun. Leopoldas Braunas) ir Dievo Motinos Leningrade (kun. M. Florentas). Tokius drastiškus sovietų valdžios veiksmus prieš KB galėjo paskatinti ir 1937 m. kovo 19 d. paskelbta popiežiaus enciklika „Divini Redemptoris“, kurioje aiškiai buvo pasmerkta ne tik komunizmo ideologija, bet ir pats sovietų režimas.

Taigi XX a. ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje sovietų režimas buvo labai arti vieno iš svarbiausių savo tikslų - sukurti visuomenę be religijos. Prasidėjus Sovietų Sąjungos ekspansijai vakarų kryptimi, per du dešimtmečius išbandyti antireliginės veiklos modeliai ir metodai turėjo būti pritaikyti naujomis sąlygomis. 1939-1940 m. okupuotoje teritorijoje sovietų režimas susidūrė su stipria KB, kurios nenorinti pasiduoti valdžios kontrolei hierarchinė organizacija, didelė įtaka visuomenėje ir antikomunistinės nuostatos buvo sunkiai įveikiamos kliūtys režimui, siekiamam įsitvirtinti šiame regione.

Katalikų bažnyčios padėtis tarpukario Lietuvoje ir pirmasis susidūrimas su sovietų režimu 1940-1941 m.

1939-1940 m. Sovietų Sąjungos okupuotoje teritorijoje Lietuva išsiskyrė kaip labiausiai katalikiškas kraštas. 1923 m. gyventojų surašymo duomenimis, prie katalikų

savę priskyrė 85 proc. tuometinės Lietuvos teritorijos (be Vilniaus ir Klaipėdos kraštų) gyventojų, 7 proc. buvo judaizmo išpažinėjai, 3 proc. - evangelikai liuteronai, 1,6 proc. - sentikiai, 1,1 proc. - stačiatikiai²⁵. Lietuvai prisijungus Klaipėdos kraštą, keliais procentais padidėjo evangelikų liuteronų dalis. Tarpukario nepriklausomos Lietuvos valstybės visuomenė buvo ne tik homogeniška konfesiniu atžvilgiu, bet ir mažai paveikta sekularizacijos. Vienas iš akivaizdžiausių to meto visuomenės religingumo rodiklių - ištuokų statistika. Tarpukario Lietuvoje civilinės metrikacijos nebuvo, todėl užregistruotų ištuokų ir negalėjo būti. Tačiau dar ir 1950 m. Lietuvoje tūkstančiui gyventojų oficialiai buvo įregistruota tik 0,2 ištuokos²⁶. Didelę dominavusios krašte KB įtaką patvirtina ir pasaulietinių katalikiškos veiklos formų įvairovė, organizacijų gausa, katalikiškos spaudos populiarumas.

Narių gausa pasižymėjusių katalikiškų organizacijų tinklas apėmė visas visuomenės grupes. Vaikai buvo suburti į Angelo Sargo vaikų draugiją, kuri 1932 m. turėjo apie 60 tūkst. narių²⁷. Tarp besimokančio jaunimo populiariausia buvo katalikiška Ateitininkų federacija. Kai kurių šaltinių duomenimis, vienam iš svarbiausių šios federacijos padalinių, Moksleivių ateitininkų sąjungai, kuri Antano Smetonos valdymo metais veikė nelegaliai, 1940 m. priklausė apie 11 tūkst. narių²⁸, o tai būtų sudarę tris ketvirtadalius gimnazijų bei progimnazijų mokinių. Ateitininkai vyravo ir Vytauto Didžiojo universi-

25 *Lietuvos gyventojai. Pirmojo 1923 m. rugsėjo 17 d. visuotinio gyventojų surašymo duomenys*, Kaunas, 1924, p. 27-30.

26 V. Vardys, op. cit., p. 33.

27 S. Girnius, „Katalikų Bažnyčios vaidmuo nepriklausomos Lietuvos visuomenėje“, *Krikščionybė Lietuvoje*, Chicago, 1997, p. 285.

28 Ibid., p. 283.

41 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

tete (toliau - VDU). Nesimokančio kaimo jaunimo katalikiška organizacija „Pavasaris“ 1940 m. vienijo apie 100 tūkst. jaunuolių²⁹, tuo tarpu Tautininkų partijos jaunimo organizacija „Jaunoji Lietuva“ kartu su kandidatais ir rėmėjais turėjo tik apie 40 tūkst. narių³⁰. Šimtątūkstantiniu narių būriu taip pat galėjo pasigirti amžiaus pradžioje įkurta Lietuvos katalikių moterų draugija. Katalikai sėkmingai konkuravo su socialdemokratais bei komunistais ir vienydami į profesines sąjungas darbininkus. 1940 m. gegužės mėn. vykusiame Lietuvos krikščionių darbininkų sąjungos (buv. Darbo federacija) suvažiavime paskelbtais duomenimis, ši sąjunga turėjo 60 skyrių ir 8 tūkst. narių. Be to, dar veikė Šv. Juozapo darbininkų federacija. Socialine rūpyba tarpukario Lietuvoje taip pat daugiausia rūpinosi religinės organizacijos. Bene žymiausia buvo Šv. Vincento a Paulio draugija, išlaikiusi ar administravusi daugumą senelių ir vaikų prieglaudų. Visų nepolitinių katalikiškų organizacijų veiklą koordinavo Katalikų veikimo centras (toliau - KVC), kuriam 1938 m. priklausė 23 draugijos.

Katalikiškos pakraipos spauda taip pat aiškiai pirmavo pagal leidinių kiekį ir skaitytojų skaičių. Ketvirtojo dešimtmečio viduryje buvo leidžiami net 29 pavadinimų katalikiški periodiniai leidiniai, kurių bendras tiražas sudarė apie 7 mln. egzempliorių, t. y. beveik po 4 egzempliorius kiekvienam statistiniam katalikui³¹. Populiariausias iš jų buvo kaimui skirtas KVC leistas savaitraštis „Mūsų laikraštis“, kurio tiražas ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje siekė 87 tūkst. egzempliorių³². 1936 m. vietoj tautininkų valdžios uždrausto leisti „Ryto“ pradėjęs eiti kur kas mažiau politiškai angažuotas „XX amžius“ taip pat greitai tapo vienu iš labiausiai skaitomų dienraščių. Pakankamai gerai žinomus savo

laikraščius leido ir kai kurios vyskupijos bei vienuolijos. Įtakingiausias mokslinio publicistinio pobūdžio leidinys tarpukario Lietuvoje buvo katalikiškos pasaulėžiūros kultūros mėnraštis „Židinys“, kurio prenumeratorių skaičius svyravo tarp 2,5 ir 3 tūkst.³³

Sėkmingai dirbti pastoracinį darbą leido gerai su-
tvarkyta KB institucinė struktūra. Popiežiaus Pijaus XI
bule „Lithuanorum Gente“ 1926 m. buvo įkurta atskira
Lietuvos bažnytinė provincija, kurią sudarė Kauno arki-
vyskupija ir Telšių (jai buvo priskirtas ir anksčiau Var-
mijos vyskupijai priklausęs Klaipėdos kraštas), Panevė-
žio, Kaišiadorių bei Vilkaviškio sufraganinės vyskupijos.
Šiose vyskupijose ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje dir-
bo apie 1300 katalikų dvasininkų, veikė 756 bažnyčios
ir koplyčios, trijose kunigų seminarijose mokėsi per 300
klerikų³⁴. 1940 m. pradžioje teritorijoje su atgautu Vil-
niaus kraštu buvo 832 bažnyčios³⁵ ir 1451 kunigas³⁶. Pa-
kankamai tankus buvo ir vienuolynų tinklas: 1940 m.
Lietuvoje (be Vilniaus krašto) veikė 23 vyrų ir 73 moterų
vienuolynai, kuriuose gyveno 401 vienuolis ir 639
vienuolės³⁷. Ypač gausios buvo vienuolijų globojamos re-

29 *Lietuvių enciklopedija* (toliau - LE), Boston, t. 22, p. 199.

30 *LE*, t. 9, p. 349.

31 J. Vaišnora, „Katalikiškoji kultūra ir veikla“, *LE*, t. 15, Vilnius, 1991, 2-asis leidimas, p. 163.

32 *Žurnalistikos enciklopedija*, Vilnius, 1997, p. 344.

33 S. Girmius, „Katalikų Bažnyčios vaidmuo nepriklausomos Lietuvos visuomenėje“, p. 290.

34 *Elenchus omnium ecclesiarum et universi deri provinciae ecclesiasticae Lituanae pro anno Domini 1940*.

35 V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius, 1994, p. 73.

36 V. Vardys, op. cit., p. 31.

37 R. Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai*, Vilnius, 1997, p. 89.

43 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

liginės pasauliečių draugijos ir brolijos. Populiariausios iš jų - pranciškonų vadovaujamos Šv. Antano maldos draugija (per 200 tūkst. narių) ir Trečiojo šv. Pranciškaus ordino (tretininkų) brolija, kuriai priklausė apie 50 tūkst. narių³⁸.

Visose tarpukario Lietuvos konstitucijose buvo deklaruota religijos ir Bažnyčios svarba valstybės gyvenime, patvirtinta visų konfesijų teisė laisvai skelbti savo mokymą, įvestas privalomas tikybos dėstymas bendrojo lavinimo mokyklose, religinėms organizacijoms patikėta tvarkyti metrikacijos reikalus. Religinėms organizacijoms taip pat buvo teikiama finansinė valstybės parama. Vyriausybė kasmet tam skirdavo apie 1,5 mln. litų, kurie buvo skirstomi proporcingai pagal tikinčiųjų skaičių. Didžioji šių pinigų dalis teko dvasininkų atlyginimams. Be to, iš valstybės biudžeto buvo teikiamos subsidijos seminarijų išlaikymui, maldos namų ir vienuolynų statybai. 1926-1936 m. trims katalikų kunigų seminarijoms valstybė skyrė 3,2 mln. litų, bažnyčių ir vienuolynų remontui ir statybai - 821 tūkst. litų subsidijų ir nemokamai skyrė miško medžiagos už 102 tūkst. litų³⁹.

Nepaisant to, didžiausios šalies konfesijos, KB, ir valstybės santykiai ketvirtajame dešimtmetyje buvo gana sudėtingi. Tautininkų valdžia, siekdama suvaržyti politinę krikdemų veiklą, dažnai sutapatindavo ją su katalikiškų organizacijų ar netgi pačios Bažnyčios veikla ir bandė ją riboti. Daugiausia dėl šios priežasties vyriausybė visų pirma siekė sumažinti Bažnyčios įtaką švietimo sistemoje. Bažnyčios ir tautininkų valdžios santykiai ypač pablogėjo ketvirtojo dešimtmečio pradžioje, kai gimnazijose buvo uždrausta veikti ateitininkams, buvo smarkiai apkarpytas VDU Teologijos-filosofijos fakulteto

biudžetas, pradėtos valstybinti katalikiškoms „Žiburio“ ir „Saulės“ draugijoms priklausiusios vidurinės mokyklos. Tai sukėlė smarkius dvasininkų protestus, netgi imta kalbėti apie Bažnyčios persekiojimą.

1930-1932 m. politinė policija užregistravo apie tūkstantį kunigų „agitacinių“ pamokslų, už antivyriausybines veiklas kunigams iškeltos net 262 bylos, nubausta 60 kunigų⁴⁰. Nors dažniausiai buvo skiriamos piniginės baudos, pasitaikydavo ir įkalinimo atvejų. Tautininkų valdžios užsakymu dideliais tiražais buvo spausdinamos brošiūros, kuriose įrodinėta, kad Bažnyčia panaudojama politinei agitacijai prieš valdžią. Dvasininkai, atsakydami į tai, pagoniškomis išvadino tautininkų jaunimo organizacijas ir neleisdavo jų vėliavų įnešti į bažnyčias. 1931 m. spalio mėn. Lietuvos vyskupijų ordinarai taip pat parengė ganytojišką laišką, kuriame buvo smerkiamas A. Smetonos režimas, tačiau, nepritarus Kauno arkivyskupui metropolitui Juozapui Skvireckui, jis nebuvo viešai paskelbtas. Arkivysk. J. Skvireckas ramiau reagavo į tautininkų režimo daromus apribojimus ir dėl to konfliktavo su aktyvios kovos šalininkais, ypač su Panevėžio vyskupu K. Paltaroku, kuris buvo aktyvaus KB veikimo pasaulietinėje srityje šalininkas.

Galima teigti, kad netiesioginis KB ir sovietų režimo konfliktas taip pat prasidėjo dar tarpukario metais. Popiežiaus reakcija į represijų prieš tikinčiuosius pasmarckėjimą Sovietų Sąjungoje paskatino ir Lietuvos ordinarus garsiau prabilti apie religijos laisvės suvaržymus šio-

38 Ibid., p. 118-119.

39 Eltos 1936 m. birželio mėn. pranešimas, *Lietuvos TSR istorijos šaltiniai*, Vilnius, 1961, t. 4, p. 623.

40 L. Truska, *Antanas Smetona ir jo laikai*, Vilnius, 1996, p. 242.

45 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

je valstybėje. 1930 m. kovo 10 d. arkivysk. J. Skvireckas paskelbė specialų aplinkraštį dėl tikėjimo persekiojimo Rusijoje, kuriame Lietuvos tikintieji buvo paraginti melstis už Sovietų Sąjungoje gyvenančius katalikus, o kunigams nurodyta pamoksluose daugiau dėmesio skirti Bažnyčios persekiojimui. 1931-1932 m. „Rytas“ spausdino vysk. Justino Staugaičio straipsnį apie KBS veiklą. 1937 m. pabaigoje net buvo ketinta surengti procesijas su žvakėmis, skirtas Sovietų Sąjungos tikėjimo kankiniams, tačiau vyriausybė neleido to daryti.

Tarpukario Lietuvoje nelegaliai veikusi komunistų partija kovai su KB bandė panaudoti dar trečiajame dešimtmetyje ateistinių pažiūrų inteligentų įkurtas legalias draugijas. Iš jų išsiskyrė 1923 m. dr. Jono Šliūpo iniciatyva įkurta Laisvamanių etinės kultūros draugija, kuri, Saugumo departamento žiniomis, ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje turėjo 123 skyrius ir daugiau nei 2 tūkst. narių⁴¹. Nuo 1933 m. ši organizacija leido laikraštį „Laisvoji mintis“, platino antireligines brošiūras. Laisvamaniškos orientacijos buvo ir 1920 m. Šiaulių inteligentų įkurta „Kultūros“ bendrovė, leidusi žurnalą tokiu pat pavadinimu. Laisvamanių etinės kultūros draugija pagrindiniu antireliginės propagandos bastionu išliko ir pirmaisiais sovietų valdymo mėnesiais.

Neatskiriama 1939-1940 m. naujai aneksuotų teritorijų sovietizavimo proceso dalis buvo ir prievartinis jų visuomenių ateizavimas. Jau pirmosiomis okupacijos dienomis Lietuvoje apriboti KB Krekliui buvo ne mažiau svarbu nei imti kontroliuoti valdymo aparatą ir ginkluotąsias pajėgas⁴². Šis darbas buvo pradėtas dar iki formalaus aneksijos įtvirtinimo, panaudojant tam vadinamąją Liaudies vyriausybę, kuri, kontroliuojama ir pa-

tariama Vladimiro Dekanozovo ir Nikolajaus Pozdniakovo, turėjo atlikti pirmuosius senosios visuomenės tvarkos ardymo darbus. Jau 1940 m. birželio 29 d. vos prieš kelias dienas legalizuota LKP pareikalavo atskirti Bažnyčią nuo valstybės⁴³. Civilizuotame pasaulyje Bažnyčios atskyrimo nuo valstybės principas reiškė, kad religinės institucijos netenka bet kokios valstybės paramos savo pastoracinei veiklai. Sovietinė šio principo interpretacija, kaip minėta, buvo iš esmės kitokia.

Kelią būsimajai sovietų režimui atvėrė teisinio religinių bendruomenių apsaugos mechanizmo suardymas. 1940 m. birželio 26 d. Liaudies vyriausybė nutarė vienašališkai nutraukti 1927 m. tarp Lietuvos Respublikos ir Vatikano pasirašytą konkordatą, kuris ne tik garantavo valstybės paramą Bažnyčiai, bet ir saugojo nuo nepagrįsto pasaulietinės valdžios kišimosi į Bažnyčios vidaus gyvenimą. 1940 m. vasarą Bažnyčia buvo beveik visiškai išstumta iš viešojo gyvenimo, ji neteko galimybių skleisti tikėjimo tiesas: panaikintas tikybos dėstymas mokyklose, uždarytas VDU Teologijos-filosofijos fakultetas, kariuomenėje, mokyklose ir kalėjimuose atleisti kapelionai, uždrausta religinių organizacijų veikla, nacionalizuotos tiesiogiai Bažnyčiai arba tikinčiųjų pasauliečių organizacijoms priklausiusios spaustuvės, „nu-stojo eiti visi religinės pasaulėžiūros periodiniai leidiniai. 1940 m. rugpjūčio 15 d. paskelbtas privalomos civilinės metrikacijos įstatymas iš pirmo žvilgsnio tik at-

41 A. Gaigalaitė, *Klerikalizmas Lietuvoje 1917-1940*, Vilnius, 1970, p. 266.

42 V. Vardys, op. cit., p. 46.

43 Draugės Meškauskienės kalba, pasakyta LKP vardu per mitingą sporto halėje birželio 29 d., *Tiesa*, 1940 m. liepos 1 d.

47 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

ėmė religinėms bendruomenėms iki tol pagal tradiciją priklausiusią formalią teisę išduoti gimimų, santuokų ir mirties metrikus, nepaneigdamas galimybės teikti religinius sakramentus. Tačiau privalomos civilinės registracijos principu buvo dirbtinai sudvejintas svarbiausių gyvenimo įvykių įforminimas ir sudarytos sąlygos vėliau versti atsisakyti religinės jo dalies.

Siekiant apriboti religinių organizacijų veiklą, dar Liaudies vyriausybės veiklos laikotarpiu buvo imta mažinti jų materialinius išteklius. 1940 m. vasarą buvo nutrauktas atlyginimų mokėjimas dvasininkams ir visos kitos valstybės finansinės subsidijos religinėms bendruomenėms. Liepos 22 d. Liaudies seimui nutarus nacionalizuoti visą žemės nuosavybę, buvo palikta po 3 ha tik prie parapinių bažnyčių, be to, į šiuos hektarus įėjo ir bažnyčios pastato bei šventoriaus užimamas plotas. Visa vienuolynų ir kita religinių organizacijų žemė buvo nusavinta. Iš viso KB 1940 m. Lietuvoje neteko apie 19 tūkst. ha žemės, t. y. 90 proc. turėtos žemės nuosavybės⁴⁴. Dar iki nekilnojamojo turto nacionalizacijos įstatymų priėmimo buvo užimami ne tik nustojusių veikti religinių organizacijų, bet ir didesni kunigų seminarijoms bei vienuolynams priklausę pastatai. Antai 1940 m. liepos 2 d. „Lietuvos aidas“ įdėjo žinutę, kad Kretingoje apsilankęs sveikatos ministras Leonas Koganas pritarė vietos gydytojų iniciatyvai miesto ligoninę iš „pasibaisėtinos lūšnos“ perkelti į pranciškonų vienuolyną⁴⁵. Telšių ir Vilkaviškio seminarijų patalpose tuo pat metu buvo apgyvendinti sovietinės kariuomenės daliniai.

Nors sovietinė konstitucija formaliai garantavo sąžinės laisvę, tačiau laisvai propaguoti buvo galima tik vieną pasaulėžiūrą - vadinamąjį marksizmą-leninizmą. 1940 m. rugpjūčio 25 d. Liaudies seimo priimta LSSR

konstitucija pripažino tik religinio kulto atlikimo laisvę. Įforminus Lietuvos aneksiją, religija buvo galutinai išstumta iš viešojo gyvenimo, dar labiau suvaržytos galimybės Bažnyčiai veikti. Panaikintos visos religinės šventės, uždrausta religinės literatūros leidyba, konfiskuotos nacionalizuotose leidyklose likusios religinės knygos, už kurias jau buvo sumokėta, „valant“ knygytus ir bibliotekas buvo išimta iš apyvartos dauguma religinio turinio knygų. 1940 m. spalio 31 d. priimtu įstatymu buvo nacionalizuoti beveik visi religinėms organizacijoms priklausę gyvenamieji pastatai. Gyvenamojo ploto pertekliaus sekvestravimo pretekstu iš klebonijų imta masiškai iškeldinėti kunigus, iš kurių - vyskupus ir personalą, buvo atimti tikinčiųjų lėšomis pastatyti parapijų namai ir kitas religinėms bendruomenėms priklausęs nekilnojamasis turtas. Oficialiai buvo nacionalizuota tik vienuolijoms priklausiusi žemė, tačiau iš tikrųjų buvo atimtas beveik visas jų nekilnojamasis ir kilnojamasis turtas, vienuoliai išvaryti iš vienuolynų, jie neteko galimybės dirbti auklėjimo ir socialinės rūpybos įstaigose. Religinių organizacijų padėtį labai pablogino ir tai, kad nuo 1940 m. gruodžio 1 d. Lietuvoje įsigaliojo RSFSR civilinis bei baudžiamasis kodeksai, kuriuose joms nebuvo pripažįstamos juridinio asmens teisės.

Sovietų valdžios teigimu, visi dvasininkai *a priori* buvo pavojingi politiniai priešai, darantys neigiamą įtaką tikintiesiems, todėl ji siekė suardyti vidinius religinių organizacijų hierarchinius ryšius, sukurti visiškai autonomiškų lokalių tikinčiųjų bendruomenių struktūrą,

44 M. Gregorauskas, *Tarybų Lietuvos žemės ūkis*, Vilnius, 1960, p. 78.

45 „Kretingos ligoninė turės tinkamas patalpas“, *Lietuvos aidas*, 1940 m. liepos 2 d.

49 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

griauti dvasininkų autoritetą bei maksimaliai sumažinti jų gretas. 1940 m. spalio 2 d. LSSR vidaus reikalų liaudies komisaro pavaduotojas Piotras Gladkovas pasirašė įsakymą apskričių skyrių viršininkams surinkti duomenis apie apskrityje gyvenančius visus įvairių konfesijų dvasininkus ir akylai kontroliuoti jų veiklą⁴⁶. To paties mėnesio pabaigoje LSSR NKVD išsiuntė Lavrentijui Berijai išsamią 18 lapų pažymą apie katalikų kunigų laikyseną sovietų valdžios atžvilgiu, kurioje buvo konstatuota, kad „katalikų dvasininkija - kunigai, buvusių katalikiškų partijų bei organizacijų vadovai ir nariai [sic!], ėmėsi plačios kontrrevoliucinės veiklos tarp gyventojų. [...] siekia tikinčiuosius nuteikti prieš Tarybų valdžią ir orientuojasi į vokiečių kareivas. Tarybų valdžios vykdomą politiką kunigai savo pamoksluose iškraipo ir pateikia ją antitarybine dvasia“⁴⁷. Iš tikrųjų neretas kritiškas kunigų kalbas apie komunizmą ir valdžios politiką NKVD naudojo pagrįsti sovietų propagandos teiginiui, kad „dvasininkai yra išnaudotojų sėbrai ir darbo žmonių priešai“.

Tuo tarpu KB vadovybė ir kai kurie dvasininkai bandė ieškoti kompromiso su okupaciniu režimu, tikėdamiesi išlaikyti nors minimalias galimybes veikti Bažnyčiai ir dirbti sielovados darbą. 1940 m. spalio 7 d. buvęs Lietuvos krikščionių demokratų partijos pirmininkas kun. Mykolas Krupavičius parengė memorandumą „Katalikų su komunistais bendradarbiavimo reikalu“, adresuotą LSSR Aukščiausiosios Tarybos prezidiumo (toliau - ATP), Liaudies Komisarų Tarybos (toliau - LKT) ir KP CK nariams. Nors šio dokumento tekste teigiama, kad čia išdėstyta asmeninė autoriaus pozicija, kiti šaltiniai tvirtina, kad kun. M. Krupavičius memorandumą parengė per vysk. Vincento Padolskio konsek-

ravimo iškilmes Vilkaviškyje pasitaręs su Lietuvos vyskupais ir popiežiaus nuncijumi⁴⁸. Taigi labiau tikėtina, kad memorandumas nebuvo vien kun. M. Krupavičiaus asmeninės iniciatyvos išraiška. Pripažinus, kad komunistų ir tikinčiųjų požiūris į religiją skiriasi, šiame dokumente bandyta įrodyti, jog bendradarbiavimas tarp Bažnyčios ir sovietų režimo esąs įmanomas, nes jie turi vieną bendrą tikslą - socialinį teisingumą. Kova tarp religijos ir komunizmo turinti vykti tik idėjine plotme, oponentams turint lygias galimybes, todėl memorandume kaip galimo bendradarbiavimo sąlygos reikalauta panaikinti jau padarytus Bažnyčios veiklos apribojimus. Kun. M. Krupavičius išreiškė viltį, kad komunistai „nenorės dėl savo antireliginės veiklos nustatyti prieš save visą katalikiškąją visuomenę“⁴⁹. Nepaisant kai kur perdėto pataikavimo sovietų režimui, galima tvirtinti, kad nė viena šio dokumento mintis neprieštaravo Bažnyčios doktrinai ir nereiškė besąlygiško pritarimo režimui, todėl negalima jo vertinti kaip Bažnyčios pasirengimo kolaboruoti su sovietų režimu. Tai patvirtina ir sovietų valdžios reakcija į kun. M. Krupavičiaus pasiūlymus.

Praėjus dviems mėnesiams po minėto memorandumo įteikimo, 1940 m. gruodžio mėn. pradžioje kun. M. Kru-

46 *Lietuvių archyvas*, t. 1, Kaunas, 1942, p. 29-31.

47 LSSR NKVD 1940 m. spalio 28 d. pažyma „Apie kontrrevoliucinę katalikų dvasininkijos veiklą Lietuvos TSR“, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 200, l. 22-39.

48 P. Maldeikis, *Mykolas Krupavičius*, Chicago, 1975, p. 237; LSSR NKVD 1941 m. pradžioje parengta pažyma apie kun. M. Krupavičių, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 3, l. 76.

49 Memorandumo „Katalikų su komunistais bendradarbiavimo reikalu“ kopija, Lietuvos valstybinis istorijos archyvas, f. 1671, ap. 5, b. 60, l. 12.

pavičių, kuris tuo metu buvo Kalvarijos klebonas, ap-
lankė du vyriškiai, prisistatę žurnalistais iš Maskvos. Iš
tikrųjų tai buvo aukšti NKVD pareigūnai: iš Maskvos
komandiruotas enkavedistas, pasivadinęs žurnalistu
Dolskiu, ir LSSR NKVD saugumo valdybos 2-ojo sky-
riaus 2-ojo poskyrio viršininko pavaduotojas Leonidas
Kliučiarevas. Per „labai draugišką“, kaip jį apibūdino
Oskaro slapyvardžiu susitikimo ataskaitą parašęs
NKVD darbuotojas, pokalbį kun. M. Krupavičius žadėjo,
kad jeigu pavyks susitarti, dvasininkai viešai pritar-
s bendradarbiavimui su sovietų valdžia: „Bet koku atveju
geriau bolševikai negu vokiečiai, tai aš pareiškiu tvirtai.
Jeigu mums leistų surengti suvažiavimą ar konferenci-
ją, mes viešai paskelbtume šį principą ir pasisakytume
prieš tą atsilikusią dvasininkijos dalį, kuri ragina kovoti
su sovietais“⁵⁰. Dar po mėnesio susitikęs su Oskaru
kun. M. Krupavičius vėl pakartojo sąlygas, kuriomis
netgi būtų galimas Lietuvos KB hierarchų kreipimasis
į pasaulio katalikus, raginantis bendradarbiauti su so-
vietų valdžia. Tačiau sovietų saugumo nepasitikėjimą
kun. M. Krupavičiaus pažadais sukėlė tai, kad jis pri-
mygtinai siūlė vesti derybas su vysk. Vincentu Brizgiu,
apibūdindamas jį kaip „pažangų Bažnyčios veikėją“⁵¹.

Parankesniu asmeniu deryboms jiems atrodė būsiąs
arkivysk. J. Skvireckas. Tokią išvadą padarė su juo
1941 m. sausio 9 d. pasikalbėjęs LSSR vidaus reikalų
liaudies komisaras Aleksandras Guzevičius: „Skvireckas
nedviprasmiškai parodė esąs pasirengęs susitarti, pada-
ryti nuolaidų be jokių slaptų minčių pridengti kontrre-
voliucinę dvasininkiją. [...] tai, kad Krupavičius labai
neigiamai kalba apie Skvirecką, verčia daryti prielaidą,
kad aktyvieji katalikų dvasininkai jaučia, jog Skvireckas
gali padaryti tas pačias nuolaidas, už kurias Krupavi-

čius nori išsiderėti iš valdžios tarybų valdžios politikos katalikų bažnyčios atžvilgiu sušvelninimą"⁵². Po dviejų savaitių jau minėtas L. Kliučiarevas, to paties poskyrio operatyvinis įgaliojtinis Leonardas Martavičius ir SSRS NKVD saugumo valdybos atsiųstas konsultantas Rudakovas pateikė pasiūlymus, kaip Lietuvoje sugriauti KB. Visų pirma jie rekomendavo toliau didinti spaudimą Bažnyčiai. Tuo tikslu LSSR Aukščiausiajai Tarybai (toliau - AT) turėjo būti pasiūlyta priimti religinių susivienijimų įstatymą, kuris paskelbtų, kad maldos namai nacionalizuojami, jais laikinai naudotis leidžiama tik vietos valdžios institucijų įregistruotiems parapijų komitetams, uždaromi vienuolynai, leidžiama veikti tik vienai kunigų seminarijai, kuri turėtų būti perkelta į provinciją. Tačiau didžiausia šio dokumento dalis skirta priemonėms, kuriomis būtų galima, „pasinaudojus prieštaravimais tarp nuosaikiosios bažnyčios dalies, vadovaujamos metropolito arkivysk. J. Skvirecko, ir antitarybinės srovės, vadovaujamos jo padėjėjo vysk. V Brizgio, Kauno arkidiecezijoje organizuoti skilimą"⁵³. Projekte taip pat numatyta ieškoti kitų silpnų Bažnyčios vietų ir, pasinaudojant jomis, skatinti nesutarimus: tarp lenkų ir lietuvių - dėl Vilniaus arkivyskupijos prijungimo prie Lietuvos bažnytinės provincijos, tarp dvasininkų -

50 Oskaro raportas apie 1940 m. gruodžio 10 d. įvykusį pokalbį su kun. M. Krupavičiumi, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 3, l. 78.

51 Oskaro raportas apie 1941 m. sausio 10 d. įvykusį pokalbį su kun. M. Krupavičiumi, *ibid.*, l. 82.

52 A. Guzevičiaus pranešimas apie 1941 m. sausio 9 d. įvykusį pokalbį su arkivysk. J. Skvirecku, *ibid.*, l. 85-86.

53 1941 m. sausio 26 d. parengtas LSSR NKVD dokumento projektas „Pasiūlymai dėl agentūrinių-operatyvinių priemonių suardyti Lietuvos katalikų bažnyčiai“, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 200, l. 98.

53 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

panaudojant karjeros motyvą, tarp atsinaujintojų ir konservatorių. Aiškiai matyti, kad kai kurie iš „siūlymų“ paremti nepagrįstomis prielaidomis, ir net neaišku, ar jie buvo bandyti įgyvendinti. Vis dėlto tai yra unikalus dokumentas, atskleidžiantis sovietų valdžios tikslus ir enkavedistų darbo metodus. Jis iliustruoja vieną iš sovietų valdžios taikytų antibažnytinės politikos taktikos rūšių - laikiną susitarimą ir sudėtingas manipuliacijas pačiais dvasininkais.

Vertindamas Vatikaną kaip vieną iš svarbiausių anti-sovietinės akcijos centrų, sovietų režimas stengėsi kontroliuoti neoficialius Lietuvos KB ryšius su išoriniu pasauliu. Numatydamas tai, popiežius dar 1939 m. lapkričio 30 d. slaptu raštu suteikė ypatingus įgaliojimus (*facultati specialis*) bolševikų okupuotos teritorijos vyskupams ir kunigams⁵⁴. Vyskupams buvo suteikta teisė savo nuožiūra numatyti du patikimus dvasininkus, kurie, jei jam pačiam būtų sukliudyta eiti pareigas, paveldėtų jurisdikciją administruoti vyskupiją. Nuncijui Luigi'ui Centozai 1940 m. rugpjūčio 24 d. išvykus iš Lietuvos, ryšiai su Šventuoju Sostu toliau buvo palaikomi per Vatikano nunciatūrą Berlyne⁵⁵. Minėtame pasiūlymų, kaip sugriauti KB, plane taip pat buvo numatyta „užverbuoti kvalifikuotus agentus, kurie sugebėtų perimti Lietuvos katalikų akcijos vadovų ryšius su Vatikanu“⁵⁶. Sovietų režimas 1941 m. pradžioje ir tiesiogiai bandė atnaujinti ryšius su Šventuoju Sostu. Naujuoju SSRS ambasadoriumi Vokietijoje paskirtas Lietuvos aneksijos režisierius V Dekanozovas netikėtai panorą pats susitikti su diplomatų korpuso vadovu, popiežiaus nuncijumi Berlyne arkivysk. Orsenigo⁵⁷. V Dekanozovas per pokalbį, be kita ko, stengėsi išsklaidyti arkivyskupo susirūpinimą dėl katalikų padėties neseniai prie Sovietų Sąjungos pri-

jungtose Baltijos valstybėse, tvirtindamas, kad KB veikimo sąlygos šiuose kraštuose nepasikeitė. Sovietai norėjo užsitikrinti palankią ar bent jau neutralią Vatikano poziciją karinio konflikto akivaizdoje. Taigi jau 1940-1941 m. išryškėjo sovietų režimo siekis kontroliuoti informaciją, kuri pasiekdavo Romą iš Sovietų Sąjungos, ir manipuluoti ja savo užsienio politikos tikslais.

Rengdamasis įgyvendinti KB suskaldymo planus, NKVD Lietuvoje naudojosi gerai išbandytu represijų prieš dvasininkus mechanizmu. Dvasininkų persekiojimas buvo ne tik prevencinė priemonė prieš nepageidaujama jų įtaką visuomenei. Represijos, pasak sovietų saugumo pareigūnų, turėjo dvasininkus įbauginti ir padaryti juos paklusnesnius. LSSR NKGB Slaptojo politinio skyriaus 3-iojo poskyrio viršininkas L. Kliučiarevas 1941 m. balandžio mėn. pradžioje taip motyvavo represijas prieš dvasininkus: „Sustiprintas represinis reicingų dvasininkų spaudimas turėtų paskatinti svyruojančiuosius pasidaryti nuosakesnius“⁵⁸. Tai buvo bandoma padaryti ir paprasčiausiu terorizavimu: labai dažnai kunigai buvo sulaikomi tiesiog gatvėje ir vežami tardyti

54 Vatikano valstybės sekretoriaus kardinolo L. Maglione's 1939 m. lapkričio 30 d. raštas, Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas (toliau - KAKA), kun. P. Veblaičio raštų ir dokumentų byla.

55 V. Pavalkis, „Bažnyčia Lietuvoje ir Vatikanas 1940-1945“, *Aidai*, 1973, Nr. 6, p. 245-249.

56 1941 m. sausio 26 d. parengtas LSSR NKVD dokumento projektas „Pasiūlymai dėl agentūrinių-operatyvinių priemonių suardyti Lietuvos katalikų bažnyčiai“, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 200, l. 105.

57 H. Stehle, *Tajna dyplomacija Watykanu: Papiestivo ivobec komunizmu (1917-1991)*, VVarszava, 1993, s. 168.

58 LSSR NKGB Slaptojo politinio skyriaus 3-iojo skyriaus viršininko L. Kliučiarevo 1941 m. balandžio mėn. pažyma apie areštus, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 200, l. 88.

55 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

arba uždaromi į kalėjimą, neretai nepateikiant jiems jokių oficialių kaltinimų. Pavyzdžiui, žymus misionierius tėvas Jonas Bružikas SJ, suimtas 1940 m. rugsėjo 19 d. ir uždarytas į Marijampolės kalėjimą, oficialiai buvo tardytas tik du kartus: suėmimo dieną ir 1941 m. birželio 21 d.⁵⁹

Naudojant visą NKVD tardymo priemonių arsenalą stengtasi surinkti įrodymus, kad suimtieji padarė sunkius politinius nusikaltimus - šnipinėjo gestapui arba kūrė kontrrevoliucines organizacijas. Pavyzdžiui, 1941 m. balandžio mėn. buvo sudaryta bendra byla net penkiems kunigams: Kauno Švč. Trejybės parapijos klebonui kun. Pranui Petraičiui, jo broliui Eržvilko klebonui Antanui Petraičiui, Eržvilko vikarui Severinui Butekiui, kunigams Adolfui Sušinskui ir Juozapui Čepėnui. Bandyta „įrodyti“, kad jie sudarė „kontrrevoliucinę organizaciją“, organizavo „antitarybiškai nusiteikusių asmenų“ nelegalų sienos perėjimą, dalyvavo antisovietinio pogrindžio veikloje⁶⁰. Negalutiniais duomenimis, 47 dvasininkai ir vienuoliai iki 1941 m. birželio 6 d. buvo ilgesniam ar trumpesniam laikui įkalinti, 35 - ištremti ar išvežti į lagerius 1941 m. birželio 14-18 d.⁶¹

Dvasininkų gretas turėjo išretinti ne tik represijos, bet ir nuo pat pirmųjų okupacijos dienų darytos kliūtys naujų kunigų rengimui. Ketvirtojo dešimtmečio pabaigoje Sovietų Sąjungoje nebuvo nė vienos dvasininkų rengimo mokyklos, todėl ir 1939-1940 m. aneksuotose teritorijose, kur veikė kelios dešimtys stačiatikių ir katalikų dvasinių seminarijų, per trumpą laiką jos turėjo būti uždarytos. 1940 m. rudenį LSSR LKT pirmininkas Mečislovas Gedvilas pranešė, kad Lietuvoje toliau veikti galės tik Kauno kunigų seminarija. Po 1941 m. sausio 12 d. įvykusių SSRS AT rinkimų sovietinės kariuo-

menės daliniai užėmė ir Kauno tarpdiecezinės seminarijos patalpas. Oficialiai buvo aiškinama, kad tai valdžios atsakas į antisovietinę dvasininkų agitaciją prieš rinkimus. Tuo tarpu SSRS LKT ir VKP(b) CK įgaliotinis Lietuvoje N. Pozdniakovas pas jį šiuo reikalu atvykusiems vyskupams Vincentui Borisevičiui ir V Brizgiui pareiškė, kad „kas Rusijoje buvo padaryta per 20 metų, Lietuvoje bus įgyvendinta per du ar tris“⁶², todėl beprasmiška rengti naujus kunigus, kuriems greitai nebūsią darbo. Nors ir netekusios daugumos turėtų patalpų, Kauno ir Vilniaus kunigų seminarijos 1940-1941 m. sugebėjo tęsti darbą, bet 1941 m. gegužės 21 d. LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą uždaryti visų konfesijų oficialiai ir neoficialiai veikiančias dvasines seminarijas⁶³.

Šis sprendimas buvo 1941 m. pavasarį organizuoto bendro religijos puolimo dalis. Buvo pradėtas varžyti neoficialus religinis jaunimo auklėjimas, kuris, panaikinus tikybos dėstymą mokyklose, toliau vyko už jų sienų ir valdžios buvo toleruojamas. 1941 m. balandžio mėn. vietos valdžios institucijos gavo instrukcijas, kuriose buvo nurodyta visus toje vietovėje dirbusius kunigus priversti pasirašyti pasižadėjimus nemokyti vaikų tikybos. 1941 m. vasario 15 d. „Laisvoji mintis“ vedamajame

59 J. Bružiko baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-10521.

60 Kun. P. Petraičio 1941 m. gegužės 26 d. tardymo protokolas, *ibid.*, b. 9460/3, l. 114-120.

61 *Lietuvos gyventojų genocidas (1939-1941)*, t. 1, 2-asis leidimas, Vilnius, 1999, p. 64.

62 V. Brizgys, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1940-1944 metais*, Chicago, 1977, p. 94.

63 LKP(b) CK biuro 1941 m. gegužės 21 d. posėdžio protokolas, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 2, b. 117, l. 12.

57 Sovietų antibažnytinės politikos Lietuvoje prielaidos

straipsnyje ragino „imtis iniciatyvos iškovoti darbo žmonėms patalpas kultūrinėms įstaigoms, panaudojant tam tikslui bažnyčių, sinagogų, cerkvių ir kitokių maldos namų pastatus“⁶⁴. Žinant, koks buvo Sovietų Sąjungoje trečiajame ir ketvirtajame dešimtmetyje naudotas maldos namų uždarymo mechanizmas, galima spėti, kad po tokių visuomenės reikalavimų būtų buvę imta uždarinėti iki tol neliestas bažnyčias.

Oficialiai buvo skelbiama, kad sovietų valdžios vykdyta antireligine politika tebuvo tenkinti didžiosios visuomenės dalies, esą netikinčiosios, pageidavimai, todėl ir Lietuvoje buvo prabilta apie masinio ateistinio darbo reorganizavimą. LKP CK propagandos ir agitacijos sekretorius Kazys Preikšas reikalavo pertvarkyti Laisvamanių etinės kultūros draugiją į „masinę darbo žmonių organizaciją - kovingųjų bedievių sąjungą“⁶⁵. Šiems planams 1941 m. gegužės 7 d. pritarė ir LKP(b) CK biuras, tačiau prasidėjus karui jų nebespėta įgyvendinti. 1941 m. pavasarį pasitaikė barbariško sovietų valdžios atstovų bei rėmėjų elgesio su religinio kulto objektais atveju. Vokiečiams repatrijavus, Vilniuje ir Kėdainiuose nustojusios veikti liuteronų bažnyčios buvo nusiaubtos, jose suniokoti religinio meno paminklai. Sovietinės kariuomenės kariai ir komjaunuoliai ėmė masiškai naikinti kryžius ir koplytėles.

Tai, kad buvo uždaromos seminarijos, prieš dvasininkus griebtasi vis smarkesnių represijų, bandyta izoliuoti kunigus nuo jaunimo auklėjimo, kurti masinio ateistinio sąjūdžio organizavimo planai, rodo, jog 1941 m. pavasarį sovietų režimas Lietuvoje rengėsi radikaliai antireliginei kampanijai. Tai buvo svarbi iki karo su Vokietija numatyto 1940 m. aneksuotų teritorijų „nukensminimo“ plano dalis. Sovietų režimo lyderių dide-

lis nepasitikėjimas KB vertė kuo skubiau apriboti jos veiklą, nes norėta turėti ramesnį užnugarį. Kita vertus, baimė išprovokuoti pasipriešinimą pakankamai neįtvirtinus režimo vertė susilaikyti nuo kai kurių pernelyg drastiškų antireliginio veikimo būdų. 1940-1941 m. dar nebuvo ryžtasi uždarinėti maldos namų, nes tai - visuomenei labiausiai matomas religinio gyvenimo suvaržymo įrodymas, paprastai sukeldavęs didelį nepasitenkinimą. 1941 m. gegužės 21 d. (tą pačią dieną, kai buvo priimtas nutarimas uždaryti visų konfesijų seminarijas) LKP(b) CK biuras priėmė nutarimą, kuriuo apskričių ir miestų vykdomiesiems komitetams buvo uždrausta patiems spręsti su religinėmis bendruomenėmis ir jų turto nacionalizavimu susijusius klausimus, o komunistų partijos komitetai buvo įpareigoti prižiūrėti, kad sprendžiant šiuos klausimus nebūtų savivalės⁶⁴. Taigi, griežtindamas antireliginę politiką, centras kartu norėjo tvirtai kontroliuoti jos įgyvendinimą. 1940-1941 m. sovietų režimas Lietuvoje taip pat dar nevykdė smulkmeniškos ir įkyrios religinių institucijų vidaus gyvenimo kontrolės. Nespėta sukurti mechanizmo, kurie valdžios institucijoms būtų leidę kištis į vyskupijų valdymo, dvasininkų paskirstymo reikalus. Nors į tikinčiuosius jau žiūrėta su nepasitikėjimu, jų atviro diskriminavimo faktų pasitaikydavo retai.

Nuo artėjusios persekiojimų bangos Lietuvos tikinčiuosius išgelbėjo prasidėjęs Vokietijos kariuomenės

64 „Opus ir neatidėliotinas reikalas“, *Laisvoji mintis*, 1941 m. vasario 15 d.

65 J. Aničas, *Katalikiškasis klerikalizmas Lietuvoje 1940-1944 m.*, p. 93.

66 LKP(b) CK biuro 1941 m. gegužės 21 d. posėdžio protokolas, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 2, b. 117, l. 15.

puolimas. Tuomet išryškėjo ir tikrasis sovietų režimo neapykantos Bažnyčiai mastas. Besitraukiantys ginkluoti sovietų aktyvistai žiauriai nužudė net 17 kunigų.

SSRS ir Vokietijos karo patirtis ir jos įtaka vėlesnei sovietų režimo antibažnytinei politikai Lietuvoje

Didelę reikšmę atskirų asmenų, socialinių, etninių ar konfesinių grupių likimui sovietų 1944-1945 m. reokupuotoje Lietuvoje turėjo jų laikysena nacių okupacijos metais, nes Lietuvą Kremlius jau laikė integralia Sovietų Sąjungos dalimi, o bendradarbiavimą su naciais vertino kaip tėvynės išdavimą. Kai po karo nacizmas buvo pasmerktas tarptautiniu lygiu, kolaboravimo su naciais karta sovietų režimui tapo veiksmingu susidorojimo su neparankiais asmenimis ir grupėmis įrankiu. Neretai, kaip matysime toliau, jis buvo naudojamas ir prieš Lietuvos KB.

Ėmus pulti Vokietijos kariuomenei, Lietuvoje tą pačią dieną prasidėjo ginkluotas sukilimas prieš besitraukiančią sovietų valdžią, į kurį įsitraukė ir kunigai - neretai jie dalyvavo vietos savivaldos institucijų ar net partizanų būrių veikloje. Pavyzdžiui, Dubingių klebonas kun. Jonas Žvinys vadovavo iš aplinkinių apylinkių susirinkusių vyrų būriui, kuris 1941 m. liepos 1 d. Molėtuose, kai iš čia pasitraukė sovietų institucijos, atkūrė savivaldą⁶⁷. Nors kunigai dažnai sulaikydavo sukilėlius nuo pernelyg radikalių veiksmų prieš buvusius kolaborantus, vėliau tokie faktai buvo panaudoti kaip įrodymas, kad katalikų dvasininkai buvo aktyvūs sukilimo dalyviai ir vos ne pagrindiniai jo organizatoriai. Vėliau

sudarytose bylose kunigams neretai kaip antisovietinė veikla buvo inkriminuojamas ir jų dalyvavimas iškilmingai laidojant paskutinių sovietų režimo dienų aukas.

Sovietų režimo baisumus 1940-1941 m. patyrusios Baltijos tautos bei vakarinių Baltarusijos ir Ukrainos teritorijų gyventojai nacių laikė išvaduotojais iš bolševikų nelaisvės ar bent jau mažesniu blogiu nei sovietų režimas. Panašiai Vokietijos kariuomenės misiją tuo metu įsivaizdavo ir Lietuvos KB vadovai. Kauno arkivyskupijos vyresnybė nevengė viešai reikšti simpatijų Vokietijos kariuomenei, išvadavusiai kraštą nuo sovietų teroro. Liepos 4 d. Kauno dienraštis „Į laisvę“ paskelbė arkivysk. J. Skvirecko, vysk. V. Brizgio ir prel. Kazimiero Saulio pasirašytą pareiškimą „Brangūs tautiečiai“. Jame buvo pasmerkti bolševizmo nusikaltimai Lietuvoje, padėkota Vokietijos kariuomenei už Lietuvos išvadavimą, pareikšta viltis, kad tikėjimo laisvė bus gerbiama, o Lietuvos gyventojai paraginti susitelkti ir atstatyti bolševikų sugriautą kraštą. Kitą dieną Kauno katedroje buvo aukojamos gedulingos šv. Mišios už pirmosiomis karo dienomis Lietuvoje žuvusius vokiečių karius ir lietuvių sukilėlius⁶⁷. Vykstant karui, naciai stengėsi tokio-šio regiono visuomenės ir Bažnyčios nuotaikomis pasinaudoti savo propagandos tikslams, nors nacių režimo ideologija taip pat buvo antikrikščioniška ir ypač antikatalikiška.

Karinę administraciją pakeitusi vokiečių civilinė valdžia nesirengė atkurti Lietuvos nepriklausomybės, taip pat ir iki 1940 m. vasaros buvusios Bažnyčios padėties.

67 J. Žvinys, *Mano gyvenimo užrašai*, Vilnius, 1993, p. 98-111.

68 A. Bubnys, „Vokiečių politika Lietuvoje Bažnyčios ir religijos atžvilgiu“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 14, 1999, p. 211.

61 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

Tiesa, iš pradžių buvo leista atnaujinti visų seminarijų veiklą, VDU atgaivinti Teologijos-filosofijos fakultetą, gražinti tikybos dėstymą į bendrojo lavinimo mokyklas, atkurti kapelionų instituciją kalėjimuose ir ligoninėse, vienuoliai galėjo grįžti į iš jų atimtus pastatus. Tačiau Bažnyčiai nebuvo gražinta žemės ir nekilnojamojo turto nuosavybė, neleista atnaujinti religinės spaudos leidybos ir veikti kai kurioms religinėms organizacijoms. Didžiąja bolševikų nacionalizuoto turto dalimi Bažnyčia galėjo disponuoti, tačiau vokiečiai ne tik negražino nuosavybės į ją teisių, bet ir patys reikalui esant juo naudavosi. Greitai iškilo grėsmė Kauno kunigų seminarijai ir Teologijos-filosofijos fakultetui.

Vokiečių okupacinė valdžia nepalankiai reagavo ir į Bažnyčios iniciatyvą suaktyvinti misijų darbą Baltarusijoje bei kitose vokiečių užimtose SSRS teritorijose. Aktyviausiai tuo rūpinosi Leningrado apaštalinis administratorius vysk. T. Matulionis ir jurisdikciją Minsko diecezijoje 1941 m. rudenį iš Romos išsirūpinęs Vilniaus arkivyskupas Romualdas Jalbžykovskis. Šis bandė, neatsiklausęs nacių valdžios leidimo, siųsti kunigus į rytus, tačiau jie buvo arba suimti ir nužudyti (kun. Henrikas Hlebovičius), arba gražinti į Vilnių. Vokiečiai leido į Baltarusiją vykti tik lietuvių policijos batalionų kapelionams. 1941 m. gruodžio mėn. į 12-ąją policijos batalioną, vykdžiusį operacijas Baltarusijoje, kaip kapelionas atvyko ir kun. Zenonas Ignatavičius. Po kelių dešimtmečių sovietų propaganda gana sėkmingai panaudojo šį faktą kaip svarbų KB bendradarbiavimo su naciais įrodymą. Tačiau kalbant apie kun. Z. Ignatavičių reikia atkreipti dėmesį bent į du dalykus, kurie leistų suabejoti jam pateiktą kaltinimų svarumu. Pirma, jam atvykus, batalio-

no kariai nebešaudė žydų ir daugiausia kovojo su sovietų partizanais. Antra, kun. Z. Ignatavičius daugiausia dėmesio skyrė apaštalavimui tarp vietos civilių gyventojų, o karo kapeliono pareigos tam buvo patogi prielaida⁶⁹.

Tokia vokiečių civilinės valdžios politika komplikavo jos santykius su Bažnyčia. 1942 m. spalio 6-8 d. Kaune susirinkę į metinę konferenciją, Lietuvos vyskupai nutarė parengti memorandumą generaliniam komisarui. Memorandume buvo reikalaujama atkurti Bažnyčios nuosavybės teises, gražinti bolševikų atimtus archyvus ir metrikų knygas, sudaryti sąlygas teikti dvasinius patarnavimus lietuviams, išvežtiems į darbus Vokietijoje, netrukdyti VDU Teologijos-filosofijos fakulteto veiklai, leisti bent po vieną katalikišką savaitraštį ir mėnraštį, gražinti katalikiškas spaustuves, leisti veikti katalikiškoms organizacijoms, be to, buvo nepritariama lenkų ūkininkų išskeldinimui, jaunuolių siuntimui atlikti darbo prievolės į Vokietiją, draudimui mokyklose veikti religiniams būreliams⁷⁰. 1942 m. spalio 11 d. Kauno įgulos bažnyčioje vysk. V Brizgys pasakė pamokslą, kuriame dėl visų šių dalykų kritikavo okupacinį režimą.

Nepavyko okupacinės valdžios pareigūnams gauti Bažnyčios paramos ir 1943 m. pradžioje paskelbtai mobilizacijai į vokiečių karinius dalinius. Vasario 20 d. į Kauno arkivyskupijos kuriją atvykusiems vokiečių saugumo policijos ir SD vadui Lietuvoje Karlui Jageriui ir KB reikalus šioje įstaigoje kuravusiam unteršturmfiure-

69 Z. Ignonis, *Praeitis kalba. Dienoraštiniai užrašai: Gudija, 1941-1944*, New York, 1980.

70 A. Bubnys, op. cit., p. 215.

63 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

riui Pauliui Müllerui arkivysk. J. Skvireckas, pasak jų pokalbio liudininko vysk. V Brizgio, pasakęs: „Reikalauti iš dvasiškijos pagalbos mobilizacijai yra pačių karių pažeminimas. Mobilizacija nėra Bažnyčios reikalas. Yra bolševikų armija ir yra bolševizmo dvasia. Jūsų reikalas yra sumušti bolševikų armiją, o mūsų reikalas - sumušti bolševizmo dvasią. Tai mes stengėmės ir stengsimės daryti, tik pasaulinė valdžia tegul mums to nekliudo. Ne mūsų reikalas lieti patrankas, ne mūsų reikalas ir vyrus šaukti į kariuomenę“⁷¹.

Panašiai atsisakymą duoti nurodymą kunigams bažnyčiose raginti tikinčiuosius neboikotuoti mobilizacijos į vokiečių karinius dalinius motyvavo ir arkivysk. Mečislovas Reinys. Jis pareiškė negalįs įsakyti kunigams kalbėti apie pasaulietinius dalykus, be to, priminė, kad ir vokiečių okupacinė valdžia varžė Bažnyčios veiklą. Arkivyskupas teigė, kad jis pats dedas „daug pastangų spaudoje ir pamoksluose prieš pikta, kuri skleidžia bedieviškas komunizmas“⁷². Arkivyskupas iš tikrųjų nevengė viešai reikšti antikomunistinių minčių. Vokiečių okupacijos metais laikraščiuose „Naujoji Lietuva“ ir „Karys“ buvo išspausdinta daugiau nei dešimt jo straipsnių, kurių dauguma tiesiogiai buvo skirti bolševizmo kritikai⁷³. Arkivysk. M. Reinio antikomunistiniai straipsniai buvo aukšto teorinio lygio ir kartu paremti gyvenimo patirtimi. Komunizmas jam buvo didžiausias blogis, todėl kova su juo, arkivyskupo nuomone, - svarbiausias viso civilizuoto pasaulio uždavinys ir pareiga. Vėliau ši publicistinė veikla tapo vienu iš pagrindinių kaltinimų, kuriuos sovietai pateikė arkivyskupui sudarydami baudžiamąją bylą. Ir kitų Bažnyčios hierarchų viešų pareiškimų *spiritus movens* dažniausiai būdavo komunizmo, visų pir-

ma jo antireliginių nuostatų, kritika. Pirmasis vysk. V Borisevičiaus ganytojiškas laiškas Telšių vyskupijos tikintiesiems, paskelbtas 1943 m. rugpjūčio 8 d., buvo skirtas vien šiai temai⁷⁴.

1943 m. įtampą tarp Bažnyčios ir vokiečių okupacinės valdžios padidino bandymas Lietuvoje įtvirtinti civilinę metrikaciją. Arkivysk. J. Skvireckas 1943 m. liepos 12 d. generaliniam komisarui rašė, kad civilinė metrikacija „negali būti laikoma pozityviu įnašu kovoje prieš bolševizmą, bet kaip tik sąmoningai ar nesąmoningai palaiko bolševikinės santvarkos likučius“⁷⁵. Šis klausimas buvo svarstomas ir metinėje Lietuvos vyskupų konferencijoje, vykusioje 1943 m. spalio 5-6 d. Joje buvo nutarta nusiųsti protesto raštą generaliniam komisarui. Rašte vyskupai pabrėžė, kad esamos tvarkos dėl santuokų jie nelaiko teisėta, ir reikalavo atkurti iki sovietų okupacijos Lietuvoje buvusią tvarką.

Šioje vyskupų konferencijoje taip pat buvo numatyta 1944 m. vasarą sušaukti II Lietuvos eucharistinį kongresą, turėjusį Lietuvoje atgaivinti okupacijų prislėgtą dvasinį gyvenimą. Tam buvo sudarytas pasirengimo komitetas, paskelbtas visų Lietuvos vyskupų pasirašytas ganytojiškas laiškas kongreso proga, parengtas Lietu-

71 V. Brizgys, op. cit., p. 151.

72 Arkivysk. M. Reinio 1943 m. balandžio 24 d. rašto gen. P. Kubiliūnui kopija, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 71, l. 113.

73 Arkivysk. M. Reinio 1947 m. birželio 15 d. tardymo protokolas, *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, sud. A. Streikus, Vilnius, 2000, p. 613.

74 Vysk. V. Borisevičiaus 1943 m. rugpjūčio 8 d. ganytojiško laiško faksimilė, *ibid.*, p. 763-769.

75 J. Aničas, *Katalikiškasis klerikalizmas Lietuvoje 1940-1944 m.*, p. 188.

65 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

vos katalikų sveikinimo popiežiui Pijui XII projektas. Deja, fronto linija artėjo greičiau negu buvo tikėtasi, ir 1944 m. liepos mėn. sovietinė kariuomenė jau buvo okupavusi dalį Lietuvos teritorijos, todėl įkūnyti šio sumanymo nepavyko. Nepaisant to, po karo sovietų režimas pasirengimą šiam eucharistiniam kongresui vertino kaip dar vienos didelės politinės akcijos organizavimą, kurios tikslas - „paraginti lietuvių tautą kovoti su bolševizmu ir tarybų valdžia“⁷⁶. Visų nuteistų vyskupų tardymo byloje kongreso organizavimas buvo vienas iš svarbiausių jų tariamą kaltę įrodančių faktų.

Pateikti faktai rodo, kad vienintelis KB ir okupacinio nacių režimo Lietuvoje sąlyčio taškas buvo jų priešiškus mas bolševizmui. Bažnyčia, kaip ir didžioji Lietuvos visuomenės dalis, vertino tik nacių teiktą galimybę apsaugoti nuo sovietų režimo grįžimo ir neturėjo jokių kitų sąlyčio su nacizmo ideologija ir praktika taškų. Karo metu ir Kremlius kiek kitaip matė ar norėjo matyti KB vaidmenį Lietuvoje. Lietuvos teritorijoje buvo numatyta platinti 2-4 lapų brošiūras, kuriose būtų pabrėžiamas katalikybės ir hitlerizmo konfliktiškumas. Be kita ko, duotas ir toks nurodymas: „Rašant apie Lietuvos bažnyčios vadovo metropolito Skvirecko poziciją reikėtų teigti, kad jo elgesys yra priverstinis, primestas vokiečių okupantų. Savo tikrąją nuomonę apie hitlerizmą katalikai gali pareikšti tik iš pogrindžio“⁷⁷.

Karo su Vokietija patirtis paskatino sovietų režimo vadovybę atsisakyti planų artimiausioje ateityje sunaikinti religines institucijas. Visų pirma kasdieniai susidūrimai su mirtimi labai padidino religijos reikšmę sovietinėje visuomenėje. Materialistine pasaulėžiūra pagrįsta bolševikų ideologija teikė mažai vilties kasdienio

mirties pavojaus ir didžiulių nepriteklių akivaizdoje⁷⁸. Karo metais taip pat paaiškėjo, kad du dešimtmečius trukusi bolševikų antireliginė veikla nesumažino socialinio RSB autoriteto.

Be abejo, RSB hierarchų bei paprastų dvasininkų patriotinė veikla ir tikinčiųjų paaukoti 150 mln. rublių padėjo režimui išsigelbėti. Tačiau sovietų valdžios politika RSB atžvilgiu radikaliai pasikeitė tik 1943 m. rudenį, po rugsėjo 4 d. įvykusio J. Stalino susitikimo su RSB hierarchais, kai Vokietijos pralaimėjimas buvo akivaizdus ir tiesioginis pavojus režimui nebegrėsė, todėl ir RSB pagalba nebebuvo reikalinga. Rusų istorikai skirtingai bandė aiškinti šį valdžios religinės politikos pokytį. Valerijaus Aleksejevo nuomone, J. Stalinas santykius su RSB normalizavo užsienio politikos tikslais, t. y. norėdamas Vakarų sąjungininkams parodyti, kad Sovietų Sąjunga pasikeitė ir gerbia sąžinės laisvę⁷⁹. Tokį savo teiginį jis grindžia faktu, kad J. Stalino susitikimas su RSB hierarchais įvyko prieš pat Teherano konferenciją. 1943-1945 m. sovietai iš tikrųjų siekė, dažnai sėkmingai, nuslopinti JAV ir Anglijos politinių lyderių budrumą, kad jie nesipriešintų Sovietų Sąjungos išsitvirtinimui Vidurio ir Rytų Europoje. Tačiau suabejoti V Aleksejevo teiginiu verčia tai, kad sovietų valdžios malonė teko tik RSB, o kitų konfesijų padėtis liko ne-

76 Kaltinamoji išvada vysk. T. Matulionio tardymo byloje, *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, p. 531.

77 Apie 1943 m. parengtas „Antivokiškų katalikiškų leidinių lietuvių kalba platinti Lietuvoje projektas“, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 201, l. 96.

78 K. Mehnert, *Der Sowjetmensch: Versuch eines Portrats*, Ullstein, 1981, S. 273.

79 В. Алексеев, *Иллюзии и догмы*, Москва, 1991, с. 336-337.

67 Sovietų
antibažnytinės
politikos Lietuvoje
prielaidos

pakitusi. Be to, pagal jo argumentacijos logiką išeitu, kad prasidėjus šaltajam karui religinė politika vėl turėjo grįžti į senąsias vėžes, tačiau taip neatsitiko. Kito RSB naujausios istorijos specialisto Dmitrijaus Pospelovskio teigimu, pagrindinė suteiktų malonių RSB priežastis buvo sovietų valdžios susirūpinimas Rytų Europos ir reokupuotų teritorijų tikinčiųjų integravimu⁸⁰. Tačiau vėlgi tokiu atveju turėjo būti paskelbta religinė tolerancija ir katalikams bei protestantams, kurių šiame regione buvo daugiau nei stačiatikių.

1939-1940 m. okupuotų teritorijų sovietizavimo partitis patvirtino, kad palaužti didelę įtaką šiame regione turėjusią KB bus nelengva. Vykdamant intervencinę religinę politiką galėjo labai padidėti nepageidaujamas šių kraštų gyventojų priešiškus ir itin pasunkėti jų inkorporavimas. 1942 m. skaitydamas paskaitą aukštojoje SSRS NKVD mokykloje, A. Guzevičius pabrėžė, kad KB yra rimtas priešas, kurio lengvai nenugalėsi, todėl jį reikia gerai pažinti ir apgalvoti veikimo prieš jį būdus⁸¹. Tradiciškai Maskva šiame regione stengėsi stiprinti RSB įtaką kaip atsvarą KB. Naujuosiuose imperiniuose SSRS vadovų planuose taip pat buvo numatyta, kad RSB taps svarbiu jų politikos įrankiu. RSB režimui buvo paranki dar ir dėl to, kad jos oficiali struktūra jau buvo visiškai kontroliuojama, o RSB hierarchai ištikimai šlovino režimo politiką.

Karo metais įrodžiusią savo gyvybingumą RSB buvo numatyta integruoti į režimą stabilizuojančių veiksmų arsenalą, todėl iš pradžių jai reikėjo leisti atkurti ketvirtajame dešimtmetyje beveik visiškai sugriautą institucinę struktūrą. Jau 1943 m. rugsėjo 8 d. įvyko RSB vyskupų susirinkimas, kuriame metropolitas Sergijus buvo išrinktas patriarchu. Šeši vyskupai iš šio susirinkimo buvo atvežti tiesiai iš kalnimo vietų. *De facto* buvo

pripažintas ne tik patriarchatas, bet ir vyskupijų kurijos bei jų teisė vadovauti Bažnyčios vidaus gyvenimui, visų pirma skirti ar atleisti parapijų administratorius. RSB taip pat buvo sudaryta galimybė steigti dvasines seminarijas bei akademijas, leisti žurnalą, jai perduota KBS* spaustuvė, patriarchijos būstinė išsikūrė buvusioje Vokietijos pasiuntinio Schulenburgo rezidencijoje, imta atidarinėti cerkves, iš kalinimo vietų paleista dauguma išlikusių gyvų dvasininkų. Tai nereiškė, kad RSB buvo suteikta visiška veikimo laisvė. Nors ir proteguojama kitų konfesijų atžvilgiu, ji buvo toliau griežtai kontroliuojama, infiltruojama ir taip pamažu griauinama iš vidaus. Be to, sovietų valdžia vengė teisiškai įtvirtinti religinės politikos pokyčius - SSRS MT nė nenagrinėjo 1944 m. pradžioje parengto naujo religinių kultūrų įstatymo projekto, o tai rodė jų laikinumą.

SSRS ir Vokietijos karo pabaigoje buvo įkurtos ir naujos religinio gyvenimo kontrolės institucijos. 1943 m. rugsėjo 4 d. buvo įsteigta RSB reikalų taryba prie SSRS LKT (toliau - RSBRT), kurios vadovui saugumo pulkininkui Georgijui Karpovui** J. Stalinas pavedė būti tarpininku tarp vyriausybės ir RSB. Tačiau iš tikrųjų šios

80 Д. Поспеловский, *op. cit.*, c. 193.

81 A. Guzevičiaus paskaitos, skaitytos 1942 m. SSRS NKVD aukštojoje mokykloje, konspektas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 201, 1. 6-7.

* Ši organizacija realiai neveikė nuo SSRS ir Vokietijos karo pradžios. Tuo pat metu buvo sustabdyta beveik visų antireliginių periodinių leidinių leidyba.

** G. Karpovas saugumo sistemoje dirbo jau nuo 1922 m. 1941 m. jis buvo paskirtas SSRS NKVD Slaptosios politinės valdybos 4-ojo skyriaus, kurio vienas iš poskyrių turėjo kovoti su „bažnytininkų ir sektantų kontrrevoliucija“, viršininku. Paskirtas RSBRT pirmininku, jis neprarado pareigų ir NKVD.

institucijos vadovo funkcijos buvo labai panašios į caro administracinio aparato oberprokuroro. RSBRT pirmininkas, kaip anksčiau oberprokuroras, iš tikrųjų vadovavo RSB dvasinei vadovybei. Kitų Sovietų Sąjungos teritorijoje veikusių konfesijų veiklai panašiai turėjo „diriguoti“ 1944 m. gegužės mėn. įkurta RKRT, kurios pirmininku tapo G. Karpovo pavaduotojas saugumo įstaigose Igoris Polianskis. Šių institucijų atsiradimas patvirtino du svarbius, tarpusavyje susijusius sovietų režimo religinės politikos pokyčius: 1) pragmatišką siekį religines institucijas panaudoti kaip režimo stiprinimo priemonę; 2) išskirtinės RSB padėties tarp kitų „religinių kultūr“ atsiradimą. Oficialiai nebuvo atsisakyta ir ideologinių antireliginių nuostatų, tačiau jos nebebuvo pagrindiniu režimo veiksmus religijos atžvilgiu motyvuojančiu veiksmu.

Antibažnytinės politikos modelio paieškos Lietuvoje 1944-1949 m.

Carinės religinės politikos reminiscencijos ir tautinės Bažnyčios idėja

Kol vyko karas, sovietų režimas nenorėjo bloginti santykių su Vakarų sąjungininkais ir Vatikanu, todėl iš pradžių stengėsi KB atžvilgiu demonstruoti geranoriškumą. 1944 m. balandžio 28 d. J. Stalinas susitiko su katalikų kunigu iš JAV Stanislawu Orlemanskiu. Tą pačią dieną duodamas interviu Maskvos radijui kun. S. Orlemanskis pareiškė per pokalbį susidaręs įspūdis, kad J. Stalinas yra KB draugas. Vėliau, jau JAV surengtoje spaudos konferencijoje, kunigas teigė, kad J. Stalinas netgi sutikęs bendradarbiauti su popiežiumi kovoje su

KB persekiojimu¹. Šitaip kun. S. Orlemanskis įvykdė per susitikimą J. Stalinui duotą pažadą padaryti viską, kas įmanoma, kad būtų neutralizuotas įtakingos JAV lenkų bendruomenės negatyvus požiūris į Sovietų Sąjungą². Tai buvo propagandinio žaidimo su Vakarų sąjungininkais, kuriuo siekta nuslopinti jų budrumą SSRS ekspansijos akivaizdoje, dalis.

Iki Jaltos konferencijos ir sovietų valdžios santykiai su unitais reokupuotoje Galicijoje buvo gana draugiški. 1944 m. spalio 27 d. I. Polianskis SSRS LKT pirmininko pavaduotojui Viačeslavui Molotovui rašė: „Atsižvelgiant į didelę Šeptickio³ įtaką tarp katalikų ir unitų vakarinėje UTSR srityse, informaciją, kad jis savo provokišką orientaciją pakeitė į prosovietinę, bei galimybę panaudoti jo įtaką ardant antisovietines nacionalistines organizacijas, tarybos nuomone, siekiant įtvirtinti dabartinę Šeptickio orientaciją, tikslinga patenkinti esminius unitų bažnyčios poreikius: netrukdyti atidaryti naujų parapijų bažnyčių, neliesti veikiančių vienuolynų, teologinės akademijos ir dvasinės seminarijos ir leisti spausdinti religinį žurnalą“⁴. 1944 m. gruodžio 12 d. V Molotovas pritarė šiems pasiūlymams, o gruodžio 22 d. į Maskvą atvyko oficiali unitų Lvovo metropolijos delegacija, kuriai I. Polianskis pažadėjo, kad unitai bus toleruojami tokiomis pat sąlygomis kaip ir kitos konfesijos.

Tačiau neoficialiu lygmeniu sovietų režimo požiūrį į katalikybę tebelėmė seni stereotipai. 1944 m. spalio 31 d. SSRS NKGB 2-osios valdybos pateiktoje apžvalgoje „Apie antitarybinę Vatikano ir Romos katalikų dvasininkų veiklą TSRS“ tvirtinta, kad „Pabaltijyje ir vakarinėje Ukrainos ir Baltarusijos srityse veikia daug katalikų vienuolynų bei seminarijų. [...] juose auklėjami ir rengiami kadrai, kurie galėtų vykdyti Vatikano užduotis

platinti katalicizmą ir dirbti šnipinėjimo bei ardomąjį darbą TSRS teritorijoje"⁵. Iškart po 1945 m. vasario mėn. Jaltaje įvykusios sąjungininkų konferencijos, kurioje buvo priimti nutarimai, ženkliai sustiprinę Sovietų Sąjungos pozicijas Vidurio ir Rytų Europoje, pakito ir viešas sovietų valdžios tonas Vatikano ir KB atžvilgiu. Karo pabaigoje Vatikanas neslėpė savo susirūpinimo dėl komunizmo plitimo, todėl, kad išitvirtintų Vidurio ir Rytų Europoje, sovietams reikėjo sumažinti jo įtaką šiame regione. Antikatalikiškų J. Stalino nuostatų stiprėjimą lėmė ne tik antikomunistinė KB centro pozicija, bet ir vidaus antireliginės politikos tikslai. Buvo matyti, kad dėl centralizuotos KB, kurios vyriausioji dvasinė ir administracinė vadovybė Maskvai nepasiekiamą, struktūros jai bus daug sunkiau nei RSB ar kitoms konfesijoms visiškai primesti režimo valią.

1945 m. kovo 15 d. RSBRT pirmininkas G. Karpovas parengė pažymą J. Stalinui, kurioje rašė: „Politinė sąjunga su fašizmu sustiprino profašistinę Vatikano veiklą, kuri ypač išryškėjo karo dienomis. Romos katalikų bažnyčia, norėdama viešpatauti pasaulyje, sistemingai siekia, kad katalicizmas išstumtų stačiatikybę. [...]

1 H. Stehle, *Tajna diplomatija Watykanu: Papiestivo ivobec komunizmu (1917-1991)*, s. 191.

2 1944 m. balandžio 27 d. įvykusio kun. S. Orlemansio pokalbio su

J. Stalinu stenograma, *Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 з.*, МОСКВА, 1999, c. 36

3 Unitų bažnyčios Lvovo metropolitas arkivyskupas Andrejus Septickis (1865-1944).

4 М. ОДИНЦОВ, „Униаты и советская власть”, *Отечественные архивы*, 1994, Ёо 3, с. 60.

5 „Агрессивные планы Ватикана”, *Военно-исторический журнал*, 1995, Ns 5, с. 29.

Rusijos stačiatikių bažnyčia šiuo metu gali ir privalo suvaidinti reikšmingą vaidmenį kovojant su Romos katalikų bažnyčia ir unitais [išskirta A. S.]⁶.

Toliau pažymoje buvo išdėstyti pasiūlymai, kaip sustiprinti RSB Ukrainoje, Baltarusijoje, Latvijoje ir Lietuvoje. Kovo 17 d. J. Stalinas šiems pasiūlymams pritarė. Kaip matyti, dokumente aiškiai išdėstytas pagrindinis RSB rėmimo motyvas: silpninti KB įtaką šiame regione. Papildomus argumentus, turėjusius pateisinti naują sovietų valdžios politiką RSB atžvilgiu, galima rasti vienoje vėlesnėje RKRT pažymoje: 1) „[...] kiti religiniai kultai skleidžia užsienio įtaką, o stačiatikiai, atvirkščiai, turi didelę įtaką užsienyje, ypač Rytų Europos šalyse“; 2) „[...] Rusijos stačiatikių bažnyčios stiprumas labai priklauso nuo jos santykių su valstybe sklandumo ir šios paramos, o kiti religiniai kultai sugeba lengviau prisitaikyti prie sudėtingų sąlygų“⁷.

Naujoji režimo religinės politikos taktika pirmiausia buvo išbandyta Ukrainoje. Nors arkivysk. A. Septickis ir jo įpėdinis arkivysk. Josifas Slipas parodė lojalumą ir surinko aukų sužeistiems sovietinės kariuomenės kariams (apie 100 tūkst. rublių), sovietų valdžia nusprendė padėti RSB prisijungti Ukrainos unitų bažnyčią. Ši akcija pradėta įgyvendinti jau 1945 m. kovo mėn. Pagal J. Stalino patvirtintą planą naujai sukurtos stačiatikių Lvovo vyskupijos dvasininkams buvo netgi suteikta teisė vykdyti misionierišką veiklą, kas akivaizdžiai prieštaravo sovietiniams įstatymams ir religinės politikos praktikai. Tam, kad būtų sustiprinta stačiatikybė, šioje vyskupijoje taip pat buvo leista kurti stačiatikių brolijas. Labiausiai unitus paveikė sovietų režimo represinės priemonės. 1945 m. balandžio 11 d. buvo suimtas

arkivysk. J. Slipas ir dar penki vyskupai, kurie vėliau, 1946 m. kovo mėn., buvo nuteisti kalėti iki gyvos galvos „už aktyvią išdavikišką veiklą ir talkininkavimą vokiečių okupantams“, nors pirminė jų suėmimo priežastis buvo noras paspartinti unitų prisijungimą prie RSB. Greitai po to pradėta masiškai suiminėti ir paprastus unitų dvasininkus, nesutinkančius savanoriškai pereiti į stačiatikybę. Po tokio parengiamojo darbo Ukrainos unitų bažnyčios sinodas 1946 m. kovo mėn. paskelbė nutraukias uniją su popiežiumi. Galutinai unitų bažnyčia Ukrainoje ir Užkarpatėje buvo likviduota 1949 m. rudenį, o RSBRT pirmininkas galėjo raportuoti, kad „vyriausybės nurodymas likviduoti bažnytinę uniją įvykdytas“⁸.

1944 m. pabaigoje-1945 m. pradžioje Lietuvos SSR, kaip ir kitose sovietinėse respublikose bei srityse, buvo paskirti RSBRT ir RKRT įgaliotiniai, kurie turėjo vietoje koordinuoti sovietų valdžios politiką religinių organizacijų atžvilgiu. Pagal SSRS LKT pirmininko pavaduotojo V Molotovo rekomendaciją šios pareigos buvo patikėtos čekistinio darbo patirtį turėjusiems pareigūnams Alfonsui Gailevičiui (RKRT) ir Andrejui Linevui (RSBRT). RSBRT ir RKRT įgaliotiniai respublikose formaliai buvo pavaldūs vietos LKT (nuo 1946 m. - MT) pirmininkams arba jų pavaduotojams, tačiau jie savo veiksmus pirmiausia derino su RKRT ir RSBRT vadovybe ir jai atsiskaitydavo. Įgaliotinius atleisti buvo galima tik RKRT ir

6 „Русская православная церковь стала на правильный путь“,

Исторический архив, 1994, N2 3, с. 93.

7 Pažyma apie RKRT darbą nuo įsikūrimo iki 1947 m. liepos 1 d., RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 47, l. 205.

8 Cit. iš: Т. Т. Чумаченко, *op. cit.*, с. 55.

RSBRT sutikimu, tačiau jos neturėjo lemiamos įtakos skiriant įgaliotinius, tai priklausė respublikos valdžios kompetencijai. Taigi įgaliotinių pavaldumas buvo dvigubas, dėl to neretai kildavo interesų konfliktas. Be to, iki 1953 m. sprendžiant religinės politikos klausimus ne mažiau svarbus, o kai kada ir lemiamas, tebebuvo sovietų saugumo tarnybų balsas⁹.

Vykdydamas 1945 m. kovo 17 d. J. Stalino patvirtintą RSB stiprinimo Ukrainoje, Baltarusijoje, Lietuvoje ir Latvijoje planą, RKRT pirmininkas I. Polianskis 1945 m. gegužės 8 d. atsiuntė A. Gailevičiui direktyvą, kurioje ragino remti stačiatikių misionierinę veiklą tarp katalikų ir steigti Lietuvoje stačiatikių brolijas. A. Gailevičius suvokė, kad Lietuvoje, kur stačiatikiai buvo vien rusai, tokia taktika neturi jokių perspektyvų¹⁰. Į jo samprotavimus iš dalies buvo atsižvelgta, nes RSB protegavimas KB atžvilgiu Lietuvoje nebuvo toks radikalus, kaip planuota, nors RSB padėtis Lietuvoje, bent jau pirmąją okupacijos dešimtmetį, buvo kur kas geresnė nei KB.

1946 m. gegužės 29 d. SSRS MT priėmė nutarimą „Dėl stačiatikių vienuolynų“, kuriuo buvo uždrausta juos uždaryti bei mažinti juose gyvenusių vienuolių skaičių, jiems turėjo būti palikti žemės sklypai. Dar anksčiau stačiatikių vienuolynai buvo atleisti nuo pastatų ir žemės rentos mokesčių, juose gyvenę vienuoliai - nuo viengungio mokesčio¹¹. 1949 m. SSRS MT net nesvarstė RSBRT pasiūlytų šio nutarimo pataisų, kurios būtų apribojusios stačiatikių vienuolynų veiklą¹², todėl kai 1949 m. visi katalikų vienuolynai Lietuvoje buvo uždaryti, Vilniuje toliau veikė vienas vyrų ir vienas moterų stačiatikių vienuolynai.

Nors Vilniuje stačiatikių buvo keliskart mažiau nei katalikų, nuo 1949 m. čia veikė 10 stačiatikių cerkvių ir

tik 9 bažnyčios. Stačiatikių ir katalikų padėtį bandyta „sulyginti“ ir kituose miestuose. LSSR MGB Kauno miesto skyrius ragino stačiatikius reikalauti, kad jiems būtų „gražintas katalikų užgrobtas“ soboras (Įgulos bažnyčia). Kaip teigta sovietų saugumo informacijoje, ši akcija sužlugo dėl stačiatikių pasyvumo¹³. Pagyvinti RSB veiklą Lietuvoje turėjo ir 1946 m. „išimties tvarka“ į Vilniaus šv. Dvasios stačiatikių vienuolyną sugrąžintos trijų šventųjų kankinių Jono, Antano ir Eustachijaus relikvijos*, kurios šį vienuolyną padarė ne tik visos Lietuvos, bet ir kitų Sovietų Sąjungos regionų maldininkų traukos centru.

Sovietų režimas ragino ir pačius stačiatikių dvasininkus aktyviau kovoti su katalikybe. Valdžios reikalavimu Vilniaus ir visos Lietuvos stačiatikių arkivyskupas Kornelijus 1946 m. buvo davęs nurodymą dvasininkams pamoksluose kritikuoti popiežių ir katalikų dvasininkus. Jį pakeitęs arkivyskupas Fotijus tik 1949 m. pradžioje atšaukė šį nurodymą, nors ir anksčiau MGB buvo priversta konstatuoti, kad dauguma stačiatikių dvasininkų vengia kurstyti tikinčiųjų neapykantą KB¹⁴.

9 Daugiau apie religinio gyvenimo kontrolės mechanizmą Lietuvoje žr. 1 ir 2 priedus.

10 R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.“, p. 180.

11. М. Шкаровский, *op. cit.*, c. 335.

12 RSBRT pirmininko G. Karpovo 1949 m. gruodžio 9 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 226, l. 175.

13 LSSR MGB Kauno miesto skyriaus darbo tarp dvasininkų 1949 m. vasario mėn. ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 81, l. 23.

* 1915 m. jos buvo išvežtos į Maskvą, kur nuo 1918 m. saugotos Komunalinio ūkio muziejuje.

14 LSSR MGB Kauno miesto skyriaus darbo tarp dvasininkų 1946 m. lapkričio mėn. ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 56, l. 57.

RSB stiprinimas Lietuvoje - iniciatyva akivaizdžiai priklausė Maskvai - ne visuomet patiko vietiniams kolaborantams, nes tai nesiderino su bendrais kovos su „religiniais prietarais“ principais ir diskreditavo vietos valdžios pastangas pasirodyti lietuvių tautos interesų gynėja, todėl neretai tendencijai proteguoti RSB buvo priešinamasi. Ypač atkakli priešprieša buvo kilusi dėl stačiatikių seminarijos. Nuo 1943 m. Vilniuje veikė stačiatikių dvasininkų rengimo kursai. 1945 m. pavasarį LSSR LKT priėmė nutarimą juos nutraukti, tačiau 1945 m. rugpjūčio mėn. SSRS LKT pritarė RSBRT pasiūlymui leisti Vilniuje atkurti dvasinius stačiatikių kursus, o LSSR LKT buvo įpareigota paskirti patalpas ir padėti aprūpinti juos inventoriumi. 1946-1947 mokslo metais šiuose kursuose mokėsi 23 klierikai¹⁵, bet LSSR MT, nepaisydama RSBRT pasipriešinimo, 1947 m. vasarą jų veiklą sustabdė. Į RSBRT pirmininko G. Karpovo reikalavimą pakeisti tokį sprendimą LSSR valdžia nereagavo. Stačiatikių seminarijos veikla vėliau taip ir nebuvo atnaujinta, jos auklėtiniai persikėlė į Lucką. Kitų Stačiatikių bažnyčios privilegijų LSSR valdžiai nepavyko sumenkinti: nebuvo padidinti mokesčiai vienuolynams, didžiuosiuose miestuose neuždaryta nė viena cerkvė. Netekęs vilčių pasipriešinti stačiatikių protegavimui, vėlesnis RKRT įgaliotinis Lietuvoje Bronius Pušinis 1949 m. Antanui Sniečkui rašė: „Teisūs katalikai, sakantys, kad bolševikai valstybės ir darbininkų klasės sąskaita remia stačiatikių bažnyčią“¹⁶.

Kaip atsvarą Vatikanui J. Stalinas netgi kūrė planus Maskvoje įsteigti pasaulinį stačiatikybės centrą, savotišką stačiatikybės Vatikaną¹⁷. 1947 m. spalio mėn. Maskvoje buvo sumanyta surengti visuotinį susirinkimą, kuriame turėjo dalyvauti visų stačiatikių autokefaliųjų

bažnyčių atstovai, tačiau pasipriešinus Konstantinopolio patriarchui, kuriam priklausė teisė kviesti visuotinius susirinkimus, šis grandiozinis sumanymas žlugo. Buvo pasitenkinta RSB autokefalijos 500 metų minėjimu, įvykusi 1948 m. spalio 17-18 d. Į šį renginį atvykę kelių stačiatikių autokefalinių bažnyčių atstovai priėmė rezoliuciją „Vatikanas ir stačiatikių bažnyčia“, kurioje buvo pasmerkta politinė Vatikano orientacija. Ši rezoliucija buvo skaitoma ir Lietuvos stačiatikių cerkvėse, tačiau didesnio atgarsio nesulaukė.

Nesutapo Maskvos ir Vilniaus nuomonės ir dėl to, kaip elgtis su Lietuvos sentikiais. 1946 m. pradžioje RKRT atkreipė A. Gailevičiaus dėmesį į tai, kad „sentikiai, jeigu su jais bus elgiamasi dėmesingai ir teisingai, atrodo, gali suvaidinti svarbų vaidmenį pagerinant politinę situaciją respublikoje“¹⁸. Pagrindinė palankaus požiūrio į sentikius priežastis buvo jų aiškiai deklaruojama parama sovietų režimo politikai. 1948 m. gegužės 5 d. sentikių dvasinis tribunolas, posėdžiavęs Vilniuje, paskelbė, kad sentikiai pripažino ir toliau pripažįsta sovietų valdžios dieviškąją kilmę¹⁹. Be to, jie klusniai vykdė visus sovietų valdžios reikalavimus, susijusius su religinio gyvenimo kontrole. Dėl to RKRT pritarė tam, kad Vilniuje veikusiai Sentikių aukščiausajai tarybai (toliau - SAT) būtų leista spausdinti kalendorius,

15 Т. Чумаченко., ор. cit., с. 82.

16 В. Пуšinio 1949 m. liepos 29 d. raštas LKP CK sekretoriui A. Sniečkui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 21, l. 3.

17 М. Шкаровский., ор. cit., с. 301.

18 RKRT pastabos dėl RKRT įgaliotinio prie LSSR MT 1945 m. pirmojo ketvirčio darbo ataskaitos, LCVA, ap. 3, b. 7, l. 1.

19 G. Potašenko, „Sentikių bažnyčia Lietuvoje XX a.“, *Lietuvos istorijos studijos*, 1997, Nr. 5, p. 105.

nurodė įgaliotiniui įregistruoti visas Lietuvos sentikių bendruomenes. Parama sentikiams taip pat nepatiko vietos valdžiai. Pasak B. Pušinio, sentikių bažnyčia, nors ir remia sovietų valdžios politiką, tačiau yra „konservatyviausia ir fanatiškiausia“ konfesija²⁰. B. Pušinis tvirtino, kad ir M. Gedvilas yra panašios nuomonės. LSSR valdžia nepritarė ir tam, kad SAT taptų visos Sovietų Sąjungos sentikius vienijančiu centru, taip pat pasiekė, kad 1949 m. būtų konfiskuotas sentikių bažnytinio kalendoriaus tiražas. Vis dėlto sentikiai ir toliau galėjo jaustis pakankamai saugiai.

Sovietų valdžia Lietuvoje stengėsi ne tik padidinti tradicinį įvairių konfesijų priešišumą, bet ir pasinaudoti Vilniaus arkivyskupijoje buvusią įtampa tarp lenkų ir lietuvių. Sovietų valdžia iš pradžių nekludė atkurti lenkų įtakos šioje diecezijoje. 1944 m. rugpjūčio 5 d. į Vilnių grįžo 1942 m. Marijampolės marijonų vienuolyne buvęs vokiečių internuotas arkivysk. R. Jalbžykovskis. Sakydamas pamokslą arkikatedroje jis nepamiršo už išlaisvinimą padėkoti Raudonajai armijai, kas, pasak enkavedistų, padarė „teigiamą įspūdį“ pasveikinti grįžusio ganytojo gausiai susirinkusiems tikintiesiems²¹. Leista atnaujinti ir 1942 m. vokiečių uždarytos Vilniaus kunigų seminarijos veiklą*. Valdžios dokumentuose 1944 m. pirmaisiais mėnesiais po Vilniaus užėmimo iškeliamos lenkų dvasininkų kančios, patirtos vokiečių okupacijos metais.

Tačiau jau 1944 m. gruodžio mėn. sovietų režimo požiūris į lenkų dvasininkus Vilniaus arkivyskupijoje pasikeitė. SSRS NKGB įgaliotinis Lietuvoje gen. Ivanas Tkačėnka 1944 m. gruodžio 24 d. informavo VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininką Michailą Suslovą apie NKGB planus pasinaudoti „tarp lenkų ir lietuvių dvasininkų

vykstančia kova dėl bažnytinės valdžios"²². Tuo tikslu buvo numatyta suimti arkivysk. R. Jalbžykovskį bei keltą aktyvesnių kunigų lenkų, uždaryti Vilniaus kunigų seminariją ir atitinkamai paveikti lietuvių dvasininkus, visų pirma R. Jalbžykovskio padėjėją arkivysk. M. Reinį. 1944 m. gruodžio 25 d. specialų memorandumą apie Vilniaus kunigų seminariją, adresuotą A. Sniečkui, M. Gedvilui ir A. Guzevičiui, parengė ir A. Gailevičius. Šiame dokumente jis teigė, kad dar prieš karą „Vilniaus seminarija vaidino svarbų vaidmenį rengiant kadrus lenkiškajam nacionalizmui. Identišką politiką Vilniaus arkivyskupijos hierarchija vykdo ir šiandien. Nepaisant to, kad Vilnius yra Lietuvos TSR sostinė, ir šiais metais seminarijos kontingentas buvo parinktas iš lenkų. Užsiėmimai seminarijoje vyksta lenkų kalba. Visi dėstytojai lenkų tautybės"²³. Dėl to įgaliotinis siūlė Vilniaus kunigų seminariją, kaip „reakcingos nacionalistinės lenkų politikos lizdą“, uždaryti ir palikti Lietuvos teritorijoje tik Kauno tarpdiecezinę kunigų seminariją²⁴.

20 RKRT įgaliotinio 1949 m. pirmojo ketvirčio darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 22, l. 16.

21 LSSR NKGB 2-ojo skyriaus viršininko pavaduotojo Jeršovo 1944 m. rugpjūčio 6 d. pažyma, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 77, l. 106.

* Po vokiečių įvykdytų lenkų dėstytojų ir klierikų suėmimo akcijų nuo 1942 m. rudens iki 1943 m. pavasario Vilniaus kunigų seminarija veikė vadovaujama lietuvių. Rektoriumi arkivysk. M. Reinys buvo paskyręs Ladą Tulabą, joje mokėsi 44 klierikai, daugiausia lietuviai. Tačiau į 1944 m. atkurta seminariją arkivysk. R. Jalbžykovskis neleido priimti 1942-1943 m. besimokiusių klierikų, dėstytojų ir klierikų daugumą vėl sudarė lenkai.

22 I. Tkačenkos 1944 m. gruodžio 24 d. pranešimas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui M. Suslovui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 12, l. 18.

23 LYA LKP DS, f. 1771, ap. 8, b. 169, l. 150.

24 Ibid.

81 Antibažnytinės politikos modelio paieška Lietuvoje 1944-1949 m.

Šios rekomendacijos greitai tapo realybe. Pagal SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro Vsevolodo Merkulovo patvirtintą planą LSSR NKGB vadovybė 1945 m. sausio-vasario mėn. įvykdė operaciją, kurios metu buvo atliktos kratos Vilniaus arkivyskupijos kurijoje, keturiuose Vilniaus vienuolynuose, suimti 6 lenkų tautybės dvasininkai²⁵. Tarp suimtųjų buvo ir arkivysk. R. Jalbżykovskis bei kurijos kancleris kun. Adamas Savickis. 1945 m. vasario 9 d. LSSR MT priėmė nutarimą, pagal kurį oficialiai veikti leista tik Kauno kunigų seminarijai, todėl visos kitos dvasinės seminarijos turėjo būti uždarytos. Šis nutarimas pirmiausia buvo panaudotas prieš Vilniaus kunigų seminariją. Jau 1945 m. vasario 20 d. Vilniaus seminarijos rektorius kun. Janas Ušylo gavo NKVD nurodymą nutraukti seminarijos veiklą ir perduoti užimamą pastatą. Ne taip, kaip Telšių kunigų seminarijoje, Vilniuje nebuvo leista pabaigti mokslo metų. Klierikai ir profesoriai persikėlė į Balstogę, kur dar 1945 m. pavasarį buvo atnaujintas seminarijos darbas.

Arkivysk. M. Reiniui tomis dienomis darytas itin didelis spaudimas, kad jis aktyviau kovotų su lenkų įtaka Vilniaus arkivyskupijoje. NKGB bandė išgauti jo parodymus prieš arkivysk. R. Jalbżykovskį, siūlė į Vilnių skirti daugiau kunigų lietuvių. Tačiau arkivysk. M. Reinys nepasinaudojo NKGB suteikta proga suvesti sąskaitas su lenkų kunigais. Prasidėjus lenkų repatriacijai iš Lietuvos jis netgi bandė įkalbėti kai kuriuos klebonus nepalikti savo parapijų ir nevykti į Lenkiją²⁶. Kita vertus, kai arkivysk. M. Reinys, apeliuodamas į LSSR vyriausybės ir lietuvių tautos aspiracijas Vilniaus krašte, pasiūlė atkurti lietuvišką kunigų seminariją Vilniuje²⁷, jis jokio atsakymo nesulaukė. Tuo tarpu arkivysk. R. Jalbżykovskis 1945 m. vasario 20 d. buvo paleistas į laisvę, bet LSSR

NKGB vadovybė stengėsi kuo greičiau jo atsikratyti, nes jo buvimas Vilniuje trukdė jai įgyvendinti kažkokius savo planus²⁸. SSRS NKVD ypatingojo pasitarimo sprendimu 1945 m. birželio mėn. arkivysk. R. Jalbžikovskui buvo atimta SSRS pilietybė, ir jis turėjo išvykti į Lenkiją.

Suvokdama, kad Lietuvoje RSB turi ribotas galimybes konkuruoti su KB, RKRT turėjo ieškoti kitų būdų mažinti Vatikano įtaką Lietuvoje. Iš pradžių RKRT vadovai rimtai svarstė idėją atgaivinti senkatalikių* sąjūdį²⁹, nors Lietuvoje buvo tik trys negausios senkatalikių marijavitų bendruomenės. LSSR vadovai siūlė verčiau pačioje KB ieškoti opozicinių Vatikanui jėgų, kurios galėtų sukurti tautinę Bažnyčią³⁰. Nors stačiatikių protegavimo Lietuvoje taktikos ir toliau nebuvo atsisakyta, šis pasiūlymas akivaizdžiai sudomino Maskvą. 1945 m. gruodžio 7 d. RKRT pirmininkas I. Polianskis, informuodamas

25 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1945 m. vasario 28 d. raštas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui M. Sulosovui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 12, l. 68.

26 Arkivysk. M. Reinio 1947 m. rugpjūčio 13 d. tardymo protokolas, *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, p. 673. Arkivyskupas šio tardymo metu taip pat teigė, kad iki jo suėmimo dienos iš Vilniaus arkivyskupijos į Lenkiją išvyko apie 110 kunigų.

27 Vilniaus arkivyskupijos kurijos 1945 m. rugpjūčio 6 d. raštas A. Gailevičiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 4, l. 25-26.

28 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1945 m. gegužės 26 d. raštas SSRS NKGB 2-osios valdybos 5-ojo skyriaus viršininkui Karpovui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 77, l. 185.

* Atsirado 1870 m. teologų, nesutikusių pripažinti I Vatikano Susirinkimo paskelbtos popiežiaus neklystamumo dogmos, iniciatyva.

29 RKRT 1945 m. kovo mėn. parengtos pažymos „Apie Vatikaną, stačiatikybę ir senkatalikius“ projektas, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 15, l. 248.

30 A. Gailevičiaus 1945 m. birželio mėn. raštas I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 4, l. 23-24.

83 Antibažnytinės politikos modelio paieška Lietuvoje 1944-1949 m.

V Molotovą apie religinių organizacijų veiklą, pažymėjo, kad analizuojama galimybė „iš aukštų katalikų dvasininkų suburti grupę, kuri galėtų ne tik deklaratyviai reikšti savo prielankumą tarybų valdžiai, bet ir nutrauktų santykius su Vatikanu bei sukurtų autokefalinę katalikų Bažnyčią“³¹. Po kiek laiko autokefalinį katalikų Bažnyčių kūrimo taktika buvo „pagrįsta“ ir teoriškai. 1947 m. pradžioje RSBRT ir RKRT vadovai VKP(b) CK sekretoriui Aleksejui Kuznecovui įrodinėjo: „[...] bandymas katalikybei, kaip tikėjimo dogmų ir apeigų sistema, priešpriešinti kitus religinius kultus neduoda jokių rezultatų [...]. Kova su įprastu, nusistovėjusiu ritualu ir tradicijomis, nepagrįsta logiškai ir politiškai, sukelia masių susierzinimą ir pasipriešinimą [...]. Jeigu iš katalikų bažnyčios bus išvalyti elementai, skatinantys ją kištis į politinę kovą ir darantys ją teokratinę, išlaisvintą nuo centralizmo ir padalytą į tautines („autokefalines“) bažnyčias (pagal tokį principą veikia stačiatikių, protestantų ir kitos bažnyčios), ji gali būti toleruojama taip, kaip ir kiti tikėjimai“³².

Nepaisant įvairių sovietų valdžios struktūrų bendro sutarimo dėl tautinių katalikų Bažnyčių kūrimo taktikos, Lietuvoje šis darbas vyko gana vangiai. LSSR MGB nesisekė rasti pakankamai autoritetingų dvasininkų, kurie išdrįstų pareikšti nepaklusnumą popiežiui, todėl tautinės Bažnyčios iniciatorių ieškota tarp buvusių aktyvių katalikų pasauliečių. 1946 m. LSSR MGB Kauno miesto skyrius tam bandė panaudoti buvusį ilgametį Darbo federacijos vadovą dr. Kazį Ambrozaitį. Tarpininkaujant LSSR NKGB operatyvinės grupės nariui Petru Raslanui, kurio manymu, „Ambrozaitis rimtai peržiūrėjo savo ideologines pozicijas ir apsisprendė bendradarbiauti su Tarybų valdžia“, 1944 m. vasario mėn. jis buvo paleistas

iš lagerio operatyviniams tikslams³³. Vėlesniuose sovietų saugumo dokumentuose jis jau įvardytas kaip agentas Šimkus, kuriam 1946 m. rudenį buvo pavesta parašyti „mokslinę“ brošiūrą, kaltinančią Vatikaną veikimu prieš lietuvių tautos interesus. Brošiūra buvo parengta ir turėjo būti išplatinta kaip pagrindžio leidinys³⁴, tačiau, kadangi Šimkui nepavyko rasti daugiau potencialių tautinės Bažnyčios idėjos šalininkų, ji taip ir nebuvo išleista.

1948 m. pabaigoje LSSR MGB Kauno miesto skyrius bandė pakartoti panašaus pobūdžio agentūrinę kombinaciją. Šį kartą prieš popiežių ir iš dalies net prieš katalikybę nukreiptos brošiūros „Lietuvių tauta ir bažnyčia“ leidėju turėjo tapti pranciškonų ordino Lietuvos provincija, kuriai tuo metu faktiškai vadovavo sovietų saugumo panašiomis aplinkybėmis, kaip ir K. Ambrozaitis, užverbuotas kun. Liucijus Martušis. Tačiau 1948 m. gruodžio mėn. kun. L. Martušis nusišovė (ar buvo nušautas), todėl planas išleisti brošiūrą vėl sužlugo. Be to, šios brošiūros turinys vertintojams iš RKRT pasirodė silpnokas³⁵. Nesukėlė atgarsio ir 1948 m. rugsėjo mėn. Šakių

31 RKRT pirmininko 1945 m. gruodžio 7 d. informacija SSRS MT apie religinių organizacijų veiklą ir numatomas RKRT priemonės, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 10, l. 130.

32 Cit. iš: М. Шкаровский, *Русская православная церковь и Советское государство в 1943-1964 г.г.: от „перемирия“ к новой войне*, С. Петербург, 1995, с. 121.

33 1944 m. vasario 17 d. nutartis K. Ambrozaičio byloje, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-12691, l. 24.

34 R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.“, p. 181.

35 RKRT skyriaus vedėjo I. Karpovo 1949 m. balandžio 8 d. atsiliepiamas apie rankraštį „Lietuvių tauta ir bažnyčia“, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 494, l. 53.

85 Antibažnytinės politikos modelio paieška Lietuvoje 1944-1949 m.

rajono laikraštyje išspausdintas atviras Sudargo klebono Juozo Pilypaičio laiškas, kuris pagal sovietų valdžios planus turėjo būti dar vieno tautinės Bažnyčios kūrimo scenarijaus centrinė ašis³⁶. Norėdami pateisinti LSSR valdžios neveiklumą kuriant tautinę Bažnyčią Lietuvoje, A. Sniečkus ir M. Gedvilas 1949 m. gegužės mėn. Lietuvoje viešėjusiam vienam iš RKRT vadovų I. Karpovui aiškino, kad Lietuvoje KB suskaldymo ir tautinės Bažnyčios sukūrimo problema nebėra aktuali, nes KB hierarchų pasipriešinimas valdžiai iš esmės palaužtas. Be to, jie nuogaštavo, kad „vietoj skilimo neišeitų religinio gyvenimo pagyvėjimas, neišvengiamas vykstant diskusijoms, kieno religija ar dievas yra geresnis“³⁷.

Nepaisydamas tokios savo tiesioginių viršininkų nuostatos, naujasis RKRT igaliojimo B. Pušinis 1949 m. rudenį dar kartą pabandė praktiškai įgyvendinti tautinės Bažnyčios idėją. 1949 m. liepos 13 d. popiežius Pijus XII paskelbė dekretą, smerkusį katalikų bendradarbiavimą su komunistais. Šis dokumentas sukėlė sovietų propagandos prieš Vatikaną nukreiptą isteriją, o B. Pušinis sumanė panaudoti tai kaip pretekstą kurti tautinę Bažnyčią. Buvo parengtas protesto prieš šį dekretą pareiškimas „Mes ryžtingai smerkiame ir protestuojame“, kurį turėjo pasirašyti kuo daugiau Lietuvos kunigų. Parašus rinkti buvo pavesta apskričių vykdomiesiems komitetams, kuriems 1949 m. rugsėjo 11 d. B. Pušinis siūlė iš kelių „reakcingiausių“ ir nesutinkančių pasirašyti protestą apskrities kunigų atimti „kulto tarnautojo“ pažymėjimus³⁸. Tai turėjo paskatinti kitus nedelsiant pasirašyti, tačiau net ir naudojant tokias spaudimo priemones protestą pasirašė ne daugiau kaip 108 iš 933 tuo metu Lietuvoje buvusių kunigų³⁹, tarp pasirašiusių nebuvo nė vieno vyskupijų valdytojo. Neįspūdingi šios kampanijos rezultatai

ir parašų rinkimo būdai dar labiau padidino jau iki tol išryškėjusi RKRT vadovybės nepasitenkinimą B. Pušinio antireliginės veiklos metodais.

VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyriaus paprašytas pareikšti savo nuomonę dėl galimybių viešai paskelbti pareiškimą „Mes ryžtingai smerkiame ir protestuojame“, RKRT pirmininkas I. Polianskis išdėstė tokius argumentus: 1) „[...] toks pareiškimas būtų efektyvus ir politiniu-taktiniu požiūriu pateisinamas, jeigu tai būtų ne izoliuotas reiškinys, o priemonių, skirtų Lietuvos katalikų bažnyčiai atriboti nuo Vatikano, komplekso dalis. Tačiau, kaip žinoma, tokia užduotis dabar nekeiliama nei Lietuvos TSR vadovaujantiems organams, nei RKRT“; 2) „[...] parašų rinkimo akcija kai kuriais atvejais buvo nepriimtina nei formos, nei tuo labiau esmės požiūriu. Pareiškimo paskelbimas tokiomis aplinkybėmis neduoda jokios garantijos, kad apie parašų rinkimo būdą nebus informuotas Vatikanas, kuris tokiu atveju, be abejo, nepraleis galimybės apšmeižti TSRS“⁴⁰. Tokiai I. Polianskio nuomonei niekas neprieštaravo - tautinės KB kūrimas laikinai buvo atidėtas. Kaip matysime toliau, tai buvo susiję su bendru religinės politikos taktikos pasikeitimu Lietuvoje.

36 R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.“, p. 183.

37 RKRT skyriaus vadovo I. Karpovo ataskaita apie komandiruotę į Lietuvos SSR, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 495, l. 81.

38 R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.“, p. 183.

39 Ibid., p. 184.

40 I. Polianskio raštas VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyriui, Rusijos valstybinis socialinės-politinės istorijos archyvas, f. 17, ap. 125, b. 285, l. 5-6.

87 Antibažnytinės politikos modelio paieškos Lietuvoje 1944-1949 m.

Nors sovietų režimui nepavyko sukurti tautinės Bažnyčios, Lietuvos dvasininkai praktiškai buvo izoliuoti nuo visuotinės Bažnyčios. 1945 m. kovo mėn. pabaigoje Kauno arkivyskupijos valdytojui prel. S. Jokūbauskiui nebuvo leista išsiųsti laiško popiežiui, kuriame buvo informacija apie padėtį Lietuvos bažnytinėje provincijoje. Visi bandymai be valdžios žinios susisiekti su Šventuoju Sostu buvo vertinami kaip „šnypinėjimas Vatikano nau-dai“, o ryšininkai negailestingai baudžiami. Kun. Pranas Račiūnas už tai, kad 1947 m. pavasarį Maskvoje susitiko su JAV atstovybės kapelionu ir vienintelės tuo metu Maskvoje veikusios katalikų bažnyčios klebonu Antonijumi Laberžė*, kuriam papasakojo apie Bažnyčios patiriamus sunkumus sovietų okupuotoje Lietuvoje ir kurį pa-prašė tarpininkauti gaunant popiežiaus leidimą konsekruoti Lietuvai naujus vyskopus, kaip „Vatikano agentas“ buvo nuteistas ir 25 metams išsiųstas į Sibiro lagerius⁴¹.

Taigi 1944-1949 m. sovietų valdžios puoselėti RSB protegavimo ir tautinės Bažnyčios kūrimo Lietuvoje planai nepasiteisino. Režimas turėjo ieškoti kitokių būdų susilpninti Lietuvos KB. Svarbiausiais antireliginio darbo uždaviniais tapo: 1) pastoracinių galimybių apribojimas; 2) Bažnyčios veiklos kontrolės stiprinimas; 3) Bažnyčios panaudojimas režimo įtvirtinimui.

Valdžios prievarta ir Bažnyčios pastangos apginti tradicines veiklos formas

Lietuvos teritoriją užėmus sovietinės kariuomenės daliniams, Kremlius nuomone, ji vėl tapo integralia Sovietų Sąjungos dalimi, todėl Lietuvos vidaus gyvenimo tvarka anksčiau ar vėliau turėjo būti suvienodinta su

sovietinės visuomenės modeliui. Iki 1947 m. sovietų režimas neforsavo sovietizacijos proceso sovietinės kariuomenės kontroliuojamoje zonoje. Tam trukdė ne tik sąjungininkų kontrolės komisijos buvusiose nacių Vokietijos satelitėse, bet ir J. Stalino viltys išplėsti komunizmo įtakos sferą už sąjungininkų armijas skyrusios demarkacijos linijos. Sovietizavimą reokupuotose Baltijos šalyse ir Vakarų Ukrainoje stabdė ir gerokai stipresnis nei 1940-1941 m. visuomenės pasipriešinimas. Dėl šių priežasčių Lietuvoje iki 1948 m. nebuvo vykdoma žemės ūkio kolektyvizacija, didelė gyventojų dalis, nors formaliai ir nebebuvo privačios nuosavybės savininkai, dar galėjo disponuoti savo ūkiais, o tai teikė tam tikrą ekonominę nepriklausomybę.

Viename iš pirmųjų savo raštų, išsiųstų RKRT, A. Gailevičius atkreipė dėmesį į tai, kad Lietuvoje KB gerai organizuota ir turi didelę įtaką: „80 procentų Lietuvos gyventojų yra katalikai, kurių didžioji dauguma – nuoširdžiai tikintys valstiečiai“⁴². Vyskupijų valdytojų pateiktais duomenimis, 1945 m. Lietuvos SSR teritorijoje buvo 711 veikiančių bažnyčių ir 1232 kunigai⁴³. Režimas negalėjo išsiskirti priversti KB paklusti sovietinėms religinių organizacijų veiklos normoms. Bažnyčios veikimo apribojimui būtų tekę skirti nemažai vietos valdžios dėmesio ir energijos, kurių reikėjo režimui įtvirtinti. Ki-

* Prancūzų kilmės kunigas A. Laberžė į Maskvą atvyko 1945 m. spalio mėn. Apkaltinus šnipinėjimu Vatikanui ir JAV žvalgybai, 1949 m. sausio mėn. buvo išsiųstas iš SSRS.

41 Kun. P. Račiūno baudžiamoji byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 42424/3.

42 A. Gailevičiaus 1944 m. gruodžio 27 d. raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 1, l. 1.

43 A. Gailevičiaus raštas A. Sniečkui ir M. Gedvilui, be datos, *ibid.*, b. 2, l. 3.

ta vertus, sovietų valdžia tikėjosi panaudoti Bažnyčios autoritetą ginkluotam pasipriešinimui slopinti. Pernelyg skubotai suvaržius religinį gyvenimą dvasininkai nebūtų buvę skatinami bendradarbiauti.

1944 m. rugsėjo 4 d. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaras A. Guzevičius pasirašė direktyvą NKGB miestų ir apskričių skyrių viršininkams, kurioje buvo aiškiai apibrėžti svarbiausi jų darbo su katalikų dvasininkais uždaviniai ir principai. Duoti nurodymai sukurti totalinę sekimo sistemą, kuri apimtų kiekvieną bažnyčią ir vienuolyną, stengtis taip paveikti Bažnyčios hierarchus, kad jie imtų bendradarbiauti su saugumo įstaigomis. Tačiau kartu vietos saugumo įstaigos išpėtos dvasininkų atžvilgiu elgtis itin atsargiai, kad „priešiški elementai neturėtų progos atskirus nesėkmingus mūsų žingsnius panaudoti tikinčiųjų nepasitenkinimui sukelti“⁴⁴ (žr. 6 priedą). LSSR valdžia baiminosi, kad persekiodama Bažnyčią ji gali dar labiau nuteikti prieš save ir taip ne itin draugišką jai visuomenę.

Pagal sovietinius įstatymus religinės bendruomenės (parapijos) galėjo funkcionuoti tik tuomet, kai vietos valdžia įregistruodavo ne mažiau kaip 20 žmonių bendruomenės komitetą ir sudarydavo su juo sutartį, pagal kurią komitetas perimdavo naudojimąsi nacionalizuotą kulto pastatą, išipareigodavo mokėti mokesčius, rūpintis remonto darbais. Visi dvasininkai galėjo dirbti tik gavę iš RKRT įgaliotinio registracijos tam tikroje parapijoje pažymėjimą. Tokiu būdu sovietų valdžia galėjo veiksmingai kontroliuoti parapijų tinklo tankumą ir kunigų paskirstymą. Ne vienoje RKRT instrukcijoje įgaliotiniui buvo pabrėžiama katalikų ir kitų konfesijų parapijų registravimo politinė reikšmė. Dar 1945 m. vasario 16 d. RKRT įpareigojo savo įgaliotinį LSSR kuo greičiau at-

likti KB parapijų ir dvasininkų registraciją, tačiau vyskupijų valdytojai, motyvuodami tuo, kad jiems neaiški registracijos procedūra ir kad pati registracija prieštarauja Bažnyčios kanonams, atsisakė duoti nurodymą kunigams registruotis. Sovietų valdžia nesiryžo imtis griežtesnių priemonių. Artėjant LSSR AT rinkimams, 1945 m. pabaigoje RKRT A. Gailevičiui nurodė kol kas atidėti religinių bendruomenių registraciją.

Būtinybė registruoti dvasininkus ir parapijas vėl buvo suaktualinta 1947 m. Matydama nesėkmingus savo igalio tinio bandymus susitarti su Bažnyčios hierarchais, 1947 m. pradžioje RKRT vadovybė A. Gailevičiui pasiūlė keisti taktiką: jeigu dvasininkai toliau ignoruos valdžios reikalavimą registruotis, išsikviesti tikinčiųjų atstovus ir jiems pareikšti, kad jų parapijos bus panaikintos, nes kunigai nevykdo tarybinių įstatymų⁴⁵. Toks požiūris rodė, kad RKRT biurokratai nelabai išmanė KB vidaus gyvenimo tvarkos principus. Tai daug geriau žinojo vietos valdžia, suvokusi, kad tik dvasinė Bažnyčios vadovybė gali priimti tokius sprendimus. Tam pritarė ir Andrejus Ždanovas, kuris M. Gedvilui pareiškė, kad „ne kažkokie komitetai turi veikti kulto tarnautojus - būtina kulto tarnautojus priversti, kad jie veiktų tikinčiuosius, kaip to reikalauja tarybų valdžia“⁴⁶. 1947 m. balandžio mėn. A. Gailevičius turėjo atnaujinti derybas su vyskupijų valdytojais. Jam į pagalbą iš Maskvos atvyko K. Pugo, RKRT kuravęs KB reikalus. Po pokalbių su vi-

44 LYA, f. K-1, ap. 10, b. 9, l. 12.

45 RKRT pirmininko pavaduotojo J. Sadovskio 1947 m. sausio 20 d. direktyvinis raštas A. Gailevičiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 10, l. 8-10.

46 A. Gailevičiaus 1947 m. kovo 11 d. raštas RKRT pirmininko pavaduotojui J. Sadovskiui, *ibid.*, l. 30.

sais vyskupijų valdytojais įgaliotinis padarė išvadą, kad labiausiai registracijai priešinasi arkivysk. M. Reinys. Per susitikimą jis pareikalavo nurodyti konkretų įstatymą, kuris reikalautų religinių bendruomenių registracijos, taip pat įstatymą, kuriame būtų aiškiai reglamentuotos parapijų komitetų funkcijos, kad vyskupijų valdytojai galėtų išsiaiškinti, ar tai neprieštarauja Bažnyčios kanonams⁴⁷. A. Gailevičius taip pat manė, kad Kauno arkivyskupijos valdytojas kun. J. Stankevičius ir Telšių vyskupijos valdytojas kan. Justinas Juodaitis būtų sutikę vykdyti sovietų valdžios reikalavimus, tačiau bijojo susikompromituoti, kol kiti Bažnyčios autoritetai priešinosi; tuo tarpu vysk. K. Paltarokas apibūdintas kaip visuomet kompromiso siekiantis ordinaras. Tai buvo dar viena priežastis kuo greičiau pašalinti arkivysk. M. Reinį, kuris, turėdamas didžiausią autoritetą, darė „neigiamą“ įtaką nuolaidesniems hierarchams.

Kol RKRT įgaliotinis ieškojo būdų pakeisti vyskupijų valdytojų nuostatą, sovietų saugumas jau rengėsi kitam registracijos kampanijos etapui. 1947 m. kovo 14 d. LSSR MGB apskričių skyriams išsiuntinėjo specialią direktyvą, kurioje buvo nurodyta aktyviai infiltruoti agentus į parapijų komitetus⁴⁸. Tai patvirtina, kad iš pasauliečių sudarytus parapijų komitetus buvo ketinama panaudoti valdžios kišimuisi į parapijų vidaus gyvenimą. Tačiau ir šį kartą Lietuvos KB pavyko apginti savo pozicijas. 1947 m. buvo įregistruotos tik dvi katalikų parapijos: Obelių (Rokiškio apskr.), kurioje dirbo suspenduotas kun. Jeronimas Matulis, ir kun. J. Bielskaus savavališkai sukurta Blindžiakupsčio.

Lietuvos SSR valdžia neskubėjo imtis priemonių prieš visuotinai paplitusį tikybos mokymą bažnyčiose bei zakristijose, kur buvę mokyklų kapelionai ar para-

pijų klebonai gimnazijų moksleiviams po pamokų dėstydavo mokyklinį tikybos kursą arba rengdavo religines konferencijas. 1944 m. pabaigoje A. Gailevičius I. Polianskį informavo, kad respublikos valdžia yra tos nuomonės, jog, atsižvelgiant į vietos sąlygas, reikia susilaikyti nuo administracinių priemonių prieš organizuotą tikybos dėstymą⁴⁹. Tik 1947 m. vasario 20 d. LSSR MT pirmininkas M. Gedvilas pasirašė direktyvą miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų pirmininkams dėl mokinių religinio auklėjimo uždraudimo. Tačiau 1947 m. rugsėjo 16 d. LSSR valstybės saugumo ministras, norėdamas paskatinti Bažnyčią aktyviau stoti prieš ginkluotą pasipriešinimą, vyskupui K. Paltarokui ir kun. J. Stankevičiui tvirtino, kad visi draudimai mokyti vaikus religijos ne mokyklose yra neteisėti⁵⁰. Tiesa, vėliau vyskupui buvo patikslinta, kad ministras kalbėjo tik apie parengimą Pirmajai Komunijai⁵¹, iš tikrųjų toleruotą iki 1948 m. rudens.

Ne iš karto prie sovietinių standartų buvo priderinta ir ekonominė Bažnyčios būklė. Visų pirma iki 1948 m. ne visur buvo atimtas Bažnyčiai priklausęs nekilnojamasis turtas. Formaliai klebonija negalėjo būti nusavinta, jeigu

47 RKRT įgaliotinio 1947 m. pirmojo ketvirčio darbo ataskaita, *ibid.*, b. 12, l. 8.

48 LSSR MGB Lazdijų apskrities skyriaus agentūros infiltravimo į bažnyčios komitetus planas, LYA, f. K-1, ap. 15, b. 1578, l. 35.

49 A. Gailevičiaus 1944 m. gruodžio 30 d. raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 2, l. 1.

50 Panevėžio vyskupijos komunikato vertimas į rusų kalbą, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1272, l. 83-84.

51 LSSR MGB O skyriaus viršininko pplk. P. Šliapnikovo pažyma apie 1948 m. vasario 26 d. įvykusį pokalbį su vysk. K. Paltaroku, *ibid.*, l. 89.

93 Antibažnytinės politikos modelio paieškos Lietuvoje 1944-1949 m.

neviršijo nustatytos ploto normos, bet praktiškai visas priklausė nuo vietos valdžios valios, todėl vienur buvo atimtos ir mažesnės nei nustatytos normos klebonijos, o kitur parapijos išlaikė gerokai didesnius namus. Labiausiai nukentėjo vyskupijų kurijos. Vilkaviškio vyskupijos kurijos pastate 1944 m. spalio mėn. įsikūrė sovietinės kariuomenės dalinys, vėliau jį užėmė sovietų valdžios įstaiigos. Senyvo amžiaus vysk. Antanas Karosas su kanceliarija buvo priverstas iš Vilkaviškio persikelti į Marijampolę. Kaišiadorių vyskupijos kurija 1946 m. iš pradžių neteko didesnės 5 ha sodybos dalies, o kiek vėliau - ir 1933 m. už tikinčiųjų aukas prie pat katedros pastatyto dviejų aukštų mūrinio vyskupijos namo. Vyskupui su kurija buvo pasiūlyta kraustytis į toli nuo katedros esantį mažą medinį namą. Kauno arkivyskupijos kurija, galima sakyti, buvo kun. J. Stankevičiaus bute, Telšiuose, Panevėžyje ir Vilniuje kurijoms buvo palikta tik po kelis nedidelius kambarėlius senosiose patalpose.

1944-1946 m. sovietų valdžia dar leido spausdinti kunigams skirtus liturginius kalendorius. Paskutinis, skirtas visai Lietuvos bažnytinei provincijai, išėjo net 2 tūkst. egzempliorių tiražu. Partizaninio karo apimtoje Lietuvoje ateistinės propagandos mechanizmo taip pat neskubėta paleisti. 1945-1946 m. LSSR periodinėje spaudoje buvo išspausdinti tik 4 straipsniai antireligine tematika⁵², nebuvo išleista nė vienos antireliginio turinio knygos. Pirmas rimtesnis išpėjimo signalas Bažnyčiai spaudoje buvo duotas 1947 m. rugsėjo mėn., kai „Tarybų Lietuvoje“ išspausdintą L. Rūtėno straipsnį „Antiliaudiška Lietuvos reakcinės dvasininkijos veikla“⁵³ perspausdino apskričių laikraščiai.

1945-1947 m. svarbiausia sovietų valdžios ir Bažnyčios santykių problema buvo Bažnyčios pozicija ginkluo-

to pasipriešinimo sąjūdžio atžvilgiu. Daugumos istorikų darbuose, kuriuose apie tai užsimenama, daroma prielaida, kad Bažnyčia besąlygiškai rėmė ginkluotą pogrindį, tik V Vardys atsargiau vertino katalikų dvasininkų laikyseną partizanų atžvilgiu: „Su nedidelėmis išimtimis daugumą kunigų galima apibūdinti kaip simpatizuojančius rėmėjus, kurie paprašyti teikdavo partizanams religinius patarnavimus, nors jokių būdu nebuvo tikri nei tuo, kad ginkluotas pasipriešinimas turi galimybių laimėti, nei tuo, kad tai buvo tinkamiausias būdas pasiekti jo tikslams”⁵⁴.

Bažnyčiai norint išlikti legaliai veikiančia struktūra, jos hierarchai negalėjo viešai pritarti partizanų kovai. Sovietų režimo propagandininkai teigė, kad KB yra ginkluoto pasipriešinimo įkvėpėja ir rėmėja, todėl net ir neoficialiai pareikštas pritarimas, jeigu apie tai būtų sužinojusios atitinkamos sovietų valdžios institucijos, būtų suteikęs svarų argumentą dar labiau persekioti Bažnyčią. Kai kurie vyskupai, be to, atsargiau vertino tarptautinę padėtį ir, abejodami pasipriešinimo perspektyvumu, nenorėjo išprovokuoti dar didesnį ginkluoto pasipriešinimo, kartu ir daugiau aukų. Arkivysk. M. Reinys, prieš karą vienu metu buvęs užsienio reikalų ministru ir gerai išmanęs tarptautinių santykių logiką, 1946 m. pavasarį taip vertino tarptautinę situaciją: „Kai kas, trokšdami politinių permainų mūsų šalyje, laukia greitos naujo karo pradžios. Tokius aš laikau labai naiviais žmonėmis”⁵⁵.

52 V. Skuodis, op. cit., p. 22.

53 L. Rūtėnas, „Antiliaudiška Lietuvos reakcinės dvasininkijos veikla”, *Tarybų Lietuva*, 1947 m. rugsėjo 6 d.

54 V. Vardys, op. cit., p. 71.

55 Agento Jakubo 1946 m. balandžio 12 d. pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 71, l. 71.

95 Antibažnytinės politikos modelio paieškos Lietuvoje 1944-1949 m.

Jau 1944 m. lapkričio 14 d. Kauno arkivyskupijos valdytojas prel. S. Jokūbauskis kreipėsi į arkivyskupijos kunigus, ragindamas juos nepritari žudynėms, kurios „gali užtraukti ant mūsų tautos sunkiai bepataisomą nelaimę“. Taip pat jis ragino kunigus pozityviai skelbti Kristaus mokslą, vengti pamoksluose „užgaunančius, aistras žadinančios kritikos ir taip svetimos Dievo žodžiui politikos“⁵⁶. Tačiau sovietų režimo netenkino neutrali laikysena, jis siekė pasinaudoti Bažnyčios autoritetu ginkluotam pasipriešinimui slopinti. 1945 m. birželio 3 d. pakartojus valdžios raginimą besislapstantiesiems legalizuotis, o liepos 7 d. SSRS ATP išleidus įsaką dėl Raudonosios armijos dezertyrų ir besislapstančiųjų nuo mobilizacijos amnestijos, taip pat buvo pareikalauta, kad Bažnyčios hierarchai viešai paskatintų pasinaudoti galimybe legalizuotis ir pasmerktų tęsiančiuosius ginkluotą kovą. Tokio turinio ganytojišką laišką, padariusį nemažą poveikį Latvijos partizanams, 1945 m. kovo 20 d. paskelbė Rygos metropolitas arkivysk. Antonijus Springovičius, todėl tikėtasi, kad panašiai pavyks panaudoti ir Lietuvos vyskupų moralinį autoritetą.

LSSR LKT pirmininkui M. Gedvilui, kuris šiuo reikalu kalbėjosi su kiekvienos vyskupijos administratoriumi atskirai, pavyko įtikinti tik Kauno arkivyskupijos valdytoją prel. S. Jokūbauskį. 1945 m. liepos 7 d. jis paskelbė kreipimąsi į savo vyskupijos kunigus ir tikinčiuosius, kuriame besislapstantieji miškuose įvertinti taip: „Jie ne tiktai patys nedirba krašto atstatomojo darbo, bet kerštingais kruvinais žygiais trukdo kitiems darbą ir puola valdžios pareigūnus, žudo nekaltus žmones, platina visokius šmeižtus ir melus prieš Tarybų valdžią, žodžiu, sėja nerimą mūsų krašte, statydami į pavojų daugybę sau artimiausių žmonių“⁵⁷. Šis kreipimasis bu-

vo išspausdintas visuose respublikiniuose ir apskričių laikraščiuose, be to, 50 tūkst. jo egzempliorių išplatinta labiausiai partizaninio judėjimo apimtose apskrityse. Tiesa, kai kurių šaltinių duomenimis, galutinis šio kreipimosi tekstas buvo suredaguotas be prelato žinios⁵⁸. 1945 m. rugpjūčio 9 d. ganytojišką laišką, kviečiantį atsisakyti neapykantos ir pradėti pozityvų kuriamąjį darbą, paskelbė ir arkivysk. M. Reinys. Jo laiško turinys buvo politiškai neutralus, be to, Vilniaus arkivyskupijoje situacija buvo daug sudėtingesnė, nes lenkų ginkluotas pagrindis ne tik kovojo su sovietų režimu, bet ir dažnai terorizavo šiame regione gyvenusius lietuvius. Ši ganytojišką laišką sovietų valdžia padaugino net 110 tūkst. egzempliorių tiražu⁵⁹.

Tai buvo viskas, ką sovietų valdžiai pavyko išreikslauti iš KB hierarchų Lietuvoje. Kiti ordinarai arba išvis tylėjo, arba, neparodydami savo politinės pozicijos, kalbėjo apie bendras visiems religines tiesas. Tokia dvasia 1946 m. pradžioje buvo parašytas ir bendras visų Lietuvos vyskupų ganytojiško laiško projektas⁶⁰ (jo autorius taip pat buvo arkivysk. M. Reinys). Likus mažiau

56 Prel. S. Jokūbauskio 1944 m. lapkričio 14 d. aplinkraštis kunigams, KAKA, b. 218, l. 97.

57 Einančio Kauno arkivyskupo pareigas praloto S. Jokūbauskio kreipimasis į kunigus ir tikinčiuosius. Proklamacija, „Spindulio“ spaustuve, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1272, l. 221.

58 Kun. P. Račiūno MIC surinkta medžiaga apie Bažnyčios persekiojimus sovietiniais metais, Vilniaus universiteto bibliotekos (toliau - VUB) Rankraščių skyrius, f. 187, b. 727.

59 A. Gailevičiaus pažyma apie visuomenės reakciją į vyskupijų valdytojų viešus kreipimusis, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 3, l. 12.

60 Dokumentas publikuotas: A. Baltinis, *Vyskupo Vincento Borisevičiaus gyvenimas ir darbai*, Roma, 1975, p. 144-148.

97 Antibažnytinės politikos modelio paieškos Lietuvoje 1944-1949 m.

nei savaitei iki SSRS AT rinkimų, 1946 m. vasario 5 d., ordinarai buvo sukviesti į susitikimą su aukštais sovietų valdžios pareigūnais (LSSR valstybės saugumo liaudies komisaru Dmitrijumi Jefimovu, RKRT pirmininku I. Polianskiu ir kt.), kur iš jų buvo dar kartą pareikalauta aiškiai pareikšti nepritarimą ginkluotam pagrindžiui. Per šį susitikimą vysk. K. Paltarokas bandė sovietų valdžios atstovus įtikinti, kad bendro turinio ganytojiški laišakai tikintiesiems daro didesnę įtaką negu tokie, kokį paskelbė prel. S. Jokūbauskis, tačiau M. Gedvilas, susipažinęs su vyskupų laiško projektu, apibūdino jį kaip sąmoningai antitarybinį⁶¹. D. Jefimovui laiškas taip pat atrodė „grynai religinio propagandinio pobūdžio“⁶².

Ordinarų „sukalbamesnių“ nepadarė ir Telšių vyskupo V Borisevičiaus suėmimas prieš pat minėtą susitikimą. 1945 m. balandžio mėn. NKVD likvidavo Lietuvos laisvės armijos (toliau - LLA) Žemaičių legiono štabą ir nevisiškai aiškiomis aplinkybėmis suėmė jo vadą Adolfą Kubilių, kuris tardomas išsamiai papasakojo ne tik apie savo pagrindinę veiklą, bet ir apie ryšius su Telšių vyskupu V Borisevičiumi⁶³. Lyginant jo parodymus su vėlesniais tiek paties vysk. V Borisevičiaus, tiek kitų liudininčių parodymais aiškiai matyti, kad A. Kubilius prikalbėjo daug nebūtų dalykų. Dar 1945 m. gruodžio 18 d. vysk. V Borisevičius buvo suimtas ir šantažuojamas A. Kubiliaus parodymais, verčiamas tapti sovietų saugumo bendradarbiu. Kai pažadėjo parašyti charakteristikas apie kitus vyskopus, vysk. V Borisevičius gruodžio 23 d. buvo paleistas, tačiau, pasitaręs su arkivysk. M. Reiniu ir pats apmąstęs savo padėtį, 1946 m. sausio 3 d. jis parašė laišką LSSR NKGB vadovybei, kuriame atsisakė pasiūlyto sandėrio, taip pasirašydamas sau

nuosprendį. Kaip ir kitų vyskupijų ordinarai, iškviestas į susitikimą su valdžios atstovais, jis buvo nugabentas į NKGB kalėjimą.

Vysk. V. Borisevičių apie gresiantį suėmimą bandė išpėti LSSR NKGB 2-ojo skyriaus 2-ajame poskyryje, t. y. padalinyje, tiesiogiai vykdomame Bažnyčios persekiojimą (žr. 2 priedą), dirbęs Antanas Šilius. Dirbti į sovietų saugumą šis jaunuolis atėjo vengdamas mobilizacijos į sovietinę kariuomenę. Per trumpą tarnybos laikotarpį (1946 m. sausio-vasario mėn.) jis sugebėjo ne vieną kunigą išpėti apie gresiančias represijas, taip pat išdavė keletą agentų. Jausdamas, kad jo veikla gali būti atskleista, ir naiviai tikėdamasis sugriauti sovietų saugumo darbą prieš Bažnyčią, 1946 m. kovo 5 d. A. Šilius nužudė savo viršininką Juožą Petkevičių. Tą pačią dieną jis buvo suimtas ir vėliau nuteistas sušaudyti⁶⁴.

Svarbiausius vyskupų atsisakymo pasmerkti ginkluotą pasipriešinimą motyvus 1945 m. birželio mėn. išdėstė vysk. T. Matulionis: 1) daug žmonių ginkluotuose būriuose atsidūrė gelbėdami savo gyvybę ar laisvę; 2) pasipriešinimą paskatino politinės priežastys, o Bažnyčia, nesiveldama į politiką, gali tik išpėti dėl religinės moralės įpareigojimų (šie išpėjimai turėjo galioti ir priešingai pusei); 3) netolima praeitis ir šiurpi dabartis neleidžia pasitikėti valdžios pažadais nebausti sudėjusių ginklus

61 Vyskupų ir valdžios atstovų posėdžio stenograma, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1272, l. 239.

62 LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro D. Jefimovo 1946 m. kovo 5 d. specialusis pranešimas SSRS NKGB 2-osios valdybos viršininkui gen. Fedotovui, *ibid.*, b. 71, l. 92.

63 A. Kubiliaus 1945 m. birželio 23 d. tardymo protokolas, *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, p. 399-407.

64 Pagal A. Šiliaus tardymo bylą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 41227/3.

partizanų⁶⁵. 1947 m. liepos 30 d. Vilkaviškio vyskupijos valdytojas kan. Vincas Vizgirda, kreipdamasis į savo vyskupijos tikinčiuosius, aiškiai pabrėžė, kad gindamas nekaltai užpultus save ir kitus žmogus turi teisę net žudyti⁶⁶. Minėti motyvai ne tik skatino susilaikyti nuo negatyvaus ginkluotos kovos vertinimo, bet ir buvo pagrindinė priežastis, dėl kurios kunigai teikė miške atsidūrusiesiems materialinę ir dvasinę pagalbą, nors tik nedaugelis kunigų tiesiogiai dalyvavo partizanų veikloje.

Aktyvesni buvo Suvalkijos kunigai. Kun. Antanas Ylius buvo vienas iš partizanų Tauro apygardos kūrėjų ir bene pirmasis (1945 m. rudenį) pasipriešinimo sąjūdžio centralizacijos visos Lietuvos mastu iniciatorius. Kun. Juozas Stankūnas buvo 1947 m. pradžioje Tauro apygardos vado Antano Baltūžio suformuoto BDPS Prezidiumo narys ir parašė du labai svarbius laiškus: Lietuvos katalikų kreipimąsi į popiežių Pijų XII, Juozo Lukšos 1947 m. pavasarį nugabentą į Vakarų, ir atvirą laišką Lietuvos katalikų dvasininkijai, kuriame ragino kunigus aktyviau priešintis sovietų režimui⁶⁷. Vienintelis partizaninio karo metu žuvęs kunigas buvo Tauro apygardos kapelionas Justinas Lelešius. Dauguma kitų kunigų apsiribodavo tik materialinės pagalbos arba religinių patarnavimų teikimu partizanams.

Vyskupai taip pat stengėsi kunigus išpėti, kad jie vengtų ryšių su antisovietiniu pogrindžiu, nes tai suteikdavo pagrindą valdžiai apkaltinti visą Bažnyčią neloyalumu ir stiprinti represijas prieš ją. Pavyzdžiui, vysk. T. Matulionis, sužinojęs, kad kai kurie jo vyskupijos kunigai bendrauja su partizanais, išsikvietė juos į kurią ir pareikalavo nutraukti ryšius su pogrindžiu⁶⁸. Kiti vyskupijų valdytojai (Panevėžio vyskupas K. Paltarokas 1946 m. sausio 21 d., arkivysk. M. Reinys kovo 12 d.,

prel. S. Jokūbauskis rugsėjo 10 d.) išsiuntinėjo kunigams aplinkraščius, kuriuose nurodė jiems pirmiausia rūpintis Dievo garbe bei sielų išganymu ir vengti politikos, bažnyčiose ir klebonijose nelaikyti Dievo namams netinkamų daiktų (t. y. ginklų ar kitos pogrindžiui reikalingos amunicijos).

Paskutinį kartą pakeisti vyskupų nusistatymą mėgino 1946 m. gruodžio mėn. į Lietuvą atvykęs SSRS MGB O skyriaus 4-ojo poskyrio (kontroliavo KB veiklą visoje SSRS teritorijoje) viršininkas mjr. Ochrimenka. Konfidencialiuose pokalbiuose su vyskupais K. Paltaroku, Pranciškumi Ramanausku ir arkivysk. M. Reiniu jis davė aiškiai suprasti, kad „kol dvasininkija ir episkopatas nepakeis savo priešiškos politikos [t. y. netaps valdžios įrankiu. - A. S.], tarybų valdžia laikys bažnyčią savo slaptu ir aiškiu priešu“⁶⁹.

Vysk. E. Ramanauskas griežtai atmetė pasiūlytą bendradarbiavimo modelį motyvuodamas tuo, kad Bažnyčia negali palaikyti religiją persekiojančios valdžios politikos⁷⁰. Arkivysk. M. Reinys taip pat atsisakė pasirašyti

65 Vysk. T. Matulionio memorandumas LKT, P. Gaida, *Nemarus mirtin-gasis arkivyskupas Teofilis Matulionis*, Roma, 1981, p. 108-109.

66 KAKA, b. 218, l. 213-215.

67 Kaltinamoji išvada V. Selioko, E. Akelio ir kun. J. Stankūno byloje, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 39086/3, priežiūros byla, t. 3, l. 14.

68 Vysk. T. Matulionio 1947 m. balandžio 3 d. tardymo protokolas, *Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme*, p. 399-407.

69 SSRS MGB O skyriaus 4-ojo poskyrio viršininko Ochrimenkos raportas apie 1946 m. gruodžio 14 d. įvykusį pokalbį su arkivysk. M. Reiniu, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 71, l. 251.

70 SSRS MGB O skyriaus 4-ojo poskyrio viršininko Ochrimenkos raportas apie 1946 m. gruodžio 4 d. įvykusį pokalbį su vysk. P. Ramanausku, *ibid.*, b. 159, l. 197-198.

išipareigojimų valdžiai rašta, nes, pasak jo, „tai reikštų atviriausią valstybės kišimąsi į Bažnyčios reikalus“⁷¹. Tik vysk. K. Paltarokas, motyvuodamas būtinybe gelbėti Bažnyčią nuo sunaikinimo, sutiko vykdyti tokius sovietų valdžios reikalavimus:

„a) savo, kaip vyskupijos valdytojo, padėtimi pasinaudoti kreipiant dvasininkijos veiklą lojalia tarybų valdžiai linkme bei tokia pat dvasia auklėti paprastus tikinčiuosius;

b) kategoriškai uždrausti kunigams naudoti sakyklą antitarybinei propagandai, taip pat ir propagandai prieš jaunimo stojimą į komjaunimo ir pionierių organizacijas;

c) imtis ryžtingų priemonių, kad ne tik nė vienas kunigas nedalyvautų partizanų formuotėse arba jas koku nors būdu palaikytų, bet ir aiškintų tikintiesiems partizanų veiklos žalą tautai ir bažnyčiai“⁷².

Sovietų valdžios institucijos griebėsi prievartos prieš „nesukalbamus“ Bažnyčios hierarchus: 1946 m. lapkričio 18 d. buvo įvykdytas mirties nuosprendis vysk. V Borisevičiui, gruodžio 16 d. suimti vyskupai T. Matulionis ir P Ramanauskas. Tikėtasi, kad jų vietas užims nuolaidesni dvasininkai. 1947 m. pradžioje neaiškiais aplinkybėmis⁷³ mirus prel. S. Jokūbauskiui, laikinu Kauno arkivyskupijos valdytoju* buvo išrinktas dar 1946 m. liepos mėn. užverbuotas kun J. Stankevičius (slapyvardis Neris)⁷⁴. Iškart po rinkimų jis ėmė propaguoti sugyvenimo su valdžia nuostata, grindžiamą motyvu, kad tik reveransai režimui gali apsaugoti Bažnyčios organizacinę struktūrą nuo visiško sunaikinimo, o tai sudarytų galimybę palaikyti tikėjimą. Kun. J. Stankevičiaus taktikai iš esmės pritarė ir vysk. K. Paltarokas.

Jau 1947 m. liepos 10 d. kun. J. Stankevičius kitiems vyskupijų valdytojams pristatė savo „kovos su banditizmu“ programą, pagal kurią po jo kreipimosi į arkivyskupijos kunigus bažnyčiose turėjo būti pasakyta keletas kurijos parengtų pamokslų šia tema. Taip pat jis numatė organizuoti susitikimus su kunigais ir jiems tiesiogiai aiškinti savo veiklos naudą Bažnyčiai. Tokiai kun. J. Stankevičiaus veiklai pritarė dauguma vyskupijų valdytojų, išskyrus Vilkaviškio vyskupijos valdytoją kanau-ninką V. Vizgirdą**, kuris taip įvertino kun. J. Stankevičiaus kreipimosi projektą: „Bet koks bolševikas neparašytų geriau, gėda, kad kunigai išvis rašo tokius kreipimusis. Kas yra bolševikai Lietuvoje? Argi tai teisėta valdžia? Jie yra okupantai, uzurpatoriai ir daugiau nieko. Jie eina savo keliu, o Bažnyčia savo. Juk Bažnyčia atskirta nuo valstybės, tai ko jie nori iš Bažnyčios“⁷⁵. Visų kitų valdytojų nuostatą glaustai išreiškė Telšių vyskupi-

71 LSSR MGB O skyriaus 1-ojo poskyrio viršininko kpt. L. Čėčiuovo 1947 m. sausio 11 d. raportas apie pokalbį su arkivysk. M. Reiniu, *ibid.*, b. 71, l. 257.

72 SSSR MGB O skyriaus 4-ojo poskyrio viršininko Ochrimenkos raportas apie 1946 m. gruodžio 28 d. įvykusį pokalbį su vysk. K. Palta-roku, *ibid.*, b. 1272, l. 68.

73 Kol kas nepavyko rasti tiesioginių įrodymų, patvirtinančių jo nunuo-dijimo versiją. Žr.: K. Juknevičius, „Mirusio valdytojo... nesuėmė“, *XXI amžius*, 1997, Nr. 36.

* Pagal Bažnyčios kanonus arkivyskupijos ordinaras tebebuvo tuo me-tu Austrijoje gyvenęs arkivysk. J. Skvireckas.

74 LSSR MGB Kauno miesto skyriaus darbo tarp dvasininkų 1946 m. rugsėjo mėn. ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 56, l. 29.

** Vyskupijos valdytoju jis tapo po to, kai 1947 m. mirė vysk. A. Karo-sas.

75 LSSR MGB Kauno miesto skyriaus darbo tarp dvasininkų 1947 m. rugpjūčio mėn. ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 64, l. 101.

jos valdytojas kan. J. Juodaitis: „Dabar taip reikia, kitaip mes žūsime“⁷⁶. Dauguma vyskupijų valdytojų 1947 m. vasarą išleido daugiau ar mažiau sovietų valdžios pageidavimus atitinkančius pareiškimus dėl partizanų, tačiau, atrodo, tik vienas kun. J. Stankevičius nuoširdžiai stengėsi kovoti su ginkluotu pogrindžiu. Savo atsiminimuose, rašytuose jau po 1965 m. įvykusio konflikto su sovietų valdžia, jis vis dar negatyviai vertino partizanų kovą ir vadino ją banditizmu⁷⁷.

Vieši vyskupijų valdytojų pareiškimai neturėjo didesnės reikšmės ginkluoto pasipriešinimo slopinimui. Partizanai ir paprasti gyventojai juos vertino atsargiai, žinodami, kad dauguma jų parašyti valdžios spaudimu. Tai patvirtina ir partizanų, kurių dauguma buvo religingi žmonės, priemonės prieš tokius pareiškimus. Į prel. S. Jokūbauskio 1945 m. liepos mėn. kreipimąsi partizanai reagavo platindami atsišaukimus, raginančius netikėti juo⁷⁸, o kun. J. Stankevičiui partizanai ne kartą grasino netgi fiziškai su juo susidoroti.

1947 m. galutinai pasikeitė Sovietų Sąjungos tarptautinių santykių raidos Europoje vizija ir su tuo susijusi užsienio politika. Reaguodama į JAV prezidento Harrio Trumano 1947 m. kovo 12 d. paskelbtą komunizmo sulaikymo doktriną, Sovietų Sąjungos vadovybė paragino 1947 m. rugsėjo mėn. Skliarska-Paremboje (Lenkija) susirinkusius Europos komunistų partijų vadovus atsisakyti bendradarbiavimo su kitomis kairiosiomis partijomis taktikos ir, kur galima, ryžtingai imti valdžią. Po šio susitikimo, kuriame, be kita ko, Kominformo pavadinimu buvo atgaivintas Kominternas, gerokai paspartėjo komunistų vienvaldystės įtvirtinimo Vidurio ir Rytų Europos valstybėse procesas. Tuo metu taip pat buvo nuspręsta ryžtingai baigti 1939-1940 m. okupuotų teritorijų sovie-

tizavimą. Būtent 1948 m. pavasarį ir Lietuvoje buvo imtasi radikalių sovietizacijos veikslių: pradėta prievartinė kolektyvizacija, vyko masiniai trėmimai. Su šiais įvykiais akivaizdžiai susijęs ir sovietų valdžios antibažnytinės politikos pasikeitimas Lietuvoje.

1948 m. liepos 9 d. LKP CK biuras priėmė specialų nutarimą „Dėl partinės organizacijos uždavinių demaskuojant priešišką reakcinės katalikų dvasininkijos veiklą“, įpareigojusį atitinkamas valdžios grandis užtikrinti religinių bendruomenių ir dvasininkų registraciją, sustabdyti organizuotą vaikų katechizavimą, sustiprinti ideologinę propagandą, užkirsti kelią antisovietinei kunigų veiklai. Šis nutarimas aiškiai susiejo KB veiklą su opozicija režimui: „Partinės organizacijos neivertina to vaidmens, kuris priklauso katalikų dvasininkijai vykstančioje klasių kovoje, neretai antiliaudinę dvasininkijos veiklą vertina atsietai nuo buržuazinio-nacionalistinio pagrindžio veiklos“⁷⁹. Slapto partijos nutarimo pagrindines mintis paviešino po dviejų savaičių „Tiesoje“ išspausdintas vedamasis „Reakcinė katalikų dvasininkija - buržuazinių nacionalistų tarnyboje“, po kurio nebeliko jokių abejonių, kad Bažnyčiai netrukus prasidės sunkūs laikai. Greitą antireliginės politikos pasikeitimą pranašavo ir naujo RKRT įgaliojimo Lietuvai paskyrimas: Bažnyčios panaudojimo ginkluotam pasipriešinimui slopinti šalininką saugumietį A. Gailevičių šiame

⁷⁶ Ibid., 1. 102.

⁷⁷ J. Stankevičius, op. cit., p. 277.

⁷⁸ LSSR MGB 1945 m. rugpjūčio 4 d. pažyma apie reagavimą į prel. S. Jokūbauskio kreipimąsi, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 22, 1. 173.

⁷⁹ LKP CK biuro 1948 m. liepos 9 d. posėdžio protokolas, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 11, b. 111, 1. 9-13. Taip pat žr. 7 priedą.

poste 1948 m. pakeitė radikalių pažiūrų ideologas ir senas komunistas B. Pušinis.

Iškart po 1948 m. liepos 9 d. nutarimo drastiškais veiksmais buvo palaužtas vyskupijų kurijų ir dvasininkų pasipriešinimas registracijai. Siekiant paskatinti katalikų dvasininkus registruotis, 1948 m. vasarą buvo išjungta elektra visose Kauno bažnyčiose, kunigų seminarijoje bei kurijoje, LSSR MT priėmė nutarimą uždaryti keturias didžiausias Vilniaus bažnyčias (motyvas - jų parapijos nebuvo padavusios pareiškimų registracijai), iš užimamų patalpų iškeldinta Vilniaus kurija, neturintiems registracijos pažymėjimų kunigams daugelyje vietų buvo panaikinta ir civilinė registracija, dėl to jie taip pat neteko teisės į gyvenamąjį plotą. 1948 m. vasarą buvo panaikinta ir formali kliūtis registracijai: 1948 m. birželio 19 d. LSSR ATP priėmė slaptą įsaką „Dėl maldos namų ir vienuolynų pastatų, o taip pat dėl religinių bendruomenių gyvenamųjų namų nacionalizavimo“⁸⁰. Tai privertė Bažnyčios hierarchiją paklusti sovietų valdžios reikalavimams ir paraginti kunigus nebeboikotuoti registracijos.

Iki 1948 m. gruodžio 31 d. buvo įregistruotos 677 bažnyčios, oficialiai uždarytos 34⁸¹. Dauguma iki 1949 m. uždarytų bažnyčių buvo didžiuosiuose miestuose ir priklausė vienuolijoms: Vilniuje - 21, Kaune - 10⁸². Po šio bažnyčių uždarinėjimo vajaus Vilniuje liko 9, o Kaune - 10 veikiančių katalikų bažnyčių. B. Pušiniui ir to buvo per daug, todėl 1949 m. kovo mėn. jis į Maskvą nusiuntė planą, pagal kurį Vilniuje turėjo likti tik 5 bažnyčios⁸³. Tarp jų buvo pažymėta ir arkikatedra, apie kurią vos po kelių mėnesių, norėdamas RKRT įtikinti pritarti jos uždarymui, B. Pušinis melagingai teigė, kad ten meldžiasi tik 10-20 senų moterėlių, todėl neištengiama sumokėti

mokesčių⁸⁴. Uždaręs apie du trečdalius iki tol Vilniuje ir Kaune veikusių bažnyčių, RKRT įgaliotinis ketino panašiai sumažinti ir čia gyvenusių bei dirbusių kunigų⁸⁵. 1949 m. vasario mėn. Vilniaus ir Kauno miestų vykdomiesiems komitetams jis nusiuntė su MGB suderintus sąrašus kunigų (pirmajame buvo 21, antrajame - 19 kunigų pavardžių), kurie iki kovo 1 d. turėjo būti išregistruoti iš šių miestų⁸⁶. Valymai Kaune ir Vilniuje vyko ir toliau. 1949 m. gegužės 9 d. Vilniaus miesto vykdomajam komitetui buvo atsiųstas papildomas penkių išregistruotinių kunigų sąrašas, tarp kurių buvo ir trys marijonų ordinui priklausę kunigai: Stasys Mažeika, Vaclovas Aliulis ir Gergelis⁸⁷. Jų išsiuntimą B. Pušinis motyvavo tuo, kad jie esą nelegaliai daugino ir platino religinę literatūrą. Tai tik patvirtina, kad stengtasi iš Kauno ir Vilniaus pašalinti aktyviausius ir nesutikusius bendradarbiauti su valdžia, o į jų vietas atkelti „naujo tipo“ kunigus.

80 Dokumento originalas, LCVA, f. R-758, ap. 2, b. 27, l. 157.

81 R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.“, p. 188.

82 RKRT įgaliotinio 1952 m. sudarytas Lietuvos SSR uždarytų maldos namų sąrašas, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 32, l. 76-78.

83 1949 m. kovo mėn. B. Pušinio parengta galimos bažnyčių dislokacijos Vilniuje vaizdinė schema, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 494, l. 76.

84 B. Pušinio 1949 m. spalio 18 d. raštas I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 31, l. 65.

85 B. Pušinio duomenimis, 1948 m. pabaigoje Vilniuje gyveno 45, o Kaune - 49 kunigai. Žr.: RKRT įgaliotinio 1948 m. ketvirtojo ketvirčio darbo ataskaita, *ibid.*, b. 17, l. 23.

86 B. Pušinio 1949 m. vasario 10 d. raštai Kauno miesto vykdomojo komiteto pirmininkui J. Maniušiui ir Vilniaus miesto vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojui Naumovui, *ibid.*, b. 20, l. 87-90.

87 *Ibid.*, l. 94. Taip pat išvykti turėjusio kun. Jelensko butą B. Pušinis prašė skirti inspektore RKRT įgaliotinio įstaigoje dirbusiai Petkelytei.

1949 m. pavasarį imtasi retinti bažnyčių tinklą ir provincijoje. 1949 m. vasario mėn. pabaigoje iš vyskupių valdytojų pareikalauta atšaukti nuolatinis kunigus iš neparapinių bažnyčių. Tų metų rudenį jau buvo svarstomi planai veikiančias bažnyčias palikti tik apskričių ir valsčių centruose⁸⁸. Daugelyje apskričių buvo sudaryti bažnyčių, kurios turėjo likti be kunigų, sąrašai, o iš ten dirbusių kunigų vykdomieji komitetai įpareigoti atimti registracijos pažymėjimus ir pasiūlyti jiems išvykti iš apskrities. Formaliai šios bažnyčios nebuvo uždarytos laukiant, kol parapijos komitetas, nenorėdamas mokėti mokesčių, pats paprašys nutraukti sutartį dėl bažnyčios panaudos⁸⁹. Tokių be kunigų paliktų bažnyčių buvo net 129⁹⁰, taigi normaliai veikė tik apie 550 bažnyčių. Be darbo likusiems kunigams B. Pušinis planavo sukurti specialų darbo lagerį Šilutės apskrityje⁹¹.

Nuo 1950 m. B. Pušinio sudarytose veikiančių maldos namų ir dvasininkų statistikos suvestinėse buvo nurodoma, kad registruotų katalikų bažnyčių yra 670⁹², o tai reikštų, kad oficialiai buvo uždaryta tik apie 40 bažnyčių. Tai patvirtina ir jo 1952 m. sudarytas sąrašas, į kurį įrašytos tik 40 iš 1948-1950 m. uždarytų bažnyčių⁹³ (žr. 8 priedą). Tačiau į šį sąrašą kažkodėl neįrašytos net 5 Vilniuje, 3 Kaune, 2 Šiauliuose ir 29 kitose vietovėse 1948-1950 m. nustojusios veikti bažnyčios bei koplyčios⁹⁴. Vėlesniuose sovietų valdžios dokumentuose taip pat minimas kur kas didesnis skaičius, t. y. 1945-1955 m. buvo uždarytos 129 iki tol veikusios bažnyčios⁹⁵. Taigi žinant, jog 1945-1947 ir 1953-1955 m. buvo uždaryta vos po kelias bažnyčias, galima teigti, kad 1948-1950 m. nustojo veikti nuo 80 iki 120 bažnyčių bei koplyčių.

Kunigų perteklių, kuris susidarė dalį jų pašalinus iš didžiųjų miestų ir uždarius apie 100 bažnyčių⁹⁶, greitai prarijo stalininė represijų mašina, 1948-1949 m. veikusi didžiausiu pajėgumu, ką patvirtina 1 lentelėje pateikti duomenys.

1 lentelė. 1944-1953 m. nuteisti kunigai

Metai	1944	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1951	1952	1953
Nuteista kunigų	5	58	57	41	22	91	60	17	6	7

Lentelė sudaryta remiantis: LSSR MVD 1953 m. gegužės mėn. parengta pažyma „Apie antitarybinę LTSR katalikų dvasininkijos veiklą“, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 151, l. 198.

Didelį skirtumą tarp nuteistųjų skaičiaus 1948 ir 1949 m. galima paaiškinti tuo, kad nemaža dalis nuteistųjų 1949 m. buvo suimti dar 1948 m., atitinkamai dalis suimtųjų 1949 m. nuteisti tik 1950 m. Taigi aiškiai iš-

88 K. Misius, op. cit., p. 83.

89 B. Pušinio 1949 m. liepos 6 d. raštas Telšių apskrities vykdomajam komitetui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 21, l. 1.

90 R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.“, p. 188.

91 LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralovo 1949 m. rugsėjo 12 d. specialusis pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui V. Abakumovui ir A. Sniečkui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 72, l. 241.

92 RKRT įgaliotinio 1950 m. darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 25, l. 134.

93 RKRT įgaliotinio 1952 m. sudarytas Lietuvos SSR uždarytų maldos namų sąrašas, *ibid.*, b. 32, l. 76-78.

94 Žr. K. Misius sudarytą 1945-1963 m. uždarytų bažnyčių ir koplyčių sąrašą, op. cit., p. 95-101.

95 A. Sniečkaus 1960 m. gruodžio 3 d. laiškas SSKP CK, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 12, l. 102.

96 Apie kunigų skaičiaus kitimą Lietuvoje 1944-1990 m. žr. 5 priedą.

109 Antibažnytinės politikos modelio paieškos Lietuvoje 1944-1949 m.

siskiria dvi represijų prieš kunigus bangos: 1) 1944 m. pabaiga-1946 m. pradžia (118 1944-1946 m. nuteistųjų); 2) 1948 m. vidurys-1949 m. (173 1948-1950 m. nuteistieji). Ypač radikalūs buvo vietos valdžios atstovai, siūlę visus kunigus įrašyti į buožių sąrašus ir juos išstremti⁹⁷. To nebuvo padaryta, tačiau į tremiamųjų sąrašus neretai pakliūdavo seminarijos klierikai, kurių šeimos buvo deportuojamos. Pavyzdžiui, vykdant vieną iš didžiųjų trėmimų akcijų „Vesna“, 1948 m. gegužės 22 d. buvo suimta ir išstremta 12 Kauno kunigų seminarijos auklėtinių⁹⁸.

Dauguma baudžiamųjų bylų dvasininkams buvo iškelta siekiant susilpninti ir kompromituoti Bažnyčią, o ne dėl to, kad jie iš tikrųjų buvo ištraukę į pogrindžio kovą⁹⁹. Kaip minėta, sovietų propaganda kūrė kunigo - „banditizmo“ rėmėjo įvaizdį. 1948 m. liepos 9 d. LKP CK biuro nutarimo autoriai taip įsivaizdavo veiksmingiausią būdą sumažinti Bažnyčios autoritetą: „Visuomenei būtina parodyti klasinę, antiliaudinę katalikiškosios reakcijos politiką Lietuvos praeityje (katalikų dvasininkų ryšius su caro valdžia, dalyvavimą slopinant revoliucinį lietuvių tautos judėjimą, 1926 m. fašistiniame perversme, išdavikiškus dvasininkų ryšius su lenkų imperialistais ir t.t.), atskleisti reakcinės katalikų dvasininkijos bendradarbiavimą su vokiškaisiais-fašistiniais grobikais vokiečių okupacijos metais, parodyti ją kaip buržuazinio-nacionalistinio, banditinio pogrindžio iškėpėją, tarptautinės reakcijos agentą šiuo metu“¹⁰⁰.

Represinės struktūros turėjo pagrįsti šią tezę konkrečiais faktais. Tuo tikslu LKP CK bandė organizuoti net parodomuosius kunigų teismo procesus. Tam buvo

parinkti iš tikrųjų aktyviai ginkluoto pogrindžio veikloje dalyvavę kunigai A. Ylius ir Steponas Rudžionis. Pirmojo bylos „viešas“ teisminis nagrinėjimas vyko 1946 m. liepos 13 d. Kaune, „Forumo“ kino teatre, o antrojo – liepos 3 d. Vilniuje, Valstybiniame dramos teatre. Sovietų saugumo duomenimis, abu procesus stebėjo po 700 žmonių (absoliučią daugumą, žinoma, sudarė kviestiniai asmenys), abu teisiamieji pripažino savo kaltę¹⁰¹. Kun. A. Ylius ir vėlesniais dešimtmečiais buvo vienas iš dažniausiai antireliginėje propagandoje minėtų personažų: apie jį pasakojo bjauriai suklastotas dokumentinis filmas „Kryžiaus šešėlyje“, jam atskiras stendas buvo skirtas septintajame dešimtmetyje įkurtame LSSR ateizmo muziejuje.

Iš tikrųjų dauguma represuotų kunigų buvo tie, kurie nenorėjo susitaikyti su režimo nustatytais Bažnyčios veiklos ribojimais arba atsisakė dirbti sovietų saugumui. Represijos ir agentų verbavimas buvo neatsiejamai susijusios NKGB-MGB veiklos sritys. Iš pradžių, daugiausia per agentus, būdavo renkama „kompromituojanti“ medžiaga, kuri vėliau būdavo panaudojama šantažuoti dvasininkams. Išsigandusieji galimų represijų dažniau-

97 B. Pušinio 1951 m. lapkričio 27 d. raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 27, l. 61.

98 LSSR MGB Kauno miesto skyriaus darbo tarp dvasininkų 1948 m. gegužės mėn. ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 73, l. 61.

99 R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.“, p. 196.

100 LKP CK biuro 1948 m. liepos 9 d. posėdžio protokolas, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 11, b. 111, l. 10.

101 Kun. S. Rudžionio teismo posėdžio protokolas, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 7865/3; kun. A. Yliaus teismo posėdžio protokolas, *ibid.*, b. P-16433.

siai buvo užverbuojami sekti konfratrus, o nepalūžusieji atsidurdavo lageryje. Sovietų saugumo vadovybė ne kartą ragino aktyviau verbuoti agentus tarp dvasininkų. 1945 m. vasarą specialią direktyvą šiuo klausimu pasirašė ir SSRS valstybės saugumo liaudies komisaras Bogdanas Kobulovas, kuris nurodė ne tik verbuoti autoritetingus dvasininkus, bet ir pradėti agentų infiltravimą į seminarijas, vienuolynus, parapijų aktyvą¹⁰². 1948 m. sausio mėn. LSSR MGB O skyrius, kontroliavęs religinių organizacijų veiklą, katalikų dvasininkams sekti turėjo 142 agentus (iš jų 57 kunigus) ir 630 informatorių¹⁰³.

Represijos prieš aktyviausius kunigus buvo derinamos su naujų dvasininkų parengimo ribojimu. Jau 1946 m. rugsėjo mėn. naujuosius mokslo metus Kauno kunigų seminarijoje buvo leista pradėti ne daugiau kaip 150 klierikų. 1948 m. vasarą B. Pušinis vėl siūlė sumažinti seminarijos kontingentą, tai motyvuodamas Lietuvoje susidariusiu kunigų pertekliumi, tačiau RKRT reakcija į šį pasiūlymą buvo netikėta: „Tai, kad yra kunigų bedarbių, dar nėra argumentas už tokį sprendimą, nes šiuo metu TSRS yra 1436 veikiančios katalikų bažnyčios ir tik 1247 kunigai, todėl sėkmingo Jums žinomos specialios priemonės vykdymo atveju kunigai, likę be darbo Lietuvoje, galės dirbti ir kitose vietovėse, jeigu, žinoma, jie tam tiks“¹⁰⁴. Pažymėtina, kad tai radikaliai skyrėsi nuo prieš kelerius metus RKRT išreikšto požiūrio į šią problemą. 1944 m. lapkričio 28 d. vysk. T. Matulionis kreipėsi į RKRT įgaliotinį Lietuvoje, prašydamas padėti nusiųsti į Leningradą keletą kunigų iš Lietuvos, kurie galėtų aptarnauti ten gyvenančius katalikus. Nors LSSR NKGB buvo linkęs pasinaudoti šia

galimybe, kad galėtų nusiusti savo agentą ir per jį kontroliuoti vysk. T. Matulionio ryšius su šio miesto katalikų bendruomene, nusvėrė RKRT pirmininko I. Polianskio požiūris, kad Leningrade iš viso nesą jokios katalikų bendruomenės¹⁰⁵.

1949 m. pavasarį LSSR vadovai buvo ryžtingai nusiėkę visiškai uždaryti kunigų seminariją. Jų entuziazmą vėl atšaldė RKRT, pasiūlusi tai daryti ne iškart, o keliais etapais. Buvo susitarta iš pradžių per pusę sumažinti klierikų skaičių, t. y. palikti tik 75 auklėtinius¹⁰⁶. 1949 m. liepos mėn. B. Pušinis sudarė sąrašą 75 klierikų, kuriems rekomendavo pratęsti registraciją Kauno mieste, o visiems kitiems pasiūlyti išvykti iš miesto¹⁰⁷. Tais metais taip pat nebuvo leista priimti naujų klierikų. Sumažėjus klierikų skaičiui, buvo galima pateisinti ir didesnės dalies seminarijos patalpų atėmimą, kuriam LSSR MT buvo pritarusi dar 1949 m. pradžioje. Seminarijos dėstytojų kontingentą B. Pušinis taip pat planavo sumažinti per pusę.

102 SSRS valstybės saugumo liaudies komisaro pavaduotojo B. Kobulovo 1945 m. birželio 10 d. direktyva LSSR NKGB operatyvinių sektorių ir miestų bei apskričių skyrių viršininkams, *Lietuvos partizanų kovos ir jų slopinimas MVD-MGB dokumentuose 1944-1953 metais: Dokumentų rinkinys*, Vilnius, 1996, p. 144-145.

103 LSSR MGB O skyriaus 1948 m. sausio mėn. darbo ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 50, l. 279.

104 RKRT pastabos dėl B. Pušinio 1948 m. trečiojo ketvirčio darbo ataskaitos, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 14, l. 100.

105 RKRT pirmininko I. Polianskio 1945 m. vasario 22 d. raštas RKRT įgaliotiniui Lietuvoje A. Gailevičiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 4, l. 6.

106 RKRT skyriaus vedėjo I. Karpovo komandiruotės Lietuvos SSR 1949 m. gegužės mėn. ataskaita, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 495, l. 75.

107 B. Pušinio 1949 m. liepos 18 d. sudarytas kunigų seminarijos klierikų sąrašas, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 21, l. 10-11.

Minėto LKP CK biuro 1948 m. liepos 9 d. nutarimo pirminiame projekte, parengtame jau 1948 m. sausio mėn., buvo numatyta kovoje su „reakcingai-nacionalistiškai nusiteikusiais dvasininkais“ visokeriopai remti lojalią dvasininkų dalį, MGB ir kitos sovietų režimo institucijos paragintos drąsiau ir energingiau dirbti „skal-dant katalikų dvasininkų gretas“¹⁰⁸. Galutiniame nutarimo variante šis punktas, matyt, atsidūrė ypatingajame aplanke, kaip buvo numatyta projekte. Kad tokia direktyva egzistavo, patvirtina MGB Kauno miesto skyriaus pastangos sukurti „iniciatyvinę pažangių kunigų grupę, kuri reikalautų pakeisti santykius tarp katalikų bažnyčios ir valstybės, pasmerkti atskirų reakcingų bažnyčios veikėjų elgesį, ir kad bažnyčios vadovai užimtų labiau lojalias pozicijas tarybų valdžios atžvilgiu“¹⁰⁹. Tuo tikslu šio skyriaus darbuotojai kalbėjosi su kun. Sekliucku ir agentu Ruta (taip pat kunigas), kurie sutiko parengti straipsnį, smerkiantį „neteisingą“ kai kurių kunigų ir Bažnyčios hierarchų požiūrį į santykius su sovietų valdžia. 1949 m. birželio mėn. pabaigoje B. Pušinis taip pat informavo G. Malenkovą apie naujas sroves tarp kunigų: kunigai Rasimas ir Pupaleigis iš Telšių vyskupijos kalbą apie katalikybės ir komunizmo suderinamumą, keletas kunigų pasirašę straipsnį „Vatikanas prieš taiką ir žmoniją“¹¹⁰. Dar po kelių mėnesių B. Pušinis jau prašė pritarimo savo sumanymui sudaryti „pažangių“ katalikų kunigų organizacinį komitetą, surengti „pažangių“ kunigų kongresą, duoti leidimą žurnalui, kuriame „pažangūs“ kunigai kovotų su „reakcionieriais“¹¹¹.

B. Pušinis visuomet skubėdavo į pagalbą vadiniams „zabuldygoms“, t. y. kunigams, kurie neklau-sė dvasinės vadovybės nurodymų. 1948-1949 m. tuo itin „išgarsėjo“ Kauno arkivyskupijos Krakių klebonas

V. Semaška, atsisakęs paklusti valdytojo nurodymui persikelti į kitą parapiją, ir Vilkaviškio vyskupijos kun. J. Bielskus, kuris, kaip minėta, 1947 m. savavališkai sukūrė ir įregistravo sau parapiją Blindžiakupstyje. Abu juos ėmėsi globoti ir ginti B. Pušinis. Įgaliotinis taip pat stengėsi vyskupijų valdytojus priversti nedrausmingus ar apsileidusius kunigus perkelti į didesnes parapijas. Pavyzdžiui, 1949 m. vasarą B. Pušinis pareikalavo, kad J. Stankevičius nuo alkoholio priklausomą kun. K. Banionį iš mažos Margininkų parapijos perkeltų į Prienus, o atvirai abejojančių kuriomis tikėjimo tiesomis kun. J. Luckų - į Alytų¹¹².

Registruojant religines bendruomenes dauguma Lietuvoje veikusių katalikų vienuolynų negavo registracijos dokumentų. Pagal Sovietų Sąjungoje galiojusius religinių susivienijimų įstatymus vienuolynai formaliai negalėjo egzistuoti, nes jų veikla tiesiogiai nebuvo susijusi su religinio kulto atlikimu. Sovietų propagandos teigimu, tai buvo „parazitiniai reakcinės pasaulėžiūros platinimo židiniai“, kunigai vienuoliai, komunistų nuomone, buvo didesni „religiniai fanatikai“ negu paprasti kunigai, todėl režimui pavojingesni. Dar 1947 m. pradžioje

108 LKP CK biuro nutarimo „Dėl partinės organizacijos uždavinių demaskuojant priešišką reakcinės katalikų dvasininkijos veiklą“ projektas, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 11, b. 113, l. 96.

109 LSSR MGB Kauno miesto skyriaus darbo tarp dvasininkų 1949 m. vasario mėn. ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 90, l. 27.

110 B. Pušinio 1949 m. birželio 27 d. raštas SSKP CK sekretoriui G. Malenkoviui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 18, l. 31.

m R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.“, p. 185.

112 Kun. J. Stankevičiaus 1949 m. rugpjūčio 23 d. raštas RKRT įgaliotinui, KAKA, b. 221.

lankydamasis RKRT Maskvoje M. Gedvilas siūlė paprasčiausiai išvaikyti vienuolius, o vienuolynus uždaryti, tačiau RKRT vadovai baiminosi, ar tokiu būdu „pavojin-gas užkratas tik dar labiau neišplis“. I. Polianskiui atrodė, kad geriausia būtų juos visus ištremti iš Lietuvos, tačiau kartu pažymėjo, kad tam kol kas nėra galimybių¹¹³. Matyt, daugiausia dėl šios priežasties RKRT nepritarė ir B. Pušinio 1948 m. kovo mėn. parengtam LSSR MT nutarimo projektui „Dėl vienuolynų likvidavimo Lietuvos TSR“.

RKRT siūlė alternatyvą - sutelkti vienuolius didesniuose centruose ir juos visiškai izoliuoti nuo visuomenės. Pagal panašų modelį vienuolynų klausimas 1950 m. pavasarį buvo išspręstas Čekoslovakijoje, kur visi vienuoliai jėga buvo perkelti į keletą atokesnių vienuolynų, paverstų koncentracijos stovyklomis. Lietuvoje iš pradžių taip pat buvo įregistruoti kelių didžiausių vyrų vienuolijų centriniai namai ir vienas moterų vienuolynas, bet vėliau ir šių vienuolynų gyventojai įvairiais pretekstais buvo priversti išsikeldinti. Vienuoliams kunigams nebuvo leista dirbti parapijų bažnyčiose, dėstyti seminarijoje, todėl dauguma parašė pareiškimus išstoti iš vienuolių. Be to, iš vienuolynų buvo pradėta reikalauti didžiulių gyvenamųjų patalpų mokesčių, iš jų atimti visi pragyvenimo šaltiniai. Taip 1949 m. Lietuvoje neliko legaliai veikiančių vienuolynų, tačiau RKRT nebuvo tuo patenkinta. Pasak jos vadovų, „apie 600 patyrusių žmonių sielų žvejų išsi-skraidė po visą Lietuvą“¹¹⁴.

Vienuolynų likvidavimą oficialiai bandyta pateisinti ir tuo, kad pokario metais jie tapę patogiu prieglobsčiu partizanams ar šiaip nuo valdžios besislapstantiems asmenims, o vienuoliai aktyviai rėmę ginkluotą pasipriešinimą. Šiuo pretekstu LSSR NKGB didžiausiuose Lietu-

vos vienuolyuose periodiškai rengė patikrinimus. Pirmiausia dėmesys buvo atkreiptas į pranciškonų vienuolynus. 1946 m. rugsėjo 27 d. LSSR saugumo ministro pavaduotojas Sergejus Litkensas siūlė VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui Vladimirui Ščerbakovui uždaryti Kretingos, Kauno ir Nemunaičio pranciškonų vienuolynus, nes patikrinimų metu esą nustatyta, kad juose slepiami „priešiški elementai“¹¹⁵. 1947 m. suimtas pranciškonų Kretingos vienuolyno vyresnysis tėvas Antanas Puodžiūnas buvo apkaltintas tuo, kad 1945 m. vasarą vienuolyne suorganizavo LLA narių susirinkimą, palaikė ryšius ir su LLA Žemaičių legiono vadu Jonu Semaška bei štabo nariu Fortūnatu Ašokliu, rėmė juos materialiai, leido jiems naudotis rašomąja mašinėle¹¹⁶. Tačiau net iš baudžiamosios bylos dokumentų aiškiai matyti, kad A. Puodžiūnas viso labo tebuvo keletą kartų susitikęs su J. Semaška ir F. Ašokliu, kuriems padėjo kaip besislapstantiems, o ne kaip pagrindžio dalyviams. Pranciškonų Lietuvos provincijos vyresnysis tėvas Kazimieras Čepulis, vengdamas suėmimo, buvo priverstas iki pat gyvenimo pabaigos slapstytis*.

1946 m. rugpjūčio mėn. buvo atlikti patikrinimai ir saleziečių namuose Kaune bei Vytėnuose, po kurių buvo suimti šios vienuolijos nariai kunigai Bronius Paukštys

113 1947 m. sausio 10 d. įvykusio M. Gedvilo pokalbio su RKRT pirmininku I. Polianskiu stenograma, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 8, l. 111.

114 RKRT pirmininko pavaduotojo J. Sadovskio komandiruotės Lietuvos SSR 1949 m. spalio mėn. ataskaita, *ibid.*, b. 495, l. 89.

115 1946 m. rugsėjo 27 d. LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo S. Litkenso raštas VKP(b) CK Lietuvos biuro pirmininkui V. Ščerbakovui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 38, l. 82.

116 A. Puodžiūno tardymo byla, *ibid.*, ap. 58, b. 42596/3.

* Jis mirė 1962 m. Panevėžyje.

ir Juozapas Gustas. Jie buvo apkaltinti tuo, kad padėjo slapstytis buvusiam Alytaus policijos viršininkui A. Nykštaičiui, palaikė ryšius su partizanų Tauro apygardos vadovybe¹¹⁷. Kunigui B. Paukščiui išvengti lagerio nepadėjo ir jo nuopelnai vokiečių okupacijos metu gelbstint žydus. Saleziečių provinciolui kun. Antanui Skelčiui pavyko pasislėpti ir sulaukti J. Stalino mirties. Panašios operacijos 1947 m. buvo atliktos Kauno marijonų ir jėzuitų namuose. Nors per 1947 m. rugsėjo mėn. Kauno jėzuitų namuose atliktą kratą nebuvo rasta rimtų įkalčių, ataskaitoje konstatuota, kad dauguma jėzuitų kunigų vykdė ir tebevykdo aktyvią antisovietinę veiklą. Tačiau svarbiausia šio vienuolyno uždarymo priežastis, matyt, buvo ir šioje ataskaitoje paminėta jėzuitų įtaka buvusios jėzuitų gimnazijos, kurios patalpos tiesiogiai jungėsi su vienuolynu, mokiniams¹¹⁸.

Jau 1948 m. B. Pušinis kėsinosi ir į gausiai tikinčiųjų lankomas kalvarijas Vilniuje bei Žemaičių Kalvarijoje, motyvuodamas tuo, kad Kristaus kančių stotis žyminčios koplyčios pastatytos nacionalizuotoje žemėje. Tačiau RKRT laiku sustabdė nekantrų savo įgaliotinių, pasiūliusi spręsti šia problemą ne formaliai, o atsižvelgus į politinį tikslumą, nes kalvarijų išsaugojimu „suinteresuoti ne tik katalikų dvasininkai, bet ir didelė masė tikinčiųjų, kurių religiniam jausmui kalvarijų uždarymas suduotų didelį smūgį“¹¹⁹. Priversti kalvarijas laikinai palikti ramybėje B. Pušinis ir vietos valdžios pareigūnai 1949 m. ėmėsi kitų religinių objektų, buvusių už veikusią bažnyčių šventorių: pradėti naikinti kryžiai, Dievo Motinos ir Kristaus skulptūros, Plungėje buvo sunaikintas plačiai žinomas liurdas. Rengiantis sovietų valdžios Lietuvoje dešimtmečio minėjimui, ku-

ris kartu turėjo demonstruoti galutinį režimo išitvirtinimą, Vilniuje gerokai sumažėjo religinių paminklų: nuo arkikatedros buvo nugriautos skulptūros, susprogdinti Trys kryžiai, nukeltos skulptūros nuo kai kurių statinių fasadų.

Religinių bendruomenių bei dvasininkų registracija praktiškai reiškė ir tai, kad jie išpareigojo paklusti sovietų valdžios nustatytiems pastoracinės veiklos suvaržymams. Iki tol nebuvo griežtai reglamentuota, kur dvasininkai gali atlikti religines apeigas, taip pat daugiau ar mažiau toleruota, kad jie katechizuoja vaikus. 1948 m. pasirašydami sutartis dėl naudojimosi maldos namais parapijų komitetai išpareigojo neleisti atlikti religinių apeigų savo bažnyčioje toje parapijoje neregistruotam dvasininkui, prižiūrėti, kad kunigas nepažeistų tuometinių religinio kulto įstatymų, kurie, be kita ko, draudė kunigams mokyti vaikus religijos. Ir patys dvasininkai, gaudami registracijos pažymėjimą, išpareigojo laikytis nustatytų taisyklių. LSSR MT 1948 m. rugsėjo 13 d. taip pat priėmė nutarimą, kuris išpareigojo miestų ir apskričių vykdomuosius komitetus neleisti religinio kulto tarnams rengti specialių pamaldų, susirinkimų ar būrelių vaikams ir jaunimui, taip pat organizuoti vaikų grupes mokyti tikybos ar katechizuoti prieš Pirmąją Komuniją¹²⁰. Panašaus turinio LSSR MT

117 B. Paukščio ir J. Gusto tardymo byla, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 46373/3.

118 LSSR MGB Kauno miesto skyriaus darbo tarp dvasininkų 1947 m. spalio mėn. ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 59, l. 145.

119 RKRT 1948 m. spalio 20 d. raštas B. Pušiniui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 14, l. 78.

120 LSSR MT 1948 m. rugsėjo 13 d. nutarimas „Dėl religinių bendruomenių registracijos ir draudimo grupėmis mokyti vaikus religijos“, *ibid.*, b. 33, l. 25-26.

pirmininko M. Gedvilo direktyva vietos valdžios institucijoms buvo išsiuntinėta jau 1947 m. vasario 20 d., tačiau iš tikrųjų ji nebuvo vykdoma - tą patvirtina pats jos pakartojimo faktas. 1948 m. rudenį padėtis pasikeitė daugiausia dėl to, kad vykdomiesiems komitetams aktyviai ėmė talkinti sovietų saugumo įstaigos.

MGB 1949-1950 m. aiškiai parodė, kad bet kokius kunigų ryšius su jaunimu sovietų valdžia vertins kaip anti-sovietinę veiklą, už kurią jie bus griežtai baudžiami. Antai 1949 m. birželio mėn. buvo suimtas kun. Antanas Šeškevičius SJ, apkaltintas tuo, kad 1944-1948 m., kuni-gaudamas Šiaulių šv. Ignoto bažnyčioje, subūrė neva „klerikalinę-nacionalistinę“ jaunimo organizaciją „Jėzaus Širdies garbės sargyba“. Pasak saugumiečių, ši organizacija siekė „atitraukti besimokantį ir dirbantį jaunimą nuo komunistinio auklėjimo, neleisti jam stoti į komjaunimą, auklėti antitarybine-nacionalistine dvasia“¹²¹. Tuo tarpu kun. A. Šeškevičius tardomas teigė, kad minėta organizacija buvo tik religinė brolija, nekėlusi kitokių tikslų, išskyrus geresnį Dievo pažinimą ir Jo garbinimą, o jaunimo susibūrimai pas jį - religinio pobūdžio konferencijos, išaugusios iš tikybos dėstymo besimokančiam jaunimui¹²². Nepaisant to, kun. A. Šeškevičius buvo nuteistas 25 metams pataisos darbų lagerio, o dar penki tu sambūrių dalyviai - mažesnėmis bausmėmis.

1949 m. pabaigoje-1950 m. pradžioje buvo suimti ir nuteisti 22 žmonės, MGB teigimu, taip pat priklausę pagrindinei antisovietinei organizacijai „Aušros vartų Švč. M. Marijos vaikai“¹²³. Sovietų valdžios dokumentuose ji nurodoma kaip ryškiausias kunigų „ardomosios“ veiklos tarp jaunimo pavyzdys, o jos likvidavimas - kaip vienas didžiausių MGB laimėjimų¹²⁴. Iš tikrųjų tai buvo religinės savišvietos būrelis, kuriam daugiausia priklausė

sė Vilniaus aukštųjų mokyklų studentai. Šio sambūrio siela buvo aktyvus pokario ateitininkų veikėjas Algis Kavaliauskas, o dvasios tėvas – Šv. Jėzaus Širdies bažnyčios klebonas Kazimieras Vaičionis. 1948 m. spalio 31 d. aktyviausi jo nariai surašė Aušros vartų kolegijos įsteigimo aktą, kuriame buvo išdėstytas sumanymas įkurti pagrindinį katalikišką universitetą su penkiais fakultetais: teologijos-filosofijos, humanitarinių mokslų, juridiniu, technikos, medicinos ir gamtos mokslų. Nors tame akte išdėstyti didžiuliai planai, iš tikrųjų kolegija negalėjo tapti ir netapo alternatyvia mokymo įstaiga: pasitenkinta religine savišvieta, bendrais filosofų ir teologų darbų svarstymais, rekolekcijomis. Be to, buvo sukaupta nemaža dvasinės literatūros biblioteka, kuri buvo įrengta sandėliuke prie Vilniaus universiteto bibliotekos Profesorių skaityklos ir prižiūrima buvusio seminarijos klieriko, Vilniaus pedagoginio instituto studento L. Guobužo.

Nuo 1948 m. vasaros gerokai padidėjo ir ekonominis spaudimas Bažnyčiai. Buvo nusavintos iki tol dar nenaacionalizuotos klebonijos, špitolės ir kiti gyvenamieji namai. Kunigai buvo išvaryti iš buvusių klebonijų arba turėjo mokėti gerokai didesnius gyvenamųjų patalpų nuomos mokesčius: už patalpas iki 9 kv. m – po 3 rublius už

121 LSSR MGB 1949 m. birželio 27 d. specialusis pranešimas SSRS valstybės saugumo ministrui V. Abakumovui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 69, l. 309.

122 Kun. A. Šeškevičiaus 1949 m. birželio 17 d. tardymo protokmas, *ibid.*, ap. 58, b. P-13229, l. 35-39.

123 A. Kavaliausko ir kitų tardymo byla, *ibid.*, b. 43287/3, t. 1-10.

124 LKP(b) CK ataskaita LKP(b) VII suvažiavimui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 131, b. 1, l. 228; LSSR MVD 1953 m. gegužės mėn. pažyma „Apie antitarybinę LTSR katalikų dvasininkijos veiklą“, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 151, l. 197.

vieną kv. m, o kas daugiau - po 6 rublius už vieną kv. m, tuo tarpu visi kiti mokėjo tik po 35 kapeikas. Be to, kunigai turėjo mokėti progresyvinį pajamų mokestį už atliktas religines apeigas. Apskričių mokesčių skyriai, nepasitikėdami kunigų pajamų, gautų už atliktas religines apeigas, deklaracijomis, dažniausiai patys nustatydavo nepagrįstai didelius mokesčius. Nors oficialiai už elektros energiją, naudojamą maldos namų reikmėms, buvo nustatytas kelis kartus didesnis mokėjimo tarifas (1,65 rublio už kilovatvalandę), kai kur buvo reikalaujama dar daugiau (po 8-12 rublių). 1948 m. taip pat buvo atimti 1940 m. kai kur parapijoms palikti žemės sklypai iki 3 ha, paliekant teisę gauti tik 15 arų.

1948-1949 m. sovietų valdžios Lietuvoje vykdytą anti-bažnytinę akciją lydėjo labai suintensyvėjusi masinė ateistinė propaganda. Per šiuos dvejus metus Lietuvos SSR buvo išspausdinti 322 ateistiniai straipsniai ir 8 knygos¹²⁶. Visi jie buvo nukreipti prieš katalikybę, daugiausia prieš atskirus dvasininkus (62 proc. 1948-1949 m. išspausdintų antireliginių straipsnių). Pagrindinė to priešžastis buvo gerokai stipresnis KB priešinimasis religinio gyvenimo suvaržymams ir bandymams kontroliuoti jos vidaus gyvenimą. Dvasininkai dažniausiai kaltinti politiniu nelojalumu naujajai santvarkai. Antrą vietą pagal ateistinių straipsnių tematiką 1948-1949 m. užėmė publikacijos, kritikuojančios popiežių ar Vatikaną. Tai galima paaikškinti įtemptais SSRS ir Vatikano santykiais. Stengtasi parodyti, kad nuo pat lietuvių tautos susidūrimo su krikščionybe KB veikla buvo priešiška tautos interesams. Ryškiausias tokios propagandos pavyzdys - 1948 m. išleista Juozo Žiugždos knyga „Reakcinė katalikų dvasiškiškia - amžinas lietuvių tautos priešas“¹²⁶. Tuo tarpu nuo 1947 iki 1953 m. joks religinis leidinys oficialiai neišėjo.

Be partijos ir komjaunimo organizacijų, ateistinė propaganda buvo įpareigota rūpintis Politinių ir mokslinių žinių sklaidimo draugija, kuriai buvo perduotos 1947 m. formaliai nustojusios veikti KBS funkcijos. Pagrindinė jos veiklos forma - paskaitų skaitymo organizavimas. 1948 m. pradėta naudoti ir specifinė ateistinio poveikio priemonė - vieša ekskunigų religijos kritika. Pačiomis pirmomis mokslo metų kunigų seminarijoje dienomis, rugsėjo 19 d., dienraštis „Tarybų Lietuva“ išspausdino seminarijos dėstytojo kun. Jono Ragauskos pareiškimą apie pasitraukimą iš kunigų luomo. Savo apsisprendimą kunigas motyvavo scholastinės filosofijos nepriimtiniu jam, socialinio Bažnyčios mokymo nenuoširdumu ir celibato reikalavimo kunigams neracionalumu¹²⁷. Šią akciją kruopščiai suplanavo sovietų saugumo įstaigos. Kun. J. Ragauskas buvo užverbuotas dar 1947 m., tačiau dėl uždaro būdo negalėjo teikti vertingos informacijos, todėl kai jis sutiko paskelbti viešą pareiškimą apie priežastis, dėl kurių nutarė mesti kunigystę, MGB ne tik pritarė tokiam apsisprendimui, bet ir pažadėjo padėti susirasti darbą bei pasirūpinti jo saugumu¹²⁸. Kun. J. Ragauskos viešas pareiškimas iš tikrųjų

125 V. Skuodis, op. cit., p. 22, 210.

126 J. Žiugžda, *Reakcinė katalikų dvasiškija - amžinas lietuvių tautos priešas*, Vilnius, 1948.

127 J. Ragauskas, „Kodėl aš mečiau kunigystę“, *Tarybų Lietuva*, 1948 m. rugsėjo 19 d.

128 LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo L. Martavičiaus 1948 m. spalio 16 d. specialusis pranešimas SSRS valstybės saugumo ministro pavaduotojui Blinovui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 57, 1. 172-173. Baiminantis dėl pavojaus kun. J. Ragauskos gyvybei, jam buvo išduotas asmeninis ginklas, jį ir jo tėvus taip pat saugojo patys saugumiečiai.

123 Antibažnytinės politikos modelio paieškos Lietuvoje 1944-1949 m.

padarė sprogusios bombos efektą. Be to, jis greitai buvo pasitelktas ateizmo propagandai ir važinėjo skaitydamas paskaitas po visą Lietuvą, rašė straipsnius periodinei spaudai. Kun. J. Ragauskio įtaka pirmajai sovietinės Lietuvos inteligentų kartai buvo nemaža, kadangi jo rašiniai ir kalbos buvo daug aukštesnio lygio nei dažnai primityvūs pirmųjų sovietinės Lietuvos ateizmo propagandininkų išpuoliai prieš religiją ir dvasininkus.

Iki 1947 m. vidurio dauguma Bažnyčios hierarchų, išskyrus retus atvejus, vengė viešai pritarti režimo politikai. Vėliau, baimindamiesi represijų, jie vis dažniau rodė palankumą režimui. Kun. J. Stankevičius pasirengimą dalyvauti 1950 m. lapkričio 16–18 d. Maskvoje vykusioje sąjunginėje taikos šalininkų konferencijoje motyvavo taip: „Tarptautinei padėčiai esant nepaprastai įtemptai, gyventi Tarybų Sąjungoje ir būti tos Sąjungos priešų reikalas labai pavojingas. Padėtį reikia kaip nors švelninti. Taigi aš važiuoju į Maskvą su viltimi, kad ši kelionė bus nors kiek naudinga Lietuvos katalikams, kaip buvo naudinga ir praėjusių metų mano kelionė į Maskvą“¹²⁹.

Pirmaisiais pokario metais vyskupijų administratoriai atkakliai stengėsi išlaikyti ir tradicinę Bažnyčios vidaus gyvenimo tvarką. Dar tebevykstant mūšiams Lietuvos teritorijoje, 1944 m. rugsėjo 5 d. Ukmergėje jie susirinko į pasitarimą, kuriame aptarė naująją padėtį. Šiame neoficialiame susitikime dalyvavo arkivysk. M. Reinys, vyskupai K. Paltarokas bei T. Matulionis ir Kauno kunigų seminarijos rektorius Stasys Gruodis SJ. Be kitų svarstyčių problemų, buvo nutarta oficialiai kreiptis į atitinkamas sovietų valdžios įstaigas dėl tolesnio tikybės dėstymo mokyklose ir kapelionų institucijos išlaikymo lietuviškuose sovietinės kariuomenės dali-

niuose¹³⁰. Negavę jokio atsakymo, vyskupai 1945 m. rudenį išsiuntinėjo klebonams aplinkraščius, kuriuose davė nurodymus gerinti moksleivių religinių auklėjimą už mokyklos sienų.

Kai kurie tuometiniai Bažnyčios hierarchai ir toliau rūpinosi tuo, kas dedasi bendrojo lavinimo mokyklose. Vysk. T. Matulionis 1945 m. balandžio 7 d. parašė sovietų valdžios susierzinimą sukėlusį laišką LSSR švietimo liaudies komisarui, kuriame protestavo prieš prievartinę mokinių įrašymą į ateistines pionierių ir komjaunimo organizacijas. Be to, jis neprieštaravo, kad jo vyskupijos kunigai bažnyčiose reikštų neigiamą Bažnyčios požiūrį į šias organizacijas. Žinant, kokia buvo Bažnyčios įtaka mažai sekuliarizuotoje to meto Lietuvos visuomenėje, nesunku išivaizduoti tokių pareiškimų poveikį šių organizacijų augimui. Ne veltui Kaišiadorių vyskupijos kancleris Stanislovas Kiškis, Kaišiadorių katedroje viešai pareiškęs, kad tikinčių tėvų vaikai negali priklausyti organizacijoms, kurių nariams privaloma kovoti su religija, tapo viena pirmųjų sovietų valdžios aukų tarp kunigų. RKRT su nepasitenkinimu buvo priversta konstatuoti, kad „katalikų bažnyčios episkopatas, Lietuvoje priešpriešindamas tarybiniais įstatymams bažnyčios taisyklės, o tarybų valdžiai – Romos popiežių, priešinasi vaikų komunistiniam auklėjimui“¹³¹.

Panašaus pobūdžio raštų sovietų valdžios institucijoms vysk. T. Matulionis parašė ne vieną. 1945 m. vasa-

129 J. Stankevičius, op. cit., p. 271.

130 1944 m. rugsėjo 5-6 d. vykusios vyskupų konferencijos protokolas, KAKA, b. 218, l. 83-84.

131 RKRT 1946 m. balandžio 5 d. pažyma „Tarybos darbas ir religinių kultūrų būklė“, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 34, l. 52.

rio 10 d. jis kreipėsi į RKRT įgaliotinį, reikalaujamas išsiaiškinti jam žinomus šiurkščios prievartos prieš kunigus atvejus, 1945 m. kovo 7 d. protestavo prieš sovietų valdžios pareigūnų kišimąsi į krikšto, vedybų ir laidotuvių registravimo tvarką. Reikalaujamas iš sovietinių pareigūnų gerbti Bažnyčios teises, vyskupas laisvai rėmėsi sovietiniais įstatymais, grindžiančiais jo pozicijos teisingumą net sovietinėje sistemoje. Netylėjo ir kiti vyskupijų valdytojai. Vysk. V Borisevičius 1945 m. sausio 19 d. protestavo prieš neteisėtus sovietų valdžios pareigūnų veiksmus, apeliuodamas į konstitucijoje garantuotą religinio kulto laisvę¹³². Prel. S. Jokūbauskis 1945 m. vasario 10 d. išsiuntė raštą RKRT įgaliotiniui, kuriame reiškė susirūpinimą dėl didėjančio spaudimo religinėms institucijoms, ypač vienuolynams¹³³. Kai 1946 m. rugsėjo pradžioje buvo sužinota apie valdžios planus Kauno kunigų seminarijoje sumažinti klierikų skaičių, arkivysk. M. Reinys kreipėsi į LSSR ATP pirmininką Justą Paleckį ir, motyvuodamas teisiniais argumentais bei Bažnyčios poreikiais, prašė atšaukti tokią sprendimą¹³⁴.

Kaip minėta, vyskupijų valdytojai ilgai nevykdė valdžios reikalavimo registruoti parapijas, motyvuodami tuo, kad registracija prieštarauja Bažnyčios kanonų teisei, nėra aišku, pagal kokią įstatymą reikalaujama registruotis. Ypač atkakliai registracijai prieštaravo didžiausią autoritetą tarp laisvėje likusių vyskupų turėjęs arkivysk. M. Reinys. 1947 m. pavasarį atsakydamas į RKRT įgaliotinio A. Gailevičiaus priekaištą, kad, priešindami si registracijai, KB hierarchai ignoruoja tarybinius įstatymus, jis suabejojo tų įstatymų tobulumu, nes jie neatitiko SSRS prisiimtų tarptautinių išpareigojimų gerb-

ti religijos laisvę¹³⁵. Tačiau po to, kai 1947 m. liepos mėn. buvo suimtas arkivysk. M. Reinys, ir vis labiau aiškėjant, jog išvengti registracijos vis tiek nepavyks, likę laisvėje vyskupijų valdytojai pradėjo galvoti apie kompromisą su valdžia, kad registracija kuo mažiau pakenktų Bažnyčios interesams.

1948 m. vasario 26 d. Panevėžio vyskupijos kurijoje susirinę vysk. K. Paltarokas, valdytojai J. Stankevičius ir J. Juodaitis nusprendė tartis su įgaliotiniu dėl registracijos sąlygų ir ruoštiis blogiausiam variantui: duoti nurodymą klebonams į parapijų komitetus parinkti patikimus žmones, paimti iš jų priesaiką, kad jie gins Bažnyčios interesus¹³⁶. 1948 m. gegužės 18 d. vysk. K. Paltarokas susitarė su B. Pušiniu, kad vyskupijų valdytojai patys parengs registracijos tvarkos statuto projektą. Vysk. K. Paltaroko pavedimu kun. J. Stankevičius parengė su Bažnyčios kanonais suderintą statutą, pagal kurį parapijų komitetai turėjo tapti dvasinės valdžios patvirtintais klebonų pagalbininkais administruojant parapiją. Nors valdžia atmetė šį projektą ir privertė registruotis pagal jos nurodytas sąlygas, Bažnyčiai pavyko išvengti galimų blogiausių šios akcijos padarinių, nes dvasinė vyresnybė iš esmės kontroliavo procesą. Kaip

132 Vysk. V. Borisevičiaus 1945 m. sausio 19 d. raštas RKRT įgaliotiniui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 5, l. 46-47.

133 Prel. S. Jokūbauskio 1945 m. vasario 10 d. raštas RKRT įgaliotiniui, *ibid.*, l. 1.

134 Arkivysk. M. Reinio 1946 m. rugsėjo 23 d. laiško LSSR ATP pirmi-
ninkui J. Paleckiui nuorašas, KAKA, b. 218, l. 185.

135 RKRT įgaliotinio LSSR 1947 m. pirmojo ketvirčio darbo ataskaita,
LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 12, l. 9.

136 Kan. J. Juodaičio 1950 m. vasario 9 d. tardymo protokolas, LYA,
f. K-1, ap. 58, b. 34382/3.

pažymėjo pats LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojas L. Martavičius, bažnytinių komitetų („dvidešimtuku“) nariais tapo buvę vienuoliai, religinių brolių nariai ir „fanatikai, akiai vykdantys kunigų nurodymus“¹³⁷. Todėl jie netapo veiksminga parapijos vidaus gyvenimo kontrolės priemone. Priešingai, jie iš dalies prisidėjo prie Bažnyčios modernizavimo, skatino pasauliečius aktyviau įsitraukti į Bažnyčios gyvenimą.

Skaudžiausiai Bažnyčiai atsiliepė jos pastoracinių galimybių ribojimas. 1948 m. sovietų valdžia uždraudė kunigams katechizuoti vaikus ir už mokyklos sienų. Jau minėtame pasitarime Panevėžio kurijoje katechizacijos klausimas taip pat buvo svarstytas. Nutarta nesipriešinti šiam draudimui, tačiau įpareigoti klebonus kontroliuoti, kaip tėvai arba specialiai tam pasirengę žmonės individualiai supažindina vaikus su tikėjimo tiesomis. Iškilusią tėvų ir katechetų aprūpinimo katekizmais problemą pažadėjo padėti išspręsti J. Stankevičius¹³⁸. Ne be jo žinios seminarijos profesorius Juozas Grubliauskas 1948 m. Kauno valstybinėje „Šviesos“ leidykloje organizavo nelegalią religinės literatūros leidybą: buvo išspausdintas vysk. K. Paltaroko parengtas prieškarinis katekizmas, religinių giesmių rinkinys ir religiniai paveikslėliai. 1948 m. vasaros pabaigoje kun. J. Grubliauskas 10 tūkst. nelegaliai išspausdintų katekizmų atvežė į Telšių kuriją¹³⁹. Nuo jaunimo katechizavimo visiškai nenusišalino ir kunigai. Vienoje iš ataskaitų, rašytų 1950 m. viduryje, RKRT įgaliotinis nurodė 11 vietovių, kur, jo duomenimis, kunigai „dirba“ su besimokančio jaunimo grupėmis¹⁴⁰.

Taigi 1948 m. kai kurie Bažnyčios hierarchai pradėjo ieškoti, kaip, atvirai neerzinant sovietų valdžios,

kūrybiškai prisitaikyti prie jos padiktuotų veikimo sąlygų. Labiausiai sovietų valdžia ir visų pirma saugumo įstaigos pasitikėjo kun. J. Stankevičiumi, kuris pagal jų planą ateityje turėjo vienas administruoti visas Lietuvos SSR teritorijoje buvusias vyskupijas¹⁴¹. Pirmiausia prie J. Stankevičiaus valdytos Kauno arkivyskupijos buvo prijungta Vilkaviškio vyskupija, kurios valdytojas kan. V Vizgirda kėlė daugiausia rūpesčių sovietų režimui. Jis ne tik ilgiausiai vilkino parapijų registraciją, bet ir atsiskakė viešai pasmerkti ginkluotą pogrindį, kuris Vilkaviškio vyskupijoje buvo itin aktyvus. 1949 m. gegužės 3 d. kan. V Vizgirda buvo suimtas, o vyskupijos kapitula priversta valdytoju išrinkti kun. J. Stankevičių. Pagal bažnytinę teisę šie rinkimai, kaip ir dauguma vėliau sovietmečiu vykusių vyskupijų valdytojų rinkimų, buvo neteisėti, nes kapitulos posėdyje dalyvavo pats įgaliotinis, daręs atvirą spaudimą jos nariams. 166 kanonas skelbė, kad rinkimai, kurių laisvė kokių nors būdu buvo suvaržyta, teisiškai yra negaliojantys¹⁴².

137 LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo L. Martavičiaus 1948 m. spalio 23 d. pažyma SSRS MGB O skyriaus viršininkui pik. Dubrovinui apie bažnyčių registraciją Lietuvoje, *ibid.*, ap. 10, b. 58, l. 10.

138 Kan. J. Juodaičio 1950 m. vasario 9 d. tardymo protokolas, *ibid.*, f. K-1, ap. 58, b. 34382/3.

139 Kan. J. Juodaičio 1950 m. vasario 15 d. tardymo protokolas, *ibid.*

140 RKRT įgaliotinio 1950 m. trečiojo ketvirčio darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 25, l. 37.

141 LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo L. Martavičiaus 1949 m. rugsėjo 20 d. pažyma SSRS MGB O skyriaus viršininkui pik. Dubrovinui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 72, l. 279.

142 *Codex Iuris Canonici*, Roma, p. 39.

129 Antibažnytinės politikos modelio paieška Lietuvoje 1944-1949 m.

Baimindamiesi, kad pernelyg sparčiai vykdant Lietuvos bažnytinės provincijos valdymo centralizacijos planą gali būti pakenkta kun. J. Stankevičiaus autoritetui, emgėbistai nutarė laikinai Lietuvos SSR teritorijoje buvusią Vilniaus arkivyskupijos dalį perduoti administruoti vysk. K. Paltarokui¹⁴³. Sovietų saugumiečiams suėmus arkivysk. M. Reinį, likęs vieninteliu vyskupu Lietuvoje K. Paltarokas turėjo pagrindą nuogaštai, kad ir jį gali ištikti panašus likimas, o dėl to būtų labai pasunkėjusi legali Bažnyčios egzistencija. Tai tapo vienu iš svarbiausių motyvų ieškoti kompromiso su sovietų režimu, susitaikyti su jo nustatytais Bažnyčios veiklos apribojimais. Matydama, kad vysk. K. Paltarokas ketina prisitaikyti prie naujų sąlygų, sovietų valdžia nusprendė palikti jį laisvėje. Tai buvo patogu ne tik propagandiniu požiūriu. Nelikus nė vieno vyskupo, valdžia galėjo netekti galimybių kontroliuoti kai kurių išimtinai vyskupo jurisdikcijai priklausančių bažnytinio gyvenimo sričių.

Vilniaus arkivyskupijos lietuviškąją dalį arkivysk. M. Reinys prieš suėmimą buvo įgaliojęs valdyti kan. Edmundą Basį. 1949 m. liepos mėn. RKRT įgaliotinis nurodė Vilniaus miesto vykdomajam komitetui atimti iš jo registracijos pažymėjimą ir liepti išvažiuoti iš miesto¹⁴⁴, o arkivyskupijos kapitulai pareiškė, kad sovietų valdžia Vilniaus arkivyskupijos valdytojo poste toleruos tik vysk. K. Paltaroką. Arkivyskupijos kapitula, bijodama skaudžių konflikto su valdžia padarinių, nutarė nesi-priešinti įgaliotinio valiai ir pakviesti vysk. K. Paltaroką į Vilnių.

Vysk. K. Paltarokui esant Vilniuje LSSR MGB galėjo labiau kontroliuoti jo veiklą. 1950 m. sausio 5 d. patvirtintame agentūrinių-operatyvinių priemonių plane vysk.

K. Paltarokui (Skorpionui) sekti buvo numatyta nuolat naudoti 10 agentų, kurijos patalpose ir vyskupo bute įrengti pasiklausymo aparatūrą (tai kiek vėliau ir buvo padaryta)¹⁴⁵. Sovietų saugumas ne tik sekė vos ne kiekvieną vyskupo žingsnį Vilniuje, bet ir kurstė konfliktus su Vilniaus arkivyskupijos kunigais, stengėsi griauti jo autoritetą. Apartamentai vyskupui buvo paskirti bute, iš kurio turėjo išsikraustyti iki tol ten gyvenusios žinomo Vilniaus kunigo V Taškūno seserys - taip buvo duodas postūmis gana smarkiam tarpusavio konfliktui. Matyt, ne be sovietų saugumo žinios ir kun. Nikodemus Svogžlys-Milžinas suredagavo kandų laišką, kuriame rašė, kad „vilniečiai norėtų turėti neturtingą vyskupą, kuris su lazdele pasiramsčiuodamas kasdien eitų į Aušros vartus, o ne mašina važinėtu“¹⁴⁶. Vyskupui kompromituoti, be abejo, buvo panaudotas ir su jo persikėlimu į Vilnių sutapęs arkikatedros uždarymas.

Kita saugumo įstaigų auka tapo Kaišiadorių vyskupija, kurios valdytojas prel. Bernardas Sužiedėlis skeptiškai vertino sugyvenimo su valdžia taktiką: „[...] bolševikai stiprins savo ardomąją veiklą tol, kol visiškai nesunaikins Bažnyčios. Vadinasi, nesvarbu, ar su bolševikais gyvensi geru, ar blogu, rezultatai bus tokie

143 LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo L. Martavičiaus 1949 m. rugsėjo 20 d. pažyma SSRS MGB O skyriaus viršininkui pik. Dubrovinui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 72, l. 280.

144 R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.“, p. 190.

145 Agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Skorpiono veiklos tyrimui suaktyvinti, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1272, l. 17-19.

146 *Vyskupas Kazimieras Paltarokas: bibliografija, amžininkų atsiminimai*, sud. R. Mazurienė, Panevėžys, 1998, p. 150.

pat"¹⁴⁷. Nepakluseš B. Pušinio reikalavimui savanoriškai išvykti iš Kaišiadorių, 1949 m. rugsėjo 9 d. prelatas buvo suimtas, o kapitula priversta rinkti valdytoju J. Stankevičių. Panašus likimas iš pradžių buvo numatytas ir Telšių vyskupijai. 1949 m. rugsėjo 12 d. LSSR valstybės saugumo ministras Piotras Kapralovas siūlė suimti šios vyskupijos valdytoją kan. J. Juodaitį, kuris, saugumo duomenimis, nenuoširdžiai bendradarbiavo su valdžia, o Telšių vyskupiją prijungti prie Kauno arkivyskupijos¹⁴⁸. Tačiau šio sumanymo įgyvendinimas kuriam laikui buvo atidėtas.

Dar 1949 m. pavasarį sovietų saugumui kilo abejonių dėl kun. J. Stankevičiaus patikimumo. 1949 m. kovo mėn. į jo darbo kabineto telefono aparatą įmontuotu slapto pasiklausymo prietaisu buvo užfiksuota, kad

Kun. J. Stankevičiaus vizitacija 1953 m. rugpjūčio 9 d. Žagarėje (LNM)

J. Stankevičius dviems asmenims pasakoja apie susitikimus su MGB darbuotojais, dažnai reiškia antisovietinio pobūdžio mintis¹⁴⁹, todėl jau kitą mėnesį buvo pradėta operatyvinio jo sekimo byla. Siekiant sutvirtinti J. Stankevičiaus ryšį su sovietų saugumo įstaigomis buvo sumanyta išrūpinti jam siuntimą gydytis į Sočį. Ten būdamas jis taip pat turėjo padėti sekti Gruzijoje dirbusius katalikų dvasininkus. Garsiausiame Sovietų Sąjungos kurorte J. Stankevičius „ilsėjosi“ 1949 m. spalio-lapkričio mėn. Grįždamas iš Sočio, Maskvoje jis susitiko su RKRT pirmininku I. Polianskiu ir vieno iš skyriaus viršininku I. Karpovu. Išsiaiškinęs, kad RKRT nepritaria kai kuriems B. Pušinio veiksams, J. Stankevičius ėmė drąsiau ginti Bažnyčios interesus. Todėl kai 1949 m. gruodžio 20 d. buvo suimtas kan. J. Juodaitis, LSSR MGB nusprendė neprieštarauti, kad Telšių vyskupijos valdytoju būtų išrinktas kan. Petras Maželis, kuris taip pat buvo slaptas sovietų saugumo bendradarbis ir turėjo Petraičio (vėliau Kalnėno) slapyvardį¹⁵⁰. J. Stankevičius ir R. Maželis turėjo sekti vienas kitą ir kartu informuoti apie vysk. K. Paltaroką, o toks trikampis sudarė palankias sąlygas sovietų saugu-

147 Agentūrinės informacijos apie Kaišiadorių vyskupijos valdytoją B. Sužiedelį suvestinė, LYA, f. K-1, ap. 58, b. P-12195.

148 LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralovo 1949 m. rugsėjo 12 d. raštas SSRS valstybės saugumo ministrui, *ibid.*, ap. 10, b. 72, l. 249.

149 LSSR MGB Kauno miesto skyriaus darbo tarp dvasininkų 1949 m. kovo mėn. ataskaita, *ibid.*, ap. 14, b. 81, l. 44-45.

150 LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojo L. Martavičiaus pažyma prie agento Neries 1949 m. gruodžio 21 d. pranešimo, *ibid.*, ap. 45, b. 1272, l. 207.

mui manipuliuoti Bažnyčios hierarchija savo interesais. B. Pušinis buvo priverstas nusileisti MGB valiai, nors kan. R Maželis, jo manymu, buvo vysk. V Borisevičiaus statytinis¹⁶¹.

Taigi iki XX a. penktojo dešimtmečio pabaigos sovietizacijos procesas pakeitė Bažnyčios padėtį Lietuvoje: buvo sukurtas jos vidaus gyvenimo kontrolės mechanizmas, suvaržyta dvasininkų pastoracinė veikla, represuoti dvasininkai, nenorėję paklusti sovietų režimo nustatytoms religinio gyvenimo taisyklėms.

151 RKRT įgaliotinio 1949 m. ketvirtojo ketvirčio darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 22, l. 64.

Netvirta

koegzistencija

1950-1964 m.

Pastangos paversti Katalikų bažnyčią
sovietų režimo užsienio politikos rėmėja

Daugelis sovietų antireliginės politikos tyrėjų yra pažymėję, kad vietinės sovietų valdžios institucijos labiau mėgo „intervencinius“ kovos su religija metodus. Iš žemutinių valdžios grandžių buvo laukiama duomenų, kad žmonių religingumas mažėja. Norėdami įtikinti savo aukštesniems viršininkams ir parodyti, kad taip ir yra, vietos sovietų valdžios pareigūnai pasirinkdavo paprasčiausią ir iš pirmo žvilgsnio veiksmingiausią būdą - naikindavo institucines religijos formas. Ši taisyklė 1948-1949 m. pasitvirtino ir Lietuvoje.

Ypač tiesmuka buvo sovietų valdžios apskričių ir valsčių pareigūnų bei komunistų partijos aktyvo antireliginė veikla, kuri nekėlė susižavėjimo net radikalumu garsėjusiam B. Pušiniui: neretai prie pat bažnyčių statyti mikrofonai, per kuriuos šv. Mišių metu transliuota tranki muzika; reikalauta nerealių maldos namų draudimo ir pastatų mokesčių; kunigams neleista laikyti šv. Mišių¹. Dėl to nepalankus Bažnyčiai buvo valdžios potvarkis, pagal kurį nuo 1949 m. balandžio 1 d. teisė išduoti leidimus parapijų komitetams rengti procesijas šventoriuje, pasikviesti gretimų parapijų kunigus į atlaidus buvo perduota vietos valdžios institucijoms. Šios dažniausiai ne tik neduodavo tokių leidimų, bet ir interpretuodavo minėtą potvarkį kaip suteikimą joms visiškos teisės reguliuoti religinių bendruomenių veiklą, pvz., leisti ar neleisti skambinti bažnyčiose varpais, kunigui kalėdoti, kurti bažnyčių choras, o partijos Biržų apskrities komiteto sekretorius Eidukas netgi svarstė, ar nevertėtų nustatyti, nuo kurios iki kurios valandos bažnyčios gali būti atidarytos².

RKRT vadovybė taip pat stengėsi reguliuoti pernelg radikalius savo įgaliotinio antibažnytinius veiksmus. Jau 1948 m. spalio 16 d. RKRT pirmininkas I. Polianskis B. Pušiniį išpėjo: „Tarybos nuomone, Jūs perdėm žavitės bažnyčių uždarymo klausimais ir visiškai nepagrįstai priekaištaujaite respublikos vadovaujančiam organui [LSSR MT. - A. S.] dėl jo atsargaus santūrumo. **Jūsų uždavinys visai ne tas, kad kuo greičiau ir kuo daugiau** būtų uždaryta bažnyčių, **o valdyti padėti ir pasiekti, kad** katalikų **dvasininkija nesipriešintų ir** netrukdytų valstybinėms **priemonėms** [išskirta A. S.]“.

Igaliotinio „neklusnumą“ galbūt galima paaiškinti neiškiu jėgų išsidėstymu sovietų režimo viršūnėje. Jau nuo 1947 m. pavasario tarp VKP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyriaus, kuri palaikė iš Lietuvos neseniai grįžęs ir po A. Zdanovo mirties VKP(b) CK ideologijos sekretoriumi paskirtas M. Suslovas, ir RSBRT bei RKRT vadovų vyko kova dėl tolesnio religinės politikos kurso⁴. Kiekviena pusė stengėsi gauti J. Stalino ir įtakingiausių Politinio biuro narių paramą. 1948 m. rudenį buvo parengtas nutarimo „Dėl priemonių, kaip sustiprinti mokslinių-ateistinių žinių propagandą“ projektas, kuriame, be kita ko, buvo smarkiai kritikuojamas RSBRT ir RKRT darbas, šios institucijos apkaltintos tuo, kad teikė paramą bažnytinėms organizacijoms ir taip prisidėjo prie religingumo padidėjimo⁵. Iš esmės tai buvo „pragmatinių“ ir „intervencinių“ religinės politikos metodų kolizijos išraiška. 1949 m. gegužės 13 d. tapo aišku, kad šį kartą nugalėjo „pragmatikai“, nes tą dieną J. Stalinas vetavo jam pateiktą nutarimo projektą. Kiek vėliau „pilkuoju kardinolu“ pramintą M. Suslovą „tautų tėvas“ pamokė: „Reikia vengti viešais pareiškimais ir šiurkščiais veiksmais kelti tikinčiųjų nepasitenkinimą, religines institucijas geriau griauti iš vidaus, užmaskuotais būdais“⁶.

1 1948 m. lapkričio mėn. parengtas LSSR MT laiško miestų ir apskričių vykdomųjų komitetų pirmininkams projektas, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 14, l. 94-96.

2 LKP(b) Biržų apskrities komiteto sekretoriaus Eiduko 1949 m. gruodžio 30 d. raštas B. Pusiniui, *ibid.*, ap. 1, b. 42, l. 4.

3 RKRT pirmininko I. Polianskio 1948 m. spalio 16 d. raštas B. Pusiniui, *ibid.*, ap. 3, b. 14, l. 80-81.

4 Т. Чумаченко, *op. cit.*, c. 108.

5 *Ibid.*, c. 117.

6 М. Шкаровский, *Русская православная церковь и советское государство в 1943-1964 г.*, c. 109.

B. Pušinio atvirai deklaruotas ir vykdomas planas per kelerius metus sunaikinti Lietuvos KB akivaizdžiai prieštaravo šiems J. Stalino priesakams, todėl 1949 m. antrojoje pusėje virš jo galvos ėmė telktis audros debesys. 1949 m. spalio 10 d. į Vilnių atvyko RKRT pirminio pavaduotojas Jurijus Sadovskis, turėjęs užduotį su vietos valdžia aptarti B. Pušinio nušalinimo nuo pareigų klausimą. RKRT priekaištavo B. Pušiniui dėl to, kad šis tiesiogiai ir šiurkščiai kišosi į religinių organizacijų vidaus reikalus, taikė administracinius darbo metodus, pats organizavo grupę kunigų, pasirengusių nutraukti ryšius su popiežiumi⁷. J. Sadovskiui nepriimtinos atrodė ir B. Pušinio pastangos ardyti Bažnyčios hierarchinę struktūrą bei dirbtinai mažinti veikiančių maldos namų tinklą, kas, pasak jo, ne tik nemažina gyventojų religingumo, bet ir skatina atsirasti nekontroliuojamą, todėl daug pavojingesnių formų religinių gyvenimą.

Kita vertus, RKRT atstovas sutiko, kad dvasininkų spaudimo mažinti negalima, nes tai bus įvertinta kaip valdžios silpnumo požymis⁸. Jis pasiūlė tolesnį antibažnytinės politikos Lietuvoje veiksmų planą, kurio svarbiausi principai turėjo būti tokie: „Iš pradžių, be antivaticaninių deklaracijų, apie atitinkamus hierarchijos atstovus reikia telkti parengtus dvasininkus. Tuo pačiu metu neturi būti sumažintas spaudimas reakcingų dvasininkų atžvilgiu. Tik būtina pakeisti spaudimo metodus, atsisakyti administravimo, kampaniškumo ir, svarbiausia, tiesioginio valstybės atstovų kišimosi į bažnyčios vidaus reikalus“⁹. Taigi J. Sadovskis nereikalavo atsisakyti strateginio tikslo sukurti tautinę bažnyčią Lietuvoje, bet siūlė iš esmės keisti taktiką. Tautinės bažnyčios sukūrimą turėjo deklaruoti ne atskira „pažangių

kunigų" grupė pačioje KB, o Bažnyčios hierarchija, todėl pirmiausia reikėjo pasirengusius bendradarbiauti su valdžia dvasininkus iškelti į svarbiausias bažnytinės hierarchijos grandis.

Nepasitenkinimą įgaliojimo veiksmais reiškė ne tik RKRT. 1949 m. rugsėjo 12 d. LSSR valstybės saugumo ministras E. Kapralovas SSRS MGB vadovą Viktorą Abakumovą ir A. Sniečkų informavo, kad B. Pušinis „savavališkai uždarinėja bažnyčias ir neleidžia kunigams atlikti religinių apeigų, taip sukeldamas gyventojų nepasitenkinimą“¹⁰. LSSR MGB nepritarė ir RKRT įgaliojimo iniciatyvai surengti „pažangių“ kunigų suvažiavimą¹¹. LSSR valstybės saugumo ministro pavaduotojas L. Martavičius, prieštaraudamas B. Pušinio planui suskaldyti Lietuvos KB, neva pareiškęs, kad „dėl to kunigai geresni nebus“¹². LSSR saugumas, kaip minėta ankstesniame skyriuje, 1949 m. pabaigoje jau galėjo pakankamai veiksmingai kontroliuoti KB hierarchų veiksmus. Tikėtasi per juos religinio gyvenimo erdvę riboti daug veiksmingiau negu tiesiogiai vartojant valdžios prievartą.

7 J. Sadovskio komandiruotės į Lietuvos SSR 1949 m. spalio 10-12 d. ataskaita, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 495, l. 84.

8 Ibid., l. 84-90.

9 J. Sadovskio parengti pasiūlymai dėl tolesnio darbo prieš katalikybę Lietuvos SSR metodų, *ibid.*, l. 93.

10 LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralovo 1949 m. rugsėjo 12 d. specialusis pranešimas V. Abakumovui ir A. Sniečkui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 72, l. 241.

11 LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralovo 1949 m. spalio 17 d. raštas V. Abakumovui, *ibid.*, b. 73, l. 231.

12 B. Pušinio 1949 m. rugsėjo 2 d. raštas I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 19, l. 6.

Kad tokia dilema sovietų religinės politikos planuotojams egzistavo, patvirtina RKRT pirmininko I. Polianskio 1952 m. lapkričio 29 d. tarnybinis raštas SSKP CK sekretoriui G. Malenkovui, kuris tuometinėje autoritarinio J. Stalino režimo hierarchijoje užėmė aukščiausią vietą po paties diktatoriaus. Rašte buvo prašoma išspręsti RKRT egzistuojantį latentinį ginčą dėl taktikos „religinių junginių“ atžvilgiu: kryptingai siaurinti bažnytinės hierarchijos veiklą ir ją galų gale likviduoti ar ją panaudoti kaip tikinčiųjų kontrolės ir sovietų propagandos kampanijų priemonę¹³. Panaši Bažnyčios skaldymo, tautinių bažnyčių kūrimo taktika, 1949-1952 m. taikyta ir kitose komunistų valdytose Vidurio ir Rytų Europos šalyse, taip pat nepasiteisino. Čekoslovakijos, kur „pažangių kunigų“ sąjūdis buvo ypač stiprus, komunistų partijos vadovas A. Novotnas 1952 m. taip vertino šią kampaniją: „Dvasininkai patriotai, išoriškai palaikydami liaudies demokratinį režimą, veikė pagal Vatikano nurodymus. Partijos ir vyriausybės politikos palaikymas sudarė patriotams galimybę vykdyti rafinuotesni griaunamąjį darbą prieš liaudies demokratinį režimą pagal Vatikano parengtą planą“¹⁴.

RKRT vadovybė ir MGB B. Pusiniui taip pat priekaištavo, kad jis dvasininkams per daug atvirai kalba apie tikruosius sovietų valdžios ketinimus. 1949 m. gegužės mėn. Vilniuje viešėjęs I. Karpovas liepė nukabinti B. Pušinio kabinete kabojusį LSSR žemėlapi, kuriame ryškiai raudona spalva buvo pažymėtos uždarytos bažnyčios, mėlynai - numatytos uždaryti, o geltonai - dar veikiančios. J. Sadovskis taip pat pažymėjo, kad RKRT įgaliotinis turėtų ne tiesiogiai diktuoti dvasininkams, o laukti jų pačių iniciatyvų, kurias „sufleruoti“ kartais turėtų MGB. Informacija iš RKRT įgaliotinio įstaigos

„nutekédavo" ne tik dėl B. Pušinio bendravimo su dvasininkais manieras. 1950 m. rugsėjo mėn. buvo suimtas 1949-1950 m. vyr. inspektoriumi šioje institucijoje dirbęs Liudvikas Jankauskas, kuris buvo apkaltintas tuo, kad Kauno ir Telšių kurijoms perduodavo slaptą informaciją apie įgaliotinio įstaigos darbą¹⁵. Ypatingasis pasitarimas už tai jį nuteisė 5 metams pataisos darbų lagerio. Iš L. Jankausko bylos medžiagos matyti, kad ir anksčiau vyr. inspektoriumi dirbęs V Merkys, ir L. Jankauską pakeitęs J. Čegys taip pat ėmė iš kunigų kyšius, už kuriuos informuodavo apie įgaliotinio planus¹⁶.

A. Sniečkus, su kuriuo minėto vizito metu susitiko J. Sadovskis, bandė apginti B. Pušinį ir RKRT priekaištavo, kad ji duodavo nepakankamai aiškias instrukcijas. Per pokalbius išryškėjo skirtingi RKRT ir vietos valdžios požiūriai į įgaliotinio darbo principus. Vietiniai Lietuvos SSR vadovai, kurių dauguma kaip komunistų veikėjai subrendo reflektuodami ikikarinę sovietų režimo antireliginę praktiką, ne visada suprato ar norėjo sutikti su pokariniam stalinizmui būdinga rafinuotesne religinės politikos taktika, kuri akcentavo slaptą ardomąjį darbą iš vidaus, o ne atvirą ir pernelyg skubotą institucinių religinio gyvenimo formų naikinimą. Pažadėjęs apsvarstyti RKRT įgaliotinio darbą specialiaame LKP CK biuro posė-

13 RKRT pirmininko I. Polianskio 1952 m. lapkričio 29 d. raštas SSKP CK sekretoriui G. Malenkovui, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 85, l. 241-243.

14 *Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 г.*, Москва, 1997, т. 2, с. 159.

15 LSSR valstybės saugumo ministro P. Kapralovo 1950 m. rugsėjo 29 d. raštas V. Abakumovui ir 5-osios valdybos viršininkui A. Volkovui, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 98, l. 255-257.

16 L. Jankausko tardymo byla, *ibid.*, ap. 58, b. 34829/3.

dyje, A. Sniečkus pasiekė, kad B. Pušinis liktų savo poste¹⁷. J. Sadovskio samprotavimams dėl B. Pušinio darbo ir tolesnės antibažnytinės politikos taktikos buvo iš esmės pritarta 1949 m. lapkričio 25 d. įvykusiame specialiame LKP CK biuro pasitarime, kuriame dauguma jo dalyvių smarkiai kritikavo RKRT įgaliotinį. Niekas nenorėjo girdėti B. Pušinio bandymų pasiteisinti, kad daugelis jo veiksmų, dėl kurių jis kritikuotas, buvo suderinti su atitinkamomis vietos valdžios struktūromis. RKRT įgaliotinio kritika išties tebuvo vienas iš sovietinei valdymo sistemai būdingų atvejų, kai atsakomybė už veiksmus, sukėlusius visuomenės nepasitenkinimą, būdavo suverčiama tiesioginiams vykdytojams, esą iškraipiusiems tikrąją sovietų valdžios politiką. Kita vertus, B. Pušiniui iš tikrųjų priimtinesnė atrodė komunistų partijos aparate, ypač Agitacijos ir propagandos skyriuje, vyravę „intervenciniai“ kovos su religija metodai.

1949 m. lapkričio 25 d. jokie nutarimo nebuvo priimta, nes A. Sniečkus pirma norėjo išklausti VKP(b) CK nuomonę šiuo klausimu¹⁸. Po konsultacijų 1950 m. kovo 22 d. buvo priimtas LKP CK biuro nutarimas, kuriame įgaliotinio darbas kritikuotas tik kaip vienas iš antireliginio darbo respublikoje trūkumų: mokymo įstaigų komjaunimo organizacijos nekreipia dėmesio į tai, kad moksleiviai lanko bažnyčias; Rašytojų sąjungos valdyba nesugeba iš autorių išreikalauti antiklerikaliųjų kūrinių; RKRT įgaliotinis „bandė įvykdyti keletą priemonių, nesuderintų su direktyvinėmis organizacijomis, savavališkais veiksmais katalikų bažnyčios atžvilgiu sukėlė tikinčiųjų nepasitenkinimą“¹⁹. LKP CK biuras taip pat pabrėžė, kad tolesni veiksmai Bažnyčios ir dvasininkų atžvilgiu turi būti vykdomi tik atlikus ati-

tinkamą aiškinamąjį darbą tarp tikinčiųjų, pasinaudojant pačių gyventojų iniciatyva. Tai, kad, nepaisant smarkios kritikos, B. Pušinis sugebėjo išlikti RKRT igaliojinio poste, tik dar kartą patvirtina, jog skirtumai tarp „intervencininkų“ ir „pragmatikų“ nebuvo esminiai ir nesuderinami.

1949-1950 m. padidėjus šaltojo karo įtampai, Sovietų Sąjunga sustiprino propagandinę taikos kampaniją, kurios esmę sudarė tvirtinimas, kad karą kursto imperiaalistinės valstybės, o SSRS tik kovoja dėl taikos. Lietuvoje kalbomis apie taiką turėjo būti demoralizuojami ir miškuose likę partizanai. Svarbus vaidmuo šioje kampanijoje buvo numatytas ir religinėms organizacijoms, veikusioms Sovietų Sąjungos teritorijoje. Visuomenės ateizavimo planų vykdymas turėjo būti atidėtas, kol bus pasiekta galutinė komunizmo pergalė. 1950 m. rudenį kalbėdamas VII Vilniaus miesto partinėje konferencijoje B. Pušinis pabrėžė, kad nepagrįstas tikinčiųjų ir Bažnyčios diskriminavimas „tarnauja karo kurstytojų siekiui supriešinti taikos šalininkų stovyklos jėgas religiniu principu“²⁰. Tiesioginių tarptautinių santykių raidos ir naujos religinės politikos taktikos ryšį Lietuvoje patvirtina B. Pušinio paaiškinimas Šiaulių miesto vykdomojo komiteto pirmininkui, kodėl nebegalima uždarinėti bažnyčių: „Dėl esamos tarptautinės padėties negalima be

17J. Sadovskio komandiruotės į Lietuvos SSR 1949 m. spalio 10-12 d. ataskaita, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 495, l. 90.

18 1949 m. lapkričio 25 d. vykusio LKP CK biuro posėdžio dokumentai, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 51, b. 448, l. 6.

19 1950 m. kovo 22 d. LKP CK biuro nutarimas „Apie LKP CK biuro 1948 m. liepos 9 d. nutarimo vykdymą“, *ibid.*, ap. 190, b. 7, l. 83.

20 RKRT igaliojinio 1950 m. ketvirtojo ketvirčio darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 25, l. 64.

Visų konfesijų dvasininkų taikos konferencija, įvykusi 1952 m. gegužės 9-12 d. Zagorske. Pranešimą skaito vysk. K. Paltarokas (LNM)

atodairos spausti katalikų bažnyčios, kad nesukeltume tikinčiųjų nepasitenkinimo čia ir svetur"²¹.

Tikėdamiesi sušvelninti valdžios spaudimą Bažnyčiai, vyskupijų valdytojai gan aktyviai išitraukė į vadinamąjį taikos šalininkų sąjūdį. Jau 1950 m. kun. J. Stankevičius sakė kalbą Maskvoje vykusioje antrojoje sąjunginėje taikos šalininkų konferencijoje, visi Lietuvos kunigai pasirašė Pasaulinio taikos šalininkų kongreso Stokholmo

konferencijos kreipimąsi dėl taikos. Tiesa, būta ir konfliktinių situacijų. Vysk. K. Paltarokas, stengdamasis remtis tik esminiais krikščioniškojo mokymo principais, 1950 m. atsisakė savo pirmoje kalboje sovietiniam radijui konkrečiai įvardyti anglus ir amerikiečius kaip karo kurstytojus. Jo nuomone, tai būtų neleistinas Bažnyčios kišimasis į politiką: „Jis esąs prieš visus karo kurstytojus, ar tai būtų kinai, įžengę į Tibetą, ar Siaurės Korėjos gyventojai, pradėję P Korėjos puolimą“²². Tačiau net ir tokia vyskupo nuostata neatšaldė sovietų valdžios noro pasinaudoti jo autoritetu propagandinėse kampanijose. Vysk. K. Paltarokas dalyvavo 1951 m. rugsėjo mėn. vykusioje respublikinėje taikos šalininkų konferencijoje, o tu pačių metų gruodžio mėn. „atstovavo“ Lietuvos KB trečiojoje sąjunginėje taikos šalininkų konferencijoje, nors nei vienur, nei kitur kalbėti jam ir nebuvo leista. 1952 m. gegužės mėn. vysk. K. Paltarokas, kun. J. Stankevičius ir kan. P Maželis Zagorske dalyvavo RSB patriarcho suorganizuotoje visų SSRS teritorijoje veikusių konfesijų taikos konferencijoje. Be to, kunigai dažnai sakydavo pamokslus taikos tema, kalbėdavo per radiją, jų straipsniai spausdinti laikraščiuose. Valdžios pageidavimu 1951 m. pabaigoje vykusį Kauno, Kaišiadorių ir Vilkaviškio vyskupijų dekanų konferencija netgi nusprendė pakoreguoti suplikacijų tekstą: vietoj „visai krikščionijai taiką ir vienybę duoti teikis“ - „visai žmonijai [...]“²³.

21 B. Pušinio 1950 m. rugsėjo 20 d. raštas Šiaulių vykdomojo komiteto pirmininkui, *ibid.*, b. 24, l. 64.

22 RKRT įgaliotinio 1950 m. ketvirtojo ketvirčio darbo ataskaita, *ibid.*, b. 25, l. 72.

23 Kauno arkivyskupijos kurijos 1952 m. sausio 4 d. informacija klebonams, *ibid.*, ap. 1, b. 61, l. 35.

1949–1950 m. sovietų režimas Lietuvoje išitvirtino. Gyventojų dauguma prisitaikė prie naujos tvarkos, kai mo ekonominė nepriklausomybė buvo likviduota, vyrai nustojo slėptis nuo tarnybos sovietinėje kariuomenėje, ginkluotas pogrindis, nepaisant sėkmingo centralizacijos proceso, iš esmės jau buvo palaužtas. Režimas jau tuo metu jautėsi pakankamai saugiai, kad galėtų nesibaiminti potencialiai jam pavojingos Bažnyčios įtakos. Bažnyčia taip pat taikėsi su esama padėtimi. Didelė dvasi- ninkų dalis ne tik viešai nekvestionavo politinio režimo legitimumo, bet nedrįso priešintis ir religinio gyvenimo suvaržymams. Bažnyčios hierarchai, antrindami sovietų propagandos tvirtinimams, esą Sovietų Sąjungoje religija nėra persekiojama, viešai kalbėjo, kad Lietuvoje KB turi visiškai normalias sąlygas veikti²⁴. Todėl tolesnis agresyvus spaudimas Bažnyčiai, sukeliantis tikinčiųjų nepasitenkinimą, režimui nebebuvo naudingas.

Po 1948–1949 m. patirto sukretimo šeštojo dešimtmečio pradžia Lietuvos KB buvo palyginti rami. Antireliginio sovietų valdžios entuziazmo išblėsimą rodė ir masinės antireliginės propagandos srauto sumažėjimas: 1950 m. ateistinių publikacijų Lietuvos SSR periodinėje spaudoje išspausdinta dukart mažiau nei 1949 m.²⁵ Šeštojo dešimtmečio pradžioje buvo netgi atitaisyti kai kurie ankstesnių metų kovos su religija „perlenkimai“. Visų pirma buvo atsisakyta planų visiškai uždaryti seminariją. Seminarijos klierikų padaugėjo nuo 48 1949 m. iki 75 1951 m.²⁶, t. y. iki tos maksimalios ribos, kuri 1949 m. buvo nustatyta žodiniu A. Sniečkaus ir RKRT skyriaus viršininko I. Karpovo susitarimu. Nors klierikai ir dėstytojai 1950 m. vėl buvo priversti kraustyti į ankštesnes patalpas buvusiame saleziečių vienuolyne, tai, kad šis persikėlimas buvo įformintas atskiru LSSR

MT nutarimu, žadėjo didesnę pastovumą. 1950 m. RKRT taip pat atsisakė sumanymo priversti Bažnyčios hierarchus atsisakyti kai kurių religinių švenčių arba perkelti jas į sekmadienius.

1951 m. pagaliau buvo išspręsta ir tų parapijų, kurias 1949 m. B. Pušinis paliko be kunigų, problema: į 70 jų buvo leista paskirti kunigus, o visos kitos tapo gretimų parapijų filijomis²⁷. 1951-1953 m. Lietuvoje buvo uždarytos tik dvi katalikų bažnyčios. Susirūpinta ir uždarytų bažnyčių panaudojimo pobūdžiu. Dar 1948 m. rudenį RKRT B. Pušinį išpėjo, kad „pagal aukštesnių instancijų nurodymus neveikiantys maldos namai gali būti panaudoti tik tokioms kultūros-švietimo įstaigoms, kaip muziejai, mokyklos, bibliotekos, knygų fondai, lektoriumai, archyvai“²⁸. Tuo tarpu Lietuvoje, 1952 m. duomenimis, uždarytos bažnyčios buvo naudojamos taip: 11-oje buvo įrengti sandėliai, 6-iose - įvairūs klubai, kino teatrai, 6-iose - knygų fondai arba archyvai, 5-iose - muziejai, 3-ose - ligoninės, 8 kol kas buvo tuščios²⁹. Respublikos valdžia paprastai neskubėdavo reaguoti į RKRT ir jos įgalotinio raginimus uždrausti netinkamai panaudoti arba paprasčiausiai niokoti bažnyčias. Pavyzdžiui, didelį tikinčiųjų pasipiktinimą sukėlęs

24 J. Stankevičiaus kalbos, 1949 m. kovo 7 d. pasakytos per radiją, tekstas „Katalikų bažnyčia Lietuvos TSR“, *ibid.*, b. 38, l. 1-4.

25 V. Skuodis, *op. cit.*, p. 22.

26 B. Pušinio 1951 m. lapkričio 12 d. raštas I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 27, l. 62.

27 R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.“, p. 188.

28 RKRT 1948 m. rugsėjo 7 d. raštas B. Pusiniui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 22, l. 53.

29 RKRT įgalotinio 1952 m. sudarytas Lietuvos TSR uždarytų maldos namų sąrašas, *ibid.*, ap. 3, b. 32, l. 76-78.

uždarytoje Vilniaus šv. Kazimiero bažnyčioje įrengtas grūdų sandėlis iš ten buvo iškeldintas praėjus keleriems metams po atitinkamo LSSR MT potvarkio. Tik ryžtingi tikinčiųjų protestai LSSR MT taip pat paskatino 1952 m. duoti nurodymą vietos valdžios institucijoms nenukabinėti varpų uždarytose bažnyčiose.

Nuo 1950 m. pradėjo gerėti dvasininkų materialinio gyvenimo sąlygos. Užverstas kunigų skundais dėl neteisingo pajamų mokesčio nustatymo ir nuolat raginamas RKRT, B. Pušinis ėmė tarpininkauti, kad LSSR finansų ministerija sutramdytų pernelyg energingus savo tarnautojus. Tačiau kai 1951 m. kun. J. Stankevičius pasiūlė, kad kunigams iš parapijos kasos būtų mokami fiksuoti atlyginimai ir jų pajamų mokesčiai būtų apskaičiuojamas kaip ir visų tarnautojų³⁰, RKRT apsimetė nesupratusi šio pasiūlymo esmės, nors taip tik būtų buvę priartėta prie sovietų valdžios idealo, kad dvasininkas yra parapijos komiteto samdomas tarnautojas. Su panašaus pobūdžio prieštaravimais siejosi ir kitos prievolės, kurių iš Bažnyčios reikalavo sovietų valdžia. Nors bažnyčios parapijoms buvo perduotos nemokamai naudotis, reikėjo mokėti nemažus pastatų, žemės, kurioje stovėjo pastatas, nuomos ir draudimo mokesčius. Tačiau kai 1952 m. gaisras apgadino Pašvitinio (Pakruojo r.) bažnyčią, LSSR valstybinio draudimo valdyba atsisakė kompensuoti parapijos komitetui žalą, motyvuodama tuo, kad draudimo atlyginimas už gaivalinių nelaimių sunaikintą turtą visais atvejais priklauso turto savininkui, šiuo atveju - rajono vykdomajam komitetui. Draudimas būtų išmokėtas tik tuo atveju, jeigu rajono valdžia nuspręstų atstatinėti bažnyčią³¹.

1948 m. buvo nacionalizuotas visas religinėms bendruomenėms priklausęs nekilnojamasis turtas, tačiau

vėliau paaikškėjo, kad pagal sąjunginius įstatymus registruotam parapijos komitetui nemokamam naudojimui turėjo būti palikti ne tik maldos namai, bet ir patarnautojams skirtas nedidelis gyvenamasis pastatas*. Dėl jų 1950 m. prasidėjo iki šeštojo dešimtmečio vidurio trukęs karas tarp parapijų ir vietos valdžios institucijų, kurios įvairiausiais pretekstais vengė atiduoti Bažnyčiai net ir mažiausius pastatus. Šeštojo dešimtmečio pradžioje likusiems Bažnyčios administraciniais centrams (Vilniuje, Kaune ir Telšiuose) sovietų valdžia taip pat sudarė bent minimalias sąlygas vykdyti savo funkcijas. 1950 m. vysk. K. Paltarokas ir kurija pagaliau gavo tris kambarius Liudo Giros gatvėje, kurijai buvo leista įsigyti automobilių. O kai 1952 m. pavasarį lankydamasis Vilniuje I. Polianskis pamatė, kokiomis sąlygomis gyvena ir dirba vysk. K. Paltarokas, kaipmat buvo atlaisvinti ir dar du kambariai, priklausę tam pačiam butui.

1951 m., kaip minėta (žr. I lentelę), atslūgo ir didžiausia Lietuvoje represijų prieš dvasininkus banga. Dėl kunigų skaičiaus mažėjimo šeštojo dešimtmečio pradžioje susirūpino ir B. Pušinis, tvirtinęs, kad tai anaiptol neprisideda prie religingumo sumažėjimo, tik kelia nereikalingus konfliktus su tikinčiais³². Tuo pavyko

30 Kan. J. Stankevičiaus 1951 m. lapkričio 20 d. raštas B. Pusiniui, *ibid.*, ap. 1, b. 61, l. 54.

31 LSSR valstybinio draudimo valdybos 1952 m. balandžio 3 d. raštas B. Pusiniui, *ibid.*, b. 65, l. 32-33.

* Rusų kalba rašytuose sovietų valdžios dokumentuose jis vadinamas „storožka“ ir turėjo būti ne didesnis nei 70 kv. m gyvenamojo ploto. Lietuvių kalba rašytuose dokumentuose jis dar vadinamas ir špitole, nors šio termino prasmė nėra adekvati rusiškam variantui.

32 B. Pušinio 1951 m. vasario 10 d. raštas I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 27, l. 5-6.

įtikinti ir 1951 m. kovo mėn. RKRT apsilankiusį A. Sniečkę. LSSR MGB ir įgaliotinis gavo naują užduotį: užtikrinti, kad būsimieji kunigai nekeltų valdžiai problemų. Daugiau dėmesio imta skirti seminarijos veiklos kontrolei. 1950 m. sausio 31 d. LSSR MGB vadovybė sričių valdyboms išsiuntinėjo direktyvą, kurioje nurodė imtis aktyvesnių veiksmų į kunigų seminariją infiltruojant patikimus agentus. Panaši direktyva buvo pakartota 1951 m. kovo 31 d. Apie kandidatų į seminariją atrankos būtinybę 1951 m. prašeko ir B. Pušinis, kartu pažymėjęs, jog tam būtinas „planingas veikimas, atsisakius visokių išsišokimų ir triukų, kaip buvo Krakėse [kalbama apie kun. V Semaškos atvejį. - A. S.]”³³. Pirmiausia pasistengta pertvarkyti seminarijos dėstytojų sudėtį. 1950-1953 m. buvo represuoti seminarijos profesoriai, kurie rengė klierikus būti tvirtais Bažnyčios ramsčiais ir išdrįsdavo kritikuoti sovietų valdžios vykdomą antibažnytinę politiką: seminarijos rektorius Augustinas Vaitiekaitis (šias pareigas ėjo nuo 1947 m.), profesoriai J. Grubliauskas, Antanas Kruša. Paskutine stalininio teroro auka seminarijoje tapo žymus tarpukario Lietuvos katalikų filosofas ir ateitininkų organizatorius prel. Pranas Kuraitis. Jis buvo suimtas 1953 m. vasario 20 d. ir po trijų mėnesių nuteistas 25 metams pataisos darbų lagerio. Šeštojo dešimtmečio pradžioje valdžios reikalavimu iš seminarijos taip pat buvo atleisti profesoriai Aleksandras ir Juozapas Grigaičiai.

1948-1949 m. B. Pušinis skirstė dvasininkus į gerus ir blogus, „patriotus“* ir „antipatriotus“. Antai 1949 m. sausio mėn. Alytaus apskrities vykdomojo komiteto pirmininkui Liepai jis rašė: „Esamomis pas mus žiniomis, Simno klebonas yra antipatriotas. Jei tai tiesa, prašome

parašyti mums faktus, įrodančius jo antipatriotinių nusi-
statymą. Kunigas ne patriotas negali būti klebonu"³⁴.

Visiškai kitokia retorika įgaliotinio raštuose - tiesa,
ne visada adekvati jo įsitikinimams, - pasirodo nuo
1950 m. Sovietų valdžios pareigūnai turėjo progą įsiti-
kinti, kad ir kunigai „patriotai" gali būti „religiniai fa-
natikai". Vienas iš būdingų tokios patirties pavyzdžių -
Visasąjunginės Lenino komunistinės jaunimo sąjungos
(toliau - VLKJS) CK sekretoriaus J. Smilgevičiaus
įspūdžiai apie Onušio kleboną, rašytoją ir poetą kun.
N. Švogžlį-Milžiną. Pokario metais jis gana noriai ben-
dradarbiavo su sovietų valdžia, tačiau komjaunuolių va-
dui užkliuvo tai, kad N. Švogžlys, naudodamasis didžiu-
liu savo autoritetu, stiprina vietos gyventojų religinius
prietarus: rašo laiškus tikintiesiems, vadovauja jaunimo
dramos rateliui³⁵. Esminiu pasikeitusios retorikos argu-
mentu tapo teiginys, kad gerų kunigų nebūna, todėl
svarbiausia užduotis, sovietų valdžios nuomone, turėjo
būti dvasininkų izoliavimas nuo visuomenės. Ir B. Puši-
nis pagaliau suprato, kad vien uždarius visas bažnyčias
ir išvežus kunigus žmonių tikėjimas neišnyks. Jau šeš-
tojo dešimtmečio pradžioje jis tarpininkavo sutvarkant
kunigų pajamų apmokestinimo reikalus, nes Jei šis rei-
kalas bus paliktas savieigai, greit visi dvasininkai bus

33 RKRT įgaliotinio 1951 m. trečiojo ketvirčio darbo ataskaita, *ibid.*,
b. 32, l. 114.

* Šia sąvoka buvo apibūdinamas pozityvus santykis su sovietine sis-
tėma.

34 B. Pušinio 1949 m. sausio 21 d. raštas Alytaus apskrities vykdomojo
komiteto pirmininkui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 34, l. 48.

35 VLKJS CK sekretoriaus J. Smilgevičiaus 1952 m. (tikslėnė data ne-
nurodyta) raštas A. Sniečkui, LYA LKP DS, f. 16895, ap. 2, b. 312,
l. 5.

likviduoti kaip piktybiškai nemokantys mokesčių, tačiau tai nereiškia, kad taip bus likviduoti ir tikintieji"³⁶.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje atsisakyta planų sugriauti Bažnyčią „iš viršaus“, susilpninant jos hierarchinę struktūrą. 1948-1949 m. skatinęs paprastų kunigų maištą prieš Bažnyčios hierarchiją, 1951 m. B. Pušinis jau kalbėjosi su vysk. K. Paltaroku dėl naujo vyskupo pašventinimo. Kun. J. Stankevičiui RKRT įgaliotinis išdėstė tokius šios metamorfozės motyvus: „Lietuva ir be vyskupų apsieitų, bet užsienio reklama reikalauja, kad Lietuva turėtų vyskupą, kad jis kalbėtų Lietuvos katalikų vardu"³⁷. Be propagandinių tikslų, ne mažiau svarbu buvo pasinaudojant vyskupo titulu savotiškai legalizuoti bendradarbiauti su valdžia jos pasiūlytomis sąlygomis pasirengusius dvasininkus. Dar 1947 m. LSSR MGB buvo pradėjusi kurti planus, kaip kun. J. Stankevičiui gauti vyskupo ir primo titulą³⁸. Manyta pasinaudoti tuo pačiu kanalu, kuriuo Rygos arkivysk. A. Springovičius 1947 m. buvo informuotas apie Vatikano leidimą pašventinti vyskupais Kazimierą Dulbinskį ir Peterį Stroda. Arkivysk. A. Springovičius šiuo reikalu neoficialiai susirašinėjo, aprobavus RKRT, per buvusį Kauno kunigų seminarijos rektorių S. Gruodį SJ ir Joną Kippą SJ*, ryšį tarp kurių per savo agentą Sedmoj kontroliavo LSSR MGB³⁹. 1951 m. sovietų saugumas vėl rengė planus, kaip, panaudojant vysk. K. Paltaroką, per pagrindį užmezgti ryšį su Vatikanu ir jį kontroliuoti⁴⁰.

1951 m. pradžioje B. Pušinis taip pat gavo netikėtą RKRT nurodymą Vilniuje ir Kaune registruoti tuos kunigus, kuriuos paskirs vyskupijų valdytojai. Nuo šeštojo dešimtmečio pradžios dekanams vėl leista laisvai vizituoti dekanato bažnyčias, vyskupijų valdytojai galėjo

dažniau išvykti teikti Sutvirtinimo sakramento. Sudariusi savotiškas paliaubas su hierarchais, sovietų valdžia daugiau dėmesio skyrė Bažnyčios griovimui „iš apačios“. 1952 m. pavasarį B. Pušinis pradėjo kovą su daugumoje parapijų toliau veikusiomis religinėmis Gyvojo rožančiaus ir tretininkų brolijomis. Būdinga tai, kad prieš trejus metus RKRT direktyvą daugiau dėmesio skirti bažnyčių aktyvui įgaliotinis ignoravo, nes tai, jo manymu, buvo antraeilis reikalas⁴¹. 1950 m. kovo 22 d. LKP CK biuro nutarimas taip pat įpareigojo įgaliotinį daugiau dėmesio skirti parapijų komitetų sudėčiai, „neleisti, kad kunigai panaudotų šių komitetų narius savo priešiškos veiklos tikslams“⁴². 1952 m. pabaigoje RKRT įgaliotiniui dar kartą priminė, kad reikia patikrinti parapijų komitetų sudėtį ir pašalinti iš jų socia-

36 B. Pušinio 1952 m. kovo 18 d. raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 30, l. 26.

37 Trumpas kun. J. Stankevičiaus pokalbio su B. Pušiniu, įvykusio 1951 m. kovo 16 d., aprašymas, KAKA, b. 220.

38 LSSR MGB Kauno miesto skyriaus darbo tarp dvasininkų 1947 m. gegužės mėn. ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 59, l. 58, 63.

* Vokiečių jėzuitas, 1923–1940 m. dirbęs Lietuvoje. Padėjo atkurti Lietuvos jėzuitų provinciją, Kaune įsteigė jėzuitų gimnaziją ir buvo jos direktoriumi. 1941 m. pasitraukė į Vokietiją. Mirė 1958 m.

39 SSRS MGB PGU viršininko pavaduotojo Ovakimiano 1947 m. kovo 11 d. raštas LSSR valstybės saugumo ministrui D. Jefimovui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 257, l. 90.

40 1951 m. vasario 26 d. patvirtintas agentūrinių-operatyvinių priemonių planas Skorpiono veiklai tirti, *ibid.*, b. 1273, l. 3.

41 RKRT 1949 m. balandžio 30 d. raštas B. Pušiniui ir jo atsakymas į šį raštą, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 18, l. 18–19.

42 LKP CK biuro 1950 m. kovo 22 d. nutarimas „Apie LKP CK biuro 1948 m. liepos 9 d. nutarimo vykdymą“, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 7, l. 83.

liniu ir politiniu požiūriu nepatikimus asmenis⁴³. Taip siekta sunaikinti parapijų aktyvą, o kartu ir paskutines jungtis tarp dvasininkų ir tikinčiųjų bendruomenės, izoliuoti juos vienus nuo kitų ar netgi supriešinti.

Sunku vienareikšmiškai atsakyti į klausimą, kaip valdžios veiksmus religinių organizacijų atžvilgiu paveikė nuo 1950 m. vidurio pakeistas Lietuvos teritorijos administracinis suskirstymas į keturias sritis ir su tuo susijęs naujų valdžios struktūrų atsiradimas. Prie visų sričių vykdomųjų komitetų turėjo būti paskirti ir atskiri RKRT įgaliotiniai. Nors ilgainiui dėl to, be abejo, galėjo būti sustiprinta religinio gyvenimo kontrolė, tačiau į šias pareigas paskirtiems pareigūnams reikėjo nemažai laiko susipažinti su naujos veiklos specifika, be to, dėl papildomų grandžių atsirado tam tikras chaosas bei švitvirtinančiame sprendimų priėmimo mechanizme. Jau spėjęs priprasti prie Lietuvos religinio gyvenimo vyriausiojo policininko vaidmens B. Pušinis labai neigiamai reagavo į netikėtai atsiradusius kolegas, kurie, perėmę daugumą jo funkcijų, galėjo apriboti jo galias.

Šeštojo dešimtmečio pradžioje susilpnėjęs spaudimas Lietuvos KB gana greitai sukėlė kai kurių vietos valdžios atstovų susirūpinimą. B. Pušinis RKRT ne kartą skundėsi, kad respublikos vadovai kaltina jį nuolaidžiaivimu dvasininkams, informavo apie jų nepritarimą naujai religinės politikos taktikai⁴⁴. Tai tik dar kartą patvirtina, kad 1948-1949 m. B. Pušinis ne savavaliavo, o vykdė tokią politiką, kuri LSSR partinio ir valstybinio aparato viršūnei atrodė daug priimtinesnė nei šeštojo dešimtmečio pradžios RKRT pastangos padaryti KB „taikos gynėja“.

Lietuvos katalikų bažnyčia naujomis sovietų režimo sąlygomis

Po J. Stalino mirties tolesnė sovietų režimo vidaus ir užsienio politikos kryptis ilgą laiką buvo neaiški ir sunkiai nuspėjama. Diktatoriaus įpėdiniai grūmėsi dėl to, kuris taps vienvaldžiu šalies vadovu, todėl svarbiausių režimo institucijų priimami nutarimai dažniausiai būdavo neilgalaikiai ir prieštaringi. 1953 m. kovo-birželio mėn. sovietų valdžios olimpe bandė išgalėti L. Berija, pasiūlęs gana radikalią režimo reformų programą, kurios pagrindinis tikslas - sutvirtinti režimą 1939-1940 m. okupuotose teritorijose ir satelitinėse Vidurio ir Rytų Europos valstybėse. L. Berijos naująjį politinį kursą, kurį žinoma sovietologė Fransua Thom vadina pirmuoju „perestroikos“ bandymu⁴⁵, tiesiogiai pajuto ir Lietuva. 1953 m. gegužės 26 d. SSKP CK prezidentas pagal L. Berijos parengtą pažymą apie padėtį respublikoje priėmė nutarimą „Lietuvos TSR klausimai“⁴⁶, kuriame buvo teigiama, kad sovietų valdžia Lietuvoje yra labai silpna. Pagrindinė to priežastis, dokumento autorių nuomone, buvusi neteisinga kadru politika - nelietuvių vyravimas partijos ir valstybės aparate. Tarp kitų režimo silpnumo Lietuvoje priežasčių trumpai paminėtas ir netinkamas veikimo prieš KB būdas: „Respublikos partinė organizacija neįvertino dide-

43 RKRT 1952 m. lapkričio 19 d. instrukcija B. Pušiniui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 30, l. 127-128.

44 B. Pušinio 1951 m. liepos 5 d. raštas I. Polianskiui, *ibid.*, b. 27, l. 40-41; B. Pušinio 1951 m. rugpjūčio 17 d. raštas A. Sniečkui, *ibid.*, b. 28, l. 69-71.

45 F. Thom, „Tęstinumas“, *Lietuvos aidas*, 1992 m. rugsėjo 12 d.

46 *Лаврентий Берия. 1953. Документы*, Москва, 1999, с. 48-55.

lės įtakos, kurią tarp gyventojų turi priešišškai tarybų valdžios atžvilgiu nusiteikusi katalikų dvasininkija. Užuoat plėtojus antireliginę propagandą ir plačiai masėms aiškinus katalikų bažnyčios, vadovaujamos reacingo Vatikano, žala, pagrindinis dėmesys buvo sutelktas į represijas prieš katalikų dvasininkus, kas tik dar labiau padidino visuomenės nepasitenkinimą tarybų valdžios politika"⁴⁷.

Rengiant šį nutarimą, matyt, buvo panaudota ir L. Berijos nurodymu LSSR MVD 1953 m. gegužės mėn. parengta pažyma „Apie antitarybinę LTSR katalikų dvasininkų veiklą"⁴⁸. Pažymos autoriai represinių struktūrų 1944-1952 m. Lietuvoje vykdytą antibažnytinę politiką taip pat vertino neigiamai: represinės priemonės privertė dvasininkus maskuoti savo priešišką veiklą, o gyventojai kunigų areštus įvertino kaip religijos persekiojimą⁴⁹. Naujoji SSRS MVD vadovybė savo nuostata atsargiau taikyti represinius antireliginės politikos metodus pademonstravo jau 1953 m. balandžio mėn., kai atsisakė sankcionuoti LSSR „direktyvinių organų“ sumanymą suimti ir teisti paskutinį Lietuvoje likusį vyskupą K. Paltaroką⁵⁰.

Prie naujosios konjunktūros skubėjo prisiderinti ir RKRT įgaliotinis, vardydamas neteisingus kovos su religingumu būdus, kuriems dar visai neseniai pats pritarė: 1) finansinis dvasininkų spaudimas; 2) įsigalėjęs paprotys kunigus teisti už uždarų durų; 3) šiurkštūs sovietinių pareigūnų ir spaudos išpuoliai prieš kunigus ir tikinčiuosius; 4) neleidimas grįžti represuotiems vyskupsams; 5) nepagrįstas bažnyčių uždarymas⁵¹. SSKP CK 1953 m. gegužės 26 d. nutarimas „Lietuvos TSR klausimai“ buvo apsvarstytas 1953 m. birželio 11-13 d. vykusiam LKP CK plenumo. Jame kalbėjęs B. Pušinis tvir-

tino, kad prievartiniai kovos su religija metodai buvo taikomi tik 1948-1949 m., siekiant dvasininkus priversti paklusti sovietiniams įstatymams, o vėliau tokiu būdu su religija neva kovoję tik kai kurie nesuprantantys partijos politikos valdžios pareigūnai⁵². Plenumo patvirtintame nutarime kalbant apie antireliginio veikimo būdus akcentuota būtinybė stiprinti bei sistemingai vykdyti ateistinę propagandą. Tačiau suėmus L. Beriją LSSR valdžia sėkmingai atsiribojo nuo jo politinių iniciatyvų⁵³.

Formaliai naujuoju režimo lyderiu tapo SSRS MT pirmininkas G. Malenkovas, nors realiai ne mažesnę įtaką sprendimų priėmimui turėjo ir Nikitos Chruščiovo vadovaujamas partijos aparatas, kuriame didelę įtaką darė vadinamieji „ideologai“. Ši grupė, kuri, kaip minėta, jau 1949 m. nesėkmingai bandė pakeisti vėlyvajam stalinizmui būdingą pragmatinę religinės politikos taktiką, po diktatoriaus mirties dar kartą gavo palankią progą valstybės mastu įtvirtinti savo požiūrį. 1954 m.

47 SSKP CK prezidiumo 1953 m. gegužės 26 d. nutarimas „Lietuvos TSR klausimai“, *ibid.*, c. 51.

48 LSSR MVD 1953 m. gegužės mėn. (tikslī data nenurodyta) pažyma „Apie antitarybinę LTSR katalikų dvasininkų veiklą“, LYA, f. K-1, ap. 10, b. 151, l. 196-203.

49 *Ibid.*, l. 199.

50 LSSR vidaus reikalų ministro P. Kondakovo 1953 m. kovo 25 d. raštas SSRS MVD 4-ajai valdybai ir jos 1953 m. balandžio 11 d. atsakymas, *ibid.*, ap. 45, b. 1274, l. 412^13.

51 B. Pušinio 1953 m. gegužės 16 d. raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 34, l. 76.

52 B. Pušinio kalba 1953 m. birželio 11-13 d. vykusiame LKP CK plenume, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 131, b. 181, l. 35.

53 Daugiau apie tai žr.: A. Streikus, „Politinės ir ekonominės raidos bruožai Lietuvoje 1953-1955 m.“, *Darbai*, 1996, Nr. 2, p. 68-84.

liepos 7 d. SSKP CK patvirtino Propagandos ir agitacijos skyriaus parengtą nutarimą „Dėl didelių mokslinės-ateistinės propagandos trūkumų ir būdų juos pašalinti“, kurio retorika labai priminė agresyvią ketvirtojo dešimtmečio antireliginę propagandą. Religija apibūdinama kaip absoliučiai žalingas dalykas ir reakcinga pasaulėžiūra, su kuria reikia visais įmanomais būdais kovoti⁵⁴. Nuo 1941 m. tai buvo pirmas nutarimas antireliginės politikos klausimu. Viešai jį paskelbus, visuomenės informavimo priemonės vėl atnaujino antireliginę propagandą, kuri penktajame dešimtmetyje buvo gerokai prislopinta. Centrinuose Sovietų Sąjungos laikraščiuose šios kampanijos metu buvo ypač pabrėžiamas tikinčiųjų ir dvasininkų polinkis į girtavimą. Rusijos istorikės Tatjanos Čiumačenko manymu, tai galima paaiškinti teorine sovietinės ideologijos prielaida, kad socialistinėje tikrovėje religingumui nėra objektyvių prielaidų, todėl jis, kaip ir girtavimas ar chuliganizmas, esąs atskiriems žmonėms būdinga buržuazinės moralės atgyvena⁵⁵.

Praėjus vos keturiems mėnesiams, 1954 m. lapkričio 11 d. buvo paskelbtas dar vienas SSKP CK nutarimas religinės politikos klausimu - „Dėl mokslinės-ateistinės propagandos tarp gyventojų klaidų“, kuriame atsirado keletas naujų, viešai sovietų retorikai iki tol nebuvousių būdingų teiginių: 1) religinių organizacijų padėtis socialistinėje visuomenėje kokybiškai skiriasi nuo jų padėties kapitalistinėje sistemoje; 2) kadangi Sovietų Sąjungoje jau sukurta socialistinė visuomenė ir dauguma dvasininkų yra lojalūs piliečiai, neteisinga tikinčiuosius ir didžiąją dalį dvasininkų laikyti politiškai nepatiki-
mais; 3) administracinis kišimasis į Bažnyčios ir religinių bendruomenių vidaus reikalus neleistinas; 4) ateistinė propaganda turi būti mokslinė, o ne primityviai

politizuota⁵⁶. Nors šiuos sovietų valdžios aktus skyrė labai trumpas laiko tarpas, jie iš esmės prieštaravo vienas kitam savo argumentų logika. Paradoksalu, tačiau būtent antrasis visuomenės sąmonėje tapo liberalesnės režimo religinės politikos simboliu, nors jo atsiradimas reiškė, kad N. Chruščiovo „komanda“ tuo metu dar neturėjo pakankamai įtakos, kad priimtų politinius sprendimus, atitinkančius jos ideologines pažiūras ir asmeninius interesus. 1954 m. lapkričio 11 d. nutarimas sovietų ideologijos argumentais pagrindė J. Stalino vėlyvojo valdymo laikotarpiu vykdytą religinę politiką. Reikšmingesnes permainas šis nutarimas žadėjo J. Stalino valdymo metais labiau diskriminuotoms konfesijoms, visų pirma KB.

Kaip vienas iš svarbiausių KB padėties Lietuvoje pagerėjimo po J. Stalino mirties ženklų paprastai nurodomas dviejų naujų vyskupų pašventinimas. Jau minėta, kad dar 1951 m. B. Pušinis aiškino vysk. K. Paltaroko nuomonę dėl naujų vyskupų pašventinimo, tačiau tąkart vyskupas tokia idėja per daug nesusižavėjo. Tų pačių metų gruodžio mėn. nuvykęs į Maskvą dalyvauti sąjunginėje taikos šalininkų konferencijoje, jis prašė RKRT pirmininką I. Polianskį tarpininkauti, kad nu-teisti Lietuvos vyskupai būtų paleisti į laisvę⁵⁷. 1954 m. vasarą B. Pušinis vėl ėmė vysk. K. Paltarokui primygti -

54 ССКР СК 1954 м. liepos 7 д. nutarimas „Dėl didelių mokslinės-ateistinės propagandostrūkmų ir būdu juos pašalinti“, Орелигииицеркви, с. 69-75.

55 Т. Чумаченко, *op. cit.*, с. 155.

56 ССКР СК 1954 м. lapkričio 11 д. nutarimas „Dėl mokslinės-ateistinės propagandos tarp gyventojų klaidų“, *Правда*, 11 октября 1954 г.

57 *Vyskupas Kazimieras Paltarokas: bibliografija, amžininkų atsiminimai*, p. 150.

nai siūlyti, kad šis rūpintūsi gauti popiežiaus leidimą pašventinti Lietuvai naują vyskupą. RKRT manymu, Lietuva negalėjo likti be vyskupo, „nes kai kuriuos sakramentus teikti ir pašventinti kunigus gali tik vyskupas, o Lietuvos katalikų prijungimas prie Latvijos, kur šiuo metu yra vyskupas, nepageidautinas. Jei respublikoje nebus vyskupo, komplikuosis religinio kulto atlikimas ir kils tikinčiųjų nepasitenkinimas“⁵⁸. Tačiau sovietų valdžiai, žinoma, labiausiai rūpėjo ne Lietuvos katalikų poreikiai.

Daug svarbiau buvo propagandos uždaviniai ir įtaka Bažnyčios valdymui: tikėtasi, kad, kun. J. Stankevičiui arba kan. P. Maželiui pavykus gauti vyskupo titulą, bus galima labiau centralizuoti Lietuvos bažnytinės provincijos valdymą⁵⁹. Tuo tiesiogiai rūpinosi ir KGB, vykdęs operaciją „Apostoly“, kurios tikslas - padėti J. Stankevičiui ir P. Maželiui tapti vyskupais. Į vysk. K. Paltaroko abejones, ar pavyks gauti popiežiaus leidimą šventinti naujus vyskupus, nes Vatikanas pripažįsta ir negalinčius atlikti savo pareigų ordinarus, t. y. tuos, kurie pasitraukė į Vakarų arba tuo metu buvo sovietų kalėjimuose, B. Pušinis būdingu jam stiliumi atrėžė: „Vadinasi, Vatikanas veikia prieš LTSR tikinčiųjų katalikų norus. Ne paslaptis, kad jie nori turėti vyskupą ne už jūrų marių, o savo vyskupijoje“⁶⁰.

Neprieštaraudama naujų vyskupų pašventinimui, sovietų valdžia tuo pat metu visai bandė sutrukdyti grįžti į Lietuvą atlikusiems bausmę vyskupams. 1953 m. gruodžio 16 d. turėjo baigtis bausmės terminas Vladimiro kalėjime kalėjusiam vysk. T. Matulioniui, tačiau tu pačių metų rugsėjo 26 d. LSSR MVD kreipėsi į A. Sniečkų, prašydama pritarti tam, kad vyskupui nebū-

tų leista grįžti į Lietuvą. Kaip rašoma vėlesniame dokumente, buvo imtasi priemonių, kad vysk. T. Matulionis, atlikęs bausmę, iš Vladimiro kalėjimo būtų perkeltas į Zubovo Polianos invalidų namus (Mordovija)⁶¹. Kokios buvo tos priemonės, galima tik spėlioti. Vėliau vyskupas pasakojo, kad po to, kai jį perkėlė iš antro aukšto į trečią, t. y. prieš 1953 m. lapkričio 1 d., labai staigiai jo sveikata pablogėjo taip, kad jis nebegalėjo vaikščioti⁶². Beveik tuo pat metu, 1953 m. lapkričio 8 d., Vladimiro kalėjime mirė ir arkivysk. M. Reinys. Gal prieš arkivyskupą taip pat buvo panaudotos panašios priemonės, kurių neatlaikė jo sveikata? 1954 m. pabaigoje, sužinojusi, kad vysk. P Ramanauskas dėl sveikatos būklės anksčiau laiko gali būti paleistas iš kalinimo vietos, respublikos valdžia taip pat prašė neleisti jam grįžti į Lietuvą ir nusiųsti jį į invalidų namus⁶³. Į šį prašymą buvo atsižvelgta, ir vyskupas dar dvejus metus kalėjo Abezės invalidų lageryje. Tiesa, vysk. P Ramanauskas galėjo grįžti anksčiau ir valdyti vyskupiją, jeigu būtų sutikęs bendradarbiauti su KGB, tačiau vyskupas kategoriškai atsisakė.

Paaiškėjus, kad represuotiems vyskupams artimiausiu metu nebus leista grįžti į Lietuvą, po ilgų derybų

58 I. Polianskio 1954 m. sausio 25 d. raštas LSSR MT pirmininkui M. Gedvilui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 469, l. 7.

59 B. Pušinio 1954 m. rugsėjo 15 d. raštas RKRT pirmininkui I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 38, l. 113.

60 1954 m. birželio 30 d. įvykusio B. Pušinio pokalbio su vysk. K. Palta-roku stenograma, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 192, b. 21, l. 155.

61 LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio 1955 m. gruodžio 10 d. raštas A. Sniečkui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 97, l. 459.

62 P. Gaida, *Nemarus mirtingasis arkivyskupas Teofilis Matulionis*, p. 130.

63 LSSR KGB 1958 m. kovo 13 d. pažyma apie vysk. P. Ramanauską, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 159, l. 37.

P. Maželio (dešinėje) ir J. Steponavičiaus (kairėje) pašventinimo vyskupais iškilmės Panevėžyje, 1955 m. Viduryje - vysk. K. Paltarokas (LNM)

vysk. K. Paltarokas 1955 m. sausio mėn. pabaigoje⁶⁴ vis dėlto išsiuntė popiežiui Pijui XII laišką, kuriame nurodė tris galimus kandidatus į vyskupus: Adutiškio kleboną ir Švenčionių dekaną Julijoną Steponavičių, P. Maželį ir J. Stankevičių. Įdomu, kad LSSR KGB buvo parengtas specialus planas, kaip perimti atsakomąjį laišką ir neleisti su juo susipažinti vysk. K. Paltarokui, jeigu atsa-

kymas būtų valdžiai nepriimtinas⁶⁵. Atsakydamas į vysk. K. Paltaroko prašymą, Vatikanas vyskupais nominavo J. Steponavičių ir P. Maželį. Nors sovietų valdžiai priimtinausias kandidatas buvo kun. J. Stankevičius, jis nesipriešino popiežiaus valiai, tikėdamasi, kad vysk. K. Paltaroko įpėdiniu pavyks padaryti P. Maželį.

Nors, sovietų valdžios manymu, operacija nebuvo visiškai sėkminga, 1956 m. vasario 8 d. įvykusiame LKP CK biuro posėdyje neprieštarauta galimam dar trijų vyskupų ir vieno arkivyskupo pašventinimui⁶⁶. Dar 1956 m. sausio mėn. pradžioje B. Pušinis per KGB agentą Gediminą perdavė vysk. K. Paltarokui siūlymą inicijuoti naujų vyskupų pašventinimą Kauno, Vilkaviškio ir Kaišiadorių vyskupijoms⁶⁷. 1956 m. gegužės 28 d. KGB agentas Popovas gavo vysk. V. Padolskio laišką, kuriame taip pat buvo pageidauta, kad vysk. K. Paltarokas pasiūlytų naujus kandidatus vyskupo šventimams gauti. Tačiau šį kartą KGB jau visiškai kontroliavo situaciją. Prie agento pranešimo pridėtoje pažymoje teigiama: „Žinoma, kad pagal nustatytą tvarką vyskupo pašventinimui Vatikanui turi būti pateikta ne mažiau kaip 3 kandidatūros, todėl planuoti, kad bus pašventinti tik mūsų agentai, negalima, o leisti pateikti kitas kandidatas dėl operatyvinių sumetimų nepageidautina. Be to,

64 Šis klausimas buvo derinamas net su SSKP CK, kuris leidimą siūsti laišką davė 1955 m. sausio 28 d.

65 Pastaba prie agento Gedimino 1955 m. vasario 28 d. pranešimo, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1274, l. 207.

66 B. Pušinio 1956 m. vasario 10 d. pranešimas RKRT apie LKP CK biuro 1956 m. vasario 8 d. posėdį, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 12, l. 132.

67 Agento Gedimino 1956 m. sausio 30 d. pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1274, l. 248-250.

turint omenyje, kad tęsiama operacija „Apostoly“, kuria siekiama, kad vyskupu būtų pašventintas agentas Liepa [kun. J. Stankevičius. - A. S.], pateikti kitų kandidatūrų Vatikanui negalima, nes tai sutrukdytų šiai operacijai“⁶⁸. Tik 1956 m. vasaros pabaigoje, kai galutinai žlugo viltis, kad kun. J. Stankevičius gali gauti vyskupo šventimus, žaidimai dėl naujų vyskupų buvo sustabdyti. B. Pušinis RKRT informavo, kad „respublikos vadovybė yra tos nuomonės, jog, Vatikanui nesutikus su Stankevičiaus kandidatūra, naujų kandidatų nebesiūlyti“⁶⁹.

Kaip sovietų valdžios nuolaida Bažnyčiai atrodė ir tai, kad 1956 m. prie Kauno kunigų seminarijos buvo leista atkurti licenciatų studijas. RKRT įgaliotinis B. Pušinis iš pradžių dėl to abejojusiam A. Sniečkui tvirtino, kad „tai leis parengti politiškai tinkamus tarybinei santvarkai profesorius kunigų seminarijai“⁷⁰. Tikrasis licenciatų studijų atgaivinimo iniciatorius - Valstybės saugumo komitetas taip pat tikėjosi, kad tai bus savotiškas tramplynas jo infiltruotų agentų specializuotoms studijoms popiežiaus universitetuose. Siekdamas savo tikslų, LSSR KGB netgi siūlė leisti, kad į seminariją būtų pakviesta dėstyti daugiau autoritetingų dvasininkų⁷¹. 1956-1957 m. į seminariją iš tikrųjų atėjo keli nauji dėstytojai: Mykolas Gilys, Juozas Preikšas, P. Žiukelis, Juozapas Matulaitis-Labukas.

Sovietų saugumo paragintas kun. J. Stankevičius pradėjo susirašinėti su Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos Romoje rektoriumi L. Tulaba dėl Lietuvos kunigų studijų popiežiaus universitetuose. Po kelerius metus trukusio susirašinėjimo su Roma ir „patikimų“ kandidatų studijoms atrankos 1959 m. išvyko kunigai Viktoras Butkus ir Romualdas Krikščiūnas, kurie KGB dokumentuose įvardyti kaip jo agentai Pušis ir Saulė. Apie

KGB tikslus galima spręsti iš tokio pasažo: „Nėra pagrindo manyti, kad „Saulė“ pabaigęs mokslus taps tarybinės santvarkos priešu ir kaip juristas profesionalas ims ginti katalikų bažnyčios interesus. Priešingai, jis jau dabar bet kuriuo metu yra pasirengęs palikti savo luomą ir paskelbti pareiškimą prieš Vatikaną, tačiau tai kol kas nenaudinga, nes mes numatome jį panaudoti Lietuvos katalikų bažnyčios griovimui iš vidaus”⁷². Tai primena J. Stalino pamokymus M. Suslovui ir J. Sadovskio mintis dėl darbo prieš KB, išdėstyta 1949 m.

Kunigų V Butkaus ir R. Krikščiūno išsiuntimas į Romą buvo tik viena iš KGB plano, turėjusio užtikrinti efektyvesnę Bažnyčios kontrolę ir suteikti daugiau galimybių ja manipuliuoti iš vidaus, dalių. Pagrindinis saugumo įstaigų uždavinys pagal šį planą - „toliau tęsti mūsų agentūros ir pažangių dvasininkų infiltravimą į vadovujančius postus katalikų bažnyčioje, sukurti jiems autoritetą ir sąlygas propaguoti koegzistavimo su tarybų valdžia nuostatą”⁷³. 1955 m. pirmojoje pusėje sovietinėje Lietuvoje pirmą kartą buvo išleistas maldynas

68 Agento Popovo 1956 m. birželio 5 d. pranešimas, *ibid.*, l. 261.

69 B. Pušinio 1956 m. rugsėjo 7 d. raštas RKRT, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 44, l. 71.

70 B. Pušinio 1956 m. lapkričio 1 d. raštas A. Sniečkui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 193, b. 10, l. 91.

71 LSSR KGB 4-osios valdybos 3-iojo skyriaus parengtas parengiamųjų priemonių pagal specialiąją bylą „Studentai“ planas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 615, l. 8-12.

72 LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus 1961 m. spalio 6 d. raštas SSRS KGB 1-osios vyriausiosios valdybos 9-ojo skyriaus viršininkui G. Iščenkai, *ibid.*, b. 617, l. 83.

73 LSSR KGB 1956-1957 m. balandžio 1 d. ataskaita, pateikta LKP CK, *ibid.*, ap. 10, b. 232, l. 14.

ir katalikų kalendorius. Be propagandinės prasmės, šis įvykis, matyt, turėjo ir kitą prasmę. Abu šiuos leidinius parengė kun. J. Stankevičius. Yra pagrindo manyti, kad tai buvo viena iš KGB vykdytos operacijos „Apostoly“ dalių, tikintis, jog popiežius į tai atsižvelgs svarstydamas vysk. K. Paltaroko pasiūlytas kandidatūras vyskupo šventimams gauti. Kun. J. Stankevičius parengė ir kitus 1956-1958 m. išspausdintus religinius leidinius: dar tris maldyno leidimus, evangelijų tekstus sekmadieniams ir šventadieniams, katalikų kalendorius. Tuo tarpu vysk. K. Paltaroko parengtą liturginio 1957 m. kalendoriaus projektą kartu su prašymu išleisti jį 2 tūkst. egzempliorių tiražu B. Pušinis atmetė.

Ketrios maldyno laidos, kurių bendras tiražas buvo 75 tūkst. egzempliorių, bent iš dalies patenkino didelę jų paklausą. Dar didesnę katechetinės ir dvasinės religinės literatūros poreikį režimas sąmoningai ignoravo. LSSR vadovybė kategoriškai atmetė 1955 m. gruodžio 22 d. vyskupijų valdytojų LSSR MT pirmininkui perduotą prašymą leisti katekizmą ir žurnalą tikintiesiems. Tokia valdžios reakcija, kaip ir 2 lentelės duomenys, rodo jos siekį ir toliau KB bei kitų konfesijų veikimą apriboti liturgine praktika.

2 lentelė. 1955-1960 m. LSSR išleista katalikiška religinė literatūra

Spaudos rūšis	Metai						Iš viso
	1955	1956	1957	1958	1959	1960	
Maldynas	5 000	55 000	5 000	10 000	-	-	75 000
Kalendoriai	5 000	6 000	1 500	7 500	5 000	5 000	30 000
Evangelijos		1 000	-	-	-	-	1 000

Lentelė sudaryta remiantis: V Aliulis, „Lietuvos katalikų spaudos leidiniai“, *Katalikų kalendorius-žinynas*, 1988, p. 271; RKRT įgaliotinio 1956-1960 m. darbo ataskaitos.

Tiesa, 1956 m. LKP CK biuras davė sankciją 2 tūkst. egzempliorių tiražu leisti žurnalą kunigams, kuri RKRT įgaliotinis tikėjosi panaudoti „nukreipti kunigų veiklai dėl kovos už taiką“⁷⁴. Be to, B. Pušinis pas jį apsilankiusiems vyskupijų valdytojams aiškiai leido suprasti, jog „žurnalas turi būti be priekaištų, kad nebūtų pagrindo padaryti išvadą, jog Lietuvoje visiškai bloga padėtis“⁷⁵. Taigi žurnale negalėjo būti atspindėta tikroji padėtis - jame turėjo būti rodoma sovietų valdžios propagandai labai reikalinga pagražinta Bažnyčios padėtis ir spausdinami prosovietiniai straipsniai. Vis dėlto tuometiniai Bažnyčios hierarchai nusprendė, kad mažesnis blogis būtų leisti bent jau tokį žurnalą negu visai jokio, ir 1956 m. pavasarį susitarė leisti žurnalą visų vyskupijų vardu, į redakcinę kolegiją delegavę po vieną atstovą. Tačiau dar tų pačių metų gruodžio mėn. vysk. K. Paltarokas atšaukė savo atstovus iš redakcinės kolegijos ir atsisakė kartu leisti žurnalą. Tai buvo padaryta po to, kai numatyto leisti žurnalo vyr. redaktorius kun. J. Stankevičius neleido redakcinei kolegijai susipažinti su pirmajam numeriui parengta medžiaga, o „Tiesoje“ buvo išspausdintas jo straipsnis, smerkiantis Vengrijos įvykius. B. Pušinis manė, kad žurnalą galima leisti ir be visų vyskupijų sutikimo, tačiau KGB, matyt, bijodamas, kad tokiu atveju žurnalo neboikotuotų kunigai ir kad tai nekompromituotų kun. J. Stankevičiaus, tam nepritarė⁷⁶. Taip pirmą kartą sužlugo bandymas leisti ir oficialų katalikų periodinį lei-

74 RKRT įgaliotinio 1955 m. antrojo pusmečio darbo ataskaita, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 192, b. 10, l. 176.

75 Agento Petraičio 1956 m. kovo 23 d. pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1274, l. 257.

76 B. Pušinio 1957 m. sausio 10 d. raštas A. Sniečkui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 193, b. 26, l. 24.

dini. Valdžios ir Bažnyčios atstovai dar pernelyg skirtingai įsivaizdavo jo turinį ir paskirtį, todėl pasiekti kompromisą buvo neįmanoma.

Nors maldynas buvo išleistas gana dideliu tiražu, toli gražu ne visi jo egzemplioriai atiteko Lietuvos tikintiesiems. Nemaža jų dalis buvo skirta reprezentaciniams tikslams: išsiųsti į užsienį arba išdalyti po J. Stalino mirties dažniau į Lietuvą oficialiai atvykdavusiems užsienio svečiams, kurie domėjosi ir Bažnyčios gyvenimu. Paskutinius maldyno antrosios laidos egzempliorius J. Stankevičius išdalijo 1956 m. lapkričio mėn. jį aplankiusiems Urugvajaus lietuvių delegacijos nariams⁷⁷. Kauno arkivyskupijos valdytojas savo svečius turėjo priiminėti labai kukliuose apartamentuose - jo butas ir kurijos raštinė glaudėsi keliuose kambariuose Vilniaus gatvės antruoju numeriu pažymėtame name. Propagandiniu požiūriu tai nebuvo labai naudinga, todėl po kiek laiko kurijai buvo atiduotas ir antras to paties namo aukštas. Galima spėti, kad čia, kaip ir panašiu laiku Vilniaus arkivyskupijos kurijai perduotose naujose patalpose, buvo įtaisyta pasiklausymo aparatūra⁷⁸.

Sovietų valdžios požiūris į KB, kaip matyti, priklausė ir nuo užsienio politikos tikslų. Nuo šeštojo dešimtmečio vidurio sovietinės ekspansijos strategija pasikeitė - ji toliau turėjo vykti taikiu būdu, nepastebimai plečiant komunistų įtaką pasaulyje, ypač trečiojo pasaulio šalyse. Santykių su Vakarų valstybėmis pagerinimui svarbią reikšmę turėjo Vatikano laikysena, nes KB turėjo didelę įtaką Vakarų pasaulyje, ypač Vakarų Vokietijoje, kuri šeštojo dešimtmečio antroje pusėje tapo didžiausia Rytų ir Vakarų santykių problema. Sovietų režimo suinteresuotumą pagerinti savo įvaizdį Vatikane išduoda tai, kad 1955-1956 m. iš LSSR periodinės spaudos puslapių

išnyko popiežių kritikuojančios publikacijos⁷⁹. Siekdama parodyti, kad KB, priešingai Vakarų pasaulio nuomonei, Sovietų Sąjungoje nėra persekiojama, sovietų valdžia pasistengė, kad pirmasis VFR kanclerio Konrado Adenaerio vizitas į Maskvą, prasidėjęs 1955 m. rugsėjo 9 d. ir trukęs iki 13 d., sutaptų su dviejų naujų vyskupų konsekrovimo iškilmėmis, kurios rugsėjo 11 d. vyko Panevėžyje. Kad Sovietų Sąjungoje KB veikia normaliomis sąlygomis, ypač stengtasi parodyti Graco universiteto profesoriui Maxui Redingui SJ, kuris 1955 m. gruodžio mėn. atvyko į Sovietų Sąjungą susipažinti su katalikų gyvenimu. Svečias I. Polianskiui tvirtino, kad jo vizitui pritarė popiežius, nors jokių oficialių įgaliojimų ir nesuteikė. Turbūt neatsitiktinai jam kartu su RKRT pirmininku I. Polianskiu per Kalėdas lankantis Vilniuje įvyko vyskupijų valdytojų susitikimas su respublikos valdžios atstovais, kuriame buvo išklaustyti Bažnyčios atstovų pageidavimai. Prof. M. Redingas susitiko ir su SSRS MT pirmininko pavaduotoju Anastazu Mikojanu, kuris į klausimą, ar Maskva suinteresuota užmegzti ryšius su Vatikanu, atsakė: „Tarybinė vyriausybė su visomis organizacijomis, taip pat ir religinėmis, kurios kovoja dėl taikos, užmezga ryšius. Jeigu Vatikanas pasisakys už taiką, tai ir su juo bus galima užmegzti ryšius“⁸⁰.

77 B. Pušinio 1956 m. lapkričio 15 d. raštas A. Sniečkui, *ibid.*, b. 10, l. 41.

78 LSSR KGB pirmininko pavaduotojo L. Martavičiaus 1958 m. gruodžio 24 d. raštas SSRS KGB pirmininko pavaduotojui K. Lunevui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 501, l. 78.

79 V. Skuodis, *op. cit.*, p. 26.

80 RKRT pirmininko I. Polianskio 1956 m. sausio 3 d. pranešimas SSRS užsienio reikalų ministrui V. Molotovui, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 129, l. 5.

Matyt, galvodamas, kaip paskatinti Vatikaną „pasi-sakyti už taiką“, A. Mikojanas paprašė RKRT pirminin-ką I. Polianski pateikti daugiau informacijos apie KB padėtį Sovietų Sąjungoje. Vykdydamas pavedimą, I. Po-lianskis 1956 m. vasario 27 d. pateikė išsamią pažymą. Jis teigė, kad nors didžioji dauguma katalikų dvasinin-ku lojalūs valdžiai, nepasitikėjimas KB nesumažėjo ir jos padėtis dar nėra tokia pat kaip stačiatikių, musul-monų, budistų ar armėnų (šios konfesijos J. Stalino lai-kais buvo favorizuojamos). RKRT siūlė patenkinti visus Latvijos ir Lietuvos KB atstovų prašymus, pareikštus 1955 m. pabaigoje įvykusiųose susitikimuose su valdžios atstovais. Svarstyta galimybė atidaryti ir keletą vienuo-lynų, jeigu tokių prašymų būtų. Pažyma baigiama žo-džiais, kad „dabartinėmis sąlygomis taikos stovyklos jė-gų padidinimo labui tikslinga pakeisti ir tarybinės vy-riausybės požiūrį į Vatikaną. Tai galėtų būti išreikšta susitarimo su Vatikanu forma“⁸¹. Kad RKRT palanku-mas KB buvo glaudžiai susijęs su SSRS užsienio politi-kos prioritetų pasikeitimu, patvirtina ir 1956 m. pabai-goje išryškėję nesutarimai RSBRT dėl tolesnės religinės politikos krypties. RSBRT inspekcijos skyriaus viršinini-kas I. Ivanovas 1956 m. gruodžio 15 d. SSKP CK prezi-diumui pateiktoje pažymoje kritikavo RSB panaudojimo užsienio politikos tikslams taktiką ir siūlė apriboti jos veiklą. Jo nuomone, SSRS užsienio politikos tikslus la-biau atitiktų ryšių su islamu ir ne stačiatikių bažnyčio-mis kapitalistinėse šalyse stiprinimas⁸².

RKRT planus pagerinti KB padėtį daug atsargiau ver-tino LSSR vietos valdžia. Maldaknygių ir kalendorių lei-dybos reikalai pajudėjo iš mirties taško tik po to, kai kun. J. Stankevičius tiesiogiai kreipėsi į G. Malenkovą ir šis paragino respublikos valdžią patenkinti Bažnyčios atsto-

vų prašymą⁸³. Ne taip, kaip RKRT, LSSR valdžia nesirengė tenkinti ir visų 1955 m. gruodžio 22 d. Bažnyčios atstovų pareikštų pageidavimų. 1956 m. vasario 8 d. ap-svarstęs šiuos pageidavimus, LKP CK biuras nutarė pri-tarti, kad būtų leidžiami žurnalas kunigams, maldynas, liturginis kalendorius ir evangelijų tekstai, sunormintas kunigų pajamų mokesčio apskaičiavimas, neprieštarauti naujų vyskupų pašventinimui, tačiau atmetė pasiūlymus išleisti katekizmą ir žurnalą tikintiesiems, gražinti Vil-niaus arkikatedrą, statyti naują bažnyčią Klaipėdoje⁸⁴. Nepaisydama tokių LSSR vadovų nuostatų, 1956 m. ba-landžio mėn. pradžioje RKRT siūlė SSKP CK ne tik pa-tenkinti visus Bažnyčios atstovų prašymus, bet ir panai-kinti draudimą kunigams katechizuoti vaikus ir tikintie-siems burtis į religines brolijas⁸⁵. 1956 m. balandžio 26 d. RKRT taip pat prašė SSKP CK duoti nurodymą Lietuvos valdžios institucijoms sustabdyti Vilniaus katedros per-statymą į paveikslų galeriją ir greičiau spręsti jos graži-nimo tikintiesiems klausimą⁸⁶. Tačiau kitaip vertinusi KB padėtį Lietuvoje vietos valdžia nesirengė lengvai pa-siduoti RKRT spaudimui.

81 1956 m. vasario 27 d. RKRT pažyma „Apie katalikybės padėtį SSRS“, *ibid.*, 1. 41-45.

82 М. Шкаровский, *Русская православная церковь и советское государ-ство в 1943-1964 г. г.* с. 57.

83 J. Stankevičiaus 1954 m. gegužės 28 d. laiškas G. Malenkovui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 192, b. 21, 1. 1-4; B. Pušinio 1954 m. gruodžio 16 d. raštas I. Polianskiui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 38, 1. 178.

84 RKRT įgaliotinio 1956 m. vasario 10 d. raštas RKRT pirmininko pa-vaduotojui V. Gostevui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 12, 1. 132.

85 RKRT 1956 m. balandžio 4 d. pažyma SSKP CK, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 129, 1. 87-91.

86 RKRT 1956 m. balandžio 26 d. pažyma SSKP CK, *ibid.*, 1. 104-105.

LSSR vadovai itin prieštaravo RKRT siūlymui atiduoti Vilniaus arkikatedrą. 1956 m. birželio 6 d. A. Sniečkus išsiuntė specialią pažymą SSKP CK, kurioje tvirtino: „Dabar, kai visiškai likviduoti pagrindiniai nacionalistiniai centrai, katalikų bažnyčia respublikoje liko vienintele atrama visiems antitarybiniams, priešiškiems nacionalistiniams elementams. [...] Arkikatedros gražinimas tik dar labiau paskatintų reakcingus dvasininkus ir aktyvizuotų klerikalinius-nacionalistinius elementus“⁸⁷. Tokius pat argumentus prieš arkikatedros gražinimą vartojo ir LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas Vladas Niunka, kuris savaite anksčiau dėl šios problemos buvo iškviestas į SSKP CK Propagandos ir agitacijos skyrių. Į LSSR partinės vadovybės nuomonę buvo atsižvelgta, nes po šio pokalbio Propagandos ir agitacijos skyriaus instruktorius P. Čerednikas paskambino į RKRT sekretoriatą ir pranešė, kad CK nepritaria arkikatedros gražinimui tikintiesiems⁸⁸. Vietos valdžia, spaudžiama RKRT, vėliau pakeitė savo nuomonę tik dėl naujos bažnyčios Klaipėdoje statybos. Vietos valdžią labiau pasipriešinti RKRT planams galėjo paskatinti ir 1955 m. vasario 17 d. priimtas SSRS MT nutarimas, pagal kurį prerogatyva priimti galutinį sprendimą dėl naujų maldos namų atidarymo buvo suteikta respublikų ministrų taryboms⁸⁹.

Vėliau B. Pušinis tvirtino, kad RKRT, vykdydama nuolaidų KB politiką, bandė „prijaukinti kulto tarnautojus, kurių nuotaikos darė didelę įtaką TSRS santykiams su užsieniu“⁹⁰. Tokios taktikos prielaida buvo įsitikinimas, kad, stalininio teroro metais izoliavus aktyviausius režimo priešininkus tarp dvasininkų, įtampa tarp valdžios ir Bažnyčios išliko tik dėl to, kad nebuvo minimalių sąlygų net tikinčiųjų liturginiam gyve-

nimui. Ši nuomonė turėjo tam tikrą pagrindą. Tarp dvasininkų tuo metu vyravo sugyvenimo su valdžia laikysena. Matant, kad sovietų režimas Lietuvoje išivirtino ilgam, taip pat sušvelnėjus valdžios politikai Bažnyčios atžvilgiu, ėmė vis tvirčiau įsigalėti nuostata, kad minimalias veikimo sąlygas bus galima išlaikyti tik neerzinant valdžios.

1955 m. vasario mėn. kan. E. Maželis savo aplinkraštyje Telšių vyskupijos kunigus ragino atsiliepti į SSKP CK 1954 m. lapkričio 11 d. nutarimą parodant dar didesnę lojalumą sovietų valdžiai, pamoksluose teigiamai vertinti jos kovą dėl taikos, raginti tikinčiuosius būti „ne tik gerais Dangaus kandidatais, bet ir gerais tarybiniais piliečiais“⁹¹. 1955 ir 1957 m. vyskupijų valdytojai, vykdydami sovietų propagandos užsakymą, paskelbė viešus pareiškimus taikos reikalui, kurie buvo išspausdinti respublikiniuose ir rajonų laikraščiuose. Tačiau LKP viršūnė nepasitikėjo net ir lojaliais dvasininkais, kurie, pasak jos, vis tiek liko idėjiniais priešais, „išnaudoja kiekvieną legalią galimybę rafinuotesnėmis priemonėmis stiprinti religijos ir bažnyčios įtaką“⁹². Vietos valdžia aiškiau nei tuometinė RKRT vadovybė suprato,

87 Cit. iš: V. Pšibilskis, „Byla dėl Vilniaus arkikatedros 1949-1956 m.“, p. 71.

88 Rašas ant RKRT 1956 m. balandžio 26 d. pažymos SSKP CK, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 129, l. 104-105.

89 Т. Чумаченко, *op. cit.*, c. 162.

90 B. Pušinio 1960 m. lapkričio 9 d. rašyti paaiškinimai LKP CK sekretoriui V. Niunkai, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 12, l. 145.

91 Telšių vyskupijos valdytojo 1955 m. vasario 7 d. aplinkraštis kunigams, *ibid.*, ap. 192, b. 50, l. 121.

92 A. Sniečkaus 1960 m. gruodžio 7 d. laiškas SSKP CK, *ibid.*, ap. 190, b. 12, l. 103.

kad ir prisitaikiusi prie esamos padėties Bažnyčia yra potencialus grėsmės režimui šaltinis. Jos baimę didino nauji religinio gyvenimo ženklai.

RKRT įgaliotinis jau 1955 m. fiksavo akivaizdų bažnyčių lankomumo padidėjimą Lietuvoje. Šį reiškinį jis aiškino tuo, kad po SSKP CK 1954 m. lapkričio 10 d. nutarimo į bažnyčią ėmė vaikščioti ir tie, kurie iki tol slėpė savo religingumą, bijodami prarasti tarnybą⁹³. Neaišku, ar iš tikrųjų daugiau žmonių ėmė lankytis bažnyčiose, nes iki tol įgaliotinis aiškiai stengėsi parodyti, kad lietuvių pamaldumas esąs sumažėjęs, todėl jo pastabas reikia vertinti atsargiai. Vis dėlto religinis gyvenimas 1955–1957 m. Lietuvoje akivaizdžiai pasidarė dinamiškesnis. Nestabili jėgų pusiausvyra sovietų režimo viršūnėje ir prieštaringos veiklos instrukcijos praktiškai paralyžiavo atsakingų už antireliginę politiką valdžios pareigūnų valią, dėl to visų pirma gerokai susilpnėjo religinio gyvenimo kontrolė. Išsisukinėdama nuo tiesaus atsakymo į vieną iš B. Pušinio prašymų patarti, kokių priemonių imtis prieš suaktyvėjusius kunigus, ir vengdama atsakomybės, RKRT apeliavo į tai, kad LSSR nėra priimta panašaus į 1929 m. balandžio 8 d. priimtąjį religinių susivienijimų įstatymo, todėl jai sunku duoti kokius nors direktyvinius nurodymus⁹⁴. Sovietų valdžios viršūnėse vyraujant netikrumui dėl tolesnio politikos kurso, Lietuvos KB *de facto* pavyko išplėsti savo veiklos ribas. Jau 1956 m. liepos 11 d. RKRT įgaliotinis skundėsi, kad kunigai, nepaisydami sovietinių įstatymų, atvirai grupėmis katechizuoja vaikus, radiofikuoja šventorius, renkasi į atlaidus, vyskupijų valdytojai, neinformuodami įgaliotinio, važinėja po vyskupiją ir teikia Sutvirtinimo sakramentą⁹⁵.

Kunigai pradėjo drąsiau katechizuoti vaikus po to, kai 1954 m. balandžio 20 d. įvykusiame pokalbyje su

vyskupijų valdytojais pats įgaliotinis sutiko, kad per žinių patikrinimą kunigai galėtų paaiškinti vaikams kai kuriuos tikėjimo dalykus, o tėvai - samdyti savo vaikams tikybos mokytojus, kurių pasiklausti galėtų ateiti ir kaimynų vaikai. Šio pokalbio turinį ir atitinkamus nurodymus vysk. K. Paltarokas ir kun. J. Stankevičius nedelsdami perdavė jiems pavaldžių diecezijų kunigams. KGB nesėkmingai bandė atkreipti A. Sniečkaus dėmesį, kad kai kurios šio aplinkraščio nuostatos yra nepageidautinos ir neabejotinai suaktyvins katalikų kunigų veiklą⁹⁶. Atšaukti 1954 m. vyskupijų valdytojų paskelbtus nurodymus dėl vaikų katechizacijos buvo pareikalauta tik 1958 m.

Susilpnėjus valdžios vykdytai religinio gyvenimo kontrolei, būdingu šio laikotarpio reiškiniu tapo gausūs žmonių susibūrimai per didžiuosius atlaidus ir Sutvirtinimo sakramento teikimo proga. Vyskupijų valdytojai jau nuo 1950 m. galėjo lengviau išvykti į parapijas teikti Sutvirtinimo sakramento, tačiau tokių išvykų labai padaugėjo 1954-1957 m. Paprastai į Sutvirtinimo iškilmes susirinkdavo didžiulės žmonių minios. Įgaliotinio įstaigos inspektoriai savo ataskaitose dažniausiai mini po keliolika tūkstančių dalyvių ir kelis tūkstančius priėmusiųjų sakramentą. Pavyzdžiui, 1954 m. rugpjūčio 14-16 d. į Sutvirtinimo iškilmes Utenoje atvyko net 20-25 tūkst. žmo-

93 RKRT įgaliotinio 1955 m. antrojo pusmečio darbo ataskaita, *ibid.*, ap. 192, b. 50, l. 66.

94 RKRT pirmininko pavaduotojo V. Gostevo raštas B. Pušiniui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 572, l. 191.

95 B. Pušinio 1956 m. liepos 11 d. raštas LKP CK, RYA RKP DS, f. 1771, ap. 193, b. 10, l. 133.

96 LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio 1954 m. lapkričio 15 d. raštas A. Sniečkui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 1274. l. 28-29.

nių, iš kurių apie 10 tūkst. buvo sutvirtinti⁹⁷. RKRT įgaliojimo duomenimis, 1955-1957 m. Sutvirtinimo sakramentas buvo suteiktas apie 160 tūkst. jaunuolių⁹⁸. Gerokai padaugėjo maldininkų ir per didžiuosius atlaidus Šiluvoje bei Žemaičių Kalvarijoje - svarbiausiuose krikščioniškosios Lietuvos sakralinėse vietose.

Lietuvos tikinčiųjų viltis ir entuziazmą kurstė ir kai kurie išoriniai Bažnyčios gyvenimo pokyčiai. 1953-1958 m. Lietuvoje nebuvo uždaryta nė viena bažnyčia, be to, tikintieji gavo sovietų režimo sąlygomis unikalią galimybę statyti naujas arba atstatyti per karą sugriautas bažnyčias. 1954-1956 m. tikintieji savavališkai atstatė bažnyčias Liubave, Pajevonyje, Riešėje ir Molėtuose. Iš pradžių audringai į tai reagavusi sovietų valdžia neliepė jų uždaryti. 1957 m. kovo 30 d. LSSR MT nutarė leisti atstatyti Kruopių bažnytelę, o 1957 m. balandžio 27 d. - baigti dar prieš karą pradėtą statyti mūrinę bažnyčią Švenčionėliuose. 1956 m. taip pat buvo nutarta ne nugriauti, bet perkelti į kitą vietą medines Rumšiškių ir Kampiškių bažnyčias, kurias, pastačius Kauno hidroelektrinę, turėjo užlieti Nemuno vanduo.

Didžiausias viltis Lietuvos katalikai siejo su naujos bažnyčios Klaipėdoje statyba. Nors po karo šio miesto demografinė struktūra radikaliai pasikeitė ir tikinčių gyventojų daugumą sudarė katalikai, čia buvo registruota tik viena parapija, kuri naudojosi maža, prieš karą metodistams priklausiusia bažnytele. Klaipėdos tikintieji ir Telšių vyskupijos kurija rūpinosi, kad valdžia leistų statyti naują bažnyčią. Leidimas gautas tik 1956 m. Didžiulė, modernios architektūros bažnyčia buvo pastatyta per rekordiškai trumpą laiką: kertinį akmenį vėsk. P. Maželis pašventino 1957 m. birželio 30 d., o jau 1960 m. rugpjūčio mėn. ji turėjo būti pa-

Vysk. P. Maželis (viduryje) pašventina Klaipėdos bažnyčios kertinę plytą, 1957 m. (LNM)

šventinta. Statybai buvo išleista apie 3 mln. rublių, kuriuos suaukojo visos Lietuvos tikintieji ir išeivijoje gyvenę Telšių vyskupijos kunigai".

Naujos bažnyčios galėjo būti statomos daug intensyviau, jeigu LSSR vadovai nebūtų pasipriešinę RKRT planams, pagal kuriuos buvo numatyta Lietuvoje ir Latvijoje pastatyti 10 naujų ir atstatyti 15 per karą su-

97 B. Pušinio 1954 m. rugpjūčio 20 d. informacija apie vysk. K. Paltaroko apsilankymą Utenoje, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 192, b. 22, l. 27.

98 RKRT įgaliotinio statistiniai duomenys apie 1957 m. atliktas religines apeigas Lietuvos SSR, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 621, l. 31.

99 „Taikos Karalienės kančia ir džiaugsmas“, *Vakarai*, 1991, Nr. 1, p. 12-22.

griautų katalikų bažnyčių¹⁰⁰. Nuo 1956 iki 1961 m. beveik neberekėjo valdžios leidimų remontui, pagal paraiškas be didesnių problemų buvo galima iš valstybinių fondų gauti statybinių medžiagų, todėl Lietuvoje prasiėjo savotiškas bažnyčių atnaujinimo bumai. Bažnyčia maldos namų remontui kasmet išleisdavo vis didesnes pinigų sumas: 1957 m. – 3,6 mln. rublių¹⁰¹, o 1959 m. – jau 6,4 mln. rublių¹⁰². Be to, valstybė ėmė skirti gerokai daugiau lėšų uždarytų, tačiau įtrauktų į architektūros paminklų sąrašą bažnyčių remontui: 1955-1957 m. tam buvo skirta 2,4 mln. rublių¹⁰³.

3 lentelė. Duomenys apie statybines medžiagas, 1957-1960 m. iš valstybinių fondų skirtas bažnyčių remontui

Medžiagos rūšis	Metai			
	1957	1958	1959	1960
Cementas (tonomis)	60	600	450	400
Čerpės (vienetais)	–	20 000	20 000	20 000
Mediena (kub. m)	8 000	4 750	4650	5 000
Plytos (vienetais)	–	1 000 000	600 000	200 000

Lentelė sudaryta remiantis: RKRT įgaliojimo 1960 m. pažyma, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 95, l. 37-38.

Viltis, kad tikėjimas nebus persekiojamas, o kartu drąsiau reikšti savo religinius įsitikinimus skatino ir aki-vaizdus ateistinės propagandos atoslūgis. 1955-1957 m., palyginti su ankstesniais metais, vėl dukart sumažėjo antireliginio turinio publikacijų periodinėje spaudoje ir knygų leidyba. 1956 m. pabaigoje periodinėje spaudoje netgi pasirodė keletas straipsnių, kuriuose buvo neutraliai kalbama apie religiją ir neigiamai vertinami nepagrįsti tikinčiųjų užsiuolinimai. Pavyzdžiui, 1956 m. gruodžio 11 d. „Tiesa“ išdrįso išspausdinti tokią Vilniaus universiteto aspiranto L. Drotvino nuomonę: „Šiandieninė religija tiek sumodernėjusi, tiek daro įvairių nuolaidų,

kad negalima sakyti, jog ji galėtų būti stabdis vystant mokslą, techniką, meną¹⁰⁴. Būdingą to meto antireliginės propagandos provincijoje vaizdą atspindi Kėdainių atvejis - ten vietoj išreklamuotos ateistinės paskaitos dažniausiai vykdavo šokiai¹⁰⁵.

Gyvybingumo impulsą Bažnyčios gyvenimui suteikė ir sovietų lageriuose užgrūdinti dvasininkai. 1953-1957 m. į Lietuvą iš kalinimo vietų grįžo 238 kunigai¹⁰⁶. Kai kurie jų buvo palaužti fiziškai ir morališkai, tačiau netrūko ir tokių, kurie nesirengė taikstyti su režimo nustatytais apribojimais. Ne be pagrindo RKRT įgaliotinis stengėsi, kad jie nebūtų skiriami į didesnes parapijas, o KGB toliau budriai sekė jų veiksmus. Tai buvo viena iš priežasčių, dėl kurios KGB sekamų katalikų dvasininkų ne ką tesumažėjo, palyginti su pokario metais, nors 1954 m. liepos 20 d. išėjo SSRS KGB įsakymas peržiūrėti operatyvinės įskaitos bylas ir nutraukti nesvarbių bylų tyrimą. 1958 m. sausio 1 d. LSSR KGB aktyviai sekė 274 kunigus¹⁰⁷. Septintojo de-

100 RKRT 1956 m. vasario 27 d. pažyma „Apie katalikybės padėtį SSRS“, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 129, l. 45.

101 RKRT įgaliotinio 1957 m. antrojo pusmečio darbo ataskaita, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 194, b. 9, l. 14.

102 RKRT įgaliotinio 1959 m. darbo ataskaita, *ibid.*, ap. 205, b. 40, l. 19.

103 RKRT įgaliotinio 1957 m. antrojo pusmečio darbo ataskaita, *ibid.*, ap. 194, b. 9, l. 15.

104 L. Drotvinas, „Religijos klausimu“, *Tiesa*, 1956 m. gruodžio 11 d.

105 RKRT įgaliotinio įstaigos vyriausiosios inspektorės A. Šakalienės 1956 m. sausio 25 d. pažyma, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 193, b. 10, l. 53.

106 RKRT įgaliotinio 1958 m. pirmojo pusmečio darbo ataskaita, *ibid.*, ap. 194, b. 9, l. 31.

107 LSSR KGB 4-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1957 m. darbo ataskaita, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 500, l. 209.

šimtmečio pradžioje RKRT įgaliotinis siūlė visus anksčiau teistus kunigus vėl ištremti iš Lietuvos, nes jie darą neigiamą įtaką tikintiesiems ir kitiems kunigams¹⁰⁸. Aktyviau pradėjo veikti ir 1949 m. išblaškytos vienuolijos. Suvalkijoje susitelkę marijonų ordinui priklausę kunigai organizavo religinės literatūros leidybą ir platinimą, pagalbą ištremtiems kunigams ir tikintiesiems, palaikė ryšius su užsienyje gyvenusiais marijonais. Sovietų saugumas jų veikla domėjosi jau nuo 1953 m. - tada grupei marijonų kunigų buvo pradėta agentūrinio tyrimo byla „Vatikano šakalai“¹⁰⁹.

Aktyviau ginti Bažnyčios teises bandė ir kai kurie hierarchai. Ypač daug rūpesčių vietos valdžiai kėlė 1956 m. gegužės mėn. į Lietuvą grįžęs vysk. T. Matulionis ir 1955 m. rudenį vyskupu pašventintas J. Steponavičius. Kadangi valdžia vysk. T. Matulioniui neleido apsigyventi Kaišiadoryse, jis laikinai apsistojo Birštone pas kun. Joną Jonį. Kiek pailsėjęs ir sustiprėjęs, jis ėmė aktyviai domėtis Kaišiadorių vyskupijos reikalais. Jau per 1956 m. Kalėdas daugelyje vyskupijos bažnyčių buvo skaitomas jo ganytojiškas laiškas, o prieš 1957 m. Velykas jis aplankė daugumą savo diecezijos parapijų. Visa tai, aišku, labai nepatiko valdžiai, bijojusiai prarasti kontrolę Kaišiadorių vyskupijoje. 1957 m. rugsėjo 6 d. be valdžios žinios surengtame vyskupijų valdytojų pasitarime Vilniuje posėdžiui pirmininkavęs vysk. T. Matulionis ragino „nekreipti dėmesio, jeigu ko nors reikalauja Rugienis ar kitokie valdininkai. Labai negerai, kada kunigai ir valdytojai nuolaidžiauja ir talkininkauja“¹¹⁰. Svarbiausias šio pasitarimo tikslas buvo nustatyti vienodą valdytojų laikyseną sovietų valdžios atžvilgiu ir mėginti apsaugoti kunigų

seminariją nuo per didelio valdžios kišimosi, vykdomo per kun. J. Stankevičių.

Dar 1953 m. vysk. K. Paltarokas kun. J. Stankevičiui priekaištavo, kad šis pernelyg nuolaidžiauja valdžiai ir vienas uzurpavo kunigų seminarijos valdymą, nors pagal jos statutą seminarijos globėju ir didžiuoju kancleriu galėjo būti tik vyskupas. 1953 m. vasarą vysk. K. Paltarokas nepritarė kun. J. Stankevičiaus siūlymui (suderintam su sovietų saugumu), kad seminarijos rektoriumi vietoj atsistatydinusio kun. Kazimiero Sirūno būtų paskirtas Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčios klebonas kun. Mykolas Tarvydis, pagarsėjęs savo reveransais valdžiai. Po įtemptų derybų buvo pasirinktas kan. Kazimieras Žitkus, kuris, nors dar 1947 m. taip pat buvo sovietų saugumo užverbuotas, eidamas seminarijos rektoriaus pareigas nesidavė jo manipuluojamas ir stengėsi atkurti deramą būsimų kunigų auklėjimui atmosferą¹¹¹. Nepasitenkinimas kun. J. Stankevičiaus veikla dar labiau padidėjo 1956–1957 m., kai jis, nepasitaręs su kitais valdytojais ir vyskupais, atleido iš seminarijos keletą dėstytojų, sutiko, kad SSRS konstitucijos ir istorijos kursus seminarijoje dėstyti pasaulietis.

Nors kun. J. Stankevičius ir nepasirašė 1957 m. rugsėjo 6 d. vykusio pasitarimo protokolo, kuriame buvo aiškiau apibrėžtos vyskupijų valdytojų teisės ir bendra atsa-

108 J. Rugienio 1960 m. kovo 10 d. raštas LKP CK sekretoriui V. Niunkai, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 40, l. 30–31.

109 1954 m. vasario 9 d. pažyma apie LSSR MVD Kauno miesto skyriaus darbo patikrinimą, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 116, l. 87.

110 Agento Liepos 1957 m. rugsėjo 13 d. pranešimas, *ibid.*, ap. 45, b. 98, l. 55.

111 A. Streikus, „Lietuvos dvasininkai raudonajame voratinklyje“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2001, Nr. 4, p. 155–160.

komybė už seminarijos reikalus, Vilniaus ir iš kalnimo vietų grįžusių vyskupų pastangos priversti J. Stankevičių atsižvelgti į jų nuomonę ir mažiau pataikauti valdžiai šiai aiškiai kėlė nerimą. Naujas RKRT įgaliotinis Justas Rugienis, sužinojęs apie 1957 m. rugsėjo 6 d. įvykusį pasitarimą, siūlė imtis ryžtingų veiksmų, kad dvasininkams nepavyktų rasti bendros kalbos dėl kovos su sovietų valdžia, ir neleisti, kad seminarija išslystų iš tiesioginės J. Stankevičiaus globos¹¹². Kun. J. Stankevičiaus įtaka dar labiau sumažėjo, kai 1957 m. lapkričio 14 d. vysk. T. Matulionis jį atleido iš Kaišiadorių vyskupijos generalinio vikaro pareigų ir paskelbė savarankiškai valdysiąs vyskupiją. Tai paskatino ir LSSR KGB prabilti apie pavojingas tendencijas KB viduje. Praėjus vos kelioms dienoms po šio įvykio, LSSR vadovybei buvo išsiųsta išsami pažyma, kurioje buvo pateikti faktai, pasak jos autorių, akivaizdžiai liudijantys, kad „pastaruoju metu visose vyskupijose, išskyrus Kauno, grįžę iš kalnimo vietų katalikų autoritetai ir respublikoje likę antitarybiškai nusiteikę kunigai blokuojasi tarpusavyje, bando paveikti pažangiai nusiteikusius dvasininkus ir vieningu frontu stoti prieš tarybų valdžios politiką bažnyčios atžvilgiu“¹¹³.

Nors vysk. J. Steponavičius Vilniuje rezidavo kaip vysk. K. Paltaroko pagalbininkas, jo perspektyvos likti vysk. K. Paltaroko ipėdiniu neatrodė didelės. KGB jau nuo 1953 m. rudens bandė užverbuoti būsimąjį vyskupą, tačiau jų pastangos buvo bergždžios¹¹⁴. B. Pušinio pirmieji atsiliepimai apie naująjį vyskupą taip pat buvo labai nepalankūs: „Jėzuitas fanatikas, žemos kultūros žmogus ir politiškai nepatikimas“¹¹⁵; neleidžia kunigams dalyvauti sovietinės propagandos kampanijose, pats jose atsisako dalyvauti; ragina tikinčiuosius rašyti skundus į

Maskvą; inspiravo tikinčiųjų prašymą gražinti Šv. Jokūbo ir Pilypo bažnyčia¹¹⁶. RKRT įgaliotinis siūlė kuo greičiau į Vilnių perkelti P. Maželį, o J. Steponavičių ištremti į Pagėgius. Tačiau visus sovietų valdžios planus sugriovė 1957 m. gruodžio 17 d. į Vilniaus kuriją neoficialiu keliu atėjęs laiškas iš Romos. Atsakydamas į vysk. T. Matulionio slaptą laišką, Šventasis Sostas leido jam įpėdinio teisėmis konsekruoti vyskupu Vincentą Sladkevičių arba S. Kiškį, o vysk. J. Steponavičių paskyrė Panevėžio vyskupijos ir Vilniaus arkivyskupijos apaštaliiniu administratoriumi¹¹⁷. Sovietų valdžia net nesileido į kalbas dėl V. Sladkevičiaus (tai nesutrukdė vysk. T. Matulioniui 1957 m. gruodžio 24 d. slaptai pašventinti V. Sladkevičių), tačiau su popiežiaus valia dėl Panevėžio ir Vilniaus arkivyskupijos turėjo skaitytis, nes manė: „Maželis nesipriešins popiežiaus valiai, o Stankevičiaus paskyrimui pasipriešintų kunigai. Be to, sprendžiant šį klausimą teks atsižvelgti ne tik į vidinius mūsų respublikos, bet ir [į] platesnius interesus“¹¹⁸.

112 J. Rugienio pažyma apie 1957 m. rugsėjo 6 d. įvykusią nelegalią vyskupų konferenciją, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 192, b. 26, l. 69.

113 LSSR KGB 1957 m. lapkričio 13 d. pažyma LSSR MT pirmininkui M. Šumauskui „Apie priešišką katalikų dvasininkijos autoritetų veiklą Lietuvoje“, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 97, l. 28-29.

114 Pastaba prie agento Petraičio 1955 m. spalio 21 d. pranešimo, *ibid.*, b. 1274, l. 227.

115 B. Pušinio 1956 m. spalio 22 d. raštas A. Sniečkui ir M. Šumauskui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 193, b. 10, l. 39.

116 B. Pušinio 1956 m. gegužės 16 d. raštas A. Sniečkui ir K. Liaudžiui, *ibid.*, l. 32-33.

117 Vatikano valstybės sekretoriaus D. Tardini'o 1957 m. gruodžio 2 d. raštas vysk. T. Matulioniui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 97, l. 399-400.

118 J. Rugienio 1957 m. gruodžio 23 d. raštas A. Sniečkui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 193, b. 26, l. 50.

Taigi vysk. T. Matulionis sutrukdė sovietų valdžiai pasiekti strateginį antibažnytinės politikos tikslą - KB valdymą Lietuvoje sutelkti vieno valdžiai parankaus dvasininko rankose. Vysk. T. Matulionis bandė „įteisinti“ ir savo ipėdinio padėtį, t. y. gauti sovietų valdžios leidimą jam eiti naujas pareigas. 1958 m. laiške LSSR MT jis, kaip ir vėliau aštuntojo dešimtmečio katalikiško žmogaus teisių sąjūdžio veikėjai, rėmėsi SSRS konstitucija, kuri, pasak jo, „garantuodama piliečiams sąžinės laisvę, respektuoja ne tik jų religinius įsitikinimus, bet ir tas formas, kuriomis jų religinis gyvenimas tvarkosi“¹¹⁹. Taigi vysk. T. Matulionis siekė Bažnyčios teisių oficialaus pripažinimo, o ne kurti pagrindinę Bažnyčios struktūrą kaip pasipriešinimo antibažnytinei politikai modelį.

Buldozerinis ateizmas Lietuvoje

1957 m. birželio mėn. vykusiam SSKP CK plenumo N. Chruščiovui pavyko atsikratyti įtakingų, senajai J. Stalino gvardijai priklausiusių bendražygių, neva sudariusių „antipartinę grupę“ (tai buvo V Molotovas, G. Malenkovas, Klimentas Vorosilovas, Lazaris Kaganovičius ir kt.). Sovietų Sąjungoje didelę įtaką valdžios sprendimų priėmimui ėgijo vadinamieji „ideologai“ (M. Suslovas, Jekaterina Furceva, Leonidas Iljičevs) ir komjaunimo vadai Aleksandras Šelepinas bei Vladimiras Semičiasnas (vėliau paeiliui vadovavę KGB). Jų pozicijoms sustiprėjus, visas vidaus gyvenimo sritis vėl imta labiau ideologizuoti, o valdžia nusiteikė aktyviau naikinti „religijos liekanas“. Buvo imta kalbėti apie socia-

listinės visuomenės sukūrimą ir planus per du dešimtmečius sukurti komunistinę visuomenę. Religinio gyvenimo atgijimas, kurį 1953-1957 m. patyrė ne tik KB, bet ir kitos Sovietų Sąjungoje veikusios krikščioniškosios konfesijos, niekaip nesiderino su socialistinės visuomenės šūkiu.

Vyriausieji režimo ideologai, aiškindami šią prieštara, visą atsakomybę dėl religijos išlikimo ir sustiprėjimo vertė pragmatinei religinei politikai, kurią pastarąjį dešimtmetį vykdė RSBRT ir RKRT. 1958 m. spalio 4 d. pagal SSKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus, kurio vadovu buvo paskirtas griežto kurso religijos atžvilgiu šalininkas L. Iljičevs, parengtą pažymą SSKP CK prezidiumo priimtas slaptas nutarimas „Apie mokslinės ateistinės propagandos trūkumus“ iki tol vykdytą politiką religinių organizacijų atžvilgiu apibūdino kaip stalinizmo apraišką. Ji esą leido sudaryti sąlygas skleisti „reakcingos“ ideologijos propagandą, sustiprėti religinėms organizacijoms ir vėl padidėti gyventojų religingumui. Labiausiai šiame nutarime kluvo RSBRT ir RKRT, kurios esą „prastai vykdo savo funkcijas, kartais nepagrįstai tenkina dvasininkų norus bei palaiko jų reikalavimus, laiku neinformuoja partinių ir tarybinių organų apie kulto tarnautojų, religinių sektų ir bendruomenių veiklą“¹²⁰. Be tradicinių raginimų sustiprinti ateistinę propagandą, dokumento autoriai pabrėžė ir būtinybę administracinėmis priemonėmis riboti religinių organizacijų veiklą.

119 Vysk. T. Matulionio 1958 m. sausio 3 d. laiškas LSSR MT, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 97, l. 389.

120 М. ОДИНЦОВ, „Письма и диалоги времен „хрущевской оттепели““, *Отечественные архивы*, 1994, No 5, с. 28.

Sovietų režimo religinės politikos posūkį žadėjo ir kadrų kaita. Dar 1957 m. vasario mėn. iš RKRT įgaliotinio Lietuvos SSR pareigų buvo atleistas B. Pušinis. 1955–1956 m. jis, taikydamasis prie naujos konjunktūros ir siekdamas įtikti savo vadovams Maskvoje, vietos valdžios nuomone, persistengė ir pasidarė pernelyg liberalus Bažnyčios atžvilgiu. Labiausiai juos, matyt, suerzino tai, kad B. Pušinis, vykdydamas RKRT nurodymus, pats ragino Vilniaus vyskopus reikalauti gražinti arkikatedrą. Nauju RKRT įgaliotiniu buvo paskirtas ne mažiau priešiškas KB, tik daug pastovesnio ir griežtesnio būdo J. Rugienis, turėjęs nemažą darbo represinėse struktūrose patirtį. RKRT pirmininku 1957 m. birželio mėn. vietoj beveik prieš metus mirusio I. Polianskio buvo paskirtas didelę ideologinio darbo patirtį turėjęs A. Puzinas. 1958 m. lapkričio 26–27 d. įvykusiame visos Sovietų Sąjungos RKRT įgaliotinių pasitarime, kuriame buvo svarstomas minėtas slaptas SSKP CK prezidiumo 1958 m. spalio 4 d. nutarimas, pagrindinį pranešimą skaitęs A. Puzinas buvusią tarybos vadovybę kritikavo už per dideles nuolaidas dvasininkams ir nurodė, kad ateityje reikės riboti jos veiklą: mažinti maldos namų ir dvasininkų skaičių, griežtai reaguoti į įstatymų pažeidimus¹²¹.

Lietuvoje parengiamasis naujos antireliginės kampanijos darbas prasidėjo anksčiau negu buvo duotas konkretus signalas iš Maskvos, t. y. iki SSKP CK 1958 m. spalio 4 d. nutarimo. Jau 1957 m. rugpjūčio 12 d. LKP CK biuras apsvarstė ir priėmė nutarimą „Apie mokslinės-ateistinės propagandos padėtį respublikoje ir jos pagerinimo priemones“. Kaip teigta šiame nutarime, dėl antireliginio darbo susilpnėjimo ir aktyvių „imperialistinės reakcijos“ pastangų panaudoti katalikų dvasininkus

kovai su komunistine pasaulėžiūra KB Lietuvoje suaktyvino savo veiklą. Vėl ypač pabrėžta, kad kunigai „kursto nacionalistines aistras“. Nors kaip pagrindinė atsakomoji priemonė buvo numatyta pagerinti mokslinę ateistinę propagandą, partijos ir valstybės institucijoms taip pat buvo duotas griežtas nurodymas neleisti, kad dvasininkai peržengtų sovietinių įstatymų nubrėžtus religinės veiklos rėmus¹²².

1953-1957 m. *de facto* leistas ribas peržengusių dvasininkų pastoracinės veiklos kontrolės atkūrimas tapo vienu iš svarbiausių valdžios rūpesčių. Sovietų saugumas jau 1957 m. antrojoje pusėje vėl griebėsi represijų prieš aktyvesnius dvasininkus. Į bausmės atlikimo vietas, motyvuojant tuo, kad jiems buvo neteisingai taikyta amnestija, buvo grąžinti kunigai J. Balčiūnas, Stanislovas Dobrovolskis, Kazimieras Vasiliauskas, antrą kartą nuteisti kunigai Jonas Buliauskas, S. Kiškis, Aleksandras Markaitis SJ, Algimantas Močius, Petras Rauda, Alfonsas Svarinskas. 1957-1958 m. taip pat buvo represuoti kunigai A. Bunkus, J. Jonys, Antanas Jurgaitis, kan. Kazimieras Dulksnys. Formalus pagrindas nuteisti kunigą šiuo laikotarpiu dažniausiai būdavo antisovietinės literatūros laikymas arba antisovietinė propaganda: iš trylikos 1957-1958 m. nuteistų kunigų už tokias „nuodėmes“ nukentėjo devyni. Akivaizdžiai matyti, kad taip buvo susidorota su aktyviausiais kunigais: penkeriems metams nuteistas kun. A. Jurgaitis dažnai lankė savo parapijos tikinčiuosius, kalbėdavosi su komjaunu-

121 J. Rugienio informacija LKP CK apie sąjunginį RKRT įgaliotinių pasitarimą, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 13, l. 35-36.

122 LKP CK biuro 1957 m. rugpjūčio 12 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, ap. 191, b. 348, l. 18-25.

lais, buvo parašęs savo parapijos tikintiesiems katekizma¹²³; dešimčiai metų nuteistas kun. A. Mocius buvo subūręs Šv. Jėzaus širdies broliją, rūpinosi savo parapijiečių morale, pats gyveno asketiškai¹²⁴; kunigai S. Kiškis ir A. Svarinskas aktyviai apaštalavo kituose SSRS regionuose; kun. A. Markaitis nuteistas už nelegalios religinės literatūros rašymą; kan. K. Dulksnys suimtas po to, kai vysk. K. Paltaroko įgaliotas pareiškė protestą prieš pasauliečių dėstytojų išleidimą į seminariją¹²⁵; kun. J. Jonys represuotas siekiant apriboti vysk. T. Matulionio galimybes veikti.

Sovietų valdžia ėmėsi griežtesnių veiksmų ir prieš neklusnius Bažnyčios hierarchus. 1957 m. lapkričio 26 d. LSSR KGB iškėlė baudžiamąją bylą dėl 1957 m. rugsėjo 6 d. įvykusio vyskupijų valdytojų susirinkimo, atliko kratas vysk. T. Matulionio ir prel. B. Sužiedėlio namuose, apklausė kitus pasitarimo dalyvius, tačiau, nepavykus nustatyti, kad pasitarimo metu būta antisovietinių pareiškimų, 1958 m. sausio 11 d. bylos tyrimą turėjo nutraukti¹²⁶. RKRT įgaliotinis ir LSSR KGB siūlė daugiausia rūpesčių kėlusį vysk. T. Matulionį ištremti už Lietuvos ribų pritaikius LSSR ATP 1957 m. sausio 21 d. įsaką, draudusį į Lietuvą grįžti buvusiems vyriausybės nariams, politinių partijų vadovams ir aktyviems „nacionalistinio pogrindžio dalyviams“¹²⁷. Vis dėlto atsižvelgus į tai, kad Lietuvos tikinčiųjų akyse vysk. T. Matulionis jau buvo tapęs tikėjimo kankiniu ir jo ketvirtas įkalinimas galėjo smarkiai kompromituoti sovietų valdžią, buvo pasirinktas mažiau skausmingas variantas: 1958 m. spalio mėn. vyskupas buvo prievarta iškeldintas į Šeduvą, kur budriai KGB prižiūrimas praleido pasakutinius savo gyvenimo metus.

I Latvijos pasienyje esantį Nemunėlio Radviliškį 1959 m. valdžia privertė kraustytis ir Kaišiadorių vyskupijos augziliarą vysk. V. Sladkevičių. Nors iš pradžių buvo numatyta spausti Kaišiadorių vyskupijos kapitulą, kad ji valdytoju vėl išrinktų kan. J. Stankevičių, tačiau kapitulos pirmininkui J. Matulaičiui-Labukui pavyko įtikinti valdžios atstovus atsisakyti tokios minties. Po ilgų derybų buvo rastas kompromisinis variantas: kapituliniu vikaru išrinktas kan. Juozas Meidus, kuris prieš tai KGB buvo užverbuotas kaip agentas Jurginis. Tapęs valdytoju, jis neteikė sovietų saugumui reikalingos informacijos, derino savo veiksmus su vysk. T. Matulioniu, palaikė ryšius su jėzuitais, dirbusiais kitose Sovietų Sąjungos respublikose, A. Šeškevičiumi ir P Lyngugariu¹²⁸. Todėl 1962 m. vasarą, spaudžiamas valdžios atstovų, kan. J. Meidus turėjo pasitraukti iš Kaišiadorių vyskupijos valdytojo pareigų, o kapitula nauju valdytoju išrinko vienintelį valdžiai priimtina kandidatą kan. Povilą Bakšį.

1959-1960 m. vėl labai pašlijo ir vysk. J. Steponavičiaus santykiai su sovietų valdžia. 1959 m. jis bandė protestuoti prieš tai, kad įgaliojimo nurodymu buvo pa-

123 Pagal kun. A. Jurgaičio archyvinę tardymo bylą, LYA, f. K-1, ap. 58, b. 44381/3.

124 Pagal kun. A. Mociaus archyvinę tardymo bylą, *ibid.*, b. 44166/3.

125 *Vyskupas Kazimieras Paltarokas: bibliografija, amžininkų atsiminimai*, p. 92.

126 Baudžiamoji byla dėl nelegalios konferencijos, įvykusios 1957 m. rugsėjo 6 d. Vilniaus arkivyskupijos kurijos patalpose, LYA, f. K-1, ap. 43, b. 58, l. 1-83.

127 LSSR KGB pirmininko K. Liaudžio 1958 m. kovo 26 d. raštas A. Sniečkui, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 98, l. 9.

128 J. Rugienio 1962 m. balandžio 17 d. pažyma apie Kaišiadorių vyskupijos valdytoją J. Meidų, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 64, l. 72-73.

keisti seminarijos rektorius ir kai kurie dėstytojai, o kai kurie klierikai buvo pašalinti iš seminarijos. 1960 m. vasario 12 d., nesuderinęs su įgaliotiniu, jis išsiuntinėjo dekanams aplinkraštį, kuriame nurodė prieš Velykas būtinai surengti rekolekcijas kunigams ir tikintiesiems, paraginti kunigus patobulinti pamokslus: aiškinti tikintiesiems ne tik „quid agendum est“, bet ir „quid credendum est“, pamokslus sakyti, o ne skaityti. Be to, 1960 m. pavasarį vysk. J. Steponavičius atsisakė suteikti kunigyستės sakramentą trimis baigusiemis seminariją klierikams, įtardamas, kad jie - KGB agentai. 1960 m. rugpjūčio 26 d. LSSR KGB pirmininkas Alfonsas Randa-kevičius pasiūlė LKP CK sekretoriui Borisui Šarkovui ištremti vysk. J. Steponavičių į Veisiejus. Apsvarstęs šį pasiūlymą, LKP CK biuras nutarė geriau perkelti jį kur nors į šiaurės rytus, nes Veisiejai buvo per arti Lenkijos sienos¹²⁹. 1961 m. sausio mėn. vyskupas buvo jėga iškeldintas į Žagarę, o Vilniaus arkivyskupijos kapitula, įgaliotinio spaudžiama, kapitulinu vikaru „išrinko“ kan. Česlovą Krivaitį. Taigi septintojo dešimtmečio pradžioje kanoniškai vyskupiją valdė tik vysk. P Maželis, 1959 m. Telšių vyskupijos administratoriumi paskirtas po to, kai Vatikaną pasiekė patikima informacija apie tragišką vysk. V Borisevičiaus likimą.

Didžiausią nerimą vietos valdžiai kėlė Bažnyčios įtaka jaunajai kartai. 1958 m. vasarą surengęs reidą - aplankęs kelias Panevėžio vyskupijos bažnyčias, J. Ruginis dar kartą įsitikino, kad beveik visur kunigai atvirai rengia dideles vaikų grupes Pirmajai Komunijai¹³⁰. Įgaliotinis ir anksčiau ne kartą dėl to buvo išpėjęs LSSR vadovus, tačiau tik dabar jie pritarė griežtesnėms priemonėms prieš aktyviausiai vaikus katechizuojančius kunigus. Minėto reido metu „demaskuoti“ kunigai neteko

registracijos pažymėjimų. 1959 m. už vaikų katechizavimą vienus metus metus kalėti buvo nuteisti kunigai M. Gilys ir I. Pakalniškis.

1959-1961 m. buvo priimta net keletas įvairių lygių sovietų valdžios institucijų nutarimų, kurie turėjo smarkiai sugriežtinti religinio gyvenimo kontrolę. 1959 m. balandžio 20 d. LKP CK biuras priėmė dar vieną nutarimą, kuriame nurodė RKRT įgaliotiniui ir vietos valdžios institucijoms neleisti, kad kunigai pažeistų sovietų valdžios jiems nustatytus veiklos apribojimus (katechizuoti vaikus, lankyti ligonius ligoninėse, kalėdoti)¹³¹. Ir šį kartą LKP CK aplenkė Maskvą, nes analogiškas SSKP CK nutarimas buvo priimtas tik 1960 m. pradžioje¹³². 1961 m. kovo 16 d. SSRS MT patvirtino RKRT parengtą instrukciją „Dėl religinių kultūrų įstatymų taikymo“¹³³. Atkurti susilpnėjusią religinio gyvenimo kontrolę turėjo padėti 1961 m. atlikta nauja registruotų ir neregistruotų, bet faktiškai veikusių religinių bendruomenių, maldos namų ir jų turto apskaita. Kaip teigė J. Rugienis, po inventorizacijos ir iš naujo nustatčius bažnyčių pastatų vertę, draudimo ir žemės rentos

129 LSSR KGB susirašinėjimas su LKP CK dėl vysk. J. Steponavičiaus iškeldinimo iš Vilniaus, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 12, l. 86-87.

130 J. Rugienio 1958 m. liepos 8 d. raštas A. Sniečkui, *ibid.*, ap. 194, b. 9, l. 84.

131 LKP CK biuro 1959 m. balandžio 20 d. nutarimas „Dėl faktų, kai kunigai pažeidžia tarybinius kultūrų įstatymus“, *ibid.*, ap. 196, b. 98, l. 38-39.

132 SSKP CK 1960 m. sausio 13 d. priėmė nutarimą „Dėl priemonių dvasininkų vykdomiems tarybinių kultūrų įstatymų pažeidimams likviduoti“.

133 RKRT instrukcija „Dėl religinių kultūrų įstatymų taikymo“, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 208, b. 16, l. 52-59.

mokesčių 1961 m. buvo surinkta keturis kartus daugiau. Sugriežtinus kunigų pajamų kontrolę, jų mokamų mokesčių absoliuti išraiška taip pat dvigubai padidėjo¹³⁴.

1960 m. iš Maskvos pasigirdo priekaištų LSSR vadovybei dėl pernelyg liberalaus jos požiūrio į bažnyčių remonto bei statybos darbus. Visų pirma užkliuvo Klaipėdoje iškilusi nauja bažnyčia, kurios statybai vietos valdžia pritarė tik spaudžiama RKRT. Nuvykęs į Maskvą konsultuotis, ar leisti atidaryti jau pastatytą bažnyčia, LKP CK ideologijos sekretorius V Niunka daugiausia priekaištų išgirdo ne vien dėl paties leidimo statyti bažnyčia, bet ir dėl to, kad bažnyčia buvo pastatyta tokia didelė, kad jos statybai netrūko statybinių medžiagų¹³⁵. Dievagojęsis, jog leisti statyti bažnyčia privertė tuometiniai RKRT vadovai, A. Sniečkus sutiko, kad vietos valdžia per mažai kontroliavo pačią statybos eigą. Pasak jo, davus leidimą, reikėjo visai vilkinti ir trukdyti¹³⁶. Šio pastato tolesnį likimą 1960 m. gruodžio 3 d. specialiaame LKP CK biuro posėdyje svarstė jo dalyviai pritarė SSKP CK adresuoto laiško projektui, kuriame vis tiek siūlė leisti atidaryti jau pastatytą bažnyčia, motyvuodami tuo, kad priešingu atveju kiltų didelis tikinčiųjų nepasitenkinimas ir būtų pakenkta propagandai¹³⁷. Tačiau 1961 m. sausio 10 d. vykusiame SSKP CK sekretoriato posėdyje dalyvavęs A. Sniečkus gavo nurodymą ieškoti būdų išspręsti šią problemą neleidžiant atidaryti bažnyčios¹³⁸. Bažnyčios pastatas buvo konfiskuotas jos statytojus apkaltinus finansinėmis aferomis.

Laimingai išvengusi didesnių nemalonumų dėl Klaipėdos, LSSR valdžia labai sugriežtino leidimų remontuoti bažnyčias išdavimo tvarką, beveik visiškai nutraukė statybinių medžiagų skyrimą iš valstybinių fondų.

Dėl to 1961 m. bažnyčių remonto darbų buvo atlikta už dešimteriopei mažesnę nei 1959 m. sumą - 61 tūkst. rublių¹³⁹. 1959 m. J. Rugienis pasiūlė peržiūrėti ir architektūros paminklų sąrašą, į kuri, jo manymu, įtraukta per daug maldos namų. Pasak jo, reikia atsižvelgti ne tik į architektūrą, bet ir į politinius momentus¹⁴⁰. Nepaisant to, po kelerių metų Maskva vėl kaltino respublikos valdžią dėl per didelio dėmesio bažnyčių restauravimui. 1962 m. liepos 7 d. laikraštyje „Izvestija“ pasirodė straipsnis, kuriame teigta, kad Lietuvoje daug lėšų švaistoma seniems architektūros paminklams ir bažnyčioms restauruoti (paminėtas Šv. Kazimiero bažnyčios ir Šv. Onos bažnyčios varpinės remontas), o Vilniaus Spalio rajono poliklinika merdi¹⁴¹. Taip mėginta pakurstyti dar 1960 m. pabaigoje kilusį konfliktą dėl pilių restauravimo. Kaltinimai dėl Šv. Kazimiero bažnyčios remonto buvo visiškai nepagrįsti, nes, iškėlus vyno sandėlių, čia turėjo būti įrengtas Ateizmo muziejus.

Potencialiu religinio gyvenimo kontrolės įrankiu tapo ir 1961 m. birželio 26 d. LSSR AT patvirtinto LSSR baudžiamojo kodekso (toliau - BK) 143-145 straipsniai,

134 RKRT įgaliotinio 1961 m. darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 61, l. 26.

135 LKP CK biuro 1960 m. gruodžio 3 d. posėdžio stenograma, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 12, l. 113.

136 Ibid., l. 116.

137 A. Sniečkaus 1960 m. gruodžio 7 d. laiškas SSKP CK, *ibid.*, l. 109.

138 J. Anderson, *op. cit.*, p. 25.

139 RKRT įgaliotinio 1961 m. darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 62, l. 25.

140 J. Rugienio 1959 m. liepos 30 d. raštas A. Sniečkui ir M. Šumauskui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 13, l. 55.

141 Ю. Пономаренко, „Лечение ладаном“, *Известия*, 7 июля 1962 г.

numatę laisvės atėmimo nuo 6 mėnesių iki 5 metų bausmes už religinio kulto įstatymų pažeidimus. Ypač plačiai buvo galima interpretuoti 144 straipsnį, skelbusį, kad už vadovavimą arba dalyvavimą grupėje, kurioje, prisidengiant religinių idėjų propagavimu, kėsinama į žmonių sveikatą, asmenybę arba jų teises ir raginama atsisakyti visuomeninės veiklos, numatyta laisvės atėmimo nuo 3 iki 5 metų bausmė¹⁴². Tačiau Lietuvoje, skirtingai negu kituose Sovietų Sąjungos regionuose, šios sovietinės teisės normos beveik nebuvo naudojamos kaip antireliginės kovos ginklas. Už antisovietinę veiklą, kuo anksčiau dažniausiai būdavo prisidengiama norint susidoroti su pernelyg aktyviais dvasininkais, teistų kunigų šiuo laikotarpiu taip pat nebuvo. 1959-1964 m. laisvės atėmimo bausmės iš viso buvo skirtos 8 kunigams: trys iš jų nuteisti už sufabrikuotus kriminalinius nusikaltimus, keturi - už vaikų katechizavimą, vienas - už aukų rinkimą neteisėtu būdu. Kur kas dažniau kunigai buvo drausminami laikinai atimant registracijos pažymėjimą: 1961-1964 m. ilgesniam ar trumpesniam laikui jo buvo netekę 33 kunigai¹⁴³.

Viena iš svarbiausių sovietų režimui iškilusių religinės politikos dilemų buvo susijusi su jo nuostata religinių organizacijų institucinės hierarchijos atžvilgiu. Siekiant likviduoti religines organizacijas, buvo būtina silpninti hierarchinius ryšius jų viduje. Kita vertus, veiksmingesnė religinio gyvenimo kontrolė galėjo būti užtikrinta tik išlaikius tradicinę hierarchinę struktūrą. 1943-1957 m. Sovietų Sąjungoje aiškiai dominavo ant-rasis pasirinkimo variantas. Su tam tikromis išlygomis pagal tokį principą antibažnytinė politika buvo vykdoma ir Lietuvoje. N. Chruščiovo ir jo komandos inicijuotas

tariamų stalinizmo apnašų valymas iš bolševizmo teorijos ir paskelbtas komunizmo sukūrimo šūkis atgaivino ankstyvajam bolševizmui būdingą požiūrį į bažnytinę hierarchiją. 1960 m. J. Rugienis rašė: „Bet koks religinis centras, kad ir kokiai konfesijai jis priklausytų, atlieka labai svarbų vaidmenį platinant religinius prietarus tarp gyventojų [...]. Religinių centrų savivalę dvasininkijos atžvilgiu ir dvasininkijos savivalę tikinčiųjų atžvilgiu bus galima panaikinti tik likvidavus religinius centrus. Žinoma, tai labai sudėtingas klausimas, tačiau, norėdami pakirsti dvasininkijos įtaką liaudžiai, privalome eiti ta kryptimi. Katalikų atžvilgiu mūsų pirmučiausia pareiga - imtis priemonių, kad nebūtų leista pašventinti naujų vyskupų“¹⁴⁴. Šias mintis buvo bandyta įgyvendinti ir praktiškai.

1961 m. pradžioje sudėtinga situacija susiklostė Panevėžio vyskupijoje, kurios kapitula po vysk. J. Stepovičiaus nušalinimo atsisakė valdytoju rinkti kan. C. Krivaitį, o įgaliojinius ignoravo Vatikano potvarkį laikinu vyskupijos apaštalinio administratoriumi skirti prel. Povilą Šidlauską. Valdžia ryžosi radikaliai eksperimentui - palikti šią vyskupiją be valdytojo, bet po poros metų išryškėjo daugiau tokio sprendimo neigiamybių negu teigiamybių. Būdinga tai, kad šio eksperimento rezultatus apibendrino sovietų saugumas, kuris tiesiogiai rūpinosi režimo stabilumu. LSSR KGB pirminko A. Randakevičiaus pasirašytą pažymą A. Snieč-

142 *Lietuvos TSR baudžiamasis kodeksas*, Vilnius, 1961, p. 78.

143 J. Rugienio 1965 m. lapkričio 28 d. raštas RKRT pirmininko pavaduotojui V. Riazanovui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 148, l. 19.

144 J. Rugienio 1960 m. kovo 1 d. raštas RKRT pirmininkui A. Puzinui, *ibid.*, ap. 3, b. 56, l. 20.

kui parengusio kpt. Juozo Gudavičiaus teigimu, ši priemonė, nors ir „apribojo kenksmingą reakcingų Panevėžio vyskupijos dvasininkų įtaką“, sukėlė ne mažiau problemų: 1) tapo sunkiau kontroliuoti pavienių kunigų veiksmus; 2) kadangi kunigai ignoravo RKRT įgaliojimo bandymus pačiam skirti ir perkėlinėti kunigus iš vienos parapijos į kitą, atsirado laisvų parapijų, o tai sukėlė tikinčiųjų nepasitenkinimą. Pažymos autorius siūlė eksperimentą baigti, nes, pasak jo, „reikiamos tam aplinkybės dar nepribrendo“¹⁴⁵ (žr. 9 priedą). Valdžia šio eksperimento metu buvo gana atsargi, palyginti su veiksmais prieš RSB kituose SSRS regionuose, kur daugelyje parapijų dvasininkai neregistruoti specialiai, kad vėliau būtų galima jas panaikinti. Tuo tarpu Lietuvoje nebuvo pasinaudota netgi „natūraliu“ kunigo nebuvimu parapijoje.

Vietos valdžia taip pat neskubėjo toliau retinti veikusių maldos namų tinklo. RKRT įgaliojimo duomenimis, 1958-1963 m. Lietuvoje buvo uždarytos 33 katalikų bažnyčios ir 15 kitų konfesijų (išskyrus stačiatikius) maldos namų¹⁴⁶. Tačiau iš tikrųjų tuo metu buvo uždaryta tik 15 katalikų bažnyčių, visos kitos neveikė jau nuo 1949 m., 1958-1963 m. jų uždarymas tik oficialiai įformintas. Iš 15 uždarytų kitų konfesijų maldos namų didžioji dauguma priklausė baptistams ir adventistams, kurių religinės bendruomenės buvo labai mažos. 1958-1963 m. antireliginė kampanija pirmiausia buvo nukreipta prieš didžiausią Sovietų Sąjungos religinę konfesiją - RSB. Ji ypač nukentėjo Ukrainoje, Baltarusijoje ir Moldovoje: Ukrainoje 1958-1964 m. buvo uždaryta 48 proc. iki tol veikusių cerkvių, Baltarusijoje - 56 proc, o Moldovoje - net 59 proc.¹⁴⁷

4 lentelė. RSB ir Lietuvos KB priklausiusių maldos namų, dvasininkų, vienuolynų ir dvasinių seminarijų kiekybinės raidos dinamika 1958-1964 m.

	RSB			KB		
	1958 m.	1965 m.	Nuo- stoliai (proc.)	1958 m.	1965 m.	Nuo- stoliai (proc.)
Maldos namai	13 324	7551	45	662	628	5
Dvasinės mokyklos	10	5		1	1	
jose klausytojų	1700	745	56	75	60	20
Dvasininkai	12 169	7410	40	945	869	5
Vienuolynai	56	19	65	0	0	0

Lentelė sudaryta remiantis: M. Шкаровский, *Русская православная церковь и Советское государство в 1943-1964 г., с. 83, 85, 109*; RKRT įgaliotinio 1958 m. pirmojo pusmečio darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 52, l. 26; RKRT įgaliotinio 1964 m. darbo ataskaita, ibid., b. 67, l. 38.

Nebe tokie saugūs pasijuto ir Lietuvos stačiatikiai. Pirmiausia iškilo grėsmė Vilniuje vis dar veikusiems stačiatikių vienuolynams. 1958 m. pradžioje Vasilijų Guščiną pakeitęs naujas RSBRT įgaliotinis Lietuvos SSR Aleksandras Jefremovas siūlė uždaryti abu stačiatikių vienuolynus¹⁴⁸. 1960 m. buvo uždarytas atskiras moterų vienuolynas. Vienuolės persikraustė į Šv. Dvasios vyrų vienuolyną, kuriam, nepaisant respublikos valdžios daugkartinių raginimų jį uždaryti, pavyko išgyventi ir šią audrą. 1961-1963 m. buvo uždarytos 8 stačiatikių cerkvės, 3 iš jų - Vilniuje.

145 LSSR KGB 1963 m. vasario 4 d. pažyma A. Sniečkui apie padėtį Panevėžio vyskupijoje, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 627, l. 112-114.

146 RKRT įgaliotinio 1963 m. darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 65, l. 29.

147 J. Anderson, op. cit., p. 56.

148 RSBRT įgaliotinio LSSR pateikta 1958 m. vienuolynų veiklos ataskaita, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 13, l. 101.

¹⁹⁷ Netvirta
koegzistencija
1950-1964 m.

Senoji Sintautų bažnyčia, sugriauta per Antrąjį pasaulinį karą (LNM)

Kad procesas taptų negrįžtamas, uždaryti maldos namai kituose Sovietų Sąjungos regionuose neretai būdavo sunaikinami. LSSR MT pirmininko pavaduotoja Leokadija Diržinskaitė-Piliušenko 1962 m. taip pat siūlė nugriauti 43 uždarytus ir nenaudojamus maldos namus¹⁴⁹, tačiau tokių radikalių antireliginės kovos planų Lietuvoje nebuvo spėta įgyvendinti. 1959 m. rugpjūčio mėn. Truskavoje (buv. Ramygalos r.) buldozeriu buvo

sulyginta su žeme 11 koplytėlių, likusių per karą sudegusios bažnyčios šventoriuje. Vilniuje Švč. Jėzaus Širdies bažnyčia buvo perstatyta į Statybininkų namus, o 1957-1960 m. Klaipėdoje pastatyta Taikos Karalienės bažnyčia tapo miesto filharmonija.

Daug agresyviau Lietuvoje buvo naikinamos vadinamosios šventosios vietos, sutraukdavusios minias tikinčiųjų. Jų netrukdomas egzistavimas ypač akivaizdžiai nesiderino su N. Chruščiovo deklaruotu mitu, esą Sovietų Sąjungoje egzistuoja socialistinė visuomenė. Būtent prieš šiuos objektus ir buvo užsimota pirmiausia. 1958 m. lapkričio 28 d. priimtas specialus SSKP CK prezidiumo nutarimas įpareigojo partines organizacijas per trumpą laiką „plačiu politiniu masiniu darbu ir mokslinė-ateistine propaganda pasiekti, kad šventųjų vietų lankymas pasibaigtų ir jos būtų uždarytos“¹⁵⁰. Taip pat buvo nurodyta, kad šventosios vietos turi būti likviduojamos vietos gyventojų pritarimu. Dėl valdžios trukdymų sumažėjęs maldininkų aktyvumas buvo traktuojamas kaip pritarimas.

Reaguodamas į centro direktyvą, 1959 m. balandžio 20 d. LKP CK biuras taip pat priėmė nutarimą, kuriame buvo numatyta, kaip per didžiuosius atlaidus sumažinti tikinčiųjų antplūdį į Šiluvą, Žemaičių Kalvariją, Vilniaus ir Veprių (Ukmergės r.) kalvarijas. Buvo nurodyta per visuomenės informavimo priemones „demonstruoti“ šių vietų šventumą, atlaidų metu organizuoti

149 L. Diržinskaitės pažyma SSKP CK Propagandos ir agitacijos skyriui (be datos), LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 806, l. 10.

150 SSKP CK prezidiumo 1958 m. lapkričio 28 d. nutarimas „Dėl priemonių masiniam šventųjų vietų lankymui nutraukti“, *Источник*, 1997, No 4, c. 127-128.

masinius pasaulietinius renginius, imtis priemonių, kad į atlaidus atvyktų kuo mažiau kunigų, valstybinių transporto priemonių valdytojams uždrausta naudoti jas maldininkams vežti¹⁵¹. Jeigu tikėtume J. Rugienio informacija, šios priemonės buvo labai veiksmingos: per trejus metus maldininkų skaičius iki tol labiausiai juos traukusiose sakralinėse vietose sumažėjo daugiau nei dešimt kartų. Tačiau, atrodo, ši statistika atspindi ne realybę, o tam tikrus įgaliotinio tikslus: 1) parodyti savo darbo veiksmingumą; 2) pagrįsti galimybę sunaikinti kai kurias šventąsias vietas.

5 lentelė. Šventųjų vietų lankymas 1958-1961 m., tūkst.

Vietovė	Metai			
	1958	1959	1960	1961
Šiluva	40 000	20 000	12 500	3 000
Žemaičių Kalvarija	30 000	10 000	6 000	1 500
Vepriai	10 000	2 500	2 000	1 500

Lentelė sudaryta remiantis: J. Rugienio 1961 m. spalio 20 d. pažyma, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 208, b. 16, l. 78.

Atsižvelgdamas į įgaliotinio statistiką, 1961 m. vasario mėn. LKP CK biuras pritarė jo pasiūlytam šventųjų vietų likvidavimo planui, pagal kurį jau 1961 m. turėjo būti „sutvarkytas“ Kryžių kalnas netoli Šiaulių, pradėta statyti 240 vietų pionierių stovykla Veprių kalvarijų teritorijoje, profilaktoriumas Vilniaus kalvarijų Golgotos kalne, kunigams uždrausta per religines šventes vykti į šventąsias vietas¹⁵². Būta keleto paskatų pradėti nuo tada buvusio dar ne tokio reikšmingo Kryžių kalno. Pirmą, čia nebuvo reguliarių didesnių žmonių sambūrių, todėl buvo nepatogu imtis atsakomųjų priemonių - statyti milicijos užkardas ar organizuoti festivalius. Antra,

Kryžių kalnas, 1966 m. (LCVA VGDS)

kryžių statymas Kryžių kalne, sovietų valdžios nuomone, ne tik turėjo religinę prasmę, bet ir aiškiai buvo susijęs su tautinio išsivadavimo viltimis. Pagaliau norėta sužinoti, kokios galima laukti tikinčiųjų reakcijos. Nors 1961 m. balandžio 5 d. įvykdyta kryžių likvidavimo operacija, per kurią buvo sunaikinti 2179 kryžiai¹⁵³, sukrėtė aplinkinių rajonų gyventojus ir visos Lietuvos tikinčiuo-

151 LKP CK biuro 1959 m. balandžio 20 d. posėdžio medžiaga, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 196, b. 98, l. 23-26.

152 J. Rugienio 1961 m. vasario 22 d. pranešimas RKRT pirmininkui A. Puzinui, *ibid.*, ap. 208, b. 16, l. 29-30.

153 LSSR KGB Šiaulių miesto skyriaus pranešimas „Apie gyventojų reakciją į kryžių nugriovimą Šiaulių rajono Jurgaičių kalne“, LYA, f. K-1, ap. 14, b. 482, l. 85.

sius, jų reakcija nebuvo tokia, kad sustabdytų vietos valdžią nuo tolesnių veiksmų. 1962 m. buvo nugriauta dalis Veprių kalvarijų koplyčių, 1963 m. nuniokotos Vilniaus kalvarijos, išgriautos Kryžiaus kelio stotys Beržore (Plungės r.).

Norėdamas visiškai sunaikinti Vilniaus pašonėje buvusias kalvarijas, J. Rugienis ir LSSR KGB siūlė uždaryti Šv. Kryžiaus bažnyčią, kurios šventoriuje dar buvo likusios kelios koplyčios. Pasak LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus, šis Kryžiaus kelias „tapo papildomu dvasiniu ir materialiniu šaltiniu kitoms Vilniaus bažnyčioms ir stabdo didėjantį žmonių atitrūkimą nuo religijos“¹⁵⁴. Dėl neaiškių priežasčių tokiam pasiūlymui pritaroma nebuvo, kaip nebuvo įvykdytas ir J. Rugienio planas nugriauti koplyčias Žemaičių Kalvarijoje. Sovietų valdžios priemonės, kurių ji ėmėsi prieš šventąsias vietas, buvo veiksmingos tik laikinai. Tą patvirtino įvykiai Skiemonyse (Anykščių r.): 1963 m. į vietą, kurioje prieš metus merginai esą pasirodžiusi Dievo Motina, susirinko keli tūkstančiai maldininkų. Dar po metų milicija jau turėjo griebtis prievartos, kad sulaukytų į apsireiškimo vietą troškusių patekti apie penkis tūkstančius maldininkų. Kai septintojo dešimtmečio pabaigoje susilpnėjo valdžios kontrolė, tikintieji vėl plūstelėjo į Žemaičių Kalvariją, Šiluvą ir Veprius.

Antireliginės kampanijos metu SSRS ne tik buvo uždaryta beveik pusė stačiatikių cerkvių, bet ir dvigubai sumažėjo parengiamų dvasininkų. Lietuva taip pat turėjo neatsilikti. Jau viename iš pirmųjų savo tarnybinių raštų naujajam įgaliotiniui A. Puzinas reikalavo daugiau dėmesio skirti kunigų seminarijos komplektavimui ir pasiekti, kad be įgaliotinio rekomendacijos niekas

nebūtų priimtas į seminariją¹⁵⁵. 1958 m. rudenį RKRT svarstant konkrečias priemones, turėjusias apriboti KB veiklą Lietuvoje, buvo siūloma išvis uždaryti Kauno kunigų seminariją, tačiau, užuot priėmus tokį radikalų sprendimą, buvo sutarta, kad iš pradžių užteks sumažinti klierikų skaičių. RKRT nariai baiminosi, kad „stačiatikių dvasinių akademijų egzistavimas gali pakurstyti nacionalistines katalikų aistras“¹⁵⁶. 1959 m. vasarą J. Rugienio nurodymu į Kauno kunigų seminarijos pirmą kursą buvo priimta mažiau klierikų, dar 6 liepta pašalinti iš vyresniųjų kursų, todėl naujus mokslo metus pradėjo ne 75 auklėtiniai, kaip buvo iki tol, o tik 60 jų. Radikaliai buvo atnaujinta ir seminarijos profesūra: buvo priversti atsistatydinti seminarijos rektorius K. Žitkus, keturi dėstytojai (M. Gilys, Vladislovas Michelevičius, P. Žiukelis ir K. Statkevičius) ir prokuratorius kun. Juozapas Andrikonis. Kiek anksčiau buvo atleistas ir vysk. V. Sladkevičius. Taip 1958-1959 m. pasikeitė daugiau nei pusė seminarijos dėstytojų. Kitais metais planuota iš viso neleisti priimti į seminariją naujų auklėtinių, tačiau J. Rugienis, motyvuodamas tuo, kad ir toliau nemažinant klierikų skaičiaus kunigų Lietuvoje vis mažės, siūlė kol kas atsisakyti tokio sumanymo¹⁵⁷.

154 LSSR KGB 1962 m. balandžio 10 d. pažyma apie Vilniaus bažnyčias, *ibid.*, ap. 3, b. 39, l. 32.

155 A. Puzino pastabos dėl RKRT įgaliotinio 1957 m. pirmojo pusmečio darbo ataskaitos, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 47, l. 68.

156 1958 m. lapkričio 27 d. įvykusio RKRT Katalikų, liuteronų ir reformatų bažnyčių sekcijos posėdžio stenograma, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 165, l. 175.

157 J. Rugienio 1959 m. gruodžio 10 d. pažyma apie kunigų seminariją, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 13. l. 60-87.

Septintojo dešimtmečio pradžioje sustiprėjo ekonominis spaudimas religinėms organizacijoms. Buvo labai sugriežtinta bažnyčių pastatų draudimo ir žemės rentos mokesčių bei kunigų pajamų mokesčių apskaičiavimo kontrolė. Didelių pajamų mokesčių nuo septintojo dešimtmečio pradžios turėjo mokėti vargonininkai ir zakristijonai, kurie, be to, pagal 1956 m. priimtą pensijų įstatymą negalėjo tikėtis gauti senatvės pensiją, net jeigu dirbo ir valdišką darbą. J. Rugienis dar kartą atmetė (toks sumanymas buvo kilęs jau 1953 m.) tvirtų atlyginimų, kuriuos kunigams mokėtų religinės bendruomenės, idėją, nes tai, pasak jo, „nepašalins kunigų kišimosi į bendruomenių finansinius reikalus, be to, tokiu būdu bus sustiprinta bažnyčios materialinė bazė, sumažės pajamų mokesčiai, o tikintieji vis tiek papildomai atsilygins kunigams“¹⁵⁸. Taip sovietų valdžia netiesiogiai prisipažino esanti bejėgė primesti KB religinio kulto modelį, pagal kurį dvasininkas turėjo būti ne parapijos šeimininkas, o samdomas kulto tarnautojas. Vis dėlto Lietuvoje nebuvo antro religinių bendruomenių apiplėšimo. Kituose SSRS regionuose iš RSB parapijų ir vyskupijų centrų buvo atimta daug automobilių, gyvenamųjų namų ir ūkinių pastatų. Lietuvoje tokių atvejų buvo palyginti nedaug. 1961 m. inventorizavus religinių bendruomenių turtą paaiškėjo, kad katalikų parapijoms priklausė 302 špitolės¹⁵⁹. Taigi beveik kas antra parapija turėjo pastatą, už kurį nereikėjo mokėti nuomos mokesčių.

Septintojo dešimtmečio pradžioje kunigų pastoracinės veiklos galimybės buvo dar labiau sumažintos. Iki tol jie, nepaisant pavienių pernelyg energingų vietos valdžios atstovų trukdymų, po Kalėdų tradiciškai aplankydavo daugumą (ypač kaime) parapijiečių. 1958 m. rugpjūčio mėn. iš RKRT buvo gautas nurodymas suvar-

žyti kalėdojimą (uždrausti iš anksto skelbti apie kalėdojimo laiką, leisti lankyti tik tuos, kurie patys kunigą pakviečia)¹⁶⁰, o 1962 m. ši Bažnyčia labai svarbi tradicija buvo visiškai uždrausta. Pasak J. Rugienio, jeigu to nebūtų padaryta, Bažnyčia ir toliau liktų stipri, o „kunigų bendravimas su tikinčiais tik bažnyčioje, kiekvienais metais mažėjant jos lankomumui, bažnyčiai padarys galą“¹⁶¹. Tuo metu kunigams taip pat buvo uždrausta pasitelkti nepilnamečius patarnauti per šv. Mišias, giedoti bažnyčių choruose.

RKRT 1961 m. kovo 16 d. instrukcija reikalavo pašalinti dvasininkus iš parapijų komitetų, kad jie negalėtų būti vienvaldžiai jų šeimininkai¹⁶², tačiau dėl didelio kunigo autoriteto Lietuvoje ši reorganizacija neturėjo didesnės reikšmės. Minėta instrukcija taip pat skatino įgaliotinius prireikus ir pritariant vietos gyventojams labiau riboti skambinimą varpais. Vykdydamas šią instrukcijos punktą, J. Rugienis siūlė nuo 1963 m. Vilniaus bažnyčiose leisti skambinti varpais tik per didžiausias religines šventes: Velykas, Sekmines ir Kalėdas¹⁶³. Vyskupijų valdytojų bendravimas su tikinčiais taip pat buvo labai apribotas. 1961–1964 m. jiems visiškai

158 J. Rugienio 1962 m. balandžio 9 d. raštas RKRT pirmininkui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 64, l. 91.

159 RKRT įgaliotinio 1961 m. darbo ataskaita, *ibid.*, b. 61, l. 8.

160 J. Rugienio 1958 m. spalio 27 d. raštas A. Sniečkui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 194, b. 9, l. 88-89.

161 RKRT įgaliotinio 1961 m. darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 61, l. 20.

162 RKRT 1961 m. kovo 16 d. instrukcija „Dėl religinių kultūrų įstatymų taikymo“, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 208, b. 16, l. 52-59.

163 J. Rugienio 1963 m. balandžio 19 d. raštas L. Diržinskaitei, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 144, l. 57-58.

neleista vizituoti parapijų. Dėl to smarkiai sumažėjo Sutvirtinimo sakramento teikimas: 1959 m. buvo sutvirtinta 39 790, o 1962 m. - jau tik 9390 žmonių¹⁶⁴. 1961-1965 m. oficialiai nebuvo leista spausdinti net malda-knygių ir kalendorių, o ką jau kalbėti apie kitokio pobū-džio religinę literatūrą.

Maksimaliai suvaržius religinių idėjų sklaidos gali-mybes, vėl visu pajėgumu buvo paleistas masinės ateis-tinės propagandos mechanizmas. 1959 m. respublikos centriniai laikraščiai išspausdino net keturis vedamuo-sius, kuriuose raginta suaktyvinti „mokslinę ateistinę propagandą“. 1959-1964 m. LSSR periodinėje spaudoje pasirodė apie tris tūkstančius antireliginio turinio publi-kacijų ir apie du šimtus knygų, brošiūrų bei kitų neperio-dinių leidinių¹⁶⁵. Tiesa, LSSR nebuvo periodinio leidinio, skirto vien ateistinei propagandai, panašaus į 1959 m. pradėtą leisti sąjunginį mėnraštį „Nauka i religija“. 1958-1964 m. ateistinių publikacijų tematikos struktūra iš esmės nepasikeitė. Palyginti su 1953-1957 m., periodi-nėje spaudoje vėl padaugėjo straipsnių, puolančių kuni-gus (atitinkamai 8 proc. ir 22 proc. visų straipsnių), ta-čiau 1947-1952 m. lygis (40 proc.)¹⁶⁶ nebuvo pasiektas. 1947-1952 m. kunigai dažniau kaltinti politiniu nelojalu-mu naujajam režimui, o 1958-1964 m. populiareesnės bu-vo dvasininkų kolaboravimo su naciais, tariamos dvasi-ninkų meilės pinigams ir moralinio dviveidiškumo te-mos. Apibendrinimai buvo daromi pagal pavienius, be to, nevisiškai įtikinamus faktus. Moraliniam kunigų sugedi-mui parodyti septintojo dešimtmečio pradžioje buvo pri-siminta ir perdėtai išpūsta prel. Konstantino Olšausko istorija: 1929 m. jis buvo nuteistas už savo buvusios mei-lužės nužudymą, nors jo kaltė nebuvo neginčijamai įro-

dyta. 1961 m. pasirodė Jono Kauneckio parengta brošiūra „Prelatas Olšauskas: dokumentinė apybraiža“. Po metų ji buvo išleista pakartotinai, be to, pagal ją buvo sukurtas kino filmas „Devyni nuopolio ratai“.

Šiam laikotarpiui ypač būdingos „sensacingos“ sovietinės Lietuvos spaudos publikacijos, tariamai demaskavusios Vakaruose gyvenusių įtakingų dvasininkų bendradarbiavimą su okupaciniu nacių režimu. 1963-1964 m. pasirodė pirmieji straipsniai apie vysk. V Brizgį¹⁶⁷, Šv. Kazimiero kolegijos vicerektorių kun. Z. Ignatavičių¹⁶⁸, „Švyturys“ išspausdino arkivysk. J. Skvirecko dienoraščio fragmentus¹⁶⁹. Medžiagą tokioms publikacijoms, kaip ir anksčiau, dažniausiai parūpindavo KGB. Jos ne tik formavo atitinkamą Lietuvos visuomenės nuomonę, bet ir turėjo tikslą apriboti aktyvią išėivijos dvasininkų veiklą. Medžiagą apie kun. Z. Ignatavičių KGB, savo agentų padedamas, įpiršo ir vienam iš Italijos žurnalų, kuris išspausdino straipsnį ypač rėksmingu pavadinimu „Nacistas - kamerheras Vatikane“. LSSR KGB 1-ojo skyriaus teigimu, „straipsnio pasirodymas daugeliui buvo didelis netikėtumas, katalikų veikėjai užsienyje į tai reagavo labai skausmingai, ką jau kalbėti apie patį Ignatavičių, kuris buvo labai sukrėstas ir ilgam pasitraukė iš aktyvios antisovietinės veiklos. Ignatavičiaus ir, žinoma, visos lietuvių Šv. Kazimiero kolegi-

164 J. Rugienio pažyma apie konfirmacijos tvarką LSSR, *ibid.*, ap. 3, b. 66, l. 87.

165 V. Skuodis, *op. cit.*, p. 23, 210.

166 *Ibid.*

167 „Vyskupas bučiuoja svastiką“, *Tiesa*, 1963 m. gruodžio 21 d.

168 „Ko nežinojo popiežius Jonas XXIII“, *Švyturys*, 1963, Nr. 21.

169 *Švyturys*, 1964, Nr. 5-7.

jos Romoje autoritetui buvo suduotas skaudus smūgis¹⁷⁰. Kun. Z. Ignatavičius po šių publikacijų pasirodymo išvyko dirbti į Braziliją.

Ateistinei propagandai buvo panaudotas ir dvasininkų tariamų finansinių aferų teisminis nagrinėjimas. 1962 m. sausio mėn. Vilniuje vyko Klaipėdos bažnyčios statybai vadovavusių kunigų Liudo Povilonio ir Broniaus Burneikio teismo procesas. Jie buvo pripažinti kaltais dėl spekuliacijos statybinėmis medžiagomis ir valiutinių operacijų pažeidimų. 1962 m. vasarą buvo suimtas kun. A. Šeškevičius SJ, apkaltintas spekuliacijomis religinio kulto reikmenimis¹⁷¹. Kaip ir anksčiau minėtoje byloje, kaltinimai buvo aiškiai suklastoti. Kirgizijoje pastoracinį darbą dirbęs kun. A. Šeškevičius SJ mišių stipendijas ir pinigus religinei literatūrai bei devocianalijoms pirkti siūsdavo jėzuitų provinciolui kun. Jonui Danylai, per kurį jėzuitai misionieriai, dirbę Vidurinėje Azijoje ir Sibire, palaikė ryšius su Lietuva. Tai ir tapo kaltinimo spekuliacijomis pagrindu, nors jokio pelno iš to nei kun. A. Šeškevičius, nei kiti su tuo susiję asmenys neturėjo. Iš pradžių baudžiamoji byla buvo iškelta ir kun. J. Danylai, tačiau netgi KGB neužteko duomenų jį apkaltinti spekuliacijomis, ir byla buvo nutraukta, o kun. A. Šeškevičius 1963 m. pavasarį buvo nuteistas 7 metams kalėjimo.

Ateistinius straipsnius ir paskaitas, kaip ir anksčiau, daugiausia parengdavo profesionalūs propagandininkai, dirbę „Žinijos“ draugijos arba LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus sudarytose lektorių grupėse. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje rajonuose imta steigti ateistų mokyklas, kurios turėjo parengti provincijai daugiau netatinių ateizmo propaguotojų. 1958-1964 m. antireliginei propagandai dažniau pasitelkti medikai, kurie aiški-

no, kad kai kurios religinės apeigos (švęsto vandens vartojimas, kryžiaus bučiavimas) gali kelti pavojų sveikatai. Vėl padaugėjo ir ekskunigų viešų „išpažinčių“: 1958-1964 m. net 14 įvairioms konfesijoms anksčiau priklausiusių dvasininkų viešai aiškino, kodėl jie metė kunigystę. 1962-1967 m. kunigystės išsižadėjo net 11 katalikų kunigų, t. y. beveik dukart daugiau nei iki 1962 m. Tokių atsimetimų protrūki galima paaiškinti tuo, kad RKRT igaliojinis ėmė labiau rūpintis, ar ekskunigai gauna tinkamą pasaulietinį darbą, nes iki tol daugelio įstaigų vadovai nenoriai juos priimdavo. Dvasininkų skatinimas atsimesti septintajame dešimtmetyje tapo viena iš prioritetinių ateistinio darbo krypčių Lietuvoje, nes LKP ideologai greitai pamatė, kad tai daro didelę įtaką tikintiesiems¹⁷². Dauguma buvusių dvasininkų toliau aktyviai dalyvavo antireliginėje propagandoje, nors J. Rugienis, norėdamas paskatinti daugiau kunigų pasitraukti iš luomo, siūlė nebereikalauti iš pareiškusiųjų norą mesti kunigystę skelbti viešus pareiškimus ir būtinai dalyvauti ateistiniame darbe¹⁷³.

Nuo septintojo dešimtmečio pradžios daugiau dėmesio imta skirti besimokančiojo jaunimo ateistiniam auklėjimui. 1959 m. visose Sovietų Sąjungos aukštosiose mokyklose buvo įvestas iš pradžių buvęs fakultatyvus, o

170 LSSR KGB pažyma apie 1-ojo skyriaus veiklą 1945-1965 m., LYA, f. K-1, ap. 49, b. 844, l. 196.

171 Kuri. A. Šeškevičiaus ir kitų baudžiamosios bylos kaltinamoji išvada, *ibid.*, ap. 58, b. 47441/3, t. 7, l. 532.

172 LKP CK sekretoriaus A. Barkausko kalba 1963 m. vasario 12-13 d. vykusiam LKP CK plenumė, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 228, b. 277, l. 61.

173 J. Rugienio 1962 m. liepos 23 d. raštas A. Puzinui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 64, l. 41.

vėliau tapęs privalomas mokslinio ateizmo pagrindų kursas. Septintojo dešimtmečio viduryje aukštosiose mokyklose imta steigti atskiras mokslinio ateizmo katedras. Tuo laikotarpiu imta ieškoti ir naujų ateistinių idėjų pateikimo būdų. 1961 m. uždarytoje Šv. Kazimiero bažnyčioje buvo nutarta steigti centrinį LSSR ateizmo muziejų*, kurio pirmuoju direktoriumi paskirtas dar 1937 m. kunigystę metęs ir iki tol nemažai nuveikęs propaguodamas ateizmą Stasys Markonis. Muziejaus ekspozicija buvo skirta ateizmo ir religijos istorijai. Muziejus taip pat turėjo organizuoti konferencijas ir metodinius seminarus, leisti informacinę ir vaizdinę literatūrą. Septintojo dešimtmečio pradžioje Lietuvoje pasirodė ir pirmieji antireliginio siužeto dokumentiniai kino filmai: „Kryžiaus šešėlyje“ (apie tariamą Bažnyčios kolaboravimą su nacių okupaciniu režimu), „Juodoji procesija“ ir kt. Per radiją imta transliuoti reguliari laida „Ateistų klubas“.

Remiantis dar L. Trockio iškelta prielaida, kad išnykus socialinėms religijos priežastims jos gyvybingumą labiausiai palaiko religinės apeigos, kurios patenkina religinio poreikį, buvo atkreipta daugiau dėmesio į sekuliarių kultūrinių renginių vadybą. Jau minėta, kad siekiant sumažinti atlaidų populiarumą sinchroniškai jiems imta organizuoti masinius pasaulietinio pobūdžio renginius. LKP CK biuras 1959 m. balandžio 20 d. nutarime „Apie faktus, kai dvasininkai pažeidžia tarybinius religinių kultūrų įstatymus“, be kitų priemonių prieš vaikų katechizavimą, iškelė uždavinį pagerinti kultūrinį auklėjimą su vaikais per vasaros atostogas, steigti daugiau įvairaus lygio pionierių stovyklų¹⁷⁴. 1959–1962 m. Lietuvoje buvo pastatyta 13 naujų kultūros namų ir 33 kino teatrai¹⁷⁵, vietos valdžios instituci-

jos įpareigotos pasirūpinti, kad kiekvienoje gyvenvietėje būtų sudarytos sąlygos dirbti „kultmasinį“ darbą.

Jeigu tikėtume RKRT įgaliotinio statistika, 1959 m. Lietuvoje buvo pakrikštyta 82 proc. įregistruotų naujagimių, sakramentu sutvirtinti savo santuoką panoro 66 proc. susituokusių porų¹⁷⁶ (žr. 3 priedą), t. y. beveik dukart daugiau nei kituose Sovietų Sąjungos regionuose. Tikintis pataisyti tokią antireliginio darbo neveiksmingumą akivaizdžiai liudijančią statistiką buvo duotas nurodymas pagerinti civilinės metrikacijos biurų darbą, aprūpinti juos geresnėmis patalpomis. Taip pat daug pastangų dėta kuriant naujas pasaulietines apeigas, turėjusias pakeisti religinį krikšto ir santuokos turinį. 1963 m. buvo įkurta Respublikinė civilinės metrikacijos reikalų taryba, vadovaujama kultūros ministro, turėjusi spręsti naujų pasaulietinių apeigų diegimo problemas.

Pažymėjęs, kad dar labai daug žmonių, laikydamiesi religinių apeigų, krikštija vaikus, tuokiasi, laidoja mirusiuosius, 1961 m. J. Rugienis pareiškė, kad tokiems žmonėms turėtų daugiau dėmesio skirti visuomenė ir spauda. Kalbant sovietiniu ideologiniu žargonu tai reiškė, kad žmonės, praktikuojantys tikėjimą, turėjo būti nuolat persekiojami darbovietėse ir negalėjo daryti karjeros. Jei vėlgi tikėtume ta pačia RKRT įgaliotinio sta-

* Jis buvo atidarytas tik 1966 m. RSBRT įgaliotinis LSSR A. Jefremovas iš pradžių siūlė Ateizmo muziejų įkurti Piatnickajos cerkvėje, kurią buvo numatyta uždaryti.

174 LKP CK biuro 1959 m. balandžio 20 d. posėdžio medžiaga, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 196, b. 98, l. 38-39.

175 L. Diržinskaitės pažyma SSKP CK Propagandos ir agitacijos skyriui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 806, l. 8.

176 RKRT įgaliotinio 1959 m. darbo ataskaita, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 40, l. 16.

tistika, minėtos sovietų valdžios priemonės buvo labai veiksmingos: 1965 m. jau pakrikštyta tik 59 proc. tais metais gimusių kūdikių, bažnyčiose susituokė 36 proc. porų¹⁷⁷ (žr. 3 priedą). Tai buvo artimi bendram visos Sovietų Sąjungos vidurkiui duomenys, tačiau jie abejotini dėl dviejų priežasčių. Pirma, tuo metu konkretūs anti-religinio darbo veiksmingumo rodikliai buvo vienas iš vietos valdžios darbo vertinimo kriterijų, todėl labai jau didelė buvo pagunda skaičius priderinti prie centro norų. Antra, 1962 m. iš kunigų pradėta reikalauti, kad jie turėtų suteikiamų sakramentų registracijos knygas, kuriose būtų nurodyti priėmusių sakramentus (krikšto atveju - tėvų) paso duomenys ir adresai. Dėl suprantamų priežasčių dauguma buvo linkę susitarti su kunigu, kad jis to nedarytų, ir tokie atvejai nepatekdavo į bendrą statistiką. Pagaliau ir kai kurie dvasininkai dėl šventos ramybės valdžios įstaigoms pranešdavo tokius duomenis, kokių valdžia tikėdavosi, t. y. liudijančius mažėjantį parapijos gyventojų religingumą, nes priešingu atveju grėسė perkėlimas į mažesnę parapiją. Vis dėlto ir oficiali statistika rodo, kad padėtis Lietuvoje buvo kur kas geresnė nei tose sovietinėse respublikose, kuriose dominavo kitos konfesijos. Pavyzdžiui, Estijoje krikštijamų vaikų nuo 56 proc. 1955 m. sumažėjo iki 12 proc. 1968 m., bažnytinių santuokų atitinkamai nuo 30 proc. iki 3 proc.¹⁷⁸

Tikslą sparčiau sekuliarizuoti visuomenę rodo ir septintojo dešimtmečio pradžioje sovietų valdžios padaryti tradicinio kalendoriaus bei geografinių pavadinimų pakeitimai. Lietuvoje valdžia daug nuveikė, kad panaudotų savo tikslams kai kurias tradicines lietuviškas šventes, prieš tai „išvaliusi“ iš jų krikščioniško turinio elementus. Panašiai buvo dechristianizuotas ne tik laikas,

bet ir erdvė: Žemaičių Kalvarija pervardyta Varduva, išgriauti paskutiniai likę religinio turinio paminklai.

Nepaisant LKP pastangų suaktyvinti ateistinę propagandą, 1962 m. vasarą ateistinio darbo būklę LSSR tyrusi SSKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus brigada rado daug trūkumų ir siūlė imtis papildomų priemonių. 1963 m. vasario mėn. ateistinės propagandos padėtį ir jos gerinimo būdus svarstė LKP CK plenumas. Šiame plenumo kalbėjėse vieno iš SSKP CK Ideologijos skyriaus sektorių vedėjas Morozovas pabrėžė, kad ateistinis auklėjimas Lietuvoje turi ypatingą reikšmę. Pavojingiausia jam atrodė tai, kad, dvasininkams prisitaikius prie pakitusių socialinių sąlygų, daugumai ateistų ir partijos darbuotojų KB nebėra rimta priešininkė, jie nebemato religijos žalos ir jos atžvilgiu pasidarė geranoriški¹⁷⁹. SSKP CK atstovo išvadoms ir pareikštai ateistinio darbo kritikai be išlygų pritarė ir A. Sniečkus, tvirtinęs, kad KB yra pagrindinis „reakcijos ramstis Lietuvoje“, „kovoje prieš marksistinę ideologiją ji kursto nacionalistines nuotaikas“¹⁸⁰. Plenumas patvirtino nutarimą „Ateistinis dirbančiųjų auklėjimas - visos partijos ideologinė užduotis“¹⁸¹. Nors ir šis nutarimas, ir dauguma plenumo kalbėjusiųjų itin išskyrė ateistinę propagandą, pa-

177 RKRT igaliojinio 1970 m. darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 81, l. 2.

178 R. Misiūnas, R. Taagepera, *Baltijos valstybės: priklausomybės metai, 1940-1980 m.*, Vilnius, 1992, p. 206.

179 1963 m. vasario 12-13 d. vykusio LKP CK plenumo stenograma, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 228, b. 277, l. 172.

180 A. Sniečkaus kalba 1963 m. vasario 12-13 d. vykusiame LKP CK plenumo, *ibid.*, b. 284, l. 20.

181 1963 m. vasario 12-13 d. vykusio LKP CK plenumo protokolas, *ibid.*, b. 275, l. 20-35.

grindinį pranešimą skaitęs LKP CK Ideologijos skyriaus vedėjas Antanas Barkauskas užsiminė, kad svarbi ateistinio darbo užduotis - toliau mažinti veikiančių maldos namų tinklą¹⁸². Teoriškai buvo aiškinama, kad tai daryti leidžia dėl ateistinės propagandos mažėjantis visuomenės religingumas, nors realiai dažniausiai būdavo atvirkščiai - bažnyčių uždarinėjimas tapdavo ateizacijos priemone. Tačiau sąlygiškai mažiau sekularizuotoje Lietuvos visuomenėje sovietų režimas nedrįso taikyti tokios praktikos - tą patvirtina ir jau pateikti lyginamieji duomenys, kiek maldos namų Lietuvoje ir kituose Sovietų Sąjungos regionuose buvo uždaryta 1958-1964 m. (žr. 4 lentelę). Tuo tarpu ateistinės propagandos stiprinimui teikta ne mažiau, o gal net daugiau, reikšmės nei kitur. 1964 m. gegužės 11 d. LKP CK biuras patvirtino nuo 1957 m. jau trečią konkrečių priemonių, kaip pagerinti ateistinių visuomenės auklėjimą, planą. Tai rodo, kad, nepaisant valdžios pastangų, religingumas mažėjo labai lėtai.

Viena iš priežasčių, kodėl sovietų režimas 1958-1964 m. Lietuvoje vykdė sąlygiškai atsargią antibažnytinę politiką, buvo ta, kad jau nuo šeštojo dešimtmečio vidurio išryškėjo Maskvos rūpestis savo įvaizdžio gerinimu ir noras užmegzti glaudesnius santykius su Vatikanu. Šios pastangos nepadarė didelio išpūdžio tvirtus antikomunistinius įsitikinimus turėjusiems popiežiui Pijui XII ir jo aplinkai, tačiau, nujausdami artėjant jo pontifikato pabaigą, sovietai nenuleido rankų. 1957 m. lapkričio 2 d. SSKP CK įpareigojo RKRT parengti išvykai į Italiją Lietuvos katalikų grupę, kuri turėjo užmegzti ryšius su Italijos katalikais, kad per juos būtų galima daryti reikiamą įtaką Vatikano įstaigoms. Manyta, kad grupei pavyks gauti audienciją ir pas popiežių¹⁸³.

Nors popiežius ir nepriėmė 1958 m. sausio 21-vasario 5 d. Italijoje viešėjusios septynių žmonių grupės narių, jiems pavyko susitikti, kaip vėliau paaiškėjo, su būsimuoju popiežiumi, tuometiniu Venecijos patriarchu kardinolu Angelo Roncalli'u. Šį susitikimą padėjo surengti suartėjimo su Rytais šalininkas Florencijos meras La Pira. Kun. L. Tulabos liudijimu, į Jono XXIII vainikavimo iškilmes atvykęs kun. Pijus Čižauskas jam pasakojęs, jog Maskva tikėjosi ir buvo labai patenkinta, kad popiežiumi išrinktas būtent Venecijos patriarchas¹⁸⁴. Taigi visiškai įmanoma, kad lietuvių grupės susitikimas su juo nebuvo atsitiktinis.

Šios grupės viešnagė papildė dar 1956 m. sovietų saugumo aktyviai imtas vykdyti specialias kontržvalgybos operacijas prieš Vatikaną ir išeivijos dvasininkus. Be jau minėtos operacijos „Studentai“, LSSR KGB 1956 m. vykdė operaciją „Volna“, kurios tikslas - kaip Lietuvos dvasininkų atstovą Vatikanui „pakišti“ patikrintą agentą¹⁸⁵. Nuo 1957 m. su įtakingiausiais išeivijos dvasininkais daugiausia susirašinėjo kun. J. Stankevičius. Be kitų dalykų, savo laiškuose jis ragino po karo iš Lietuvos pasitraukusius dvasininkus grįžti į tėvynę. Toks pasiūlymas negalėjo atsirasti be sovietų saugumo, su kuriuo J. Stankevičius derino visus savo laiškus, žinios, o gal net paskatinimo. 1958 m. lapkričio mėn. vykusiam

182 LKP CK sekretoriaus A. Barkausko kalba 1963 m. vasario 12-13 d. vykusiam LKP CK plenumui, *ibid.*, 1. 61.

183 RKRT pirmininko A. Puzino 1958 m. vasario 28 d. pažyma SSKP CK, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 166, 1. 23.

184 L. Tulaba, *Romos popiežiškoji Šv. Kazimiero lietuvių kolegija*, Vilnius, 1998, p. 102.

185 1956 m. lapkričio 5 d. pažyma apie LSSR KGB 4-osios valdybos darbo patikrinimą, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 471, 1. 2.

RKRT įgaliotinių pasitarime J. Rugienis taip pat siūlė pagalvoti, ar būtų naudinga, jei į Lietuvą grįžtų Šv. Kazimiero lietuvių kolegijos rektorius prel. L. Tulaba, kiti po karo pasitraukę dvasininkai. Jų sugrižimas būtų turėjęs didžiulį propagandinį poveikį, tačiau niekas taip ir nesusigundė sovietų valdžios pažadais. Tiesa, 1958 m. liepos mėn. kan. J. Stankevičius gavo vysk. V Brizglio laišką, kuriame šis prašė išsiaiškinti valdžios nuomonę, ar negalėtų išsipildyti arkivysk. J. Skvirecko noras savo gyvenimą baigti Lietuvoje. Apsvarstęs šį klausimą, LKP CK biuras 1958 m. rugpjūčio 8 d. nutarė įpareigoti V Niunką pirmiau išsiaiškinti SSKP CK nuomonę¹⁸⁶. RKRT, kuri nepritarė galimam išeivių grįžimui, atkalbėjo aukščiausią sovietų valdžios instituciją nuo palankaus šio klausimo sprendimo.

Ne be KGB sutikimo 1957 m. pavasarį rašytame laiške arkivysk. J. Skvireckui J. Stankevičius iškėlė ir Kauno arkivyskupijos kapitulos papildymo problemą, nes po kan. S. Ūsorio mirties 1955 m. Lietuvoje neliko nė vieno jos nario. Matyt, tikėtasi, kad taip bus padidintas kan. J. Stankevičiaus autoritetas, be to, kad naujais kapitulos nariais pavyks padaryti užverbuotus dvasininkus. Šios viltys nebuvo be pagrindo, nes tarp 1958 m. gegužės 1 d. arkivysk. J. Skvirecko paskirtų keturių naujų Kauno arkivyskupijos kanauninkų net trys buvo KGB bendradarbiai¹⁸⁷.

Kai 1959 m. pradžioje ką tik išrinktas popiežiumi Jonas XXIII paskelbė ketinąs surengti visuotinį Bažnyčios susirinkimą, niekas nenujautė, kad tas Susirinkimas taps reikšmingu Bažnyčios istorijos posūkiu. Sovietų režimas, bijodamas, kad Susirinkimas neatgaivintų anti-komunistinio sąjūdžio, iš pradžių labai priešišškai reagoavo į šį faktą. Naujoji RKRT vadovybė Bažnyčios gyveni-

mo pagyvėjimą Lietuvoje ir kitose Sovietų Sąjungos respublikose taip pat siejo su Vatikano įtakos stiprėjimu. Šeštojo dešimtmečio pabaigoje ji netgi vėl bandė atgaivinti tautinės KB idėją. RKRT narys M. Vozčikovas*, atsakydamas į J. Rugienio teiginį, kad Vatikano politika Lietuvoje nepatenkintas tik kan. J. Stankevičius, pareiškė: „Vatikanas nuskriaudė Stankevičių, o Vatikano statytiniai, kad ir tas pats Matulionis, nuskriaudė dešimtis kunigų. O kiek yra senų kunigų, kurie iš Vatikano negavo jokio paskatinimo, nors manė esą verti net vyskupo titulo? Nepatenkintų reikia ieškoti, jei tai būtina reikalui“¹⁸⁸.

M. Vozčikovas kritikavo buvusią Tarybos vadovybę, kad ji leido vyskupams susirašinėti su Vatikanu, vertindama tai kaip privačių asmenų, vienas iš kurių yra užsienyje, susirašinėjimą. 1959 m. kovo 13 d. RKRT parengė SSKP CK adresuotą pažymą „Apie priemones, kurios sumažintų reakcingų katalikų dvasininkų ir Vatikano įtaką tikintiesiems“. Šio dokumento autoriai pabrėžė, kad Vatikano politikos uždaviniai iš esmės nepasikeitė ir išrinkus naują popiežių: toliau siekiama stiprinti KB pozicijas Sovietų Sąjungoje, skatinami reakcingi dvasininkai. Todėl siūlyta: 1) neleisti, kad KB Sovie-

186 LKP CK biuro 1958 m. rugpjūčio 8 d. posėdžio protokolas, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 190, b. 11, l. 145.

187 LSSR KGB pirmininko pavaduotojo L. Martavičiaus 1958 m. gruodžio 24 d. raštas SSRS KGB pirmininko pavaduotojui K. Lunevui, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 501, l. 77.

* 1957 m. buvo išleista M. Vozčikovo knyga „Современный Ватикан, его идеология и политика“.

188 1958 m. lapkričio 27 d. įvykusio RKRT Katalikų, liuteronų ir reformatų bažnyčių sekcijos posėdžio stenograma, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 165, l. 165.

tų Sąjungoje vadovautų priešišškai valdžios atžvilgiu nusiteikę dvasininkai; 2) siekti, kad visi kunigų paskyrimai būtų suderinti su valdžios įstaigomis; 3) suaktyvinti masinę propagandą prieš Vatikaną¹⁸⁹. SSKP CK pritarė šiems siūlymams. Dar daugiau Vatikano fobijos buvo A. Puzino pranešime, kurį 1960 m. balandžio 18 d. jis perskaitė sąjunginiame įgaliotinių pasitarime. RKRT pirmininkas susirinkusiuosius gąsdino, kad Vatikanas rengiasi įkurti slaptus pasaulietinius vienuolynus, veikiančius masonų ložių principu¹⁹⁰.

Dažnesnis kai kurių Lietuvos dvasininkų bendravimas su Vatikano įstaigomis ir Šv. Kazimiero kolegija kėlė nerimą ir RKRT įgaliotiniui Lietuvoje. Sužinojęs, kad apie arkivysk. J. Skvirecko mirtį Vatikanas informavo ne Kauno arkivyskupijos valdytoją kan. J. Stankevičių, o vysk. T. Matulionį, ir bijodamas, kad per jį nebūtų pašventinti nauji vyskupai Kauno ir Vilkaviškio diecezijoms, J. Rugienis kreipėsi į A. Sniečkų, siūlydamas „neleisti Vatikanui toliau netrukdomai susirašinėti su savo agentūra Lietuvoje ir statyti mus prieš įvykusį faktą“¹⁹¹. A. Sniečkus sureagavo į šį pavojaus signalą ir davė atitinkamus nurodymus KGB, kuris kaip tik tuo metu sugebėjo perimti ir sulaukyti 1959 m. gruodžio 8 d. pasirašytą popiežiaus laišką Lietuvos vyskupams. Šis laiškas buvo skirtas didžiojo Žemaičių vyskupo Merkelio Giedraičio mirties 350 metų sukakčiai ir kvietė tuometinius Lietuvos vyskopus sekti jo pavyzdžiu. Matyt, labiausiai sovietų valdžios pareigūnams užkliuvo tos rašto vietos, kuriose be pagražinimų apibūdintos sunkios KB veiklos Lietuvoje sąlygos¹⁹².

Tradicinių priešškumą Susirinkimui pareiškė ir RSB, tačiau keletas veiksmų per dvejus metus pakeitė ir sovietų valdžios, ir RSB poziciją. Po to, kai 1960 m. rudenį

nį JAV prezidentu buvo išrinktas katalikas Johnas Kennedy, o 1961 m. rugsėjo mėn. popiežius Jonas XXIII paskelbė pareiškimą, kuriame ragino valstybių vadovus, jaučiant atsakomybę Dievui ir istorijai, stengtis stiprinti taiką, politinė sovietų vadovybė vėl susidomėjo santykiu su KB centru plėtote. N. Chruščiovas, duodamas interviu laikraščiu „Pravda“, netikėtai šį popiežiaus kvietimą įvertino labai palankiai. 1961 m. lapkričio 25 d. pasveikinęs popiežių 80-ojo gimtadienio proga, N. Chruščiovas aiškiai parodė norįs toliau gerinti santykius su Šventuoju Sostu.

Pakeisti požiūrį į santykius su Vatikanu paskatino ir vis akivaizdesnė RSB izoliacija tarptautiniu mastu, į kurią ją įstūmė antivakarietiška laikysena, atitikusi J. Stalino vykdytos užsienio politikos poreikius. Daugumos tyrėjų nuomone, tai buvo papildomas akstinas pradėti naują religijos puolimą, dėl kurio labiausiai nukentėjo RSB¹⁹¹. 1960 m. valdžios reikalavimu iš Maskvos patriarchyto užsienio ryšių skyriaus vadovo pareigų atsištatydino metropolitas Nikolajus. Jį pakeitęs vyskupas

189 Ibid, b. 188, 1. 47-52.

190 A. Puzino pranešimas 1960 m. balandžio 18 d. vykusiame sąjunginiame igalotinių pasitarime, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 56, 1. 97.

191 J. Rugienio 1960 m. sausio 13 d. raštas A. Sniečkui, M. Šumauskui ir A. Puzinui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 205, b. 40, 1. 1-2.

192 Laiško tekstas skelbtas: *Aidai*, 1960, Nr. 2, p. 49-50.

193 M. Шкаровский, „Русская православная церковь в 1958-1964 г.“, *Вопросы истории*, 1999, No 2, с. 43; A. Rocucci, „Russian observers at Vatican II. The Council for Russian Orthodox Church Affairs and the Moscow Patriarchate between Anti-religious Policy and International Strategies“, *Vatican II in Moscow (1959-1965): Acts of the Colloquium on the History of Vatican II, Moscow, March 30-April 2, 1995*, ed. by A. Melloni, Leuven: Bibliothek van de Faculteit Godgeleerdheid, 1997, p. 55.

Nikodemus parengė naują Maskvos patriarchato tarp-tautinių ryšių strategiją, pagal kurią, norėdama pralaužti vis didėjančią izoliaciją, atgauti prestižą ir taip apsisaugoti nuo stiprėjančių režimo represijų, RSB turėjo pradėti dialogą su kitomis konfesijomis, visų pirma su KB¹⁹⁴. Nikodemui pavyko valdžios atstovus įtikinti, kad RSB atstovų dalyvavimas Vatikano II Susirinkime būtų naudingas ir bendrų Sovietų Sąjungos interesų atžvilgiu.

SSKP CK Politinio biuro nutarimas leisti patriarchatui siųsti savo stebėtojus į Vatikano II Susirinkimą buvo priimtas tik 1962 m. spalio 10 d., t. y. likus vos dienai iki išskilmingo jo atidarymo. Daug anksčiau sovietų valdžia apsisprendė dėl KB atstovų iš SSRS dalyvavimo Susirinkime, nes jau 1962 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje Kauno arkivyskupijos valdytojas kan. J. Stankevičius tvarkėsi dokumentus užsienio pasui gauti¹⁹⁵. KB atstovų iš socialistinio lagerio šalių dalyvavimui Susirinkime pritarė ir 1962 m. balandžio mėn. į Budapeštą suvažiavę Vidurio ir Rytų Europos valstybių institucijų, atsakingų už religinę politiką, vadovai. Svarbiausi argumentai: 1) Susirinkimo dalyviai bus priversti susilaikyti nuo išpuolių prieš komunizmą; 2) bus paneigtas KB persekiojimo mitas; 3) suaktyvės katalikų pažangiųjų veikėjų veikla kovojant dėl taikos; 4) bus sukelta teigiama Italijos ir Lotynų Amerikos šalių reakcija¹⁹⁶.

Be kan. J. Stankevičiaus, į pirmąją Susirinkimo sesiją ketino vykti ir kan. C. Krivaitis bei P Bakšys, nors nė vienas iš jų oficialiai nebuvo pakviestas. 1962 m. rugpjūčio mėn. kvietimus dalyvauti Susirinkime gavo Lietuvos vyskupai T. Matulionis, P Maželis, V Sladkevičius ir J. Steponavičius, tačiau sovietų valdžia jau anksčiau neoficialiais diplomatiniais kanalais buvo perdavusi

Šventajam Sostui savo nuostata išleisti tik savo pripa-
žįstamus vyskupijų valdytojus. Vysk. E Maželis pats at-
sisakė vykti į Romą, motyvuodamas prasta sveikata.

Kad vyskupijų valdytojų išvyka būtų kuo sklandesnė,
sovietų saugumas atliko atitinkamus parengiamuosius
darbus. Visų pirma jo pastangomis Kaišiadorių vyskupi-
jos valdytoju vietoj nepatikimo kan. J. Meidaus buvo iš-
rinktas visiškai kontroliuojamas kan. E Bakšys. Vykdyti
sovietų valdžios planus labai trukdė ir į Šeduvą išstrem-
to vysk. T. Matulionio, kuriam popiežius 1962 m. vasa-
rio 9 d. suteikė arkivyskupo *ad personam* titulą, veiks-
mai. 1961 m. jis iš kan. C. Krivaičio atėmė Kaišiadorių
vyskupijos garbės kanauninko titulą, taip pat sužlugdė
jo paskyrimą apaštalinio administratoriumi, laiške prel.
L. Tulabai pareiškęs neigiamą nuomonę šiuo klausimu.
Ne kokios nuomonės T. Matulionis buvo ir apie kan.
P Bakšį¹⁹⁷. KGB ne be pagrindo baiminosi, kad vysku-
pas slaptais ryšio su Roma kanalais gali sugriauti sovie-
tų valdžios planus, susijusius su Lietuvos dvasininkų
dalyvavimu Vatikano II Susirinkime. 1962 m. rugpjūčio
17 d. į vyskupo butą Šeduvoje atvyko du KGB darbuoto-
jai (tai žinoma iš KGB pasiklausymo stenogramų)¹⁹⁸,

194 A. Roccucci, op. cit., p. 56-57.

195 J. Stankevičius, op. cit., p. 478.

196 A. Puzino ir V. Kurojedovo ataskaita apie 1962 m. balandžio
25-28 d. Budapešte vykusį pasitarimą, RFVA, f. 6991, ap. 3,
b. 1389, l. 89.

197 Daugiau apie tai žr.: A. Streikus, „Arkivyskupo Teofiliaus Matulio-
nio santykiai su sovietine valdžia 1956-1962 m.“, *Lietuvių katalikų
mokslų akademijos metraštis*, 1998, t. 12, p. 136.

198 Vysk. T. Matulionio buto pasiklausymo 1962 m. rugpjūčio 17 d.
duomenys, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 99, l. 419.

*Namas Šeduvoje, kuriame prieš mirtį gyveno
vysk. T. Matulionis (LNM)*

kurie ne tik padarė neoficialią krata, bet ir, atrodo, vertė vyskupą pasirašyti raštą, kuriuo C. Krivaičiui būtų gražintas garbės kanauninko titulas. Ar šį raštą vysk. T. Matulionis pasirašė, nėra aišku, tačiau po šio apsilankymo staigiai pablogėjo vyskupo savijauta, ir jis po dviejų dienų mirė.

Artėjant Susirinkimui KGB visais įmanomais būdais stengėsi apriboti režimo interesams pavojingą lietuvių išeivių dvasininkų veiklą. Daugiausia dėmesio skirta nelegalių ryšio su Lietuva kanalų perėmimui ir agentų verbavimui. 1962 m. rugsėjo mėn. LSSR KGB parengė pasiūlymus, kaip užverbuoti prel. L. Tulabą ir Vatikano Rytų Bažnyčių kongregacijos archyvarą kun. dr. S. Žilį¹⁹⁹. Pagal LSSR KGB parengtą planą, kuriam pritarė ir

A. Sniečkus, ardomoji veikla tarp emigrantų buvo vienas svarbiausių KB atstovų dalyvavimo Vatikano II Susirinkime tikslų. Jie turėjo „sukompromituoti lietuvių klerikalinės emigracijos veikėjus, siekiančius atstovauti Lietuvos katalikų bažnyčiai, parodyti, kad jų teiginiai apie bažnyčios persekiojimą Lietuvoje yra nepagrįsti“²⁰⁰. LSSR KGB teigiamai įvertino Lietuvos atstovų dalyvavimą pirmojoje Susirinkimo sesijoje. Pasak A. Randakevičiaus, buvo ne tik išnaudota galimybė pateikti „teisingą“ informaciją apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje ir sumažinti emigrantų įtaką. Atvykę į Susirinkimą vyskupijų valdytojai gavo oficialų Šventojo Sosto pripažinimą, o tai labai padidino jų autoritetą Lietuvoje ir sudarė „puikias sąlygas įgyvendinti partijos politiką religijos klausimu“²⁰¹. LSSR KGB pirmininkas siūlė ir kitose Susirinkimo sesijose leisti dalyvauti Bažnyčios atstovams iš Lietuvos.

Tuo tarpu pirmieji bendro pobūdžio Vatikano politikos ir visuotinio Bažnyčios Susirinkimo vertinimai buvo gana prieštaringi. Informacijos šaltiniai, skirti plačiajai visuomenei, abejojo Bažnyčios pastangų atsinaujinti sėkme ir niekinamai kalbėjo apie Susirinkimą. „Komsomolskaja pravda“ Susirinkimo atidarymo dieną išspausdino straipsnį, kuriame teigė: „Vatikanas primena gyvą lavoną. Kad ir kokiais drabužiais jį aprengtum, kad ir kokius užkeikimus kalbėtum, niekas jo nebeatgai-

199 LSSR KGB pasiūlymai, kaip toliau panaudoti agentą Saulę ir iš jo gautą informaciją, *ibid.*, ap. 3, b. 32, 1. 94-99.

200 LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus pažyma A. Sniečkui apie Lietuvos katalikų dvasininkijos delegacijos dalyvavimą pirmojoje Vatikano II Susirinkimo sesijoje, *ibid.*, b. 39, 1. 140.

201 *Ibid.*, 1. 153.

vins²⁰². RKRT pirmininkas A. Puzinas, 1962 m. rugpjūčio 19 d. kalbėdamas sąjunginiame įgaliotinių pasitarime, demaskavo „reakcingų“ KB sluoksnių radikalų antikomunizmą ir nuosaikesniųjų puoselėjamus „ideologinės diversijos“ tikslus. Jis taip pat pabrėžė, kad „nereikia turėti iliuzijų dėl TSRS katalikų dvasininkų politinių pažiūrų²⁰³. Tačiau po kelių mėnesių, vertindamas ką tik pasibaigusią pirmąją Susirinkimo sesiją, A. Puzinas jau išskyrė dvi tendencijas: 1) siekį reformuoti ir taip sustiprinti Bažnyčią, jam kėlusį tam tikrą nerimą; 2) naują, Sovietų Sąjungai parankų popiežiaus Jono XXIII ir „pažangių“ Susirinkimo dalyvių požiūrį į tarptautinę padėtį. Užsienio politikos tikslus šį kartą jis išskėlė į pirmą vietą ir siūlė paremti „pažangiųjų“ pozicijas Susirinkime: „[...] atsižvelgiant į tai, atrodo, tikslinga šalia klausimų, susijusių su TSRS ir Vatikano santykiais valstybine linija, apgalvoti kai kurias priemones bažnytinėje plotmėje²⁰⁴.

Parodyti geros valios ženklų KB atžvilgiu N. Chruščiova ragino ir iškart po pirmosios Susirinkimo sesijos Maskvoje apsilankęs neoficialus Vatikano ir SSRS tarpininkas, spaudos leidėjas iš JAV Normanas Cousinsas. Tačiau vykstant agresyviai antireliginei kampanijai buvo sunku tikėtis išskirtinio valdžios palankumo KB, todėl Maskvos atsakas buvo labai kuklus: su sąlyga, kad išvyks iš šalies, 1963 m. vasario mėn. iš lagerio buvo paleistas Lvovo metropolitas J. Slipas. Tuo tarpu Lietuvos KB 1963 m. nepajuto pastebimų palengvėjimo ženklų: buvo uždarytos dar devynios bažnyčios, kunigams uždrausta kalėdoti. Tuo tarpu į Romą viena po kitos vyko Lietuvos kunigų ir tikinčiųjų delegacijos, turėjusios paneigti „klerikalinės emigracijos prasimanymus, esą

Lietuvoje persekiojama katalikų bažnyčia". 1963 m. balandžio 28 d. Romoje viešėjo kun. Jono Žemaičio SDB vadovaujama ir dviejų etatinių KGB darbuotojų lydimą (iš viso dešimties žmonių) grupė, o lapkričio 21 d., vykstant antrajai Susirinkimo sesijai, „palaikyti“ vyskupijų valdytojų atvyko septyni kunigai ir trys pasauliečiai.

Atsiradus Bažnyčios atsinaujinimo ir naujos Vatikano tarptautinės politikos ženklų, sena sovietų valdžios vidaus ir užsienio politikos tikslų kolizijos problema tapo dar opesnė. Religinis atgimimas skatino toliau riboti religinių organizacijų veiklą, o tai neretai kenkė užsienio politikos tikslams. Vykstant antrajai Susirinkimo sesijai (1963 m. rugsėjo 29–gruodžio 4 d.), buvo surengtas ir išplėstinis SSKP CK Ideologijos komisijos posėdis, kuriame SSKP CK sekretorius L. Iljičevas aiškiai išreiškė susirūpinimą dėl to, kad religijos įtaka nemažėja, o religinės organizacijos stengiasi atsinaujinti²⁰⁵. Remdamasis po šio posėdžio komisijos parengtais pasiūlymais, SSKP CK 1964 m. sausio 2 d. priėmė nutarimą, kuriame reikalavo dar labiau sustiprinti ateistinių visuomenės auklėjimą ir iki 1980 m. „visiškai išlaisvinti žmonių sąmonę iš religinių prietarų nelaisvės“²⁰⁶. Po šio nutarimo

202 И. Лаврецкий, „Каким будет новый „Силлабус“?“, Комсомольская

203 A. Puzinas, Vatikano politika, antrojo Vatikano Susirinkimo tikslai, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 805, 1.109.

204 A. Puzino pažyma apie pirmąją Vatikano II Susirinkimo sesiją, *ibid.*, f. R-181, ap. 3, b. 64, 1. 167.

205 Л. Ильичев, „Формирование научного мировоззрения и атеистическое воспитание“, *Коммунист*, 1964, № 1, с. 23—16.

206 М. Шарковский, „Русская православная церковь в 1958-1964 г.“, с. 55.

Sovietų Sąjungą apėmė tikra antireliginė isterija, kuri tęsėsi iki 1964 m. rudens, kai nuo valdžios buvo nušalintas N. Chruščiovas.

Agresyvos antireliginės politikos, kuri kėlė nereikalingą tikinčiųjų nepasitenkinimą ir neleido panaudoti naujų religinių organizacijų galimybių užsienio politikos tikslams, kritika buvo vienas iš brendusios opozicijos N. Chruščiovui ir jo komandai kozirių²⁰⁷. 1964 m. pradžioje RSBRT ir RKRT per savo įgaliotinius pradėjo rinkti informaciją apie dvasininkų ir tikinčiųjų reakciją į L. Iljičevo pareiškimus ir SSKP CK sausio 2 d. nutarimą. Surinktos būdingiausios nuomonės buvo pateiktos specialioje pažymoje, skirtoje SSKP CK. Nuvertus N. Chruščiovą, vienas iš svarbiausių jo ideologų L. Iljičevs turėjo SSKP CK sekretoriaus pareigas iškeisti į daug kuklesnį užsienio reikalų ministro pavaduotojo postą. O naujiesiems režimo lyderiams galutinė pergalė prieš religiją nebeatrodė taip greitai pasiekiamą.

207 Ibid., c. 55-56.

Antibažnytinė politika iššūkio akivaizdoje 1965-1990 m.

Tikinčiųjų teisių
sąjūdžio genezė

Su Paulius VI pontifikato (1963-1978) pradžia siejamas naujas Vatikano santykių su Vidurio ir Rytų Europos komunistiniais režimais etapas. Nors ir aiškiau nei jo pirmtakas pabrėžęs krikščionybės bei komunizmo nesuderinamumą, Paulius VI, vengdamas viešos ideologinės polemikos, toliau ieškojo praktinio kompromiso. Svarbiausia tokios nuostatos prielaida buvo įsitikinimas, jog komunistinis režimas Vidurio ir Rytų Europoje įsitvirtino ilgam, todėl reikia ieškoti vienokio ar kitokio *modus vivendi* su juo, kad Bažnyčia artimiausiu metu galėtų

išlikti. 1965 m. rudenį popiežius blokavo pasiūlymus Vatikano II Susirinkimo konstitucijoje „Bažnyčia šiuolaikiniame pasaulyje“ pasmerkti komunizmą¹, Jungtinių Tautų Generalinės Asamblėjos sesijoje Niujorke kalbėjo apie taikos stiprinimą. Septintojo dešimtmečio viduryje taip pat prasidėjo intensyvios Vatikano derybos su beveik visomis Europos socialistinio lagerio šalimis dėl KB padėties jose normalizavimo, pasibaigusios keliais oficialiais susitarimais. 1964 m. rugsėjo 15 d. Vatikano viešųjų reikalų tarybos sekretorius, naujosios Rytų politikos architektas kardinolas Agostino Casaroli su Vengrijos vyriausybe pasirašė aktą dėl KB padėties, o 1966 m. panašus dokumentas buvo pasirašytas ir su Jugoslavijos valdžia.

Vatikano santykių su Europos komunistiniais režimais atšilimui negalėjo neturėti įtakos Maskvos pozicija. N. Chruščiovo komandą pakeitusio naujojo politinio elito požiūris į religiją nebuvo toks ideologizuotas, pirmieji žingsniai rodė, kad bandoma atitaisyti tam tikrus N. Chruščiovo laikų „perlenkimus“, dėl kurių ne tik nesumažėjo tikinčiųjų, bet ir būta daug neigiamų padarinių: jie kėlė visuomenės pasipiktinimą, leido atsirasti tokioms pagrindinėms religinių organizacijų veiklos formoms, kurias buvo gerokai sunkiau kontroliuoti, komplikavo propagandinį darbą užsienyje. Šaltojo karo įtampas atoslūgis, Sovietų Sąjungos siekiai stabilizuoti padėtį savo įtakos zonoje ir įtvirtinti *status quo* Europoje skatino šios šalies lyderius ir toliau demonstruoti išoriškai gerus santykius su Vatikanu. Tokių išpūdį turėjo sudaryti pirmieji oficialūs ryšiai tarp Šventojo Sosto ir Maskvos: 1966 m. su popiežiumi susitiko Sovietų Sąjungos užsienio reikalų ministras Andrejus Gromyka, o 1967 m. sausio 30 d. į Vatikaną rūmus pirmą kartą

ižengė oficialus Sovietų Sąjungos vadovas ATP pirminkas Nikolajus Podgornas.

Tačiau kai paskatintas šių susitikimų A. Casaroli 1967 m. kovo mėn. parengė notą SSRS pasiuntinybei Romoje, kurioje paragino Sovietų Sąjungoje spręsti konkrečias katalikų problemas, Maskvos atsakymas buvo šaltas. A. Casaroli siūlė išplėsti bažnyčių tinklą ir paskirti vyskopus Baltarusijoje bei Ukrainoje, leisti valdyti vyskupijas suvaržytiems vyskupams, išleisti Vatikano atstovą, kuris drauge su sovietų valdžios institucijomis spręstų išskylančius klausimus, susijusius su KB veikla. RRT pirmininkas Vladimiras Kurojedovas atmetė šias „Vatikano pretenzijas“, motyvuodamas tuo, kad „tikinčiųjų katalikų poreikiai SSRS visiškai patenkinami“². RRT naująją Vatikano Rytų politiką vertino kaip siekį stiprinti vakarietiškos ideologijos pozicijas socialistinėse šalyse. Ji nepritarė kalboms apie pažangų Vatikano vaidmenį: „Žinoma, Vatikanas, spaudžiamas tikinčiųjų masių, yra priverstas persitvarkyti - tą liudija ir Vatikano II Susirinkimo nutarimai, jis kai kada vykdo ir anti-karines akcijas, tačiau Vatikanas ir toliau lieka priešiškas komunizmui“³.

Akivaizdžiai buvo matyti, kad ir kitų socialistinio lagerio šalių atstovai derybose su Šventuoju Sostu vengia aptarinėti KB veikimo sąlygų pagerinimą. Vienintelis dalykas, apie kurį jie noriai kalbėjosi, buvo susijęs su

1 H. Stehle, *Tajna diplomacija Watykanu: Papiestivo wobec komunizmu (1917-1991)*, p. 255.

2 RRT atsakymas į 1967 m. A. Casaroli'o notą SSRS pasiuntinybei Romoje, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 75, l. 89-95.

3 RRT pirmininko V. Kurojedovo pranešimas sąjunginiame įgaliotinių pasitarime, *ibid.*, b. 80, l. 14.

episkopato atnaujinimu. Pasinaudodamas Vatikano siekiu išlaikyti Bažnyčios institucinę struktūrą ir vienybę, komunistinis režimas tikėjosi sutvirtinti dvasininkų, kuriais manė galėsiąs manipuliuoti, padėtį. Iki aštuntojo dešimtmečio pradžios beveik visose Europos socialistinio lagerio šalyse buvo pašventinti nauji vyskupai. Sovietų valdžia po nesėkmingos 1958-1964 m. antireliginės kampanijos taip pat suprato, kad neįmanoma per kelerius metus sunaikinti religijos, todėl netikslinga priešintis religinių institucijų egzistavimui, taigi ir vyskupų skyrimui, jei tik jie lojalūs režimui. Per trečiąją Susirinkimo sesiją naują ganytoją gavo Latvijos katalikai. 1964 m. lapkričio 18 d. Romoje vyskupu buvo pašventintas Rygos arkivyskupijos valdytojas Julijanas Vaidodas*. Vatikano valstybės sekretoriaus pavaduotojas arkivysk. A. Samore šios sesijos metu Lietuvos atstovams taip pat perdavė Šventojo Sosto pageidavimą, kad visas vyskupijas Lietuvoje valdytų vyskupai, visų pirma kad eiti pareigų būtų gražinti ištremtieji J. Steponavičius ir V Sladkevičius. Nors sovietų valdžia dėl šių ganytojų nesileido į jokias kalbas, savo tikslais pasinaudoti tokiu Šventojo Sosto troškimu ji nevengė.

Paaikšėjus, kad kan. J. Stankevičiui tapti vyskupu nebėra galimybės, režimui reikėjo naujo žmogaus, kuris būtų pasirengęs bendradarbiauti ir kartu turėtų didesnę autoritetą Bažnyčioje. Šiam vaidmeniui buvo pasirinktas Kaišiadorių vyskupijos prelatas ir buvęs ilgametis jos generalvikaras J. Matulaitis-Labukas. J. Stalino laikais jis 10 metų praleido Sibiro lageriuose, buvo geras administratorius ir dėl moralės neturėjo priekaištų. Be to, dar 1959 m. pavasarį jis KGB pareigūnams buvo pažadėjęs reguliariai palaikyti ryšį, kad būtų galima bendrai aptarti problemas, susijusias su dvasininkų ir val-

džios santykių gerinimu⁴. Septintojo dešimtmečio viduryje šis ryšys jau buvo įformintas, vysk. J. Labukui suteiktas Daktaro slapyvardis. 1965 m. gegužės mėn. jis buvo išrinktas Kauno arkivyskupijos ir Vilkaviškio vyskupijos kapituliniu vikaru vietoj valdžios nemalonėn patekusio kan. J. Stankevičiaus, o tų pačių metų gruodžio mėn., per ketvirtąją Susirinkimo sesiją, Romoje pašventintas vyskupu ir paskirtas minėtų vyskupijų apaštaliiniu administratoriumi^{**}. Po kelių mėnesių mirus vysk. P Maželiui, J. Labukas tapo ir neseniai įkurtos Lietuvos ordinarų kolegijos pirmininku. Ne taip, kaip kan. J. Stankevičiaus, jo santykiai su Vatikano kurija ir katalikiškosios išeivijos atstovais nebuvo tokie šalti, o tai atitiko sovietų valdžios interesus. Režimas tikėjosi tai panaudoti tolesniam „agentūriniam skverbimuisi“ į Vatikaną, o vysk. J. Labukas - iškovoti palankesnes sąlygas veikti Lietuvos KB.

Sovietų valdžios pritarimu Lietuvoje vyskupų toliau daugėjo, tačiau jų kvalifikacija nebuvo nepriekaištinga - tą patvirtino netolima ateitis. 1967 m. spalio mėn. į vyskupų sinodo posėdžius atvykęs vysk. J. Labukas pasiūlė nominuoti vyskupu Telšių vyskupijos kapitulinį vikarą kun. Juozą Pletkų, kuris šioms pareigoms buvo išrinktas po vysk. P Maželio mirties. Būdingi kriterijai, pagal

* 1960 m. mirė arkivysk. A. Springovičius, o jo augziliarui vysk. K. Dulbinskiui sovietų valdžia ne tik neleido vykdyti ganytojiškų pareigų, bet ir uždraudė gyventi Latvijoje bei dirbti pastoracinį darbą. Vysk. J. Vaivodas vėliau artimai bendravo su Maskvos patriarchatu, kuris jį apdovanojo keliais ordiniais.

⁴ Pažyma apie 1959 m. gegužės 15 d. įvykusį LSSR KGB pareigūnų susitikimą su prel. J. Labuku, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 99, l. 55.

^{**} J. Labukas kandidatu į vyskupus buvo pristatytas jau 1943 m., tačiau tąkart jis nebuvo nominuotas.

Vysk. J. Pletkaus konsekracija Telšių katedroje (LNM)

kuriuos J. Rugienis atsirinko valdytoja, prieš tai atmetęs net šešis Telšių vyskupijos kapitulos pasiūlytus kandidatus, buvo tokie: lojalus valdžiai, ne religinis fanatikas, nesibodintis pasaulietišku pramogu, tačiau turintis autoritetą tarp kunigų⁵. Vatikano kurija taip pat neįžvelgė kliūčių jam tapti vyskupu, todėl 1968 m. vasario 25 d. gausiai į Telšių katedrą susirinkę tikintieji turėjo progą pirmą kartą išvysti reformuotas vyskupo konsekravimo apeigas.

Jau kitais metais vysk. J. Labukas į Romą nuvyko su nauja misija. Šį kartą jis siūlė nominuoti vyskupais

studijas Romoje neseniai baigusį kanonų teisės daktarą R. Krikščiūną ir Klaipėdos bažnyčios statytoją kun. L. Povilonį MIC. Kun. R. Krikščiūnas tuo metu jau buvo Kauno arkivyskupijos generalvikaras ir sovietų valdžios numatymu ateityje turėjo pakeisti vysk. J. Labuką. Kun. L. Povilonis 1962 m. buvo nuteistas 8 metus kalėti, tačiau jau 1964 m. buvo paleistas ir paskirtas Vilniaus Švč. Mergelės Marijos Nekalto Prasidėjimo bažnyčios administratoriumi. Jau vien šis faktas rodo, kad sovietų valdžia ne tik dovanojo jam už praeities nuodėmes, bet ir visiškai juo pasitikėjo. Be to, iš KGB dokumentų matyti, jog dar prieš suėmimą jis galėjo būti išipainiojęs į šios institucijos žabangas⁶, todėl neatmestina prielaida, kad į laisvę jis buvo paleistas mainais už atitinkamus išipareigojimus. Vatikanas siūlė alternatyvias kandidatūras, tačiau vysk. J. Labukui pareiškus, kad tokiu atveju sovietų valdžia neleistų jiems dirbti ganytojiško darbo, buvo duotas sutikimas konsekruoti R. Krikščiūną ir L. Povilonį. Nors oficialus patvirtinimas buvo gautas 1969 m. lapkričio mėn. pradžioje, viešai apie tai buvo pranešta tik likus kelioms dienoms iki konsekravimo iškilmių, baiminantis, kad prieštaravusieji šiai nominacijai nespėtų sukliudyti. Šį kartą, ne taip, kaip ankstesniais atve-

5 J. Rugienio 1966 m. liepos 4 d. pažyma V. Kurojedovui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 73, l. 30.

6 LSSR KGB Klaipėdos miesto skyriaus 1958 m. darbo ataskaitoje teigiama, kad Klaipėdos klebonas yra agentas 2345 (LYA, f. K-1, ap. 3, b. 511, l. 100). Agentas tokiu pat slapyvardžiu 1947 m. pranešė apie kun. P. Račiūno MIC susitikimą Maskvoje su kun. A. Laberžė. Kun. L. Povilonis apie tai galėjo žinoti, nes tuo metu jis, kaip ir kun. P. Račiūnas, gyveno marijonų vienuolyne Panevėžyje.

jais, nebuvo atsiklausta ir Šv. Kazimiero kolegijos nuomonės apie kandidatus⁷.

Gana gausi ir įtakinga dvasininkų, išėivių iš komunistų valdomų Vidurio ir Rytų Europos valstybių, diaspora Romoje, netikėjusi komunistinio režimo gerais keitinimais, nepritarė naujai Vatikano Rytų politikai. Ne išimtis buvo ir lietuviai dvasininkai, telkęsi apie Šv. Kazimiero kolegiją. Maskvą erzino ir tai, kad per kolegiją Vatikaną pasiekdavo informacija apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje, gauta iš nepriklausomų šaltinių. Per Vatikano radijo lietuviškosios programos laidas ši informacija grįždavo ir į Lietuvą. Sovietų valdžią ypač suerzino 1969 m. vasarą ir rudenį transliuotos kelios laidos, kuriose buvo kalbama apie religijos laisvės suvaržymus Lietuvoje⁸. Pasinaudodama Vatikano susirūpinimu dėl Bažnyčios padėties Sovietų Sąjungoje, Maskva stengėsi apriboti išėivių įtaką.

Jau nuo pirmosios Vatikano II Susirinkimo sesijos delegatai iš Lietuvos vykdė KGB užduotį kurstyti nesutarimus tarp „reakcingųjų“ dvasininkų (vysk. V Brizgys, prel. L. Tulaba) ir „realiai vertinančių esančią padėtį, veikiančių pozityviai ir besidominčių gyvenimu Lietuvos TSR“⁹. Nesantaika tarp katalikiškosios emigracijos atstovų ypač sustiprėjo kaip tik septintojo dešimtmečio viduryje. 1963 m. pabaigoje, kai vysk. V Brizgys popiežiui pristatė kandidatus vyskupo, turėjusio Europoje koordinuoti lietuvių išėivių sielovadą, nominacijai, nemažai išėivių kunigų ir pasauliečių ėmė rašyti laiškus, kuriuose abejojo pirmuoju vyskupo sąraše įrašyto prel. L. Tulabos tinkamumu vyskupo pareigoms. Neaišku, ar tai turėjo įtakos, bet vyskupu buvo nominuotas P Brazys MIC, kuris greitai ėmė konfliktuoti su vysk. V Brizgio „koman-

da" dėl liturginės reformos vykdymo išėivijoje principų ir kitais klausimais. Nesutarimų tarp vysk. V Brizgio šalininkų (daugiausia pasitraukusių iš Lietuvos po SSRS ir Vokietijos karo) ir jų oponentų aistras pakurstė KGB parengtos sovietinės spaudos publikacijos apie kai kurių dvasininkų bendradarbiavimą su vokiečių okupacine valdžia (apie tai jau kalbėta ankstesniame skyriuje). Sumažinti emigravusių dvasininkų autoritetą turėjo ir KGB užsakymu parašyti Lietuvos kunigų straipsniai, kuriuose negatyviai vertinta emigrantų veikla.

Sovietų režimas įvairiais būdais stengėsi Vatikaną įtikinti, kad ignoruojant emigrantus Lietuvoje būtų lengviau spręsti KB problemas. Prieš pat J. Labuko konsekraciją SSRS ambasadorius Italijoje, akivaizdžiai tikėdamasis, kad jo žodžiai pasieks popiežių, būsimajam vyskupui pareiškė, jog Maskva palankiau žiūrėtų į Bažnyčią Lietuvoje, jeigu Vatikanas uždarytų Lietuvos atstovybę prie Šventojo Sosto, neleistų Vatikano radijo lietuvių redakcijai transliuoti antisovietinių laidų, perduotų Šv. Kazimiero kolegijos administravimą Lietuvos hierarchams¹⁰. Panašios sugestijos buvo kartojamos gana reguliariai ir turėjo kai kurių praktinių padarinių. Maskvos pažadai netrukdyti Vatikano radijo laidoms, jei bus perduodama tik religinio turinio informacija, paska-

7 L. Tulaba, *Romos popiežiškoji Šv. Kazimiero lietuvių kolegija*, p. 224.

8 J. Rugienio 1969 m. lapkričio 24 d. pažyma LKP CK sekretoriui A. Barkauskui ir L. Diržinskaitei „Apie nelojalių katalikų dvasininkų priešiškos veiklos suaktyvėjimą“, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1089, l. 100.

9 LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus pažyma A. Sniečkui apie Lietuvos katalikų dvasininkijos delegacijos dalyvavimą pirmojoje Vatikano II Susirinkimo sesijoje, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 39, l. 153.

10 L. Tulaba, *Romos popiežiškoji Šv. Kazimiero lietuvių kolegija*, p. 186.

tino Vatikano radijo vadovybę 1970 m. pradėti griežtai kontroliuoti lietuviškas laidas, kad jose nebūtų politinės propagandos.

Mažiau paisyta ir Šv. Kazimiero kolegijos nuomonės sprendžiant klausimus, susijusius su KB veikla. Jos vadovybė net nebuvo informuota, kad iš Lietuvos atvyks dar du kunigai studijuoti popiežiaus universitetuose. 1968 m. pradžioje į Romą atvykę kunigai Juozas Pranka ir Pranciškus Vaičekonis apsigyveno ne lietuvių, o austrų Švč. Mergelės Marijos Dvasios kolegijoje. Šv. Kazimiero kolegijos vadovybė jau anksčiau buvo Šventąjį Sostą informavusi, kad ji nebepriims „studentų“ iš Lietuvos, nes jie tarnauja sovietų žvalgybai ir vėliau yra panaudojami Bažnyčiai griauti iš vidaus¹¹. Kaip vėliau paaiškėjo, šie nuogastavimai nebuvo visiškai be pagrindo: kunigus J. Pranką ir P. Vaičekonį studijoms Romoje KGB rengė jau nuo 1965 m.¹²

Naująją Vatikano Rytų politiką kritikavo ne tik radikalesni išeivijos dvasininkai - jos nesuprato ir dauguma nesusitaikiusių su sovietų režimo primestais religinio gyvenimo apribojimais Lietuvos kunigų. Kai buvo sužinota, kad vyskupais bus pašventinti R. Krikščiūnas ir L. Povilonis, nemažai kunigų bandė protestuoti; kai tai negelbėjo, jie jautėsi labai prislėgti¹³. A. Casaroli'o nuomone, kad ir mažai vaisingas, dialogas su komunistine valdžia buvo būtinas siekiant išvengti visiško Bažnyčios izoliavimo, o vyskupai, nors ir mažai galintys, užtikrino Bažnyčios vienybę¹⁴. Tačiau, atrodo, Vatikano diplomatinė tarnyba truputį pervertino komunistų galią. Kaip parodė vėlesni įvykiai, sovietų valdžia nebeturėjo pakankamai politinės valios užgniaužti tikinčiųjų teisių sąjūdį. Tuo tarpu valdžiai priimtinių dvasininkų skyrimas vyskupais iš tiesų buvo Bažnyčią vienijantis, tačiau jos

pasipriešinimą slopinantis veiksnys. Valdžios reikalavimams nuolaidūs vyskupijų valdytojai, neturėdami vyskupo mitros, stiprėję opozicinėms nuotaikoms ilgai nui būtų visiškai praradę autoritetą, ir būtų sumažėjęs paprastų kunigų paklusnumas. Įšventinus į vyskopus, padidėjo jų autoritetas, tačiau iš dalies buvo demoralizuoti tie, kurie priešinosi režimo antireliginei politikai. Maskvos „flirtas“ su Vatikanu tuo pat metu buvo vienas iš veiksnių, skatinusių iškelti tikinčiųjų teisių pažeidimus, - mat aktyvesni dvasininkai ir tikintieji baiminosi, kad režimui pavyks suformuoti sau naudingą Vatikano ir laisvojo pasaulio nuomonę apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje.

Nepaisant deformuojamosios sovietų režimo veiklos, po karo pirmą kartą atkurti tiesioginiai ryšiai su visuotine Bažnyčia turėjo didelę reikšmę Lietuvos katalikams. Visų pirma dėl to, kad atsirado galimybė grįžti prie visuotinės Bažnyčios gyvenimo ritmo. Sovietų valdžios pareigūnai netgi tvirtino, kad lietuviškos Vatikano radijo laidos, padažnėję užsienio turistų apsilankymai bei oficialūs Bažnyčios hierarchų ryšiai su Šventuoju Sostu buvo svarbiausia priežastis, dėl kurios Lietuvoje atsirado Bažnyčios ir tikinčiųjų teisių sąjūdis¹⁵. Iš Romos grįžę vyskupijų valdytojai stengėsi supažindinti ku-

11 Ibid., p. 206-207.

12 LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1965 m. darbo planas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 53, l. 67.

13 P. Rauda, *Nežinomi mums, Viešpatie, tavo keliai*, Vilnius, 2000, p. 408.

14 „Apie Rytų politiką ir vyskupų skyrimus“ (I. Vaišvilaitės 1996 m. interviu su A. Casaroli'u), *Naujasis židinys*, 1998, Nr. 5/6, p. 287-290.

15 J. Rugienio 1972 m. pažyma „Apie kurstytojišką Vatikano propagandą siekiant suaktyvinti katalikų bažnyčios veiklą Lietuvoje“, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 86, l. 30-38.

nigus ir tikinčiuosius su Susirinkimo nutarimais, pagal jų reikalavimus pertvarkyti kunigų darbą, atsiliepti į Susirinkimo kvietimą išitraukti į ekumeninį bendravimą. Dar 1962 m. pabaigoje, grįžęs iš pirmosios Susirinkimo sesijos, kan. C. Krivaitis išleido aplinkraštį kunigams, kuriame jiems nurodė aiškinti tikintiesiems Susirinkimo reikšmę, raginti melstis už jo sėkmę. Pasak J. Rugienio, tai sukėlė nereikalingą susidomėjimą Susirinkimo darbu¹⁶. Pasibaigus Susirinkimui, 1966 m. sausio 25 d. vyskupijų valdytojai taip pat paskelbė bendrą kreipimąsi į tikinčiuosius, kuriame pabrėžė, kad likęs jubiliejinių metų laikas (iki Velykų) turi būti skirtas dėkojimui Dievui už sėkmingą Susirinkimo darbą ir susipažinimui su jo nutarimais. Matydamas, jog kunigai ir tikintieji yra pakankamai informuoti apie Susirinkimo darbą, J. Rugienis neprieštaravo, kad Susirinkimo nutarimų rinkinys būtų išleistas oficialiai, nes tai, jo teigimu, leistų demaskuoti priešišką propagandą ir ap rūpinti jais propagandininkus. Atitinkamai buvo numatyta paskirstyti planuotą 2,3 tūkst. egzempliorių tiražą: 1000 išsiųsti į užsienį, 200 palikti įgaliotiniui, 200 skirti valstybinėms organizacijoms, o likusius 900 išdalyti kunigams¹⁷.

Vykdydami Susirinkimo patvirtintą konstituciją „Apie kunigų tarnystę ir gyvenimą“, vyskupijų valdytojai pirmiausia išsiuntinėjo klebonams anketas, turėjusias atstoti parapijų pastoracinę vizitaciją, kurios atlikti sovietų režimo sąlygomis buvo neįmanoma. RKRT įgaliotinis jau 1966 m. pažymėjo kurijų pastangas patikrinti ir kelti kunigų teologinio išprusimo lygį, gerinti drausmę, didinti dekanų atsakomybę, rūpintis, kad kunigų kasdiniame ganytojiškame darbe būtų kuo mažiau formalumo. Kunigų pastoracinio darbo atgaivinimo

pastangas liudijo ir rekordinis kunigų dispozicijų skaičius pirmaisiais po Susirinkimo metais: net 178 kunigai pakeitė savo tarnybos vietą, iš jų tik 13 buvo perkelti įgaliotinio iniciatyva¹⁸.

Vatikano II Susirinkimas išmušė sovietų režimui iš rankų jo iki tol neretai naudotą antireliginės veiklos ginklą - galimybę pasinaudoti nesutarimais tarp krikščioniškųjų konfesijų. Naujas KB požiūris į atsiskyrusius tikėjimo brolius atvėrė galimybes glaudžiau bendrauti. Nuo septintojo dešimtmečio vidurio ir Lietuvoje pastebima daugiau ekumeninio suartėjimo ženklų: 1965 m. pabaigoje Šilutėje pirmą kartą surengtos ekumeninės pamaldos, populiarūs pasidarė aukštų Bažnyčios hierarchų mandagumo vizitai įvairių sukakčių proga. Tačiau jie dar mažai reikėsi tarp paprastų tikinčiųjų ir dvasininkų. Daug svarbiau buvo tai, kad 1968 m. pasirodžiusiame atnaujintame „Liturginiame maldyne“ nebebuvo maldų, kuriose būtų žeminančių ar ižeidžiančių kitų krikščioniškųjų konfesijų tikinčiuosius žodžių.

Oficialiai išleistas „Liturginis maldynas“ (6,5 tūkst. egzempliorių tiražu) tapo pagrindiniu šaltiniu, iš kurio pirmą kartą susipažinti su Vatikano II Susirinkimo padarytais liturgikos pakeitimais galėjo ne tik kunigai, bet ir tikintieji. Liturginė reforma bene labiausiai pakeitė Lietuvos katalikų gyvenimą po Susirinkimo. Pagrindinis jos tikslas - padaryti apeigas labiau suprantamas tikintiesiems, todėl ji pirmiausia numatė plėsti nacionalinių kalbų vartojimą vietoj anksčiau dominavusios lotynų

16 RKRT įgaliotinio 1962 m. darbo ataskaita, *ibid.*, b. 63, l. 8.

17 J. Rugienio 1967 m. balandžio 12 d. raštas LKP CK sekretoriui A. Barkauskui, *ibid.*, b. 75, l. 39.

18 RKRT įgaliotinio 1966 m. darbo ataskaita, *ibid.*, b. 72, l. 24.

kalbos. Reformai Lietuvoje parengti 1965 m. vasario mėn. buvo įsteigta Liturginė komisija, kuriai vadovauti ėmėsi kan. C. Krivaitis. Jos branduolį sudarė prel. Leopoldas Pratkėlis, kunigai V Aliulis, Jonas Mintaučkis ir Jonas Paliukas. Be jau minėtų „Liturginio maldyno“ ir Susirinkimo nutarimų rinkinio, ši komisija parengė dviejų dalių „Apeigyną“ su priedais, kuris 1966 m. buvo taip pat oficialiai išleistas 3000 egzempliorių tiražu. Apeigų pakeitimai Lietuvoje pradėjo galioti nuo 1967 m. gegužės mėn., tačiau lietuvių kalba per šv. Mišias imta vartoti tik nuo 1970 m. lapkričio 1 d.

Sovietų valdžia, leidusi Lietuvoje vykdyti liturginę reformą, pirma, siekė išvengti nepalankaus vertinimo dėl religijos persekiojimo Sovietų Sąjungoje, o antra, tikėjosi, kad tai „nesuaktyvins religinės veiklos respublikoje“, nes, KGB teigimu, „dauguma kunigų liturgijos reformavimą vertina skeptiškai“¹⁹. Dauguma kunigų Lietuvoje, dėl savo pačių konservatyvumo ar bijodami vyresniosios kartos tikinčiųjų, prisirišusių prie senų apeigų, atšalimo, iš tikrųjų atsargiai vertino liturgijos pakeitimus. Skeptiškai liturginę reformą vertino ir dvasininkai, suvokę, kad ji gali būti sėkminga tik būdama neatsiejama bendro Bažnyčios atsinaujinimo dalimi. Pavyzdžiui, Maskvos šv. Liudviko bažnyčios klebonas S. Mažeika MIC vysk. L. Poviloniui rašė, kad liturgijos reforma „turi eiti išvien su kunigo gyvenimo reforma“²⁰. Vatikano II Susirinkimo apibrėžta Bažnyčios samprata neišvengiamai turėjo susidurti su sovietų režimo įvestais religinio gyvenimo apribojimais. Visiškai įgyvendinti Bažnyčios atsinaujinimo programą buvo galima tik ignoruojant šiuos apribojimus. Kartu buvo suvokta, kad tik atsinaujinimas gali garantuoti Bažnyčios išlikimą sovietų režimo sąlygomis. Teisinga išvada, kad

viena iš pagrindinių katalikiškojo pasipriešinimo sąjūdžio atsiradimo Lietuvoje priežasčių - Vatikano II Susirinkimo nutarimai²¹. Galima daryti prielaidą, jog, be kitų priežasčių, gerokai mažesnę tikinčiųjų teisių sąjūdžio reikšmę Latvijoje ir Estijoje, kur vyravo liuteronybė, lėmė ir tai, kad Liuteronų bažnyčioje tokio radikalaus atsinaujinimo impulso nebuvo.

Nušalinius N. Chruščiova, antireliginė sovietų valdžios politika neteko ankstesnio radikalumo, tačiau esminio pokyčio taip pat nebuvo. Dauguma septintojo dešimtmečio pradžioje parengtų visuomenės ateizavimo programų buvo vykdomos toliau, atsisakyta tik šiurkščiausių religinio gyvenimo varžymo būdų: nustota masiškai uždarinėti maldos namus ir represuoti dvasininkus bei aktyvesnius tikinčiuosius. 1965 m. sausio 27 d. SSRS ATP priėmė nutarimą „Dėl kai kurių socialistinio pažeidimo faktų, nukreiptų prieš tikinčiuosius“. Be kita ko, pagal jį turėjo būti peržiūrėtos visų nuteistų ir atliekančių bausmę bei ištremtų dvasininkų bylos²². 1965 m. buvo panaikinti nuosprendžiai už vaikų katechizavimą nuteistiems kunigams Juozui Zdebskiui bei V Šikšniui,

19 LSSR KGB pirmininko A. Randakevičiaus pažyma A. Sniečkui apie Lietuvos katalikų dvasininkijos delegacijos dalyvavimą trečiojoje Vatikano II Susirinkimo sesijoje, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 51, l. 12. Pažymos tekstas taip pat publikuotas: *Lietuvos archyvai*, 1999/13, p. 88-93.

20 Cit. iš: E. Jaseliūnas, *Vatikano II Susirinkimo nutarimų įtaka katalikiškojo pasipriešinimo formavimuisi Lietuvoje*, A. Streikaus asmeninis archyvas, mašiništas, l. 3.

21 Ibid., l. 22.

22 J. Rugienio 1965 m. liepos 7 d. ataskaita apie SSRS AT prezidentinio nutarimo „Dėl kai kurių socialistinio pažeidimo faktų, nukreiptų prieš tikinčiuosius“ vykdymą, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 148, l. 38-39.

24/ Antibažnytinė politika iššūkio akivaizdoje 1965-1990 m.

iš kalinimo ir tremties vietų į Lietuvą grįžo devyni kunigai²³, tarp jų - ir 16 metų lageryje praleidęs kun. E Račiūnas.

Bažnyčios padėtis Lietuvoje ir toliau iš esmės liko nepakitusi. 1966 m. LSSR ATP detalizavo religinių kultūrų tvarkos pažeidimus, už kuriuos grėsė baudžiamoji ir administracinė atsakomybė²⁴. Buvo numatytas laisvės atėmimas vieneriems metams už „priverstines“ rinkliavas, nepilnamečių religinio mokymo organizavimą ir sistemingą vykdymą, religinių susirinkimų ir kitų apeigų, pažeidžiančių viešąją tvarką, vykdymą, taip pat „už apgaulės veiksmus, kurių tikslas - kurstyti gyventojų masėse religinius prietarus“. BK 143 straipsnis buvo papildytas nuostata, kad už tą pačią veiką, padarytą asmens, anksčiau jau teisto už įstatymų dėl bažnyčios atskyrimo nuo valstybės ir mokyklos - nuo bažnyčios pažeidimą, baudžiama laisvės atėmimu iki trejų metų. Tiesa, tokia pat atsakomybė buvo numatyta už „piliečių teisių apribojimą, daromą priklausomai nuo jų pažiūros į religiją“²⁵, kas galėjo būti viena iš paskatų tikintiesiems aktyviau ginti savo teises. Už mažesnius nusižengimus buvo numatyta administracinė 50 rublių bauda, kurią galėjo skirti administracinės komisijos prie rajonų ir miestų vykdomųjų komitetų. Tais pačiais metais prie visų šių vykdomųjų komitetų buvo sudarytos religinių kultūrų įstatymų laikymosi priežiūros komisijos, kurios turėjo sustiprinti religinio gyvenimo kontrolę. Sustiprintas buvo ir RRT įgaliotinio aparatas. 1969 m. vyriausioju referentu šioje įstaigoje pradėjo dirbti KGB majoras, 1941 m. „pasižymėjęs“ per Rainių žudynes, R Rasilanas, kuris turėjo nemažą darbo su religinėmis bendruomenėmis patirtį: 1946-1949 m. jis buvo LSSR

MGB O skyriaus viršininko pavaduotojas, po J. Stalino mirties kurį laiką vadovavo LSSR MVD IV valdybai.

1966-1969 m. represinės priemonės kunigams drausminti nebuvo naudojamos. Tai, pasak J. Rugienio, buvo viena iš priežasčių, dėl kurios kunigai ėmė drąsiau ginti Bažnyčios teises ir aktyvinti pastoracinę veiklą, todėl jis reikalavo imtis griežtesnių priemonių, kad būtų atkurta religinio gyvenimo kontrolė²⁶. Pirmasis nukentėjo jau du kartus iki tol teistas kun. A. Šeškevičius SJ. Grįžęs iš kalinimo vietos, praėjus vos keliems mėnesiams jis vėl buvo apkaltintas, kad katechizavo vaikus, ir nuteistas 1 metus kalėti griežtojo režimo kalėjime. Tuo pačiu metu pradėta skirti administracines baudas kunigams, kurie leisdavo nepilnamečiams patarnauti per šv. Mišias, giedoti bažnyčios chore ar eiti procesijose. 1969-1972 m. administracinėmis 50 rublių baudomis už tai buvo nubausti šeši kunigai. Be to, 1971 m. dar du kunigai, J. Zdebskis ir Prosperas Bubnys, buvo nuteisti kalėti už vaikų katechizavimą.

Ateistinė propaganda susilpnėjo taip pat tik sąlygiškai, dauguma dešimtmečio pradžioje sumanytų ar pradėtų ateistinės propagandos ir švietimo programų buvo vykdomos toliau. 1966 m. duris atvėrė prieš penkerius metus įkurtas LSSR ateizmo muziejus, Vilniaus universitete buvo įsteigta Filosofijos istorijos ir ateizmo katedra. Atsiliepiant į komunistų partijos raginimą pagrįsti

23 RRT įgaliotinio 1965 m. darbo ataskaita, *ibid.*, ap. 3, b. 70, l. 35.

24 LSSR AT prezidiumo 1966 m. gegužės 12 d. nutarimas „Dėl Lietuvos TSR baudžiamojo kodekso 143 straipsnio taikymo“, *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1966, p. 183-184.

25 *Ibid.*

26 J. Rugienio 1969 m. lapkričio 24 d. pažyma A. Barkauskui ir L. Diržinskaitei, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 82, 1.51-162.

*Kauno kunigų seminarijos auklėtiniai eina į paskaitas, 1964 m.
(LCVA VGDS)*

ateistinę propagandą mokslo argumentais, Maskvoje buvo įsteigtas Mokslinio ateizmo institutas (1982 m. Vilniuje buvo įkurtas tarprespublikinis šio instituto filialas), o 1966 m. pradėjo eiti žurnalas „Voprosy naučnogo ateizma“. Ypač daug dėmesio buvo skirta religijos sociologijai, kuri turėjo parodyti religingumo mažėjimą „brandaus socializmo“ visuomenėje.

Vatikano aprobuoti nauji Bažnyčios hierarchai nedrįso priešintis sovietų valdžios reikalavimams ir padėjo įteisinti pastoracinės veiklos suvaržymus. Vysk. J. Labukas aštuntojo dešimtmečio pradžioje uždraudė Kauno arkivyskupijoje bei Vilkaviškio vyskupijoje sakyti pamokslus ir klausyti išpažinčių iš kitų diecezijų atvykusiems kunigams. RRT įgaliojimo spaudžiamas, jis taip

pat išsirūpino Vatikano sutikimą, kad skiriant kunigus nebūtų griežtai laikomasi kanonų reikalavimų. Kaišiadorių ir Panevėžio vyskupijų valdytojas kan. P. Bakšys 1970 m. uždraudė kunigams kviestis į pagalbą kitų parapijų tikinčiuosius. Šis draudimas buvo nukreiptas prieš chorą, kuriuos tuo metu turėjo tik ketvirtadalis visų bažnyčių, važinėjimus iš vienos parapijos į kitą. Taip Bažnyčios vidaus gyvenimas buvo visiškai priderintas prie valdžios nustatytų suvaržymų.

Aktyvesniems dvasininkams nerimą ypač kėlė kunigų seminarijos būklė. Nuo septintojo dešimtmečio pradžios į ją kasmet buvo galima priimti ne daugiau kaip 5 RRT įgaliotinio ir KGB atrankos klišius įveikusius kandidatus. Nors katalikiška teologinė mintis, atsiliepdama į sparčiai besikeičiančio pasaulio iššūkius, per kelis pokario dešimtmečius taip pat ženkliai atsinaujino, Kauno kunigų seminarijos klierikų galimybės susipažinti su jos pasiekimais buvo labai ribotos. Teologinis būsimųjų kunigų rengimas ypač susilpnėjo seminarijos rektoriumi tapus kun. V. Butkui, kuris daugiau dėmesio skyrė administracinių gebėjimų ugdymui, kas visiškai atitiko sovietų valdžios interesus. Vysk. J. Steponavičius, matydamas tokią padėtį, 1970 m. netgi siūlė vysk. J. Labukui pagalvoti, ar nevertėtų išvis uždaryti seminariją, jeigu ordinarams nėra galimybių ją savarankiškai tvarkyti²⁷.

Tuo metu sovietų valdžia vis intensyviau skleidė dezinformaciją apie Bažnyčios padėtį Lietuvoje. Visuomenės informavimo priemonėse nuo septintojo dešimtmečio vidurio labai padaugėjo straipsnių ir įvairių interviu, kuriuose buvo įrodinėjama, kad Sovietų Sąjungos

27 Vysk. J. Steponavičiaus laiškas vysk. J. Labukui (vertimas į rusų k.), *ibid.*, b. 82, l. 165.

Vysk. J. Labukas pas popiežių Paulių VI, 1971 m. (LNM)

įstatymai esą garantuoja visišką sąžinės laisvę. Ypač stengtasi paveikti Vakarų viešąją nuomonę ir Vatikaną. 1971 m. anglų ir prancūzų kalbomis išėjo gausiai iliustruota, J. Rimaičio slapyvardžiu pasirašyta, RRT igaliotinio J. Rugienio parengta brošiūra „Religija Lietuvoje“, kurioje KB padėtis pavaizduota pagražintai, nutylint nepageidaujamus dalykus. Nemažą pavojų Bažnyčiai kėlė tai, kad režimui reikalinga informacija buvo skleidžiama pačių dvasininkų lūpomis. Vyskupai J. Labukas, R. Krikščiūnas, kan. C. Krivaitis, seminarijos rektorius, duodami interviu užsienio skaitytojams skirtiems leidiniams, ne kartą kalbėjo apie visiškai normalią Bažnyčios padėtį Lietuvoje. Tam pačiam tikslui buvo panaudjami ir tiesioginiai Lietuvos vyskupų ryšiai su Vatikanu. 1971 m. gegužės mėn. vyskupai J. Labukas, L. Povilonis

ir R. Krikščiūnas, lydimi etatinio palydovo - Rumšiškių klebono J. Žemaičio ir Akmenės klebono Antano Vaičiaus*, pirmą kartą nuo sovietų okupacijos pradžios atvyko su vizitu *ad limina*. Svarbiausia priežastis, dėl kurios J. Rugienis siūlė neprieštarauti šiai išvykai, buvo galimybė „išsklaidyti mitą apie religijos persekiojimą Lietuvoje“²⁸.

1982 m. žvelgdami atgal, „Kronikos“ autoriai Bažnyčios atgimimo pradžią matė septintojo dešimtmečio viduryje: „Kunigai pamažu išsidrąsino ir pradėjo tai vienu, tai kitu grupėmis katechizuoti vaikus. Pamoksluose vis dažniau suskambėdavo drąsus žodis, raginantis pabusti iš miego, baimės ir sustingimo. Religijų reikalų tarybos įgaliotinio pastangos terorizuoti kunigus vis mažiau pasisekdavo“²⁹. Tai užfiksavo ir RRT įgaliotinis. Nuo 1965 m. savo metinėse ataskaitose jis vis daugiau dėmesio skyrė kunigų pamokslams, kuriuose „iškraipoma tarybų valdžios politika religijos atžvilgiu“, t. y. kalbama apie įvairius religinio gyvenimo suvaržymus, tikinčiųjų diskriminavimą. Ypač jam užkliūdavo Aukštaitijos kunigai J. Baltušis, Karolis Garuckas, Algimantas Keina, Bronius Laurinavičius, A. Taločka³⁰. Apie 1966 m. uolesni kunigai ėmė rinktis į slaptus susirinkimus, kuriuose svarstydavo pastoracijos, represijų

* Iš pradžių buvo numatyta, kad vyks tuometinis seminarijos vicerektorius ir Liturginės komisijos sekretorius V. Aliulis, tačiau valdžia jo neišleido.

28 J. Rugienio 1971 m. kovo 12 d. raštas V. Kurojedovui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 182, l. 161-162.

29 „Lietuvos Katalikų Bažnyčios dvasinis atgimimas“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, Chicago, 1984, t. 7, p. 100.

30 RRT įgaliotinio 1965 m. darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 70, l. 20.

prieš Bažnyčią ir pasipriešinimo joms klausimus³¹. 1967 m. LSSR KGB jau akylai stebėjo 11 kunigų (Konstantiną Ambrasą, Albiną Dumbliauską, P Račiūną ir kt.), kuriuos įtarė nelegaliai perduodavus Vatikanui informaciją apie Bažnyčios suvaržymus Lietuvoje³². Taigi, nors katalikiškojo opozicinio sąjūdžio pradžia istoriografijoje paprastai datuojama 1968 m., matyt, tiesioginė jo genezė prasidėjo keliais metais anksčiau, apie 1965–1966 m.

1968 m. balandžio 12 d. SSRS AT priimtas nutarimas „Dėl piliečių skundų, pareiškimų ir pasiūlymų nagrinėjimo tvarkos“³³, reikalavęs, kad vietos valdžios institucijos atidžiau reaguotų į piliečių pareiškimus, paskatino išbandyti tokią formą ir Bažnyčios bei tikinčiųjų teisėms ginti. 1968 m. rugpjūčio 7 d. Telšių vyskupijos kunigas Vytautas Šlevas parašė pirmą atvirą peticiją SSRS MT pirmininkui A. Kosyginui, kurioje reikalavo padidinti klierikų skaičių kunigų seminarijoje, sumažinti diskriminacinių mokesčių už elektrą bažnyčioms (25 kapeikų, kai bendras tarifas buvo 4 kapeikos) ir leisti išspausdinti naują maldyną. 1968 m. pabaigoje buvo parengta ir pirmą kolektyvinę peticiją: 63 Vilkaviškio vyskupijos kunigai ragino vysk. J. Labuką pasipriešinti valdžios kišimuisi į kunigų seminarijos reikalus. 1968–1971 m. iš viso buvo parengta 10 kolektyvinių peticijų, kurias bent po vieną kartą pasirašė apie 350 kunigų, t. y. beveik pusė tuo metu dirbusių Lietuvoje. Aktyviausi buvo Vilkaviškio vyskupijos kunigai, parengę keturias kolektyvines peticijas, ir Vilniaus arkivyskupijos kunigai, parengę tris peticijas. Tarp pirmųjų pareiškimų autorių keltų problemų aiškiai dominavo kunigų seminarijos reikalai. Net šeši iš dešimties kolektyvinių raštų

pirmiausia pabrėžė valdžios trukdymus laisvai rengti naujus kunigus. Be to, apie padėtį seminarijoje buvo kalbama keliuose pavieniuose atviruose laiškuose.

Pradiniam pasipriešinimo etapui taip pat būdinga viltis paveikti vyskupų bei valdytojų laikyseną ir paskatinti juos aktyviau ginti Bažnyčios teises. Tačiau tuometiniai Bažnyčios hierarchai į tai reagavo labai skausmingai. Pasirašę peticijas kunigai buvo apkaltinti Bažnyčios vienybės skaldymu ir vyskupų šmeižimu. 1970 m. rugsėjo mėn. gavęs dar vieną 59 Vilkaviškio vyskupijos kunigų pasirašytą laišką, vysk. J. Labukas dekanams nurodė uždrausti kunigams pasirašinėti tokius pareiškimus, o jų organizatorius perkėlė į mažesnes parapijas³⁴. 1969 m. gruodžio 19 d. kun. J. Zdebskio atneštą laišką, kuriame buvo išdėstyti kai kurių kunigų motyvai, kodėl R. Krikščiūnas negali būti pašventintas vyskupu, vysk. J. Labukas suplėšė nė neskaitęs³⁵.

Pirmosios peticijos ir atviri laiškai dar beveik neišeidavo į platesnę viešumą, todėl sovietų valdžia ypatingų priemonių dėl to nesiėmė. J. Rugienis siūlė skatinti, kad su nelobaliais kunigais labiau kovotų „pažangiai“ nusi-teikę dvasininkai, tačiau tik proteguojant juos asmeniškai

31 V. Spengla, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 11, Kaunas, 1997, p. 29.

32 LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus 1967 m. antrojo ketvirčio darbo planas, LYA, f. K-1, ap. 3, b. 63, l.14.

33 SSRS AT 1968 m. balandžio 12 d. nutarimas „Dėl piliečių skundų, pareiškimų ir pasiūlymų nagrinėjimo tvarkos“, *Ведомости Верховного Совета СССР*, 1968, No 17, c. 243-248.

34 J. Rugienio 1970 m. spalio 12 d. raštas V. Kurojedovui, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 176, l. 60.

35 Agento Daktaro 1970 m. sausio 27 d. pranešimas, LYA, f. K-1, ap. 45, b. 500, l. 69.

kai, o ne „stiprinant ir plečiant jų pozicijas tikinčiųjų tarpe“³⁶. Kaip vieną iš tokio protegavimo pavyzdžių galima paminėti su valdžios pagalba ant Neries kranto pastatytą kan. C. Krivaičio vilą, kurios iškilmingas atidarymas įvyko 1972 m. spalio mėn. Kita vertus, LKP CK viršūnė 1971 m. atmetė vysk. J. Labuko prašymą leisti katalikišką periodinį leidinį, nors tam jau buvo pritaręs LKP CK Propagandos ir agitacijos skyrius³⁷.

Aktyviausius kunigus iš pradžių bandyta sutramdyti ir kitomis tradicinėmis priemonėmis. 1969 m. iš kunigų J. Zdebskio ir Sigito Tamkevičiaus buvo atimti registracijos pažymėjimai, juos atimti ketinta ir iš Liongino Kunevičiaus bei Antano Jokūbausko, tačiau šie atsisakė paklusti įgalotinio reikalavimui. Tuomet L. Kunevičius buvo paimtas į karinius mokymus, o aktyviam parašų rinkėjui kun. A. Jokūbauskui, grasindamas suspensa, vysk. J. Labukas uždraudė išvykti už Kėdainių parapijos, kurios vikaras jis buvo, ribų. Kiti aktyvesni kunigai buvo įspėti arba perkelti į atkampias parapijas.

Seni ir nauji antibažnytinės politikos metodai

Iki 1971 m. SSRS aukščiausioji vadovybė ne itin domėjosi religijos problemomis, jas spręsti ji buvo patikėjusi žemesnėms vykdomosios valdžios grandims³⁸. Tik po to, kai Leonidas Brežnevas 1971 m. kovo mėn. vykusiame SSKP XXIV suvažiavime priminė ideologinio darbo svarbą, liepos 16 d., t. y. po daugiau nei septynerių metų pertraukos, buvo priimtas SSKP CK nutarimas, skirtas ateistinės veiklos problemoms. Jame buvo pažymėta, kad „partinės ir ideologinės organizacijos susilpnino

dėmesį ateistiniam gyventojų auklėjimui, dažnai pasyviai stebi religinių pažiūrų plitimą³⁹. Didžiausią nerimą Maskvai kėlė vis garsesni tikinčiųjų teisių reikalavimai Lietuvoje. LKP CK biuras, pakartodamas pagrindinius SSKP CK nutarimo teiginius, 1972 m. gegužės 12 d. konstatavo, kad apleidus ateistinių darbą bei sustiprėjus „imperialistinei“ propagandai „atgijo reakcingoji dvasininkija, siekianti padidinti Bažnyčios įtaką“⁴⁰.

Nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios į Bažnyčios teisių sąjūdį vis aktyviau išitraukė pasauliečiai, atsirado naujos jo formos. Tikinčiųjų protestus sukėlė 1970-1971 m. vykę kunigų teismai už vaikų katechizavimą. 1972 m. pradžioje parengtą peticiją SSKP CK generaliniam sekretoriui L. Brežnevui ir Jungtinių Tautų generaliniam sekretoriui Kurtui "Waldheimui, kurioje buvo trumpai išdėstyti neteisėti KB veiklos suvaržymai, pasirašė apie 17 tūkst. Lietuvos gyventojų, be tų lapų su parašais, kuriuos pavyko konfiskuoti KGB. Poreikis kuo plačiau viešinti religijos persekiojimo faktus ir peticijų taktikos ribotumas, siekis demaskuoti valdžios nurodymus vykdančius kunigus paskatino atsirasti katalikišką pagrindinę periodinę spaudą.

1972 m. kovo mėn. pasirodė pirmasis „Kronikos“ numeris. Šis leidinys, kurio koncepcijos pagrindinis principas - informuoti apie tikinčiųjų teisių pažeidimus

36 J. Rugienio 1969 m. lapkričio 20 d. pažyma LKP CK, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 82, l. 162.

37 J. Rugienio 1971 m. kovo 12 d. raštas V. Kurojedovui, *ibid.*, ap. 1, b. 182, l. 163.

38 J. Anderson, *op. cit.*, p. 102.

39 *Ibid.*, p. 109.

40 LKP CK biuro 1972 m. gegužės 12 d. posėdžio protokolas, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 247, b. 44, l. 10.

ir tikinčiųjų teisių sąjūdžio raiškos faktus, tapo svarbiausia kovotojų dėl tikinčiųjų teisių bendravimo ir kovos priemone. „Kronika“ sėkmingai griovė informacijos monopolį, kurį išlaikydamas sovietų režimas jautėsi stiprus. Po kelerių metų atsirado ir keletas naujų katalikiškos krypties pagrindinių periodinių leidinių: „Aušra“, „Dievas ir Tėvynė“, „Rūpintojėlis“, „Ateitis“, „Tiesos kelias“. Skirtingai nei „Kronikai“, jiems svarbiausia buvo ne skleisti aktualią informaciją, nors to taip pat visiškai neignoravo, bet propaguoti krikščioniškąją pasaulėžiūrą.

Taip buvo tęsiamas pasipriešinimo religinės literatūros draudimui tradicijos. Bandymų nelegaliai išleisti religinę literatūrą būta jau penktajame dešimtmetyje, o nuo šeštojo dešimtmečio vidurio religinė savilaida tapo nenutrūkstamu ir neblogai organizuotu procesu⁴¹. Aštuntajame dešimtmetyje, perimant naujas technologijas, kūrėsi pagrindinės spaudos leidybos centrai („spaudos taškai“) ir gerokai padaugėjo savilaidos būdu išleidžiamos religinės literatūros. Per 1973 m. lapkričio mėn. atliktas kratas saugumiečiai paėmė 2 dauginimo aparatus „Era“, 4 spausdinimo stakles, 15 rašomųjų mašinėlių, apie 600 kg linotipinio šrifto, 140 kg išspausdintų religinės literatūros lapų⁴². Vienas žymiausių nelegalios religinės literatūros leidėjų, Povilas Petronis, skirtingose vietose buvo įrengęs net 5 namudinio darbo spausdinimo stakles ir 2 kopijavimo aparatus, kuriais buvo spausdinamos ir dauginamos maldaknygės (padauginta apie 20 tūkst. egzempliorių) bei kitos religinio turinio brošiūros. Iš viso tuo metu Lietuvoje buvo keliolika spausdinimo staklių ir knygų įrišimo punktų⁴³. Tobulėjant techninėms priemonėms, be savilaidos būdu išleistų maldaknygių, verstinių ir vietos kunigų parašytų te-

ologinių darbų, imta spausdinti ir periodinius katalikiškosios pasaulėžiūros leidinius.

Religinės literatūros savilaida buvo viena iš svarbiausių pagrindinio Bažnyčios veikimo sričių. Aktyvesni kunigai, ignoruodami sovietų valdžios draudimus, ne tik katechizavo vaikus, bet ir diegė kitas apaštalavimo visuomenėje formas, kuriomis siekė atgaivinti Bažnyčią. 1969 m. Eucharistinio Jėzaus kongregacijos sesuo Jadvyga Stanelytė ir kun. Pranciškus Masilionis SJ ištremtų vyskupų V. Sladkevičiaus ir J. Steponavičiaus leidimu įkūrė Eucharistijos bičiulių sąjūdį, į kurį įvairiose Lietuvos vietose būrėsi tikintieji. Susirinkę į slaptus susiėjimus, jie studijavo krikščioniškąją doktriną, Lietuvos ir Bažnyčios istoriją, svarstė aktualius tikėjimo klausimus, rengė religinio-patriotinio pobūdžio vaidinimus. Eucharistijos bičiulių sąjūdžio nariai nevengė viešai demonstruoti savo tikėjimo, dėl to neretai kildavo konfliktai su valdžia. Populiariausios tokių viešų demonstracijų formos buvo kryžių statymas ir apie aštuntojo dešimtmečio vidurį pradėtos rengti maldingos atgailos eisenos. Tuo metu išplito ir inteligentų sambūriai didesniuose miestuose, kur, dalyvaujant kunigams, taip pat buvo svarstomi tikėjimo, moraliniai klausimai.

Siekiant pasipriešinti sovietų valdžios vykdytai stonjančiųjų į kunigų seminariją kontrolei, dėl kurios į ją iš esmės negalėjo patekti tikrai Dievo pašaukimą jaučian-

41 Daugiau apie tai žr.: A. Streikus, „Religinė spauda sovietinio totalitarinio režimo sąlygomis 1953-1967 m.“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 12, p. 149-156.

42 V. Spengla, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 11, p. 196.

43 P. Petronis, „Slaptosios spaustuvės sovietmečiu Lietuvoje“, *XXI amžius*, 1995, Nr. 37-38.

tys ir gabūs jaunuoliai, atsirado pagrindinė seminarija, kurioje buvo studijuojama individualiai, o į kunigus slapta išventindavo suvaržytieji vyskupai. Ir iki aštuntojo dešimtmečio pasitaikė atveju, kai slapta kunigais buvo pašventi prieš tai Kauno kunigų seminarijoje studijavę, tačiau sovietų valdžios reikalavimu iš jos pašalinti asmenys. Sistemingai slapta rengti kunigystei prieš tai oficialioje seminarijoje nestudijavusius asmenis pradėta tik apie 1970 m. Turimais duomenimis, 1970-1988 m. pagrindinėje seminarijoje mokėsi apie 50 klierikų, iš kurių 27 kunigystės sakramentą gavo slapta⁴⁴. Tokiu būdu tapę kunigais, jie, žinoma, negalėjo gauti registracijos pažymėjimų ir oficialiai atlikti religinių apeigų, tačiau, nepaisydami sovietų valdžios persekiojimų, užsiimdavo kita pastoracine, pagrindine veikla arba išvykdavo dirbti ganytojiško darbo į kitus Sovietų Sąjungos rajonus.

Pagrindinės Bažnyčios sudedamoji dalis buvo ir nelegali vienuolijų veikla, nors įgijusi naujas formas, tačiau nenutrūkusį per visą sovietų valdymo laikotarpį. Visų aštuntajame dešimtmetyje leistų katalikiškų periodinių pagrindžio leidinių iniciatoriai ir pagrindiniai leidėjai priklausė kuriai nors nelegaliai veikusiai vienuolijai⁴⁵. Vienuolės moterys buvo pagrindinės religinės savilaidos techninės darbuotojos: dažniausiai jos spausdino, rūšio, įrišinėjo savilaidos būdu išleistas knygas, padėjo redaguoti periodinius leidinius ir juos platinti. Pasak nelegaliai veikusias moterų vienuolijas globojusio kun. P Račiūno, per visą sovietmetį jos parengė daugiau kaip 2 tūkst. pavadinimų verstų iš kitų kalbų ar originaliai parašytų knygų⁴⁶. Kun. S. Tamkevičiui redaguoti „Kroniką“ padėjo seserys Bernadeta Mališkaitė, Nijolė Sadūnaitė, Elena Šuliauskaitė. „Rūpintojėlių“ leido ir redagavo seserys Alė Počiulpaitė ir Ada Urbonaitė. Sesuo Bi-

rutė Briliūtė leido jaunimui skirtą pogrindžio leidinį „Ateitis“. Be to, vienuolės iš kunigų perėmė vaikų katechizavimą, aktyviai dalyvavo misijų darbe. Dvasiniu pagrindinės Bažnyčios centru tapo valdžios suvaržytieji vyskupai J. Steponavičius ir V Sladkevičius, su kuriais buvo suderinti visi svarbesni tikinčiųjų teisių gynimo aktai ir pagrindinės Bažnyčios veiklos formos. Be jų pritarimo neišėjo nė vienas „Kronikos“ numeris, jie šventino baigusiuosius pagrindinę kunigų seminariją, globojo moterų vienuolijas, laimino Eucharistijos bičiulių sąjūdį. Aktyvieji kunigai iš jų sėmėsi dvasios stiprybės, prašydavo jų patarimo, kaip elgtis tam tikru atveju. Kita vertus, reikalavimas grąžinti juos į pareigas tapo vienu iš svarbiausių klausimų, keltų katalikiškojo opozicinio sąjūdžio.

Pasibaigus partizaniniam karui, nacionalizmo* viešas manifestavimas tarsi apmirė, nors visiškai ir neišnyko. Postaliniu laikotarpiu tautinio išsivadavimo idėjos daugiausia reiškėsi nelegalių jaunimo organizacijų veikloje, kurios būdingiausios formos buvo šios: atsišaukimų platinimas, sovietinės Lietuvos vėliavų niekinimas arba Trišpalvės iškabinimas, antisovietiniai užrašai ant pastatų ir pan. Tokių negausių slaptų jaunimo grupių buvo gana

44 Vysk. J. Boruta, A. Katilius, „Pagrindinė kunigų seminarija“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, t. 12, p. 217.

45 E. Jaseliūnas, „Lietuvos katalikiška periodinė spauda XX a. 8-ajame dešimtmetyje“, *ibid.*, t. 15, p. 222.

46 E. Jaseliūnas, *Vatikano II Susirinkimo nutarimų įtaka katalikiškojo pasipriešinimo formavimuisi Lietuvoje*, rankraštis, A. Streikaus asmeninis archyvas, l. 12.

* Nacionalizmo terminas vartojamas apibūdinti ideologijai, pagal kurią tautinis identitetas ir jį apibrėžiantys elementai (kalba, tautinė kultūra, istorija, valstybingumas) socialinių vertybių skalėje yra aukščiausiai.

daug, tačiau iš esmės tai buvo marginalinis reiškinys, inteligentijos dauguma vengė angažuotis tautinės krypties pogrindžiui. Esant tokiai padėčiai pasaulietinėje srityje, svarbiu tautinių idealų gyvybės šaltiniu tapo KB. Prielaidas tam sudarė Bažnyčios išlaikyta minimali nepriklausomybė, galimybė veikti legaliai, dėl sovietų režimo vykdytos diskriminavimo politikos labai padidėjęs Bažnyčios socialinis autoritetas. Bažnyčia taip pat buvo suinteresuota gaivinti bei stiprinti tautinę savimonę, kurios neatskiriama dalis buvo krikščioniškoji tradicija. Labiau intuityviai buvo suvokiama, kad susilpnėjus tautinei savimonei mažės žmonių atsparumas ir ateistinei propagandai. Nenusigręžti nuo tautos reikalų ragino ir Vatikano II Susirinkimas, patvirtinęs nuostata, kad krikščionių bendruomenė turi būti suaugusi su tauta⁴⁷. Po šio Susirinkimo prasidėjęs Bažnyčios atsinaujinimas, pasireiškęs visuomenės reevangelizavimo siekais, kaip parodė įvykiai kaimyninėje Lenkijoje, galėjo tapti potencialiu bendro opozicinio sąjūdžio katalizatoriumi⁴⁸.

Galima teigti, kad nuo septintojo dešimtmečio pabaigos Bažnyčia Lietuvoje tapo tautinio išsivadavimo sąjūdžio lydere. Šiuo laikotarpiu RKRT įgaliotinis, vardytas lėtai mažėjančio Lietuvos gyventojų religingumo priežastis, dažniausiai pradėdavo nuo to, kad kunigai stengiasi pasirodyti esą vieninteliai tautinių interesų ir tautinės kultūros gynėjai. Komunistus ypač erzino tai, kad kai kurie kunigai ir aktyvesni katalikai propagavo „lietuvio kataliko“ teoriją, t. y. tvirtino, jog tikru patriotu gali būti tik katalikas, išnykus katalikybei, neliks ir lietuvių⁴⁹. Nors tokios teorijos racionalus ir faktinis pagrįstumas buvo labai abejotinas, ji padėjo Bažnyčiai atstuntajame ir devintajame dešimtmetyje tapti opozicinį sąjūdį vienijančiu centru.

Katalikiškojo opozicinio ir nacionalinio sąjūdžio suartėjimas iš tikrųjų yra ryškus šio laikotarpio savitumas. Tačiau tai įvyko ne dėl kokio nors vidinio katalikybės ir lietuviškojo nacionalizmo ryšio, o paprasčiausiai dėl to, kad, be Bažnyčiai artimų žmonių, beveik nebuvo kam angažuotis tautinio išsivadavimo reikalui. Panaši situacija buvo ir XIX a., kai svarbiausiu tautinio atgimimo katalizatoriumi buvo Bažnyčia, nes pasaulietinės inteligentijos labai trūko. Aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje opozicinio sąjūdžio Lietuvoje dalyvių daugumą taip pat sudarė aktyvūs katalikai. K. Girnius nurodo dvi galimas šio reiškimo priežastis. Pirma, tikintieji nuo pat mažens tiesiogiai susidūrė su režimo vykdoma diskriminacine politika ir neteisybe, todėl skeptiškai vertino partijos šūkius apie visų piliečių lygybę. Be to, dėl savo įsitikinimų jie neretai negalėjo kopti profesinės karjeros laiptais, todėl, neturėdami ko prarasti, lengviau pasiryždavo disidentinei veiklai⁵⁰.

Tačiau katalikybės ir nacionalizmo ryšys aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje nebuvo toks tvirtas, kaip gali atrodyti iš šalies. Viena vertus, kai kurie radikalesni nacionalistai, susibūrę Lietuvos laisvės lygoje (toliau - LLL), kritikavo tikinčiųjų teisių sąjūdžio veikėjus ir „Kronikos“ leidėjus, kad jie per mažai dėmesio skiria tautinio išsivadavimo reikalams. LLL leistame pagrindinio leidinyje „Vytis“ buvo netgi pareikšta, kad lietuvių

47 Ibid., I, 9.

48 G. Weigel, *The Final Revolution: The Resistance Church and the Collapse of Communism*, New York, 1992, p. 119-122.

49 J. Aničas, „Klerikalinis antikomunizmas ir „lietuvių kataliko“ koncepcija“, *Literatūra ir menas*, 1982 m. gegužės 1 d.

50 K. Girnius, „Nationalism and the Catholic Church in Lithuania“, p. 102.

tautos simboliu turi tapti ne Smūtkelis, o Vytis⁵¹. Kita vertus, aštuntajame dešimtmetyje atsirado gana stipri, pusiau legali etnografinio nacionalizmo srovė, pasireiškusi kraštotyriiniu sąjūdžiu, etnografinių ansamblių suklestėjimu. Jai buvo būdinga domėjimasis Lietuvos kaimo tradicine kultūra, istorijos (daugiausia ikiunijinės) paminklais. Nemažai daliai jo dalyvių krikščionybė ir KB tradicija jau buvo svetima, įdomesnė jiems buvo pagoniškoji Lietuvos kultūros dalis. Vieno iš žymiausių kraštotyros klubų, „Ramuvos“, ideologijai didelę įtaką turėjo iš Indijos bičiulių draugijos atėję Vacys Bagdonavičius ir Jonas Trinkūnas. Pasak J. Trinkūno, „lietuvių senojoje [pagoniškojoje. - A. S.] kultūroje yra ne mažiau sakralumo, kuriuo viliojo Rytų mitologijos ir religijos“⁵².

Susidomėjimas senąja baltų religija labai padidėjo po to, kai 1968 m. Vilniaus universitete paskaitas skaitė archeologė Marija Gimbutienė. Galima sakyti, kad daugumai kraštotyriinio sąjūdžio dalyvių įdomesnis ir aktualesnis buvo pagoniškas tradicinių švenčių (ypač sureikšmintas Rasos šventė) turinys. Sovietų valdžia iki tam tikros ribos taip pat toleravo kai kurių tautinių tradicijų puoselėjimą, nes tai galėjo nors kiek pakelti labai menką jos autoritetą. Kartu ji stengėsi aiškiai atriboti sterilizuotą tautiškumą nuo krikščioniškosios tradicijos ar net supriešinti juos. Egzistavus pasaulėžiūrinio pobūdžio trintį liudija vienas iš kraštotyriinio sąjūdžio dalyvių Algirdas Patackas. Jo teigimu, kai kurie „Ramuvos“ nariai ekspedicijų metu net bandė vykdyti ateistinės propagandos uždavinius⁵³. „Kronikos“ autoriai taip pat pažymėjo, kad 1973 m. pradžioje kino teatruose pradėtas rodyti naujas kino filmas „Herkus Mantas“, nepaisant didelės duoklės ateistinei propagandai, žiūrovams kėlė tautines nuotaikas⁵⁴.

Toliau aktyvėjant tikintiesiems ir dėl Romo Kalantos susideginimo politinei padėčiai respublikoje tapus įtemptai, į antireliginį darbą prirėkė sutelkti visą valdžios aparatą. 1973 m. liepos mėn. RRT į Lietuvą atsiuntė savo atstovus J. Tarasovą ir N. Sobolevskį, kurie turėjo susipažinti su padėtimi ir pasiūlyti, kaip ją pagerinti. Jų nuomone, svarbiausia priežastis, dėl kurios respublikoje susiklostė tokia sudėtinga padėtis, buvo tai, kad RRT įgaliojimas per mažai dėmesio skyrė Bažnyčios veiklos kontrolei ir darbui su dvasininkais⁵⁵. Praėjus kiek daugiau nei mėnesiui po šio vizito, LKP CK biuras dar kartą pareikalavo suaktyvinti ateistinę propagandą ir kovą su „reakcingų katalikų dvasininkijos ir klerikalinių elementų veikla respublikoje“. LKP vadovybė reikalavimus gerbti tikinčiųjų teises vertino kaip priedangą, kurią „reakcingi dvasininkai“ naudoja savo antitarybinei veiklai užmaskuoti⁵⁶. 1973 m. rugsėjo mėn. LSSR MT pirmininko pavaduotoja L. Diržinskaitė sukviėtė rajonų ir miestų vykdomųjų komitetų bei atitinkamų respublikos žinybų atstovus į pasitarimą, ku-

51 A. Terleckas, *Didysis sąmokslas prieš Lietuvą*, Kaunas, 1996, p. 50.

52

J. Trinkūnas, „Autentiškos liaudies kultūros paieškos septintajame-aštuntajame dešimtmetyje“, *Priklausomybės metų (1940-1990) lietuvių visuomenė: pasipriešinimas ir/ar prisitaikymas*, Vilnius, 1996, p. 64.

53 „Apie „Ramuvą“, tėvyniškumą ir neperžengiamas ribas. P. Subačius kalbina A. Patacką“, *Naujasis židinys*, 1994, Nr. 1, p. 43-44.

54 „„Herkus Mantas“ suateistintas“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, Chicago, 1974, t. 1, p. 265.

55 RRT narių J. Tarasovo ir N. Sobolevskio ataskaita apie komandiruotę į Lietuvos SSR 1973 m. liepos 11-19 d., LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 89, l. 150-156.

56 LKP CK biuro 1973 m. rugpjūčio 28 d. posėdžio protokolas, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 248, b. 57, l. 10.

riame buvo apsvaistytos ateistinio auklėjimo ir religinių kultūrų įstatymų laikymosi kontrolės problemos. LKP CK sekretorius A. Barkauskas ragino pasitarimo dalyvius nekurti konfliktinių situacijų, tačiau ir nenuolaidžiauti dvasininkams⁵⁷. Vietos valdžios atstovams buvo duotas tiesioginis signalas skirti daugiau dėmesio religinio gyvenimo kontrolės klausimams. Valdžios atstovams atrodė, kad būtent dėl tokio dėmesio stokos ankstesniais metais labiausiai ir suaktyvėjo Bažnyčia.

Tačiau raginantys sugriežtinti religinio gyvenimo kontrolę pareigūnai tuo pat metu neleido naudoti tradicinio tokios kontrolės įrankio. Išnykus informacijos monopoliiui ir visuotinei gniuždančiai baimei, sovietų režimo iki tol veiksmingai naudotas ginklas - laisvės atėmimas neretai atsisukdavo prieš patį režimą. Teisiškai aktyvesni sąjūdžio dalyviai paprastai įgydavo herojaus aureolę, teismai provokavo naujas nepasitenkinimo režimu manifestacijas. Be to, tai kenkė tarptautiniam SSRS prestižui. Todėl RRT pirmininkas V Kurojedovas 1973 m. gegužės 15 d. vykusiame išplėstiniame tarybos posėdyje išpėjo, kad religinių kultūrų įstatymų pažeidėjus tik išimtiniais atvejais galima traukti baudžiamojon atsakomybėn⁵⁸. Reikėjo ieškoti lankstesnių būdų ramdyti tikinčiųjų teisių sąjūdį. Sovietų režimas tikėjosi, kad šią problemą padės išspręsti artimesni ir taktiškesni santykiai su lojaliais dvasininkais. Skirti daugiau dėmesio darbui su dvasininkais, kaip minėta, rekomendavo ir RRT atstovai. LKP CK biuro 1973 m. rugpjūčio 28 d. nutarimas įpareigojo RRT įgaliotini sistemingai dirbti su vyskupijų valdytojais, jiems aiškinti, kad pakantumas „reakcingų“ kunigų veiklai kenkia normaliems valdžios ir Bažnyčios santykiams.

Šiam uždaviniui nelabai tiko ankstesniais metais agresyvia religine politika ir šiurkščiu elgesiu su dvasininkais pasižymėjęs J. Rugienis, todėl dar 1973 m. vasario mėn. RRT įgaliotinio postą jis buvo priverstas užleisti nuosaikesniam ir labiau išsilavinusiam istorijos mokslų kandidatui Kazimierui Tumėnui, iki tol dirbusiam LKP CK lektorių grupės vadovu. 1973 m. gegužės 8 d. pirmą kartą susitikęs su vyskupijų valdytojais naujasis RRT įgaliotinis buvo labai mandagus, žadėjo visur padėti, netgi išrūpinti leidimą spausdinti katekizmą⁵⁹. Naujojo įgaliotinio bendravimo su dvasininkais stilius ryškiai skyrėsi nuo jo pirmtakų. Jis stengėsi demonstruoti nuoširdų norą padėti išspręsti kai kurias Bažnyčios gyvenimo problemas, pats palydėdavo vyskopus į svarbesnes keliones. Be to, jis neretai atvykdavo į didesnes religines šventes: 1976 m. dalyvavo atlaiduose Žemaičių Kalvarijoje, 1977 m. su šeima dalyvavo Prisiėlimo pamaldose Kauno katedroje⁶⁰. Taip turėjo būti sukurta valdžios pakantumo religijai regimybė ir dezorientuoti tikintieji.

Didėjantį nepasitenkinimą religinio gyvenimo suvaržymais tikėtasi sumažinti ir ribotomis nuolaidomis Bažnyčiai. 1976 m. sausio 29 d. RRT patvirtino rekomendacijas, kaip pagerinti Bažnyčios veiklos kontrolę

57 A. Barkausko kalba pasitarimo dalyviams, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1213, l. 148.

58 V. Kurojedovo 1973 m. gegužės 17 d. kalba išplėstiniame RRT posėdyje, *ibid.*, f. R-181, ap. 3, b. 89, l. 60.

59 „Žinios iš vyskupijų: Vilniaus arkivyskupija“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 1, p. 298.

60 „Žinios iš vyskupijų: Žemaičių Kalvarija“, *ibid.*, Chicago, 1974, t. 4, p. 185; „Socializmas „garantuoja“ sąžinės laisvę“, *ibid.*, 1974, t. 5, p. 21.

Lietuvoje (žr. 10 priedą). Be tradicinių raginimų griežtinti religinio gyvenimo kontrolę, buvo pasiūlyta lojaliai dvasininkų daliai leisti religinį žurnalą, spręsti vyskupų J. Steponavičiaus ir V Sladkevičiaus gražinimo į „atitinkančias jų titulą bažnytines pareigas“ klausimą, padidinti priimamų į seminariją klierikų skaičių ir sudaryti jiems geresnes sąlygas mokytis, parengti užsieniui nuotraukų albumą ir dokumentinį filmą apie KB padėtį Lietuvoje⁶¹. Mirus A. Sniečkui, kuris buvo itin priešiškas Bažnyčiai, naujoji LSSR valdžia taip pat mažiau prieštaravo ribotų nuolaidų taktikai. Pagal RKRT rekomendacijas parengtą konkrečių veiksmų planą LSSR MT patvirtino 1976 m. birželio 11 d.⁶²

Vos prieš kelias dienas, birželio 7 d., LSSR MT slaptu nutarimu buvo nustačiusi, kad į kunigų seminariją kasmet gali būti priimta iki 20 žmonių. Didinti besimokančiųjų seminarijoje skaičių valdžia visų pirma skatino nelegalus kunigų rengimas. 1977 m. kovo 29 d. kalbėdamas įgaliotinių pasitarime RRT pirmininkas V Kūrojėdovas pažymėjo, kad „geriau parengti dvasinėse mokyklose patriotiškai nusiteikusius kulto tarnautojus, nei turėti neraštingus fanatikus ir ekstremistus, vykdančius dvasininkų funkcijas“⁶³. Taip pat buvo leista suremontuoti seminarijos patalpas ir statyti naują 25 vietų gyvenamąjį korpusą, kuris buvo baigtas 1978 m. Kita vertus, sovietų valdžia toliau akylai kontroliavo seminarijos auklėtinių ir dėstytojų atranką. 1974 m. valdžios reikalavimu iš seminarijos buvo atleistas vienas iš labiausiai kvalifikuotų jos dėstytojų vicerektorius kun. V Aliulis, o 1976-1978 m. dėl „negatyvios“ įtakos bendramoksliams ir nelegalių leidinių dauginimo buvo pašalinti keturi klierikai.

1972-1973 m. pirmą kartą sovietų okupacijos metais pasirodė oficialiai leistas Naujasis Testamentas (tiražas - 11,5 tūkst. egzempliorių), kurį iš naujo vertė kun. Česlovas Kavaliauskas. Tačiau paprastus tikinčiuosius pasiekė tik maža šio leidimo dalis: kiekviena parapija gavo po 10-20 egzempliorių, o likusi dalis propagandos tikslais buvo išsiuntinėta į užsienį arba pateko į valstybės institucijas. Naujasis RRT įgaliotinis neprieštaravo reikalingiausių tikintiesiems religinių tekstų leidybai. Jis pritarė, kad būtų patenkintas vysk. J. Labuko prašymas pakartotinai išleisti maldyną, motyvuodamas tuo, kad nelegaliai spausdinami yra „ideologiškai kenksmingi, su aiškiai išreikštomis nacionalistinėmis tendencijomis“⁶⁴. Tiesa, vietoj prašytų 200 tūkst. 1977 m. buvo išleista tik 70 tūkst. egzempliorių. LSSR valdžia, atsižvelgdama į RRT rekomendacijas, 1976 m. taip pat sutiko, kad Bažnyčia turėtų periodinį leidinį, kurį vysk. J. Labukas siūlė pavadinti „Tikėjimo šviesa“ ir leisti po 6 numerius per metus⁶⁵.

Aštuntajame dešimtmetyje vėl buvo liberalizuota maldos namų remonto tvarka. Pagėgiuose 1970 m. leista padidinti kapinių koplyčią, kurioje tikintieji meldėsi po to, kai valdžia nusavino, o vėliau ir nugriovė bažny-

61 1976 m. sausio 29 d. RRT patvirtintos rekomendacijos, kaip pagerinti religinių kultūrų įstatymų vykdymo kontrolę Lietuvos SSR, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 95, l. 30-34.

62 Ibid., l. 58-61.

63 RRT pirmininko V. Kurojedovo pranešimas sąjunginiame įgaliotiniuose pasitarime, vykusiame 1977 m. kovo 29 d., *ibid.*, b. 98, l. 7.

64 K. Tumėno 1975 m. rugpjūčio 12 d. raštas V. Kurojedovui, *ibid.*, ap. 1, b. 205, l. 107.

65 Vysk. J. Labuko 1976 m. lapkričio 24 d. prašymas ir K. Tumėno 1976 m. gruodžio 28 d. raštas V. Kurojedovui, *ibid.*, ap. 3, b. 95, l. 105-106.

čios pastatą. 1977 m. pagaliau buvo atstatyti per karą nugriauti Molėtų bažnyčios bokštai, baigta prieš karą pradėta Polekėlės kaimo bažnytėlės statyba (Radviliškio r.). Nemažai bažnyčių, ypač Vilniuje ir Kaune, per šį dešimtmetį buvo restauruotos, sutvarkyta jų aplinka, daug kur įrengti garsiakalbiai. Oficialiais duomenimis, pastatų remontui 1972-1977 m. buvo išleista apie du trečdaliai Bažnyčios pajamų, 1972 m. - beveik milijonas rublių⁶⁶. Tačiau ir toliau neatiduotas naujas Klaipėdos bažnyčios pastatas, nors 1979 m. net 148 149 tikintieji pasirašė prašymą gražinti jų lėšomis pastatytą bažnyčią. Tikintieji neatgavo ir po karo iš jų atimtos Ignalinos bažnyčios, neleista baigti statyti bažnyčios Kučiūnuose (Lazdijų r.), atstatyti Gaurėje, Batakiuose (Tauragės r.) ir Sangrūdoje (tuo metu - Kapsuko r.) 1970-1971 m. sudegusių bažnyčių. Tiesa, aštuntojo dešimtmečio pabaigoje Kaune buvo atiduota 1963 m. uždaryta Sv. Trejybės bažnyčia, tačiau ji turėjo būti skirta tik seminarijos reikmėms.

Ribotomis nuolaidomis siekta ne tik neutralizuoti nepasitenkinimą Bažnyčios veiklos suvaržymais, panaudoti jas propagandai, bet ir išprovokuoti nesutarimus tarp nuosaikių dvasininkų ir aktyvių Bažnyčios teisių gynėjų. Dar 1972 m. balandžio 11 d. valdžios verčiami Lietuvos vyskupijų administratoriai paskelbė bendrą ganytojišką laišką, kuriame peticijų valdžios institucijoms organizatoriai buvo apkaltinti dėl neatsakingų veiksmų, kurie esą sukelia nesusipratimus tarp valdžios ir Bažnyčios, komplikuoja Bažnyčios padėtį⁶⁷. Pasak RRT igaliootinio, šį laišką perskaitė apie 80 proc. parapijų klebonų, tik Vilniaus arkivyskupijoje neskaitė 24, visose kitose vyskupijose - po 10-11⁶⁸. Tačiau vien Jurbarko rajone, kur buvo 15 parapijų, laiško iš viso neskaitė 8 kunigai,

2 jį komentavo ir tik 5 perskaitė visą tekstą⁶⁹. Todėl galima daryti prielaidą, kad J. Rugienis gerokai padidino paklusnių kunigų būrį. Ne mažiau kaip pusė klebonų ignoravo bendrą vyskupų ganytojišką laišką, kuris iš esmės smerkė Bažnyčios teisių gynimą.

Aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje reguliariai rengtuose susitikimuose su vyskupijų vadovais, dekanais, atskirų dekanatų kunigais, parapijų dvidešimtukų nariais RRT įgaliotinis aiškino, kad sovietų valdžia nevaržo tikėjimo laisvės, kad gerėti Bažnyčios ir valdžios santykiams trukdo tik kunigai „ekstremistai“, kurie kelia nepagrįstus reikalavimus ir „šmeižia tarybinę santvarką“. Siekdamas izoliuoti aktyviusius kunigus, 1979 m. RRT įgaliotinis net inspiravo bendrą vyskupijų valdytojų prašymą, kuriame buvo iškelti kai kurie valdžiai priimtini reikalavimai dėl mišiolų patvirtinimo Romoje, katekizmo leidimo, kunigų seminarijos, bažnyčių rekonstrukcijos⁷⁰.

Kaip palankumo ženklą valdžia stengėsi pateikti ir savo suinteresuotumą spręsti Bažnyčios valdymo pro-

56 RRT įgaliotinio pažyma apie KB 1972 m. pajamas ir išlaidas, *ibid.*, b. 99, l. 18. Tokios didelės sumos maldos namų remontui buvo skiriamos todėl, kad Bažnyčios galimybės dalyvauti kitose veikimo srityse (labdara, religinė spauda, švietimas), kurioms reikalingi finansiniai ištekliai, buvo labai ribotos.

67 1972 m. balandžio 11 d. bendras Lietuvos vyskupų ganytojiškas laiškas kunigams ir tikintiesiems, *Krikščionybė Lietuvoje*, p. 428-430.

68 J. Rugienio 1972 m. gegužės 25 d. raštas V. Kurojedovui, A. Barkauskui ir L. Diržinskaitei, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 86, l. 69-70.

69 Jurbarko rajono vykdomojo komiteto pirmininko pavaduotojos H. Tamošiūnienės 1972 m. gegužės 6 d. raštas J. Rugieniui, *ibid.*, l. 64.

70 P. Anilionio 1979 m. birželio 19 d. raštas V. Kurojedovui, *ibid.*, b. 103, l. 181-183.

blemas. Sovietų valdžia visuomet rūpinosi, kad jos kontroliuojami vyskupijų administratoriai kartu turėtų pakankamą autoritetą tarp kunigų ir tikinčiųjų. Ši problema pasidarė ypač aktuali išryškėjus skirtingiems daugumos kunigų ir kurijos požiūriams į santykių su valdžia pobūdį. Pavyzdžiui, aštuntojo dešimtmečio pradžioje kai kurie aktyvesni Vilniaus arkivyskupijos kunigai (K. Garuckas, B. Laurinavičius, Kazimieras Pukėnas) įgaliotinio reikalavimu turėjo būti išskelti į kitas parapijas, tačiau jie nepakluso arkivyskupijos valdytojo kan. C. Kri vaičio valiai ir atsisakė vykti į naują paskyrimo vietą. Todėl 1977 m. K. Tumėnui jau atrodė tikslinga, kad „vyskupijas, kaip ir priimta katalikų bažnyčioje, valdytų vyskupai, nes neturintys vyskupo titulo negali paveikti kunigų mums reikiama linkme“⁷¹. Kapitulų išrinkti vyskupijų valdytojais pagal Bažnyčios kanonus galėjo tik laikinai pavaduoti vyskupą ir neturėjo didelių teisių valdant vyskupiją. Oficialiame Šventojo Sosto bažnytinių pareigų žinyne jie net nebuvo minimi kaip vyskupijų administratoriai. Pavyzdžiui, informacijoje apie Vilniaus arkivyskupijos dalį, buvusią Lietuvos SSR teritorijoje, pateikiama tik vysk. J. Steponavičiaus, kuriam, nepaisant valdžios trukdymo atlikti pareigas, toliau buvo pripažįstamos šios diecezijos apaštalinio administratoriaus teisės, pavardė⁷². Sovietų valdžia iš esmės sutiko, kad V Sladkevičius ir J. Steponavičius vėl galėtų eiti savo ganytojiškas pareigas (tiesa, tik kaip vyskupų pagalbininkai), jeigu Vatikanas suteiktų vyskupo šventimus ketui lojalių dvasininkų. Įgaliotinis siūlė net keturis galimus variantus, kurie patenkintų valdžią.

Dėl stipraus tikinčiųjų teisių sąjūdžio nedrįsdama toliau varžyti religinių organizacijų veiklos ir priversta pamažu daryti nuolaidas, sovietų valdžia reikalavo daugiau

dėmesio skirti visuomenės ateistinės propagandos priemonių tobulinimui. Matant, kad ateistinė propaganda yra mažai paveiki, labiau susirūpinta ne jos kiekybinių, bet kokybinių rodiklių, pirmiausia kadru rengimo, gerinimu. Imta dažniau rengti mokslines konferencijas ir seminarus, skirtus ateizmo propagandininkams. Pavyzdžiui, 1975 m. gruodžio 11-12 d. Vilniuje vyko mokslinė konferencija „Katalikybė ir šiuolaikinė ideologinė kova“, kurioje pranešimus skaitė ne tik žymiausi Lietuvos ideologai, bet ir atvykusieji iš kitų Sovietų Sąjungos miestų.

Aštuntojo dešimtmečio viduryje vyko ir savotiška neakivaizdi diskusija apie bendrus ateistinės propagandos principus. Buvęs LKP CK ideologijos sekretorius ir žurnalo „Komunistas“ redaktorius akademikas V Niunka, 1974 m. grįžęs iš kelionės po Lenkiją, savo išpūdžius ir mintis apie ateistinės propagandos būklę raštu išdėstė LKP CK pirmajam sekretoriui Petruui Griškevičiui. Pasak V Niunkos, KB veikla Lenkijoje aiškiai rodo, kad religinės organizacijos, politiškai prisitaikiusios prie socialistinės valstybės sąlygų, daugiausia dėmesio sutelkė į ideologinį puolimą. Ateistai nespėja persiorientuoti ir toliau naudoja pasenusius argumentus. Jo nuomone, panaši padėtis buvo ir Lietuvoje: „Neretai pasitaiko, kad ateistinis darbas dirbamas gana siaura vaga: pasitenkinama lietuviškųjų klerikalų antiliaudinės veiklos bei ekstremistinių dvasininkijos elementų demaskavimu. [...] per mažai vietos skiriama argumentuotai katalikiškų ideologinių, filosofinių, etinių bei socialinių koncepcijų kritikai“⁷³.

71 K. Tumėno 1977 m. vasario 3 d. raštas LKP CK, *ibid.*, b. 97, l. 20.

72 *Annuario Pontificio per Varmo 1979*, Citta del Vaticano, 1979, p. 608.

73 V. Niunkos 1974 m. rugpjūčio 26 d. pažyma P. Griškevičiui, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 249, b. 249, l. 60.

Su tuo ne visai norėjo sutikti iš V Niunkos LKP CK ideologijos sekretoriaus pareigas perėmęs A. Barkauskas. 1973 m. rugsėjo mėn. vykusiame pasitarime, kuriame buvo svarstomos ateistinio auklėjimo ir religinių kultūrų įstatymo laikymosi kontrolės problemos, jis respublikos ateistams priekaištavo, kad pastaruoju metu ateistinė propaganda tapo per daug intelektualiai ir bevardė⁷⁴. Visuomenės informavimo priemonių teikiamų galimybių panaudojimas turėjo tapti vienu iš pagrindinių ginklų prieš tikinčiųjų teisių sąjūdžio aktyvistus. Pagal „Kronikos“ platintojų (P Petronio, Petro Plumpos ir kt.) teismų medžiagą aštuntojo dešimtmečio viduryje buvo parengta kino apybraiža „Tas pats ir per amžius...“, kuri dažnai rodyta per televiziją. Periodinėje spaudoje tikinčiųjų teisių gynėjai dažniausiai buvo vaizduojami kaip garbėtroškos arba „imperializmo agentai“. Su „religinio ekstremizmo“ kritika buvo susijęs ir publikacijų apie išėivijos veiklą padaugėjimas aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje.

Taikyti tokius kovos su tikinčiųjų teisių sąjūdžiu būdus vertė ir tai, kad sovietų režimo represinės struktūros nesugebėjo sustabdyti jo plėtros. Nors už „Kronikos“ dauginimą bei platinimą 1974-1977 m. Lietuvoje buvo nuteista 10 asmenų (visi pasauliečiai), tai nepadarė didesnės įtakos jos leidybai ir platinimui. Nepaisant milžiniškų sekimo sąnaudų, KGB aštuntajame dešimtmetyje taip ir nepavyko atskleisti „Kronikos“ redakcijos. LSSR KGB Kauno miesto skyrius aštuntojo dešimtmečio antrojoje pusėje pripažino, kad jie „kol kas tik fiksuoja jau įvykusius reakcingų katalikų dvasininkų ir buržuazinių nacionalistų veiklos faktus, neturėdami galimybės iš anksto išsiaiškinti jų sumanymus, planus, antitarybinės literatūros persiuntimo į užsienį kana-

lus"⁷⁵. Pasak pažymos autorių, taip yra dėl to, kad vertingi agentai iš dvasininkų, kurie anksčiau padėjo siekti sovietų valdžios religinės ir užsienio politikos tikslų, „reakcingai dvasininkijos daliai suaktyvinius veiklą nebegali padėti išspręsti mums iškilusių uždavinių, nes prarado reacionierių pasitikėjimą“⁷⁶. Kitaip sakant, senieji agentai prarado savo vertę kaip informatoriai, todėl buvo numatyta aktyviai verbuoti naujus agentus iš „reakcingų katalikų dvasininkų“ ir vienuolių, kurie galėtų padėti daugiau sužinoti apie pagrindinę Bažnyčios veiklą. Norėdami veiksmingiau panaudoti agentūrines galimybes, saugumiečiai netgi kūrė planus, kaip kai kuriuos anksčiau užverbuotus dvasininkus infiltruoti į tikinčiųjų teisių sąjūdį⁷⁷.

Nedrišdamos sodinti į kalėjimus aktyviausių kunigų, kurie atvirai ignoravo pastoracinę veiklą varžiusius sovietinius įstatymus, valdžios institucijos nesėkmingai bandė su tuo kovoti administracinėmis bandomis. 1974-1978 m. už religinių kultų įstatymų pažeidimus administracinės komisijos prie rajonų ir miestų vykdomųjų komitetų paskyrė 18 baudų (dažniausiai 50 rublių) kunigams ir keturiems pasauliečiams. Daugiausia baudų - 12 - buvo skirta už bandymus katechizuoti vaikus. KGB turėjo ieškoti kitokių būdų nutildyti ar bent jau prislopinti protesto balsus. Aštuntajame dešimtmetyje

74 1973 m. rugsėjo 25-26 d. įvykusio LSSR MT pasitarimo medžiaga, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1213, l. 144.

75 LSSR KGB Kauno miesto skyriaus pažyma (be datos, tačiau pagal tekste minimus įvykius galima spėti, kad ji parengta apie 1977 m.), LYA, f. K-1, ap. 14, b. 177, l. 79.

76 Ibid., l. 81.

77 1978 m. rugsėjo mėn. parengtas agentūrinės-operatyvinės bylos „Voratinklis“ tyrimo planas, ibid., ap. 45, b. 503, l. 505.

svarbiausiu šios institucijos kovos su aktyviausiais Bažnyčios teisių gynėjais ginklu tapo jų autoriteto griovimas. 1974 m. rugpjūčio 14 d. LSSR KGB pirmininkas J. Petkevičius patvirtino priemonių, kaip sukompromituoti su „Kronikos“ leidyba susijusius „reakcingus“ kunigus, planą, pagal kurį buvo numatyta ypatingą dėmesį skirti rinkimui duomenų apie kunigus P Račiūną, A. Svarinską, S. Tamkevičių ir J. Zdebskį, kuriuos vėliau būtų galima panaudoti jų kompromitavimui tikinčiųjų ir kunigų akyse. Be to, šio plano autoriai numatė „grupės kunigų“ vardu parengti laiškus, kuriuose jų veikla būtų pasmerkta kaip kenkianti Bažnyčiai⁷⁸. Neatsitiktinai gerai žinomas anoniminis grupės Vilkaviškio vyskupijos kunigų laiškas, kuriame vysk. J. Labukas ragintas pasmerkti nesuprantančius laiko dvasios ir nesugebančius prisitaikyti prie naujų sąlygų „reakcinguosius“ (t. y. aktyviusius) kunigus, pasirodė praėjus vos mėnesiui po šio dokumento patvirtinimo. Siekdamas sumažinti aktyviųjų kunigų įtaką, KGB taip pat organizuodavo tikinčiųjų skundus vyskupams, reikalavė, kad užverbuoti dvasininkai stengtųsi nuteikti prieš juos Vatikano įstaigas ir lietuviškąją emigraciją.

Tikinčiųjų teisių pažeidimo paviešinimas valdžios oficialiai buvo vadinamas „tarybinės tikrovės šmeižimu“. Tokiai tezei pagrįsti KGB organizuodavo „Kronikos“ arba kitų pogrindžio leidinių paskelbtų faktų paneigimą. Ypač buvo stengiamasi „paneigti“ per Vakarų radijo stotis perduotą tokio pobūdžio informaciją. KGB atlikti tyrimai visada „įrodydavo“, kad tikinčiųjų teisės nebuvo pažeistos, o „Kronika“ dezinformavo savo skaitytojus. KGB taip pat stengėsi tikinčiųjų teisių gynėjams įpiršti dokumentus su pramanytais faktais, siuntinėjo anksčiau už kriminalinius nusikaltimus teistus ar amoralaus

elgesio asmenis, kurie prisistatydavo kaip nukentėję dėl savo įsitikinimų ir prašydavo juos apginti.

Sovietų Sąjungoje neva egzistuojančios religijos laisvės propagandai sovietų valdžia tikėjosi panaudoti ir besiplečiančius Lietuvos KB ryšius su išoriniu pasauliu. Jubiliejiniais 1975 m. į Romą buvo leista išvykti 15 kunigų delegacijai, vadovaujamai vysk. R. Krikščiūno. 1976 m. vasarą vyskupai L. Povilonis, R. Krikščiūnas ir dar devyni kunigai dalyvavo Filadelfijoje vykusiame 41-ajame tarptautiniame Eucharistiniame kongrese. Tarp delegacijos narių buvo ir 16 metų Sibiro lageriuose praleidęs kun. P Račiūnas MIC, kurio motina gyveno JAV Iš pradžių buvo numatyta į delegaciją įtraukti ir vyskupą tremtinį V Sladkevičių⁷⁹, tačiau šis, matyt, supratęs, kad tai būtų labiau naudinga sovietų propagandai nei pačiai Bažnyčiai, tokio pasiūlymo atsisakė.

Aštuntajame dešimtmetyje labai padažnėjo ir dvasininkų iš užsienio vizitai į Lietuvą. Ypač dažnai lankydavosi kunigai iš kaimyninės Lenkijos: 1971 m. Aušros vartų koplyčios svečių knygoje pasirašė 80, o per 1972 m. pirmąjį pusmetį - 45 lenkų kunigai⁸⁰. 1975 m. į Lietuvą buvo atvykęs Berlyno arkivyskupas kardinolas Alfredas Bengschas, o 1977 m. jau viešėjo daug didesnė aukštų VDR katalikų dvasininkų delegacija. Iš komunistinės Vokietijos atvykusiems vyskupams net buvo sudaryta galimybė Kauno katedroje teikti Sutvirtinimo sakramentą. 1979 m. Lietuvoje lankėsi Vengrijos primas

78 Ibid., b. 501, l. 273.

79 K. Tumėno 1976 m. gegužės 12 d. raštas V. Kurojedovui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 205, l. 211.

80 J. Rugienio 1972 m. rugpjūčio mėn. pažyma „Apie kurstytojišką Vatikano veiklą [...]“, ibid., b. 86, l. 37.

Berlyno arkivyskupas kardinolas A Bengšchas Lietuvoje 1975 m. rugpjūčio mėn. Prie altoriaus iš kaires: Kauno kunigų seminarijos rektorius V. Butkus, vysk. J. Labukas, kardinolas A Bengšchas, vysk. L. Povilonis (LNM)

Laszko Lekai. Vertindamas šio dvasininko vizitą, RRT įgaliotinis pažymėjo, kad jis buvo naudingas propagandiniu požiūriu ir sustiprino vyskupijų valdytojų padėtį (kardinolas ragino nekonfliktuoti su valdžia), tačiau kartu labai padidino kunigų bei tikinčiųjų aktyvumą: pavyzdžiui, šv. Mišiose, kurias Kauno katedroje laikė kardinolas, dalyvavo apie 8 tūkst. žmonių⁸¹.

RRT įgaliotiniui nerimą kėlė ne tik, jo nuomone, neigiami stiprėjančių Lietuvos KB ryšių su išoriniu pasauliu padariniai, bet ir dažnėjantys ekumeniniai kontaktai, kuriuos jis vertino kaip konfesijų bandymą susivienyti siekiant išsilaikyti sovietinės sistemos sąlygomis. Po Vatikano II Susirinkimo sparčiai gerėjusius Vatikano

ir Maskvos patriarchijos santykius nevienareikšmiškai vertino ir Sovietų Sąjungos vadovybė. Viena vertus, sovietų režimas buvo suinteresuotas RSB suartėjimu su Vatikanu ir jį skatino, nes tai atitiko jo užsienio politikos tikslus artėjant Helsinkyje turėjusiai įvykti Europos saugumo ir bendradarbiavimo konferencijai, kurios baigiamojo akto pasirašymas be Vatikano tarpininkavimo būtų buvęs daug sunkiau pasiektas. Tačiau RSB ir KB suartėjimas, tvirtėjantys Sovietų Sąjungos katalikų ryšiai su išoriniu pasauliu, kai kurių sovietų politinio elito atstovų manymu, leido Vatikanui išplėsti savo įtaką ir sustiprinti KB padėtį Sovietų Sąjungoje. Tokius nuogaštavimus 1974 m. pažymoje SSKP CK išdėstė SSRS KGB pirmininkas Jurijus Andropovas⁸². Tuo metu J. Andropovas neturėjo pakankamai galios pakeisti politinį režimo kursą. SSRS užsienio reikalų ministras A. Gromyka 1974-1975 m. dar du kartus susitiko su popiežiumi ir pažadėjo perduoti šalies vadovybei jo pageidavimus dėl katalikų padėties. 1975 m. liepos mėn. su popiežiumi susitiko RSB tarptautinių ryšių skyriaus vadovas metropolitas Nikodemas, o 1976-1977 m. Maskvos patriarchijos svečiais buvo Vatikano krikščionių vienybės sekretoriato pirmininkas kardinolas Willebrandsas, jėzuitų ordino generolas Pedro Arrupe ir to paties ordino atstovas Johnas Longas.

Aštuntajame dešimtmetyje valdžios padarytų nuolaidų ribotumas tapo akivaizdus, kai 1976 m. liepos 28 d. LSSR ATP patvirtino Religinių susivienijimų nuostatus⁸³. Iš esmės juose nebuvo nieko radikaliai naujo, tą-

81 P. Anilionio 1979 m. spalio 17 d. raštas RRT, *ibid.*, b. 103, l. 234-236.
82 J. Anderson, *op. cit.*, p. 107.

83 Religinių susivienijimų nuostatai, *Lietuvos TSR Aukščiausiosios Tarybos ir Vyriausybės žinios*, 1976, Nr. 22, p. 491-499.

čiau bent jau Lietuvoje tai buvo pirmas kartas, kai iki tol daugiausia būdavusios slaptos religinių gyvenimą reguliavusios taisyklės buvo paskelbtos viešai. Kai kurie nuostatų punktai iki tol praktiškai nebuvo vykdomi (pvz., vietos valdžios teisė netvirtinti jiems nepatikusio religinės bendruomenės vykdomojo komiteto nario, dalyvauti pačiuose jų rinkimuose ir daryti spaudimą tikintiesiems). Be to, pagal šiuos nuostatus religinės bendruomenės turėjo pasirašyti naujas, vienašališkai valdžios primestas bažnytinio turto naudojimo sutartis, kurios suteikė teisę valdžios atstovams bet kada patikrinti, kaip jis naudojamas, arba paprasčiausiai jį nusavinti. Dėl šių priežasčių Religinių susivienijimų nuostatai padarė sprogusios bombos išpūdį ir išprovokavo naujus tikinčiųjų teisių gynėjų protestus. 1977 m. priimtoje naujoje SSRS konstitucijoje taip pat išliko religinę diskriminaciją įtvirtinantis principas, kad Sovietų Sąjungoje garantuojama tik ateistinės (tiesa, anksčiau buvo rašoma „antireliginės“) propagandos laisvė, o religinė propaganda draudžiama. Todėl visai suprantama, kad Bažnyčios ir tikinčiųjų teisių sąjūdis ne silpnėjo, bet tolydžio plėtėsi, išjudindamas ir kitas opozicines Lietuvos jėgas.

Paskutinis šaltojo karo etapas ir antibažnytinė politika Lietuvoje

Aštuntojo dešimtmečio pabaigoje vėl labai padidėjo šaltojo karo įtampa. Vakarų pasaulis nusivylė dialogo su Sovietų Sąjunga rezultatais, įtakingiausiose NATO valstybėse į valdžią grįžo dešinėsios politinės jėgos (Jimmy Carterio administracija, Vakarų Vokietijos krikščionių

demokratų partijos sėkmė per 1976 m. rinkimus, Didžiosios Britanijos konservatorių pergalė per 1979 m. rinkimus), kurios laikėsi griežtesnės pozicijos žmogaus teisių komunistiniame pasaulyje atžvilgiu. Sovietų režimo vadovybė tai vertino kaip naują pasaulinį šamokslą prieš komunistinę sistemą. Šamokslo teorijos stereotipų ypač paveikta buvo tuometinė SSRS KGB vadovybė su J. Andropovu priešakyje⁸⁴, kuris aštuntojo dešimtmečio pabaigoje labai sustiprino savo pozicijas. Su jo įtakos didėjimu sietinas represijų prieš disidentinį sąjūdį protrūkis, pasireiškęs dešimtmečių sandūroje. Rusijoje skaudus smūgis buvo suduotas ir negausiam tikinčiųjų teisių gynėjų ir religinio atgimimo iniciatorių būriui. 1979 m. buvo suimtas Glėbas Jakuninas ir jo bendražygiai Levas Regelsonas bei Viktoras Kapitančiukas, o pačioje 1980 m. pradžioje - aktyvia pastoracine veikla tarp Maskvos gyventojų garsėjęs tėvas Dmitrijus Dudko*. 1979-1980 m. taip pat buvo susidorota su Maskvoje nuo 1974 m. veikusio religinio-filosofinio seminaro dalyviais.

J. Andropovas, kaip minėta, neigiamai vertino santykių su Vatikanu gerinimą ir nemažai prisidėjo prie naujos antivatikaninės isterijos eskalavimo. Aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje viena iš populiariausių oficialios sovietų retorikos tezių buvo tvirtinimas, kad „pasaulinis imperializmas“, vykdydamas plataus masto „ideologinę diversiją“ prieš komunistinį pasaulį, visų pirma stengiasi išnaudoti religinį veiksnį. Krokuvos ar-

84 X. Ендрю, О. Гордиевский, *Разведывательные операции КГБ: от Ленина до Горбачева*, Москва, 1999, с. 586.

* Vėliau saugumui pavyko jį palaužti ir priversti viešai apgailestauti dėl savo ankstesnės veiklos.

kivyskupo Karolio Wojtylos išrinkimą popiežiumi sąmokslo teorijos šalininkai aiškino kaip akivaizdų savo teisumo įrodymą. Išanalizavusi pirmuosius Jono Pauliaus II veiksmus, KGB padarė išvadą, kad Vatikanas, toliau pritardamas tarptautinių santykių įtampos mažinimui, kartu rengiasi suaktyvinti kovą su komunizmu⁸⁵ (žr. 11 priedą). Vatikano sprendimai, kuriais siekta atgaivinti katalikų tikėjimą komunistų valdomuose kraštuose, pavyzdžiui, 1979 m. lietuviškose Vatikano radijo laidose atsiradusios specialios laidos jaunimui, buvo laikomi „ideologinės diversijos“ dalimi. Kremliaus orientyrų pasikeitimą liudijo ir tai, kad 1979-1980 m. nustota vykdyti pasikeitimo teologijos studentais tarp RSB ir KB programą, pagal kurią aštuntajame dešimtmetyje Vatikano universitetuose mokėsi nemažai stačiatikių dvasininkų iš Sovietų Sąjungos.

Tikinčiųjų teisių sąjūdis Lietuvoje, nepaisant tolerantiškesnio režimo požiūrio į religiją, toliau stiprėjo ir aštuntojo dešimtmečio pabaigoje pasiekė kulminaciją. 1979 m. pradžioje net 550 Lietuvos kunigų ir du vyskupai pasirašė protestus prieš 1976 m. patvirtintus Religinų susivienijimų nuostatus, pareikšdami, kad jie prieštarauja sąžinės laisvei, todėl yra neteisėti. Taigi apie 70 proc. kunigų stojo į atvirą konfliktą su valdžia. RRT įgaliotiniui darėsi vis sunkiau priversti kunigus paklusti valdžios reikalavimams. Nemažai parapijų ilgai vengė pasirašyti naujas sutartis dėl naudojimosi kulto pastatais. Nors įgaliotinis planavo tai padaryti 1977 m., tais metais sutartis atnaujino tik 58 proc. parapijų⁸⁶, o kelios dešimtys parapijų naujų sutarčių nepasirašė iki 1981 m. Kai kurie parapijų klebonai nuo aštuntojo dešimtmečio pabaigos taip pat nebeteikė valdžios įstaigoms duomenų apie atliktas religines apeigas. Pavyz-

džiui, 1979 m. tokių duomenų nepateikė net 60 parapijų administratorių⁸⁷.

Tuo metu tikinčiųjų teisių sąjūdis Lietuvoje įgijo ir tam tikrą institucinę formą. 1978 m. lapkričio 13 d. Maskvoje įvykusioje neoficialioje spaudos konferencijoje buvo paskelbta apie Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komiteto (toliau TTGKK) įsteigimą Lietuvoje. Jo steigėjai kunigai Jonas Kauneckas, A. Svarinskas, S. Tamkevičius, Vincentas Vėlavičius ir J. Zdebskis deklaravo, kad tai - vieša institucija, turinti tikslą ginti tikinčiųjų teises, siekti, kad sovietiniai įstatymai dėl tikinčiųjų padėties atitiktų SSRS tarptautinius įsipareigojimus, skelbti tikinčiųjų diskriminavimo faktus. Įsteigti TTGKK nebuvo originalus sumanymas: 1976 m. Maskvoje žinomi žmogaus teisių gynėjai stačiatikių dvasininkas G. Jakuninas ir V Kapitančiukas buvo įkūrę Krikščionių komitetą tikinčiųjų teisėms ginti, kurio tikslai buvo tokie pat kaip ir TTGKK. G. Jakuninas ir V Kapitančiukas buvo atvykę į Lietuvą ir kun. S. Tamkevičiui siūlė į jų komitetą deleguoti KB atstovą, tačiau buvo nutarta steigti atskirą komitetą. 1980 m. TTGKK gretas papildė kunigai Leonas Kalinauskas, A. Keina, Vaclovas Stakėnas, Kazimieras Žilys bei pasaulietis Vytautas Skuodis.

Bažnyčios pasipriešinimas stiprėjo bendrame jos atgimimo kontekste. Nors ir labai stengėsi, valdžia nepajėgė atitolinti nuo Bažnyčios jaunų žmonių. Vis akty-

85 SSRS KGB PGU 12-ojo skyriaus viršininko gen. A. Kirejevo 1979 m. gegužės 22 d. raštas LSSR KGB pirmininkui J. Petkevičiui, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 232, l. 9.

86 RRT įgaliotinio 1977 m. darbo ataskaita, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1307, l. 10.

87 RRT įgaliotinio 1979 m. darbo ataskaita, *ibid.*, b. 1365, l. 16.

Kun. A. Mocius neša kryžių į Kryžių kalną. 1979 m. liepos 22 d.

viau reiškėsi Eucharistijos bičiulių sąjūdis. 1979 m. liepos 22 d. didelį medinį kryžių į Kryžių kalną nešantį kunigą A. Mocių lydėjo keli šimtai eucharistiečių, o tu pačių metų rugsėjo mėn. tradicinėje eisenoje į Šiluvą dalyvavo per tūkstantį maldininkų. Viena iš šios eisenos organizatorių ir Eucharistijos bičiulių sąjūdžio įkūrėjų sesuo J. Stanelytė 1980 m. už tai buvo nuteista trejus metus kalėti lageryje. Pasak RRT įgaliotinio, jaunimas sudarė apie 35 proc. 1980 m. dalyvavusiųjų Prisiėlimo pamaldose⁸⁸. 1974-1984 m. Sutvirtinimo sakramentas kasmet buvo suteikiamas 20-25 tūkst. jaunų žmonių. Nemažėjo ir norinčiųjų studijuoti kunigų seminarijoje: 1981 m. buvo gauti 33 prašymai, 1982 m. - 38⁸⁹, o 1985 m. - net 45⁹⁰. Apeidami valdžios kliūtis (visuomeninio transporto apribojimai, autoinspekcijos te-

rorizavimas), devintojo dešimtmečio pradžioje vis daugiau maldininkų atvykdavo į Žemaičių Kalvariją ir Šiluvą. Net pagal sovietų valdžios statistiką didžiųjų atleidimų metu čia apsilankiusių skaičius per ketverius metus padidėjo daugiau nei dvigubai: 1980 m. Žemaičių Kalvarijoje buvo suskaičiuota 8-9 tūkst., Šiluvoje - apie 20 tūkst. žmonių⁹¹, o 1983 m. atitinkamai 30 ir 37 tūkst.⁹²

Jausdami, kad sovietų valdžia nebedrįs pasielgti panašiai kaip su vysk. J. Steponavičiumi, taip pat nenorėdami visiškai prarasti autoriteto, ir vyskupijų administratoriai vis mažiau davėsi valdžios manipuluojami. 1977 m. rugsėjo mėn. jie pareiškė savo nuomonę dėl naujos SSRS konstitucijos projekto, reikalaujanti pripažinti laisvę propaguoti religinius įsitikinimus, teisę mokyti ir mokytis religijos. Į RRT įgaliotinio raginimą visiems vyskupijų valdytojams parašyti popiežiui laišką, smerkiantį TTGKK, kan. C. Krivaitis atsakė, kad tai būtų įmanoma tik tuo atveju, jeigu valdžia leistų spausdinti katekizmą, panaikintų draudimą katechizuoti vaikus ir leistų žurnalą tikintiesiems⁹³. Kad ir koks buvo

88 P. Anilionio 1980 m. gegužės 7 d. informacija apie Velykų šventes, *ibid.*, b. 1365, l. 98.

89 RRT įgaliotinio 1982 m. lapkričio 2 d. pažyma apie seminariją, *ibid.*, f. R-181, ap. 3, b. 110, l. 232.

90 RRT įgaliotinio 1985 m. rugsėjo 12 d. pažyma LKP CK ir LSSR MT, *ibid.*, b. 117, l. 24.

91 RRT įgaliotinio 1980 m. darbo ataskaita, *ibid.*, f. R-754, ap. 13, b. 1394, l. 17.

92 RRT įgaliotinio 1983 m. darbo ataskaita, *ibid.*, f. R-181, ap. 3, b. 111, l. 8.

93 RRT įgaliotinio 1978 m. darbo ataskaita, *ibid.*, f. R-754, ap. 13, b. 1335, l. 26.

spaudimas, vyskupijų valdytojai viešai neatsiribojo nuo „Kronikos“.

Jie taip pat neskubėjo pasinaudoti valdžios leidimu spausdinti oficialų periodinį leidinį. Vienas iš aktyviausių katalikiško žurnalo leidybos idėjos rėmėjų buvo Liturginės komisijos sekretorius kun. V Aliulis. 1979 m. pradžioje jis išsiuntė RRT įgaliotiniui katalikiškų periodinių leidinių projektą, kuriame siūlė mažiausiai 20 tūkst. egzempliorių tiražu leisti maždaug 80 puslapių apimties mėnraštį⁹⁴. Kaip viena iš svarbiausių jo pasirodymo sąlygų nurodyta tai, kad šiame leidinyje negalės būti spausdinami „straipsniai, žeminantys Bažnyčią, jos tarnus bei patį tikėjimą, lygiai kaip ir straipsniai, kritiškai egzistuojančios santvarkos atžvilgiu“⁹⁵. Tačiau žinojimas, kad žurnalas reikalingas sovietų propagandai, baimė išprovokuoti aktyviųjų kunigų priekaištus vertė Bažnyčios hierarchus, atsakingus už žurnalo leidybą, būti atsargius. Lietuvos vyskupų konferencijos pirmininkas vysk. L. Povilonis kun. V Aliuliui išdėstė tokias savo abejones šiuo klausimu: „Tokį išleisti, kad būtų panašus į Demokratinės Vokietijos religinius laikraščius, mes nepajėgsime. Turėsime dalį vietos skirti taikai, ne su Kristumi surištai, bet tokiai, kuri naudinga kam kitam. Prasidės Kronikos replikos. [...] Kunigai priekaištaus - leidžia žurnalą, o neišleidžia katekizmo, draudžia katechizaciją. Pirmiausia reikia masiniu tiražu išleisti katekizmą“⁹⁶.

Vysk. L. Povilonio abejonės labiausiai paveikė bendrą vyskupijų valdytojų sprendimą atsisakyti valdžios peršamo oficialaus religinio leidinio. Petras Anilionis, informuodamas apie tai RRT, pažymėjo, kad, spaudžiami „ekstremistų“, vyskupijų valdytojai atsisakė leisti iliustruotą žurnalą, o vysk. L. Povilonis jam pareiškęs, jog KB

nerieikia tokio leidinio, kokį turi RSB⁹⁷. Tai nebuvo vienintelis „nepageidautino“ vysk. L. Povilonio elgesio atvejis. Aktyviuosius kunigus vysk. L. Povilonis gynė bendraudamas su RRT pirmininko pavaduotoju M. Rachmankulovu, kuris 1979 m. balandžio mėn. viešėjo Lietuvoje⁹⁸. Po vysk. J. Labuko mirties tapęs Kauno arkivyskupijos ir Vilkaviškio vyskupijos apaštaliniu administratoriumi bei vyskupų konferencijos pirmininku, jis dar labiau įsidrašino: 1982 m. atsisakė tikinčiuosius paraginti sutikti su valdžios siūlymu Klaipėdoje rekonstruoti seną bažnyčią ir nebereikalauti gražinti 1960 m. pastatytosios. Vysk. L. Povilonis pareiškė esąs ištikinęs, kad valdžios atimtas bažnyčios pastatas anksčiau ar vėliau vis tiek bus gražintas. Jis taip pat nesutiko, kad Lietuvos vyskupų konferencija būtų spalvoto nuotraukų albumo užsakove, jeigu į jį nebus įdėtos Vilniaus arkikatedros, Šv. Kazimiero ir Klaipėdos Taikos Karalienės bažnyčių nuotraukos⁹⁹.

Matydamas, kad stiprėja Bažnyčios pasipriešinimas, LKP CK biuras 1978 m. liepos mėn. vėl buvo priverstas svarstyti ateistinės propagandos pagerinimo ir religinių kultūrų įstatymų vykdymo kontrolės klausimus. Praėjus

94 Ibid., f. R-181, ap. 1, b. 246, l. 21-24.

95 Ibid., l. 24.

96 Vysk. L. Povilonio 1979 m. vasario 18 d. laiškas kun. V. Aliuliui, VUB Rankraščių skyrius, f. 187, b. 335.

97 P. Anilionio 1979 m. gruodžio 11 d. raštas V. Kurojedovui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 103, l. 263.

98 RRT pirmininko pavaduotojo M. Rachmankulovo ir skyriaus viršininko J. Tarasovo ataskaita apie komandiruotę į Lietuvos SSR, *ibid.*, l. 32.

99 P. Anilionio 1983 m. lapkričio 1 d. raštas LKP CK sekretoriui L. Šepečiuviui, *ibid.*, b. 112, l. 215.

dviems mėnesiams po šio posėdžio iš RRT įgaliotinio pareigų buvo atleistas K. Tumėnas, kurį pakeitė iki tol 15 metų LKP Kupiškio rajono komitetui vadovavęs R Anilionis. K. Tumėnas tapo patogiu atpirkimo ožiu, kuriam buvo galima suversti didžiąją dalį atsakomybės už tikinčiųjų teisių sąjūdžio stiprėjimą. Siekdama sustiprinti RRT įgaliotinio instituciją kvalifikuotais kadrais, kurie sugebėtų analizuoti KB veiklą, LSSR MT 1979 m. pradžioje taip pat patvirtino papildomojo pavaduotojo etatą. Įgaliotinio pavaduotoju katalikų reikalams buvo paskirtas gerai italų kalbą mokėjęs žurnalistas E. Juozėnas. Naujasis RRT įgaliotinis žadėjo per trumpą laiką „atstatyti tai, ką sugriovė Tumėnas“¹⁰⁰. Ryžtingais veiksmais P Anilionis tikėjosi atkurti septintajame dešimtmetyje buvusią padėtį. Jau pirmosiomis darbo dienomis jis ėmėsi iniciatyvos sutramdyti kunigus, kurie, pažeisdami Religinių susivienijimų nuostatus, organizavo tikinčiųjų procesijas iš bažnyčios į kapines Mirusiųjų pagerbimo dieną¹⁰¹. Motyvuodamas tuo, kad vaikų patarnavimas per šv. Mišias „turi tendenciją tapti masiniu reiškiniu“¹⁰², jis parengė 1966 m. priimtų LSSR ATP nutarimų papildymo projektą, kuriame buvo aiškiai apibrėžta, kad dvasininkai negali naudoti nepilnamečių per religines apeigas. 1978 m. lapkričio 25 d. pasikvietęs į savo įstaigą vyskupijų valdytojus, P Anilionis juos informavo, kad nuo 1979 m. bus griežtai reikalaujama laikytis Religinių susivienijimų nuostatų.

Padėtis Lietuvoje kėlė nerimą ir Maskvai. Po M. Rachmankulovo vizito RRT 1979 m. balandžio 16 d. patvirtino KB kontrolės sustiprinimo ir kovos su „religiniu ekstremizmu“ priemonių planą¹⁰³. Grėsmingi KGB signalai apie Jono Pauliaus II politiką ir jo pirmojo vizito Lenkijoje poveikis paskatino SSKP CK sekretoriatą 1979 m. spa-

lio mėn. sudaryti specialią komisiją, į kurią buvo įtraukti RRT pirmininkas V Kurojedovas ir KGB pirmininko pavaduotojas Viktoras Čebrikovas. Ji parengė nutarimo „Dėl kontrapriemonių prieš Vatikano politiką socialistinių šalių atžvilgiu“ projektą, kuriam SSKP CK sekretoriatas pritarė 1979 m. lapkričio 13 d.¹⁰⁴ Padidėjusį dėmesį KB reikalams liudijo ir 1980 m. RRT struktūroje atsiradęs atskiras katalikų reikalų skyrius, kuriam vadovauti buvo paskirtas E. Galustianas.

Maskvai davus signalą, į kovą su „religiniu ekstremizmu“ Lietuvoje vėl buvo mobilizuotos visos valdžios aparato grandys. Ši klausimą svarstė 1979 m. gegužės 8-9 d. Vilniuje surengtos mokslinės praktinės konferencijos dalyviai, 1979 m. gruodžio 10 d. į pasitarimą buvo sukviesti LKP rajonų komitetų ideologijos sekretoriai, vykdomųjų komitetų pirmininkų pavaduotojai, vadovaujantys prokuratūros ir ideologinių įstaigų darbuotojai. E. Anilionis RRT nurodymu parengė SSKP CK 1979 m. lapkričio 13 d. nutarimo įgyvendinimo priemonių planą. Vietos valdžios institucijoms 1980 m. pradžioje buvo išsiuntinėta RRT įgaliotinio parengta pažyma „Apie K. Voitylos išrinkimą popiežiumi“, kuri informavo apie pasikeitusias antibažnytinės veiklos sąlygas¹⁰⁵.

100 Autoriaus pokalbis su buvusiu RRT įgaliotiniu Lietuvoje K. Tumėnu.

101 P. Anilionio 1978 m. lapkričio 10 d. raštas LKP CK sekretoriui L. Šepečiuviui ir LSSR MT pirmininko pavaduotojui A. Česnavičiuviui, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1307, l. 76-77.

102 P. Anilionio 1978 m. gruodžio 29 d. raštas V. Kurojedovui, *ibid.*, f. R-181, ap. 3, b. 101, l. 148.

103 1979 m. balandžio 16 d. RRT patvirtintas priemonių planas „Kovai su religiniu ekstremizmu Lietuvos TSR sustiprinti“, *ibid.*, b. 103, l. 47-52.

104 J. Anderson, *op. cit.*, p. 105.

105 LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 105, l. 141-143.

Sovietų režimo vykdyta propagandinė kampanija prieš Vatikaną kitą pagreitį įgijo 1984 m. rudenį. Tai buvo ne tik reakcija į popiežiaus ne kartą pareikštą paramą dėl savo teisių kovojantiems socialistinio lagerio šalių katalikams, bet ir jo išpėjimą dėl vadinamosios „išlaisvinimo teologijos“, galėjusį labai pakenkti Sovietų Sąjungos interesams trečiojo pasaulio šalyse, visų pirma Lotynų Amerikoje. Atsakydamas į 1984 m. rugpjūčio 6 d. paskelbtą Vatikano dekretą „Dėl kai kurių išlaisvinimo teologijos aspektų“, SSKP CK nurodė sustiprinti prieš Vatikaną nukreiptą propagandą, LKP CK taip pat patvirtino atitinkamus nutarimus¹⁰⁶. LSSR valdžiai daugiausia nerimo kėlė didėjanti užsienio radijo religinių laidų, tarp kurių neabejotinai pirmavo Vatikano radijas, auditorija. 1985 m. atlikus apklausą Anykščių rajone paaiškėjo, kad net 37 proc. apklaustųjų klauso religinių radijo laidų, Vatikano radijo laidų - 27 proc.¹⁰⁷ Be to, reikia atsižvelgti į tai, kad nemaža dalis apklaustųjų, nors apklausa buvo anoniminė, galėjo atsakyti nenuoširdžiai. Sovietų valdžia sureagavo ir į 1985 m. paskelbtą popiežiaus encikliką „Slavorum apostoli“, kuri buvo skirta vieno iš didžiųjų slavų krikštytojų Metodijaus 1100-osioms mirties metinėms. 1985 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje RRT paragino P Anilionį imtis papildomų priemonių, kurios neutralizuotų Vatikano pastangas atgaivinti KB gyvenimą, suaktyvinti jos misijinę veiklą kituose Sovietų Sąjungos regionuose, internacionalizuoti vietines religines šventes¹⁰⁸.

Dvasininkai iš Lietuvos, tarp kurių vyravo jėzuitų vienuolijos nariai, jau nuo šeštojo dešimtmečio vidurio aktyviai apaštalavo Vidurinėje Azijoje tarp čia gyvenusių vokiečių (R Lygnugaris, Jonas Smilgevičius, A. Šeškevičius). Aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje sa-

vo misijine veikla labiausiai garsėjo kun. A. Dumbliauskas SJ. Viename iš didžiausių Kazachijos miestų, Karagandoje, jis sugebėjo išrūpinti vietos valdžios leidimą ne tik registruoti religinę bendruomenę, bet ir statyti naują bažnyčią, kuri buvo konsekruota 1980 m. Kun. A. Dumbliauskas taip pat buvo įsteigęs jėzuitų noviciatą, iš kurio net 6 vokiečių tautybės jaunuoliai vėliau ištojo į Rygos kunigų seminariją. Iš pradžių trukdęs jam dirbti Lietuvoje, vėliau sovietų režimas suprato padaręs klaidą. KGB verčiamas, jo vyskupas pareikalavo grįžti, žadėdamas gerą parapiją, o nepaklusnumo atveju - suspensą, tačiau tai neišgąsdino užsigrūdinusio Vidurinės Azijos misionieriaus¹⁰⁹. Po kelių incidentų su valdžios institucijomis 1978 m. dirbti pastoracinio darbo į Ukrainą, Podolės Kamenecą, išvyko kun. Jonas Zubrus S J. Ukrainoje dirbo ir vienas iš pirmųjų slapta pašventintų kunigų - Vytautas Merkys SJ, Baltarusijoje - K. Žilys SJ. Nuo aštuntojo dešimtmečio vidurio į misijų darbą aktyviai įsitraukė ir vienuolės moterys, kurios ne tik rengdavo sakramentams, padė-

106 LKP CK biuro 1984 m. spalio 29 d. nutarimas „Dėl papildomų priemonių ateistiniam auklėjimui gerinti ir veiklai prieš užsienio katalikų antitarybinę propagandą sustiprinti“, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 265, b. 70, l. 10-13; LKP CK biuro 1984 m. gruodžio 3 d. patvirtintas priemonių planas, kaip vykdyti SSKP CK nutarimą „Dėl kontrapriemonių prieš Vatikano antikomunistines akcijas, griaunamąjį darbą prieš socialistines šalis, nacionalinio išsivadavimo ir antikarinis judėjimus“, *ibid.*, I. 34-37.

107 RRT įgaliotinio 1985 m. darbo ataskaita, LCVA, f. R-754, ap. 13, b. 1581, l. 6.

108 RRT 1985 m. rugpjūčio 28 d. instrukcija P. Anilioniui, *ibid.*, f. R-181, ap. 3, b. 117, l. 38-39.

109 B. Babrauskas, „Vidurinės Azijos misionierius“, *Katalikų kalendorius-žinynas*, 1993, p. 122.

davo kunigams, bet ir vertė į rusų kalbą bei daugino religinę literatūrą.

Visuose aukščiau minėtuose dokumentuose - nuo SSKP CK nutarimų iki RRT įgaliotinio parengtų planų buvo numatyta toliau spręsti kai kurias KB problemas, taip tikintis bent iš dalies sušvelninti įtampą. P Anilionis siūlė „atimti ekstremistams galimybę spekuliuoti kai kuriais nepatenkintais prašymais“, t. y. palaipsniui didinti priėmimą į kunigų seminariją, kol baigusieji galės kompensuoti kasmetinį natūralų kunigų mažėjimą; leisti pašventinti 2-3 naujus vyskopus ir jų padėjėjais „įdarbinti“ vyskopus V Sladkevičių ir J. Steponavičių; suvienodinti mokesčius už elektrą ir gyvenamąsias patalpas. Kita vertus, RRT įgaliotinis reikalavo patraukti baudžiamojon atsakomybėn TTGKK narius ir kitus aktyviausius kunigus, taip pat per Lietuvos KB hierarchus išpėti Šventąjį Sostą, kad Jo ir jo palaikomų ekstremistų antitarybinės akcijos gali sugriežtinti tarybų valdžios politiką katalikų bažnyčios atžvilgiu¹¹⁰. Dvilypę vėzdo ir meduolio taktiką numatė ir 1981 m. rugpjūčio 12 d. patvirtintas dar vienas RRT nutarimas „Dėl kovos su religiniu ekstremizmu Lietuvos TSR sustiprinimo“. Įgaliotiniui nurodyta pareikalauti, kad „administraciniai organai užtikrintų bausmės už religinių kultūrų įstatymų pažeidimus neišvengiamumą“¹¹¹, bet taip pat siūlyta pagerinti kunigų seminarijos mokomąją materialinę bazę, rasti galimybę rekonstruoti kai kuriuos katalikų maldos namus, leisti žurnalą lojaliems kunigams, kontroliuoti, kad ir vietos valdžios institucijos nepažeidintų religinių kultūrų įstatymų bei dėmesingai nagrinėtų tikinčiųjų prašymus.

LSSR valdžia vis dar atsargiai vertino RRT pasiūlymus atsakyti kai kurių anksčiau vykdytos antireliginės

politikos „laimėjimų“, motyvuodama tuo, kad per didelės nuolaidos gali paskatinti kelti naujus reikalavimus. LKP CK ir P. Anilionis buvo labiau linkę pasikliauti religinio gyvenimo kontrolės mechanizmo tobulinimu ir valstybės visiškai kontroliuojamų visuomenės informavimo priemonių teikiamomis galimybėmis. 1981 m. balandžio mėn. LKP CK iniciatyva P. Anilionis parengė LSSR ATP įsako „Dėl religinių kultūrų įstatymų papildymo“ projektą¹¹², kuriame dar kartą bandė įtvirtinti principą, kad nepilnamečiai negali patarnauti kunigui atliekant religines apeigas. Šis klausimas pasidarė itin aktualus po to, kai 1971 m. LSSR Aukščiausiasis Teismas už protestavo Varėnos vykdomojo komiteto administracinės komisijos sprendimą skirti kun. A. Keinai 50 rublių baudą už nepilnamečių panaudojimą per religines apeigas. Tarp valdžios institucijų net buvo kilęs formalus teisinis ginčas, ar už tai kunigus galima bausti, nes įstatymuose toks atvejis nebuvo konkrečiai nurodytas. Bausmės šalininkai tvirtino, kad tai yra bendro draudimo dvasininkams mokyti vaikus pažeidimas, tačiau teismai ne visada sutikdavo vadovautis tokiu plačiu Bažnyčios atskyrimo nuo mokyklos įstatymo išaiškinimu. Be to, minėto LSSR ATP įsako projektas tiksliau apibrėžė dvasininko sąvoką, suteikdamas formalų pagrindą neregistruoti pagrindinę seminariją baigusią kunigų, dvasininkus, raginusių mokinius nestoti į pionierių bei komjaunimo organizacijas,

110 RRT įgaliotinio 1979 m. gruodžio 26 d. parengtas priemonių SSKP CK Sekretoriato nutarimui „Dėl kontrapriemonių prieš Vatikano politiką socialistinių šalių atžvilgiu vykdyti planas“, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 105, l.16.

111 Ibid., b. 108, l. 95.

112 LSSR ATP įsako projektas ir P. Anilionio paaiškinimai, *ibid.*, l. 178-181.

ignoruoti ateistinią auklėjimą mokyklose, siūlė bausti pagal LSSR BK 143 straipsnį.

Nesutiko R Anilionis ir su daugeliu naujojo sąjunginio religinių organizacijų įstatymo, kurio projektas buvo pradėtas svarstyti 1984 m., nuostatų. Visų pirma jis siūlė atsisakyti formuluotės, kad bažnyčių vidaus gyvenimas tvarkomas pagal atitinkamas kanonų taisykles, motyvuodamas tuo, kad kai kurie KB kanonai prieštarauja sovietiniams įstatymams. RRT įgaliotinis nesutiko, kad tikinčiųjų bendruomenėms ir religiniams centrams būtų suteiktas juridinio asmens statusas, nes, pasak jo, TSRS konstitucija suteikia teisę burtis į organizacijas tik komunizmo kūrimo tikslais¹³.

Nors raginimai represijomis nutildyti tikinčiųjų teisių sąjūdį nuo 1979 m. girdėjosi vis dažniau, sovietų valdžia ne iškart ryžosi jų griebtis prieš aktyviausius Lietuvos kunigus. LSSR prokuratūra 1979 m. rugsėjo 2 d. tik oficialiai įspėjo kunigus A. Svarinską ir S. Tamkevičių dėl jiems gresiančios atsakomybės pagal LSSR BK 68 straipsnį. Įspėjimai ir piniginės baudos iki 1983 m. buvo pagrindiniai valdžios ginklai, kuriais ji tikėjosi sutramdyti kunigus, nepaisančius religinės veiklos suvaržymų. 1980–1982 m. buvo paskirtos 22 administracinės baudos, RRT įgaliotinis ir prokuratūra pareiškė apie 80 įspėjimų. Gerokai dažniau laisvės atėmimo bausmėmis bausti aktyviai pagrindinėje Bažnyčios veikloje dalyvavę pasauliečiai ir vienuolės. 1980–1981 m. buvo nuteistos seserys Genovaitė Navickaitė, J. Stanelytė, Ona Vitkauskaitė, jėzuitų ordino brolis Anastazas Janulis, pasauliečiai Povilas Buzas, Mečislovas Jurevičius ir Vytautas Vaičiūnas. Tai buvo viena iš didžiausių KGB organizuotų represinių akcijų prieš tikinčiųjų teisių sąjūdį.

Vengdamas kunigų „nusikaltimus“ nagrinėti teis- muose, LSSR KGB griebėsi slaptų susidorojimo būdų. 1979 m. vasario 14 d. parengto TTGKK kompromitavi- mo plano autoriai, be kitų kompromitavimo būdų, nu- matė: „[...] kad būtų suvaržyta „Tomovo“ [kun. S. Tam- kevičiaus. - A. S.] aktyvi priešiška veikla ir jis sukom- promituotas, įgyvendinti TSRS KGB sankcionuotą prie- monę“¹¹⁴. Dėl kažkokių priežasčių šis punktas taip ir li- ko neįgyvendintas. Speciali priemonė buvo išbandyta prieš kitą tikinčiųjų teisių aktyvistą, kun. J. Zdebskį, ku- ris 1980 m. spalio 3 d. buvo nudegintas cheminėmis med- žiagomis, ir buvo paskleistas gandas, kad jis sergąs ve- nerine liga. Dėl to kun. J. Zdebskis buvo priverstas pasi- traukti iš TTGKK. KGB dalyvavimą šioje akcijoje pa- tvirtina archyviniai dokumentai¹¹⁵. Daug sudėtingiau įrodyti, kad ši institucija buvo vienaip ar kitaip susijusi su daugeliu kitų greitai po šio įvykio prieš kunigus įvyk- dytų prievartos aktų.

Praėjus vos savaitei po kun. J. Zdebskio nudeginimo, 1980 m. spalio 11 d. buvo žiauriai nužudytas Luokės klebonas Leonas Šapoka. Sovietinė teisėsauga gana greitai surado žudikus, nustatė, kad kunigas buvo kan- kinamas ir nužudytas siekiant sužinoti, kur jis slepia pinigų, nusikaltėliai buvo griežtai nubausti. Tačiau kai kurios su šiuo nusikaltimu ir kun. L. Šapokos asmeniu susijusios aplinkybės kėlė ir tebekelia abejonių, ar buvo nustatytos tikrosios šio nusikaltimo priežastys. Iškart po šio įvykio pagrindžio leidinys „Dievas ir Tėvynė“ pa-

113 RRT įgaliotinio 1984 m. rugpjūčio 27 d. raštas RRT Juridinio sky- riaus viršininkui, *ibid.*, ap. 1, b. 268, l. 40.

114 Cit. iš: V. Spengla, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 11, p. 93.
Iš V. Spengla, „*Akiplėša*“: *KGB kova prieš Bažnyčią*, p. 119-120.

skelbė laišką TTGKK, iš kurio paaiškėjo, kad kun. L. Šapoka buvo vienas iš šio leidinio leidėjų, taip pat keliuose jo numeriuose publikuotos autobiografinės apybraižos „Naktis“ autorius, pasirašęs slapyvardžiu Kunigas Petras. Minėtoje apybraižoje buvo aprašyta, kaip jis tapo KGB bendradarbiu ir vėliau apsisprendė nutraukti ryšius su juo. „Dievo ir Tėvynės“ redakcija spėjo, kad nužudymas taip pat galėjo būti susijęs su kun. L. Šapokos ketinimu paskelbti rašinį „Paskutiniai žodžiai vyskupui“, kuriame būtų pateikta informacija apie vysk. L. Povilonio bendradarbiavimą su saugumu¹¹⁶. Šiame laiške taip pat nurodytos nusikaltimo ir jo tyrimo detalės, galėjusios sukelti abejonių, kad kunigas buvo užpultas turint tikslą jį apiplėšti. Laiško autoriai atkreipė dėmesį ir į tai, kad 1980 m. pradžioje „Tiesoje“ buvo išspausdintas straipsnis, kuriame aprašomas kun. L. Šapokos bylinėjimasis su buvusiu zakristijonu dėl negražintos skolos. Straipsnio autorė akivaizdžiai siekė parodyti kunigo godumą pinigams, taip tarsi netyčia (sic!) skatindama užpuolimą ir kartu nurodydama būsimą nusikaltimo priežastį¹¹⁷.

1981 m. rugpjūčio 8 d. panašiomis aplinkybėmis buvo nužudytas Pamūšio klebonas Leonas Mažeika. Pasak „Kronikos“, šis nusikaltimas taip pat galėjo būti susijęs su nužudytojo bandymu ištrūkti iš KGB voratinklio, į kurį jis, kaip ir kun. L. Šapoka, kadaise buvo pakliuvęs¹¹⁸. 1981 m. lapkričio 24 d. per autoavariją Vilniuje taip pat neaiškiais aplinkybėmis žuvo aktyvus kovotojas dėl žmogaus teisių, Lietuvos Helsinkio grupės narys kun. B. Laurinavičius. „Kronika“ pateikė liudytojų, kurie teigė matę, kad kun. B. Laurinavičius kelių jaunuolių buvo tyčia pastumtas po sunkvežimio ratais, parody-

mus, tačiau nei 1982 m. atliktas tyrimas (kas visai su-
prantama), nei po dešimties metų pakartotas bandymas
nustatyti tiesą to nepatvirtino¹¹⁹. Tai, kad dingo KGB
vesta kun. B. Laurinavičiaus operatyvinio sekimo byla,
kurioje, kaip manoma, galėjo būti užuominų apie prieš
jį panaudotą specialiąją priemonę, taip pat nėra svarus
argumentas, patvirtinantis slaptųjų tarnybų prisidėjimą
prie šio tragiško įvykio. Dingo beveik visų buvusių ak-
tyvių tikinčiųjų teisių gynėjų kunigų operatyvinio seki-
mo bylos, o vienintelėje išlikusioje kun. J. Zdebskio, ku-
ris 1986 m. taip pat žuvo per autoavariją, nėra tiesiogini-
nių įrodymų, kad tai - sovietų saugumo darbas. Jeigu
tokia akcija buvo planuota, popieriuje tai tikrai neuž-
fiksuota. Kur kas daugiau abejonių dėl kun. B. Lauri-
navičiaus žūties aplinkybių kelia kai kurie ankstesni
įvykiai. Pirma, panašiai kaip kun. L. Šapokos atveju,
1981 m. lapkričio 21 d. „Tiesa“ išspausdino straipsnį,
kurio autorė bandė sukompromituoti kun. B. Laurina-
vičių. Antra, pats kun. B. Laurinavičius jautė, kad jo
gyvybei gresia pavojus, nes pasirūpino surašyti testa-
mentą. Pagaliau sovietų valdžiai, tuo metu vengusiai
negatyvių padarinių, kuriuos sukeldavo kunigų teis-
mai, toks susidorojimo būdas galėjo atrodyti labai pri-
imtinas.

116 Kun. Petras, *Naktis: Kunigas saugumo pinklėse*, Chicago, 1986, p. 305-307.

117 D. Repšienė, „Rietenos po šventumo skraiste“, *Tiesa*, 1980 m. sausio 19 d.

118s „Teroras prieš kunigus“, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, Chica-
go, 1983, t. 6, p. 586.

119 S. Lengvinienė, „Kunigo Broniaus Laurinavičiaus veikla ginant ti-
kinčiųjų ir apskritai žmogaus teises sovietmečiu“, *Lietuvių katalikų
mokslų akademijos metraštis*, 2000, t. 17, p. 110.

Po L. Brežnevo mirties 1982 m. rudenį SSKP CK generalinio sekretoriaus postą užėmė J. Andropovas, tikėjęs, kad policinėmis priemonėmis galima sustabdyti sovietų režimo eroziją. Ilgiau nebeatidėliotos ir seniai planuotos represijos prieš aktyviausius tikinčiųjų teisių sąjūdžio Lietuvoje dalyvius. 1983 m. sausio 20 d. agentūrinių-operatyvinių ir tardyminių priemonių prieš operatyvinės bylos „Voratinklis“* objektus plano autoriai konstatavo: „Priešiškos kunigų ekstremistų veiklos nebaudžiamumas daro didelę politinę žalą mūsų valstybei, o taip pat skatina kitus klerikalus ekstremistiniams veiksams“¹²⁰. Pagal šį planą buvo numatyta vienu metu suimti aktyviausius TTGKK narius kunigus S. Tamkevičių, A. Svarinską ir J. Kaunecką. Neaišku, dėl kokių priežasčių, tačiau buvo suimti tik du pirmieji. S. Tamkevičių LSSR Aukščiausiasis Teismas pagal LSSR BK 68 straipsnio 1 dalį (antitarybinė veikla) nuteisė 6 metams griežtojo režimo lagerio ir 4 metams tremties, o A. Svarinską - 7 metams griežtojo režimo lagerio ir 3 metams tremties. Tardomi buvo ir kiti TTGKK nariai, jie versti viešai atsistatydinti. 1983 m. už aktyvų tikinčiųjų teisių gynimą pagal LSSR BK 68 straipsnį 4 metams kalėjimo buvo nuteista ir Jadvyga Bieliauskienė, o Rokiškio rajono gyventojams A. Butėnaitei ir J. Margiui neva už grasinimus ateistams buvo pritaikyta BK 203 straipsnio 1 dalis. Tais pačiais metais RRT igaliojimo 20 kunigų raštu išpėjo dėl gresiančios atsakomybės už sistemingą religinių kultūrų įstatymų pažeidinėjimą, dar 118 kunigų ir 44 aktyvių pasauliečių išpėjo vietos valdžios atstovai, įvyko net 597 profilaktiniai pokalbiai¹²¹.

Atsakydama į padidėjusį religinių organizacijų aktyvumą, sovietų valdžia toliau desperatiškai plėtė ateistinę propagandą. 1979 m. LSSR jau buvo 1470 ateizmo

lektorių, kurie kasmet perskaitydavo daugiau nei 13 tūkst. paskaitų „mokslinio ateizmo“ tematika¹²². Prie Mokslinės-ateistinės propagandos koordinavimo tarybos 1979 m. buvo sudaryta geriausių lektorių grupė, jie turėjo skaityti paskaitas tose vietovėse, kur aktyviausiai veikė „religiniai ekstremistai“. 1981 m. rugsėjo 22 d. SSKP CK priėmė nutarimą „Dėl ateistinio auklėjimo sustiprinimo“, o 1982 m. sausio 11 d. jį, kaip įprasta, dubliavo LKP CK biuras¹²³. Kaip ir prieš dešimtmetį, šie valdžios dokumentai pabrėžė socialines religijos gyvybingumo priežastis, todėl reikalavo dar labiau suaktyvinti sociologinius tyrimus. LKP CK biuro nutarimas ragino valdžios pareigūnus „[...] reaguoti į kasdienes piliečių poreikius, rūpintis neišsitvirtinusiems gyvenime, todėl linkusiais į religiją žmonėms“¹²⁴. Kaip sovietų valdžia suprato nemažėjančio religingumo priežastis, iškalbingai liudija RRT įgaliojimo siūlymas pagerinti Viduklės, kur 1976-1982 m. klebonavo A. Svarinskas, socialinę infrastruktūrą, - taip jis tikėjosi sumažinti aktyvaus kunigo įtaką vietos gyventojams¹²⁵. Vietos val-

* Ši byla buvo pradėta 1977 m. Pagal ją buvo tiriama kunigų S. Tamkevičiaus (Tomov), A. Svarinsko (Neispravimyj), J. Zdebskio (Naglec) ir J. Kaunecko (Restavrador) veikla.

¹²⁰ LYA, f. K-1, ap. 8, b. 216, l. 146.

¹²¹ RRT įgaliojimo informacija partijos miestų ir rajonų komitetams apie bažnyčių padėtį 1983 m., LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 114, l. 79-80.

¹²² LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus 1979 m. rugpjūčio 22 d. pažyma, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 256, b. 59, l. 10.

¹²³ LKP CK biuro 1982 m. sausio 11 d. posėdžio protokolas, *ibid.*, ap. 260, b. 9, l. 2-7.

¹²⁴ *Ibid.*, l. 4.

¹²⁵ P. Anilionio 1979 m. sausio 25 d. raštas RRT skyriaus vedėjui J. Tarasovui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 103, l. 105.

džios pareigūnai, švietimo įstaigų administracija, iš kurių buvo reikalaujama konkrečių ateistinio darbo rodiklių, neretai labiau pasikliaudavo paprastu tikinčiųjų diskriminavimu.

Aštuntajame ir devintajame dešimtmetyje Lietuvoje labai padaugėjo bažnyčių apiplėšimo ir išniekinimo atvejų. Sovietų valdžios duomenimis, 1977-1978 m. į įvairių konfesijų maldos namus buvo įsilaužta 31 kartą¹²⁶, 1980-1981 m. - 36 kartus¹²⁷. Iš tikrųjų tokių atvejų buvo gerokai daugiau, nes ne apie visus juos buvo pranešama milicijai. 1980 m. lapkričio 30 d. rašytame skunde SSRS generaliniam prokurorui Telšių kunigų taryba išvardijo net 24 atvejus, kai vien Telšių vyskupijoje 1977-1980 m. buvo įsilaužta į bažnyčias¹²⁸. Bažnyčios dažniausiai buvo ne apiplėšiamos, o tik nuniokojamos: išniekinamas Švč. Sakramentas, sugadinami paveikslai. Neatmestina prielaida, kad įsibrovėliai kartais vykdavo neoficialų užsakymą. Valdžia šiuos vandalizmo aktus labiau skatino netiesiogiai. Visų pirma milicija vangiai tyrė tokius nusikaltimus, todėl, galima sakyti, už juos negrėšė jokia atsakomybė. Antra, kaip minėta, savo vaisius davė intensyvi ateistinė propaganda. Trečia, kaip spėjo „Kronikos“ autoriai, plėšimų pagausėjimą galėjo paskatinti ir tai, kad LSSR ateizmo muziejus paskelbė superkąs įvairius liturginius reikmenis ir religines knygas¹²⁹. Kartais ypač fanatiški valdžios pareigūnai ir tiesiogiai dalyvaudavo vandališkose akcijose: griaudavo dar išlikusius kryžius, koplytėles ir kitus religinio turinio paminklus. Tokie veiksmai atspindėjo jų frustraciją matant ne mažėjančią, bet vis labiau atgimstantį religinį visuomenės aktyvumą. Viena iš garsesnių tokio pobūdžio akcijų buvo įvykdyta 1982 m. balandžio mėn. Telšių rajone, kur buvo nusiaubtas Alkakalnio (Panų) kalnas:

nugriauta koplyčia, ten stovėję kryžiai, Švč. Mergelės Marijos statula įmesta į tvenkinį.

Nepaisant vietos valdžios konservatyvumo, represijų prieš tikinčiųjų teisių gynėjus ir ateistinės propagandos srauto stiprėjimo, KB veikimo sąlygos Lietuvoje toliau pamažu gerėjo. Kauno kunigų seminarijai buvo gražinta dalis jai anksčiau priklausiusių patalpų, valstybės lėšomis atliktas visų seminarijos užimamų pastatų kapitalinis remontas, leista priimti vis daugiau klierikų. Tačiau valdžia ir toliau atlikdavo griežtą stojančiųjų į seminariją atranką. Pavyzdžiui, 1982 m. prašymų buvo pateikta 38, priimta 23¹³⁰; 1985 m. iš 45 norinčiųjų buvo priimti 29, nes likusieji „[...] patys arba jų tėvai buvo išvėlę į antivisuomeninę veiklą“¹³¹. Palyginimui galima pasakyti, kad 1958 m. iš 49 pateiktų prašymų RKRT įgaliotinis atmetė tik 4, seminarijos vadovybė - 13¹³². 1980 m. vasario 18 d. LSSR KGB vadovybė taip pat davė nurodymą rajonų ir miestų poskyriams sustiprinti agentūrinę-operatyvinę darbą tarp asmenų, ketinusių stoti į kunigų seminariją¹³³. Apie juos turėjo būti surinkta kuo dau-

126 RRT įgaliotinio 1978 m. darbo ataskaita, *ibid.*, f. R-754, ap. 13, b. 1335, l. 97.

127 RRT įgaliotinio 1981 m. darbo ataskaita, *ibid.*, b. 1426, l. 82.

128 *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 6, p. 424-429.

129 „Ateizmo muziejuje“, *ibid.*, t. 2, p. 244.

130 RRT įgaliotinio 1982 m. lapkričio 2 d. pažyma apie seminariją, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 110, l. 232.

131 RRT įgaliotinio pažyma apie seminarijos veiklą 1985 m., *ibid.*, b. 117, l. 24.

132 RKRT įgaliotinio 1958 m. spalio 10 d. pažyma apie seminariją, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 194, b. 9, l. 72.

133 LSSR KGB Švenčionių rajono poskyrio 1981 m. gegužės 27 d. raštas LSSR KGB 5-osios tarnybos viršininkui apie darbą išaiškinant kandidatus į kunigų seminariją, LYA, f. K-1, ap. 15, V 4380, l. 12-13.

giau informacijos, kad įgaliotinis, atrinkdamas kandidatus, neapsiriktų ir neleistų priimti „netinkamų“.

RRT įgaliotinio įstaigos darbuotojai devintajame dešimtmetyje toliau „auklėjo“ būsimuosius kunigus, aiškindami jiems sovietinius religinių kultūrų įstatymus ir „religinio ekstremizmo“ žalą Bažnyčiai. 1983 m. penkto kurso klierikams buvo įvestas papildomas 7 akademinių valandų kursas, turėjęs detaliai juos supažindinti su valdžios nustatytais dvasininkų veiklos apribojimais. Sovietų valdžia devintajame dešimtmetyje leido atnaujinti dėstytojų pajėgas. Buvo priimtas dar vienas dėstytojas, lotynų kalbą dėstęs V Michelevičius metus tobulinosi Romoje, 1983 m. iš dėstytojo pareigų už aplaidumą buvo atleistas kun. dr. J. Pranka. Savarankiškų studijų galimybės buvo ribotos: seminarijos biblioteka prenumeravo daugiau nei 30 pavadinimų pasaulietinių periodinių leidinių, bet tik vieną katalikišką savaitraštį „Begegnung“, leistą VDR. Naujausia teologinė literatūra taip pat labai sunkiai patekdavo į seminarijos biblioteką.

V Vardys prognozavo, kad sovietų valdžia, norėdama susilpninti Lietuvos KB sąsają su tautine tradicija, gali bandyti visos Sąjungos mastu normalizuoti santykius su KB, t. y. leisti sukurti bendrą hierarchiją su centru Maskvoje, vieną bendrą seminariją, kur mokytųsi įvairių tautybių klierikai, o dėstoma būtų rusų kalba¹³⁴. Planų katalikų kunigų seminarijose sustiprinti „internacionalinį“ auklėjimą iš tikrųjų būta. 1983 m. vasario 10 d. RRT Katalikų skyriaus viršininko pavaduotojas D. Sibiričevas parengė pažymą apie padėtį katalikų kunigų seminarijose, kurioje teigė, kad Kauno kunigų seminarijoje buvo planuota rengti kunigus Ukrainai ir Baltarusijai, tačiau, bijantis „ekstremistų“ reakcijos, to nebuvo daroma. Pažymos autorius siūlė priimti į Kauno

kunigų seminariją bent jau kitų tautybių Lietuvos gyventojus, dėstyti užsienio kalbą¹³⁵. Palankiau jis vertino Rygos kunigų seminariją, rengusią kunigus ne tik Latvijai, bet ir kitoms sovietinėms respublikoms.

Toliau plėsti oficialiai veikusios kunigų seminarijos galimybes vertė išitvirtinanti nelegalaus kunigų rengimo sistema. 1979-1983 m. kunigystės šventimus gavo 11 pogrindyje pasirengusių kandidatų¹³⁶. Valdžios nepripažįstami, jie galėjo kur kas laisviau dirbti pastoracinį darbą, dauguma jų išitraukė į kovą dėl tikinčiųjų teisių. Norėdamas nuosaikesnius perauklėti ir kontroliuoti, R Anilionis pasiūlė kai kuriuos iš jų „legalizuoti“¹³⁷. Jo iniciatyva prieš kelerius metus slapta kunigu pašventintas J. Žeberskis OFM 1983 m. buvo priimtas į Kauno kunigų seminariją, kad baigtų sutrumpintą jos kursą ir galėtų oficialiai dirbti.

Didėjo ir oficialiai leidžiamos religinės literatūros įvairovė bei jos tiražai. 1980 m. pagaliau buvo leista oficialiai spausdinti mažąjį katekizmą (60 tūkst. egzempliorių), kuriame atsispindėjo po Vatikano II Susirinkimo prasidėjęs Bažnyčios atsinaujinimo procesas. 1980 m. taip pat išleistas maldynėlis „Visada su Dievu“ (80 tūkst. egzempliorių). Tais pačiais 1982 m. išėjo du pirmieji naujo lietuviško mišiolio tomai, o 1984 m. pasirodė antrasis papildytas liturginio maldyno leidimas, kurio tiražas (160 tūkst. egzempliorių) buvo didžiausias

134 V. Vardys, op. cit., p. 224.

135 LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 112, l. 53.

136 Vysk. J. Boruta, A. Katilius, „Pogrindinė kunigų seminarija“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1998, t. 12, p. 217-218.

137 P. Anilionio 1984 m. gegužės 18 d. raštas RRT katalikų skyriaus vedėjui E. Galustianui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 114, l. 124-125.

iš visų sovietiniais metais oficialiai išleistų religinių leidinių. Buvo leista išspausdinti ir 20 tūkst. proginių šv. Kazimiero jubiliejui skirtų bukletų. Lietuvos krikšto 600 metų jubilėjaus proga buvo pakartoti Naujojo Testamento (10,5 tūkst. egzempliorių), mažojo katekizmo (50 tūkst. egzempliorių) leidimai, išleistas spalvotas kalendorius ir jubiliejui skirtas paveikslėlis. Tačiau valdžia nepritarė Vyskupų konferencijos sumanymui jubilėjaus proga išleisti kun. E Račiūno parengtą biografinį rinkinį „Lietuvos Bažnyčios švyturiai“¹³⁸.

Devintojo dešimtmečio pradžioje pagaliau buvo pasiektas tam tikras kompromisas dėl katalikiško periodinio leidinio. 1979-1981 m. leistą liturginių kalendorių 1982 m. pakeitė daug platesnės apimties informacinio pobūdžio metraštis „Katalikų kalendorius-žinynas“. Jame, be liturginio kalendoriaus, buvo pateikiamos svarbiausios žinios apie Bažnyčią Lietuvoje: duomenys apie dvasininkus, mirusių kunigų nekrologai, svarbesni vyskupijų valdytojų raštai. Vėliau vis daugiau pasirodydavo ir originalių straipsnių, įvairesnė darėsi informacija. Atitinkamai didėjo ir leidinio apimtis bei tiražas: 1982 m. jis turėjo 145 puslapius (3 tūkst. egzempliorių), o 1987 m. - jau 350 (7,5 tūkst. egzempliorių). Dėl to ir „Kronikos“ aplinkoje iš pradžių reikštas skeptiškumas „Katalikų kalendoriaus-žinyno“ atžvilgiu ilgainiui išnyko, jo nauda Bažnyčiai, atrodo, buvo didesnė negu sovietų režimo dividendai¹³⁹.

Devintajame dešimtmetyje sovietų valdžia kur kas mažiau trukdė remontuoti ar rekonstruoti bažnyčias. 1982 m. sudegus medinei Buivydžių bažnyčiai, valdžia neprieštaravo, kad vietoj jos būtų pastatyta mūrinė, ir netgi nemokamai skyrė dalį statybinių medžiagų. Kretingoje 1982 m. Klaipėdos Taikos Karalienės bažnyčios

statytojas kun. B. Burneikis atstatė per karą sugriautą bažnyčios bokštą, į kurią įkėlė tris naujus varpus. 1986 m. buvo gerokai padidinta Šalčininkų kapinių koplyčia. 1985 m. LSSR MT pagaliau panaikino diskriminacinių mokesčių už elektrą, naudojamą kulto pastatų reikmėms. Kita vertus, nepaisydama kelių dešimčių tūkstančių prašymų, valdžia toliau atkakliai nenorėjo gražinti bažnyčių pastatų Klaipėdoje ir Ignalinoje, nes suprato, kad tai būtų įvertinta kaip jos silpnumo požymis. 1983 m. spalio 17 d. pas LKP CK sekretorių Lionginą Šepetį susirinkę aukšti pareigūnai nutarė nenusileisti ir siūlyti tikintiesiems rekonstruoti senąją bažnyčią¹⁴⁰.

Šiek tiek gerėjo ir kai kurių vyskupijų kurijų darbo sąlygos. 1978 m. valdžia leido iš Vievio į vyskupijos centrą gražinti Kaišiadorių vyskupijos kuriją. Nė vienas anksčiau jai priklausęs pastatas nebuvo gražintas, todėl ji turėjo išikurti tuometiniam valdytojui kan. J. Andrikoniui priklausiusiame name. Sunkiai bent vieną valdžios atimtą patalpą sekėsi atgauti ir Telšių vyskupijos kurijai, kuri glaudėsi avarinės būklės mediniame name. 1982 m. P. Anilionis siūlė gražinti Telšių kurijai nors vieną anksčiau jai priklausiusį pastatą, nes priešingu atveju, pasak jo, „ekstremistai“ sukompromituos vysk. A. Vaičių, kas valdžiai būtų nenaudinga¹⁴¹. Tačiau vietos

138 P. Anilionio 1985 m. spalio 8 d. pažyma „Apie kontrapriemones prieš religinę propagandą ryšium su Lietuvos krikšto jubiliejum“, *ibid.*, ap. 1, b. 275, l. 65.

139 N. Šepetys, „Katalikų kalendorius-žinynas sovietmečiu“, *Naujasis židinys*, 1998, Nr. 11-12, p. 459.

140 P. Anilionio 1984 m. vasario 15 d. raštas RRT, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 114, l. 59.

141 P. Anilionio 1982 m. vasario 16 d. raštas LKP CK ir LTSR MT, *ibid.*, b. 110, l. 94-95.

valdžia delsė atlaisvinti buvusias kurijos patalpas, vienu metu net siūlė kurijai statyti naują namą. 1983-1984 m. Kauno arkivyskupijos ir Panevėžio vyskupijos kurijos gavo paskyras pirkti naujus lengvuosius automobilius „Volga“.

Devintajame dešimtmetyje sovietų valdžia labiau rūpinosi ne tik Bažnyčios administratorių materialinio gyvenimo sąlygomis, bet ir jų autoriteto didinimu, manydama, kad priešingu atveju ji gali prarasti vieną iš parankiausių religinio gyvenimo kontrolės svertų. Įgaliotiniui didelį nerimą kėlė 1979 m. antrojoje pusėje susikūrusios pirmosios kunigų tarybos, kurios buvo numatytos Vatikano II Susirinkimo nutarimuose. Nepajėgdama kontroliuoti rinkimų į jas proceso tose vyskupijose, kurias valdė kapituliniai vikarai, valdžia ėmėsi aktyvių priešinių priemonių. 1980 m. balandžio mėn. į Romą nuvykęs vysk. L. Povilonis pristatė Vatikano valstybės sekretoriatui su valdžia suderintą planą, kaip sutvarkyti KB vyskupijų Lietuvoje administravimą. Pagal šį planą vyskupais turėjo būti pašventinti Telšių vyskupijos kapitulinis vikaras kun. A. Vaičius, 1979 m. atsištatydinęs kan. Č. Krivaitį Vilniaus arkivyskupijoje pakeitęs Algirdas Gutauskas ir Kauno arkivyskupijos generalvikaras Liudvikas Mažonavičius, turėjęs tapti Kauno arkivyskupo koadjutoriumi. Jeigu popiežius būtų pritaręs tokiam projektui, vysk. V Sladkevičius būtų galėjęs padėti valdyti Telšių vyskupiją, o vysk. J. Steponavičius būtų buvęs paskirtas Kaišiadorių vyskupijos administratoriumi¹⁴². Taip sovietų valdžia tikėjosi ir išspręsti jos įvaizdį gadinusią vyskupų tremtinių „įdarbinimo“ problemą, ir nebijoti, kad susilpnės Bažnyčios valdymo kontrolė. Visų derybų metu siekta, kad „ekstremistiškai“ nusiteikusių hierarchų valdžioje atsidurtų ne dau-

giau kaip 50 proc. parapijų¹⁴³. Šį planą iš esmės sugriovė vysk. J. Steponavičius, nesutikęs būti vienu iš įkaičių, „kuriuos Šv. Tėvas turi išpirkti, pašventindamas vyskupais tarybinės vyriausybės parinktus kandidatus“¹⁴⁴. Galimą paskyrimą Kaišiadorių vyskupijos apaštalinio administratoriumi jis vertino kaip pažeminimą ir prašė, kad Vatikanas nurodytų tokio savo sprendimo priežastis. Kadangi jokio Vatikano atsakymo nebuvo, vysk. J. Steponavičiaus formaliai administruotos Vilniaus arkivyskupijos problema taip ir liko neišspręsta iki 1989 m. 1982 m. buvo pasiektas tik dalinis kompromisas¹⁴⁵. kun. A. Vaičius pašventintas vyskupu, o vysk. V. Sladkevičius pagaliau pripažintas Kaišiadorių vyskupijos valdytoju. Vysk. R. Krikščiūnas Vatikano reikavimu 1983 m. Panevėžio vyskupijos valdymą perdavė prel. K. Dulksniui, o pats persikėlė gyventi į Kauną ir kunigų seminarijoje pakeitė kun. J. Preikšą, kuris 1984 m. buvo pašventintas vyskupu ir paskirtas Kauno arkivyskupo pagalbininku.

Lengviau spręsti Lietuvos bažnytinei provincijai priklausių vyskupijų valdymo ir kitas Bažnyčios gyvenimo problemas pasidarė vyskupams ėmus reguliariai lankytis Romoje. 1983 m. visi jie, išskyrus vysk. J. Steponavičių, vėl buvo nuvykę *ad limina*. Pirmą kartą tarp jų buvo ir dar visai neseniai vienu iš „religinio ekstremizmo“ įkvėpėjų vadintas vysk. V. Sladkevičius. Jis, kaip ir visi

142 P. Anilionio 1980 m. kovo 23 d. raštas V. Kurojedovui, *ibid.*, b. 105, l. 194-195.

143 P. Anilionio 1981 m. gegužės 29 d. raštas V. Kurojedovui, *ibid.*, b. 108, l. 227.

144 Vysk. J. Steponavičiaus 1981 m. rugsėjo 3 d. laiško vysk. L. Poviloniui nuorašas, LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1644, l. 7.

kiti vyskupai, šio vizito metu buvo budriai sekamas. Net vysk. V Sladkevičiaus slaptą pokalbį *tet a tet* įgaliotinis atpasakojo gana tiksliai¹⁴⁵. Dažniau į užsienio šalis išvykdavo ne tik Bažnyčios hierarchai, bet ir paprasti dvasininkai: 1980–1986 m. valdžia davė leidimą net 109 Lietuvos dvasininkų išvykoms¹⁴⁶. Intensyvesnius Lietuvos dvasininkų ryšius su visuotinės Bažnyčios centru sovietų saugumas toliau stengėsi panaudoti „aktyvioms priemonėms“ vykdyti. Pavyzdžiui, siekdamas, kad popiežius Lietuvos krikšto 600 metų jubiliejaus iškilnių pradžia perkeltų iš birželio 14 d. į vėlesnę dieną, LSSR KGB 1-asis skyrius (žvalgyba užsienio šalyse) siuntė agentus Jurgį, Germantą, Gintautą, Petrą ir kitus, kurie turėjo tiesiogiai arba per trečiuosius asmenis popiežiui perduoti, kad religinių iškilnių susiejimas su politiniais įvykiais neigiamai atsilies KB padėčiai Lietuvoje¹⁴⁷.

Sovietų režimo politikos uždaviniams spręsti buvo panaudojami ne tik į užsienį išleidžiami dvasininkai. KGB aiškiai buvo suinteresuotas, rengiantis Lietuvos krikšto jubiliejaus minėjimui, paremti kai kurių išėivijos sluoksnių pradėtą akciją, kad popiežiaus būtų prašoma Vilniaus arkivyskupiją priskirti prie Lietuvos bažnytinės provincijos. 1987 m. pradžioje LSSR KGB 1-asis skyrius teigė turįs galimybę išspausdinti „Akiračiuose“ straipsnį, kuris turėtų „pastūmėti popiežių Joną Paulių II prijungti Vilniaus arkivyskupiją prie Lietuvos bažnytinės provincijos, kas reikštų, kad Vatikanas pripažįsta tarybinį Pabaltijį, taip pat Vakarų katalikiškajai viešumenei būtų pateikti nauji faktai, liudijantys, kad KB galva toliau lieka tik lenkų klero interesų gynėju“¹⁴⁸. KGB užsakyto straipsnio „Ko trūksta Suvalkų trikampio lietuviams?“ anoniminis autorius skundėsi

neva per Bažnyčią vykdoma šiame krašte gyvenančių lietuvių polonizacija. Lenkijos interesų gynimu netiesiogiai kaltintas ir popiežius, delsęs Vilniaus arkivyskupijos dalį, priklausiusią LSSR, priskirti prie Lietuvos bažnytinės provincijos¹⁴⁹.

1985 m. pavasarį naujojo SSKP CK generalinio sekretoriaus Michailo Gorbačiovo paskelbta „perestroikos“ programa nepadarė didesnės įtakos sovietų režimo antireliginei politikai. Iš 1986 m. vasario mėn. vykusio SSKP XXVII suvažiavimo tribūnos M. Gorbačiovas kritikavo įvairiuose leidiniuose pasitaikiusius palankaus religijos vertinimo atvejus. Po suvažiavimo svarbiausių Sovietų Sąjungos dienraščių pirmuosiuose puslapiuose pasirodė straipsniai, kuriuose buvo kritikuojamas „kuketavimas su dievuliu“, spekuliacijos moraline religijos verte bei raginama sustiprinti kovą su „religiniais prietarais“. Tai buvo paskutinis valdžios bandymas pradėti dar vieną antireliginę kampaniją¹⁵⁰. Beprasidedančio naujo puolimo prieš religiją apraiškų būta ir LSSR periodinėje spaudoje, kur 1986 m. taip pat pasirodė keletas straipsnių, šiurkščiai užgavusių tikinčiųjų jaus-

145 L. Tulaba, op. cit., p. 333.

146 P. Anilionio 1986 m. gruodžio 30 d. pažyma RRT, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 123, l. 159.

147 LSSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko V. Karinausko 1987 m. sausio 5 d. raštas SSRS KGB PGU A tarnybos viršininko pavaduotojui M. Sockovui, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 232, l. 109-110.

148 LTSR KGB 1-ojo skyriaus viršininko V. Karinausko 1987 m. vasario 18 d. raštas SSRS KGB PGU A tarnybos viršininko pavaduotojui M. Sockovui, *ibid.*, l. 118.

149 „Lenkijos lietuviai. Ko trūksta Suvalkų trikampio lietuviams?“, *Aki-račiai*, 1987, Nr. 7, p. 14-15.

150 Д. Поспеловский, op. cit., c. 385.

mus. Ryškiausias pavyzdys - Vlado Balkevičiaus straipsnis „Šventoji šeimyna“¹⁵¹, kuriame, naudojant pasenusius argumentus ir iškraipant faktus, neva paneigtas nekaltas Marijos prasidėjimas. Pasipiktinimą šiuo straipsniu viešai pareiškė ne tik tikinčiųjų teisių gynėjai, bet ir vyskupijų valdytojai, susirinkę į įprastinį susitikimą su RRT įgaliotiniu. Tokie išpuoliai prieš religiją kėlė pavojų valdžios vykdytai antibažnytinės politikos taktikai, kuria siekta supriešinti nuosaikiją ir aktyviają Bažnyčios dalį.

Tikinčiųjų teisių sąjūdis, nepaisant 1983 m. patirtų smūgių, ir devintojo dešimtmečio viduryje tebebuvo LSSR valdžios dėmesio centre. Įsitikinus piniginių baudų ir išpėjimų neveiksmingumu, ši poveikio priemonė naudota vis rečiau: 1985-1987 m. už religinių kultūrų įstatymų pažeidimus administracinėmis baudomis nubauti 5 kunigai, 29 išpėti raštu. Tačiau atvira ir slapta kova su aktyvesniais sąjūdžio veikėjais tęsėsi toliau. Už tikinčiųjų eisenos iš bažnyčios į kapines organizavimą 1985 m. pradžioje trejiems metams kalėjimo buvo nuteistas pagrindinę seminariją baigęs aktyvus „Kronikos“ bendradarbis kun. Jonas Kastytis Matulionis. 1985 m. vasarą buvo išviliotas iš namų ir stipriai sumuštas buvęs TTGKK narys kun. V Stakėnas. 1986 m. pradžioje neaiškiais aplinkybėmis per autoavariją žuvo kun. J. Zdebskis, LSSR prokuratūra ir KGB toliau kurdė baudžiamąsias bylas „šmeižtiško“ turinio „Kronikos“ daugintojams ir platintojams¹⁵².

Sovietų režimas, suvokdamas, kad svarbių krikščionybės Lietuvoje istorijai sukakčių - šv. Kazimiero mirties 500-ųjų metinių ir Lietuvos krikšto 600-ųjų metų - paminėjimai gali dar labiau suaktyvinti KB veiklą, stengėsi kiek įmanoma sumažinti galimą jų poveikį.

Itin daug dėmesio buvo skirta krikšto jubiliejaus paminėjimo kontrolei. Dar 1985 m. buvo nutarta „sustiprinti propagandą apie reakcingą katalikybės vaidmenį Lietuvoje“¹⁵³. 1986 m. gegužės 16 d. susirinę pas LKP CK sekretorių L. Šepetį, LSSR KGB pirmininko pavaduotojas Henrikas Vaigauskas, P Anilionis ir LKP CK Propagandos ir agitacijos skyriaus vedėjas Juozas Kuolelis svarstė, kaip konkrečiai riboti jubiliejaus paminėjimą. Jie nutarė neleisti Lietuvos kunigų delegacijai vykti į Romą dalyvauti jubiliejaus minėjimo pradžios iškilnėse*, atsisųsdinti išverstą į lietuvių kalbą popiežiaus encikliką „Slavorum apostoli“¹⁵⁴. Be to, R Anilionis griežtai kontroliavo jubiliejaus komisijos veiklą: liepė išbraukti kai kurias vietas iš specialiai šiai progai parengto pamokslų rinkinio, nekviesti užsienio svečių¹⁵⁵. Galimybė popiežiai atvykti net nebuvo svarstoma, tikrąją priežastį - baimę, kad popiežiaus vizitas nesukeltų pasekmių, tokių kaip Lenkijoje**, dangstant formaliu motyvu, jog Vatikanas nepripažįsta vakarinių Sovietų Sąjungos sienų. Jubiliejaus pradžia skirtose šv. Mišiose, kurios 1987 m. birželio 28 d. buvo koncelebruojamos

151 V. Balkevičius, „Šventoji šeimyna“, *Tarybinė moteris*, 1986, Nr. 2-3.

152 V. Spengla, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 11, p. 330.

153 RRT įgaliotinio 1985 m. spalio 8 d. pažyma „Apie numatomas kontrapriemonės prieš religinę propagandą Lietuvos krikšto jubiliejaus metu“, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 275, l. 63.

* Vėliau, matyt, spaudžiama Maskvos, respublikos valdžia pakeitė savo nuomonę šiuo klausimu.

154 P. Anilionio 1986 m. gegužės 23 d. raštas RRT pirmininkui, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 123, l. 26-27.

155 P. Anilionio 1986 m. rugsėjo 15 d. raštas RRT pirmininkui, *ibid.*, l. 111-113.

** 1987 m. birželio mėn. popiežius kaip tik trečią kartą atvyko į Lenkiją.

Vilniaus šv. Petro ir Povilo bažnyčioje, dalyvavo ne popiežius, o RRT pirmininkas Konstantinas Charčevas.

Nepaisant valdžios trukdymų, krikšto jubiliejaus paminėjimas tapo svarbiu įvykiu Lietuvos KB gyvenime. Režimo viltys, kad susidorojus su aktyviausiais tikinčiųjų teisių sąjūdžio veikėjais bus galima išspręsti „religinio ekstremizmo“ problemą, taip pat neišsipildė. 1987 m. vasarą netiesioginę paramą kovojančiai Lietuvos KB aiškiai parodė ir Vatikanas. 1987 m. gegužės mėn. posėdžiavusi kardinolų kolegija, be kitų klausimų, nagrinėjo ir vysk. J. Steponavičiaus prašymą atleisti jį iš Vilniaus arkivyskupijos apaštalinio administratoriaus pareigų, kurių jis pateikė, kaip to reikalauja Bažnyčios kanonai, sulaukęs 75 metų amžiaus. Įvertindami vyskupo nuopelnus priešinantį komunistiniam ateizmui, kardinolai nusprendė siūlyti popiežiui suteikti jam jurisdikciją Vilniaus arkivyskupijoje iki gyvos galvos¹⁵⁶. Vatikano Viešųjų reikalų taryba 1987 m. liepos 3 d. laišku, kurio vertimas jau po kelių dienų gulėjo ant LSSR KGB pirmininko stalo, vysk. J. Steponavičiui patvirtino, kad jo atsistatydinimo prašymas gautas, tačiau apie tai paskelbti nuspręsta tik tuomet, kai bus paskirtas jo įpėdinis¹⁵⁷. Nesulaukęs vysk. J. Steponavičiaus atstatydinimo, RRT įgaliotinis pabandė dar kartą sukompromituoti vyskupą visuomenės akyse, tendencingai aiškindamas 25 metus užsitęsusios jo tremties priežastis¹⁵⁸.

Pirmieji ryškesni sovietų režimo religinės politikos pasikeitimo ženklai kaip tik sutapo su Lietuvos krikšto jubiliejaus minėjimu. Normalizuodamas santykius su religinėmis bendruomenėmis, M. Gorbačiovas tikėjosi stabilizuoti režimo padėtį. 1987 m. rugpjūčio mėn. pabaigoje apie „naujo tipo koegzistavimą“ su religinėmis bendruomenėmis pirmą kartą prabilo ir RRT pirmininkas

K. Charčėvas¹⁵⁹. LSSR valdžia taip pat buvo priversta pamažu keisti santykių su religinėmis organizacijomis pobūdį. Pasibaigus svarbiausiems jubiliejaus renginiams, SSKP CK priėmė nutarimą „Apie Lietuvos TSR partinių organizacijų darbą vykdant TSKP CK nutarimus dėl ateistinio visuomenės auklėjimo“, o 1987 m. rugpjūčio 17 d. LKP CK biuras patvirtino priemonių planą, kaip vykdyti nutarimą¹⁶⁰. Šie dokumentai teigė, kad būtina toliau plėsti ateistinių auklėjimą ir tobulinti jo formas, sustabdyti katalikiškų pogrindžio leidinių leidybą, tačiau jų tonas ir pati struktūra gerokai skyrėsi nuo ankstesnių partijos nutarimų dėl antireliginės politikos. Iki tol buvo aiškinama, kad tikinčiųjų teisių sąjūdis yra priešišku išorės jėgų inspiruota ir „reakcingu dvasininkų“ vykdoma akcija ir kad tai yra pagrindinė ir kone vienintelė jo egzistavimo priežastis. 1987 m. nutarimuose iš dalies pripažįstama, kad egzistuoja ir realios valdžios santykių su religinėmis organizacijomis problemos, kuriomis priešiška užsienio propaganda tik pasinaudoja. Vienas iš svarbesnių LKP CK biuro patvirtinto priemonių plano punktų įpareigojo LSSR MT ir rajonų bei miestų vykdomuosius komitetus „operatyviai spręsti kylančias problemas, susijusias su tikinčiųjų religinių poreikių patenkinimu, nesudaryti galimybių užsienio priešišku centrų ir organizacijų insinuacijoms, tikinčių-

156 Kardinolo A. J. Bačkio pateikti duomenys.

157 Vatikano Viešųjų reikalų tarybos 1987 m. liepos 3 d. laiško vertimas į rusų k., LYA, f. K-1, ap. 46, b. 1644, l. 15-16.

158 P. Anilionis, „Kodėl vyskupas gyvena Žagarėje?“, *Tiesa*, 1987 m. rugpjūčio 6 d.

159 H. Stehle, op. cit., s. 321.

160 LKP CK biuro 1987 m. rugpjūčio 17 d. posėdžio protokolas, LYA LKP DS, f. 1771, ap. 270, b. 52, l. 18-23.

jų ir dvasininkų ekstremistinėms nuotaikoms atsirasti"¹⁶¹. Pirmas žingsnis siekiant normalizuoti santykius su Bažnyčia buvo numatytas jau šiame plane: LSSR MT buvo įpareigota iki 1989 m. gražinti tikintiesiems jų lėšomis 1960 m. Klaipėdoje pastatytą bažnyčią. RRT igaliojimo tokį valdžios sprendimą motyvavo tuo, kad tikinčiųjų pretenzijos dėl atimto bažnyčios pastato igijo politinį atspalvį, yra nuolat išpučiamos Vakarų radijo stočių¹⁶². Po mėnesio LSSR ATP įvykusiame vyskupijų valdytojų ir dekanų susitikime su respublikos valdžios pareigūnais LKP CK sekretorius L. Šepetys taip pat pripažino, kad prie „religinio ekstremizmo“ gyvybingumo nemažai prisideda ir neteisėti valdžios pareigūnų veiksmai, todėl ateityje daugiau dėmesio bus skiriama kontrolei, kaip valdžios institucijos vykdo religinių kultū įstatymus¹⁶³, taip pat žadėjo, kad bus peržiūrėti Religinių susivienijimų nuostatai, lengviau sprendžiami kiti Bažnyčiai aktualūs klausimai.

1988 m. pradžioje, t. y. praėjus lygiai keturiems dešimtmečiams nuo organizuoto religinio mokymo uždraudimo, P Anilionis iš esmės pripažino valdžios nesugebėjimą visiškai izoliuoti jaunąją kartą nuo Bažnyčios. Siūlymą panaikinti katechizacijos draudimą jis motyvavo tuo, kad: 1) šis draudimas sukėlė konfliktą su tikinčiais; 2) jis kenkia valdžios prestižui užsienyje; 3) nubaustieji už draudimo nepaisymą tampa savotiškais tikėjimo kankiniais, o tai tik didina įtampą; 4) tikinčių tėvų vaikai vis tiek nelieka neparengti pirmajai išpažinčiai ir Pirmajai Komunijai¹⁶⁴. Panašias mintis 1988 m. kovo mėn. Maskvos aukštosios partinės mokyklos klausytojams dėstė ir pats RRT pirmininkas, tvirtinęs, kad legalizavus religinį mokymą bus prisidėta prie dvasinio visuomenės atgimimo ir režimo stabilizavimo. Jo kalboje nuskambėjo ir jau

seniai girdėti teiginiai, kad valdžia turėtų labiau padėti RSB, nes kitos religinės bendruomenės lengviau prisitaiko prie sunkių veikimo sąlygų¹⁶⁵.

Sovietų valdžios noras pelnyti tikinčiųjų simpatijas naujam politikos kursui ypač išryškėjo 1988 m. birželio mėn. pažymint Rusijos krikšto 1000-ųjų metų jubiliejų. Jubiliejaus iškilmėse dalyvavo ir iš aukštų Vatikano hierarchų sudaryta delegacija, kuriai vadovavo A. Casaroli. Šio vizito metu pirmą kartą Sovietų Sąjungos istorijoje SSKP generalinis sekretorius susitiko su Vatikano valstybės sekretoriumi, kuris perdavė M. Gorbačioviui adresuotą popiežiaus laišką. Nors grįžęs į Romą A. Casaroli savo susitikimą su M. Gorbačiovu pavadino istoriniu, ideologinis barjeras ir sąmokslų teorijos gniaužtai trukdė sovietų režimo vadovybei atkurti normalius santykius su KB. Dar vėlyvą 1988 m. rudenį SSRS KGB užsienio žvalgybos padalinys savo veiklą Vatikano atžvilgiu grindė prielaida, kad jis „tebėra stiprus ir gerai organizuotas idėjinis-politinis priešininkas“. KGB siūlė, nenusileidžiant Vatikano spaudimui, priversti jį spręsti svarbias problemas, trukdančias palaikyti normalius santykius: SSRS vakarinių sienų, paramos emigrantams, unitų ir kt.¹⁶⁶

161 Ibid., L 19.

162 P. Anilionio 1987 m. liepos 23 d. raštas RRT, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 130, l. 45.

163 RRT įgaliotinio informacija RRT apie 1987 m. rugsėjo 17 d. LSSR ATP įvykusį valdžios ir Bažnyčios atstovų susitikimą, *ibid.*, ap. 1, b. 289, l. 38-40.

164 P. Anilionio 1988 m. vasario 8 d. raštas RRT pirmininko pavaduotojui K. Moldobajevui, *ibid.*, ap. 3, b. 136, l. 5.

165 Д. Поспеловский, *op. cit.*, с. 392-393.

166 SSRS KGB P GU 1988 m. lapkričio 2 d. nurodymai dėl darbo Vatikano atžvilgiu, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 233, l. 35.

Nors KGB dokumentuose tebevyravo šaltojo karo laikų retorika, 1988 m. vasarą ir rudenį sovietų valdžia Lietuvoje prarado beveik visus KB veiklos kontrolės svertus. Visų pirma dar 1988 m. balandžio mėn. Lietuvos vyskupų vizito *ad limina* metu iš anksto nesuderinus su valdžia buvo radikaliai pertvarkytas Bažnyčios valdymas. Vietoj atsistatydinusio arkivysk. L. Povilonio Lietuvos vyskupų konferencijos pirmininku buvo išrinktas vysk. V Sladkevičius. Iš pradžių reagavę gana audringai, RRT ir E Anilionis buvo priversti susitaikyti su tuo faktu. Praėjus vos kelioms savaitėms vysk. V Sladkevičiaus vadovaujama vyskupų konferencija vėl be RRT įgaliojimo sutikimo pertvarkė kunigų seminarijos vadovybę. Galima tvirtinti, kad 1988 m. gegužės 29 d. paskelbtas popiežiaus sprendimas suteikti kardinolo titulą vysk. V Sladkevičiui buvo vienas iš svarbiausių lūžinių momentų Bažnyčios ir visuomenės išsilaisvinimo procese. Pasinaudodamas nepaprastai išaugusiu autoritetu, kurį suteikė kardinolo titulas, V Sladkevičius per du mėnesius ryžtingai nutraukė grandines, iki tol kausčiusias Bažnyčios veiklą Lietuvoje. 1988 m. rugpjūčio 2 d. kunigų seminarijoje įvykusiame kunigų simpoziume, dalyvaujant beveik pusei Lietuvos kunigų, jis ragino konfratrus nebebijoti, drąsiai katechizuoti jaunimą, vykdyti karitatyvinę veiklą, reikalauti religinės spaudos laisvės. Taip pat jis pareiškė, kad vyskupijų valdytojai ateityje skirstys kunigus ir į seminariją priims neklausdami įgaliojimo sutikimo dėl vieno ar kito kandidato¹⁶⁷. Nepaisydamas P. Anilionio gašdinimų, kad Bažnyčios svaidomi akmenys į valdžios langus gali atšokti ir skaudžiai užgauti¹⁶⁸, kardinolas tesėjo savo pažadą. Nors įgaliojimo bandė sumažinti seminarijos pirmą kursą, vyskupų konferencija nutarė priimti visus 46 kandidatus.

V Sladkevičius neklausė E Anilionio nuomonės ir 1988 m. rugsėjo mėn. perskirstydamas kunigus Kaišiadorių vyskupijoje. Labiausiai įgaliotinį papiktino tai, kad Kaišiadorių vikaru buvo paskirtas kun. J. K. Matulionis, baigęs pagrindinę seminariją¹⁶⁹.

Visuomenės simpatijas 1988 m. vasarą aiškiai parodė kun. A. Svarinsko, kuris iš lagerio buvo paleistas anksčiau laiko, iškėlus sąlygą, kad jis išvyks į užsienį, sutikimas ir išlydėtuvės. Matydama sparčiai didėjantį visuomenės radikalumą, kurio negalėjo sustabdyti visiškai autoritetą praradusi, konservatyvi LKP CK vadovybė, Maskva neprieštaravo, kad 1988 m. spalio 21 d. vykusiam LKP CK plenumo pirmuoju sekretoriumi būtų išrinktas Lietuvos Persitvarkymo Sąjūdžiui priimtinas Algirdas Brazauskas. Didžiulis Bažnyčios moralinis autoritetas paskatino naująją partijos vadovybę jau kitą dieną po plenumo prasidėjusiam Sąjūdžio suvažiavime žengti simbolinį žingsnį, kuris turėjo parodyti visiškai kitokią jos požiūrį į santykius su religinėmis bendruomenėmis. Sunku deramai įvertinti politinį kapitalą, kurį A. Brazauskas gavo iš Sąjūdžio suvažiavimo tribūnos paskelbdamas, kad valdžia nusprendė tikintiesiems gražinti Vilniaus arkikatedrą.

Įvykus LKP pokyčiams, ir po Sąjūdžio suvažiavimo faktinis sovietų valdžios antireliginės politikos palikimo „demonravimas“ vyko labai sparčiai. Dar iki metų pabaigos iš tremties grįžo kun. S. Tamkevičius, pagaliau

167 Dėl Bažnyčios padėties ir uždavinių šiandieninių permainų akivaizdoje, *Katalikų kalendorius-žinyas*, 1989, p. 87-90.

168 *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, Chicago, 1992, t. 10, p. 248.

169 P. Anilionio 1988 m. rugsėjo 26 d. raštas RRT, LCVA, f. R-181, ap. 1, b. 295, l. 83.

*Archeologinių kasinėjimų metu atkasamas 1950 m. gegužės mėn.
susprogdintas Trijų kryžių paminklas, 1988 m. (LCVA VGDS)*

tikintiesiems buvo perduota Klaipėdos Taikos Karalienės bažnyčia, leista statyti naujas bažnyčias Vilniuje ir Naujojoje Akmenėje, oficialiai „įdarbinti“ dauguma pagrindinę seminariją baigusiu kunigų. 1989 m. pradžioje į Vilnių grįžo vysk. J. Steponavičius, į atšventintą arkikatedrą buvo gražintos Šv. Kazimiero relikvijos, reabilituotas arkivysk. M. Reinys, pamažu imta gražinti ir religinėms organizacijoms priklausę kulto pastatai bei kitas nekilnojamasis turtas. Įvykusių pokyčių tikrumą rodė ir tai, kad 1989 m. pavasarį išėjo paskutinis „Kronikos“ numeris. Ją pakeitė oficialiai pradėtas leisti katalikiškas žurnalas tikintiesiems „Katalikų pasaulis“. Iš esmės „Kronika“ jau nuo 1988 m. vasaros nebebuvo pagrindžio leidinys, nes tų metų birželio 29 d. LSSR pro-

kuroro padėjėjas J. Bakučionis nutraukė paskutinę baudžiamąją bylą prieš jos leidėjus ir platintojus, motyvuodamas tuo, kad „dėl aplinkybių pasikeitimo šis leidinys neteko visuomenei pavojingos veiklos pobūdžio“¹⁷⁰. Po 1988 m. spalio mėn. įvykusio LKP perversmo iš RRT įgaliotinio posto pasitraukė ir senajai LKP CK gvardijai priklausęs P Anilionis. 1989 m. pradžioje jį pakeitė Bažnyčiai palankus Kazimieras Valančius.

Tuo pat metu KGB dar bandė Bažnyčios padėties permainas panaudoti tam, kad ją atitolintų nuo tautinio išsivadavimo sąjūdžio ir, komunistų manymu, pernelyg radikalių politinių programų. 1989 m. kovo 27 d. vakare LSSR KGB iš Maskvos gavo skubų nurodymą pasinaudojant patikimomis operatyvinėmis galimybėmis perduoti Vatikano vadovams tokio turinio informaciją: „Lietuvos katalikų bažnyčios atstovų parama ekstremistiniam sąjūdžio sparnui, kunigų dalyvavimas šioje organizacijoje, bandymai atkurti krikščionių demokratų partiją [...], Maskvos nuomone, yra tiesiogiai inspiruojami iš Vatikano. Esant tokiai padėčiai, negali būti ir kalbos apie santykių tarp Tarybų Sąjungos ir Vatikano sureguliamą abipusiai naudingą ginčytinų klausimų sprendimo pagrindu, netenka prasmės kalbos apie popiežiaus vizitą į TSRS, gali komplikotis bažnyčios santykiai su vietos valdžios institucijomis“¹⁷¹.

Tokio šantažo galimybių buvo ir dėl to, kad sovietų valdžia neskubėjo teisiškai įtvirtinti faktinių Bažnyčios padėties pokyčių. Tik 1989 m. pabaigoje buvo pakeis-

170 Cit. iš: V. Spengla, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 11, p. 344.

171 SSRS KGB PGU A tarnybos viršininko gen. Ivanovo 1989 m. kovo 27 d. šifruota telegrama LSSR KGB skyriaus viršininkui V. Kariauskui, LYA, f. K-1, ap. 49, b. 233, l. 134.

tas LSSR konstitucijos 50 straipsnis, pagal kurio naująją redakciją visoms religinėms organizacijoms buvo pripažintos juridinio asmens teisės. Religinės organizacijos ir toliau daug svarbių klausimų (ryšių su užsienio šalimis, nekilnojamojo turto valdymo ir kt.) turėjo derinti su RRT įgaliotiniu. 1989 m. spalio 4 d. RRT įgaliotinio institucija buvo pertvarkyta į RRT prie LSSR MT, o visiškai panaikinta tik atkūrus Lietuvos nepriklausomybę. Taigi formalūs religinio gyvenimo suvaržymai išliko iki pat paskutinių sovietinės sistemos egzistavimo dienų, nors praktinio Bažnyčios laisvėjimo režimas neįstengė sustabdyti jau nuo aštuntojo dešimtmečio pradžios.

Išvados

Sovietų režimo antireliginės politikos sprendimus lėmė du svarbiausi veiksniai: 1) jo ideologijos, pagrįstos materialistine pasaulėžiūra, nuostata, kad religija yra tik socialinės kontrolės įrankis ir, likvidavus kapitalistinę santvarką, ji turi savaime išnykti; 2) interesas stiprinti valdžią. Sovietų valdžios veiksmai prieš religines organizacijas priklausė nuo bendrų vidaus ir užsienio politikos uždavinių, taip pat nuo konkrečios konfesijos ypatumų. Antireliginės veiklos modelis, kurį bandyta taikyti 1939-1940 m. aneksuotose teritorijose, taip pat ir Lietuvoje, buvo sukurtas per pirmuosius du sovietų režimo egzistavimo dešimtmečius.

1940-1941 m. sovietų okupuotoje Lietuvoje visuomenės ateizavimą ketinta vykdyti paspartintai. Pirmaisiais

mėnesiais išstūmusi KB iš viešojo gyvenimo, 1941 m. pavasarį sovietų valdžia jau rengėsi plataus masto anti-bažnytinei kampanijai, kurios metu turėjo būti radikaliai apribotos religinių institucijų veiklos galimybės. Tik dėl prasidėjusio SSRS ir Vokietijos karo Lietuvoje nespėta įgyvendinti šio plano.

Nors nacių okupaciją Lietuvos KB hierarchai vertino kaip mažesnę blogį negu prieš tai išgyventą bolševikų valdymą, KB santykiai su nacių okupacine valdžia Lietuvoje nebuvo sklandūs. Vienintelis KB ir okupacinio nacių režimo Lietuvoje sąlyčio taškas buvo jų priešiškus komunistui. Vokiečių okupacijos metu išryškėjusios antikomunistinės dvasininkų nuostatos buvo vienas iš svarbių veiksnių, suformavusių itin neigiamą sovietų režimo požiūrį į Lietuvos KB. Karo su Vokietija patirtis paskatino tuometinę sovietų režimo vadovybę dar labiau atsiremti į didžiavalstybinę tradiciją. Svarbia jos sudedamąją dalimi buvo ypatingi valdžios santykiai su RSB, kurią J. Stalinas taip pat tikėjosi panaudoti režimui įtvirtinti 1944-1945 m. reokupuotoje teritorijoje.

Carinės religinės politikos reminiscencijos ženklų būta ir Lietuvoje. Suvokus, kad RSB protegavimas Lietuvoje, kur stačiatikybė buvo tik negausios rusų mažumos religija, neturi perspektyvų, jo buvo gana greitai atsisakyta, bet stačiatikių padėtis Lietuvoje, bent jau pirmąją okupacijos dešimtmetį, buvo kur kas geresnė nei katalikų. Daug pastangų sovietų valdžia dėjo, kad Lietuvos KB būtų izoliuota nuo Vatikano, kad būtų sukurta vadinamoji tautinė Bažnyčia. Neradusi pakankamai autoritetingų dvasininkų, kurie savanoriškai išdrįstų viešai deklaruoti nepaklusnumą popiežiui, sovietų valdžia turėjo pasitenkinti tuo, kad Lietuvos KB realiai

prarado bet koki ryšį su savo dvasiniu ir administraciniu centru.

Atsisakyti sumanymo Lietuvoje sukurti tautinę bažnyčią paskatino ir tai, kad iki 1949 m. pabaigos buvo sukurti pagrindiniai mechanizmai, leidę sovietų valdžiai bent iš dalies kontroliuoti KB veiklą. Itin svarbi buvo parapijų ir dvasininkų registravimo tvarka, sudariusi sąlygas kontroliuoti parapijų tinklo tankumą ir dvasininkų paskirstymą pagal valdžios interesus. Iki 1949 m. pabaigos dauguma nesutikusių bendradarbiauti su režimu ir aktyviai besipriešinusių religinio gyvenimo suvaržymams dvasininkų buvo represuota sudarius jiems politines bylas.

Vietiniai Lietuvos SSR vadovai, kurių dauguma kaip komunistų veikėjai subrendo reflektuodami ikikarinę sovietų režimo antireliginę praktiką, ne visada suprato ar norėjo remti pokariniam stalinizmui būdingą rafinuotesnę religinės politikos taktiką, kuri pabrėžė slaptą ardomąjį darbą iš vidaus, o ne atvirą ir pernelyg skubotą institucinių religinio gyvenimo formų naikinimą. Šie požiūrių skirtumai buvo pagrindinė akivaizdaus RKRT nepasitenkinimo savo įgaliotinio darbu Lietuvoje priežastis. Tai, kad, nepaisant smarkios kritikos, B. Pušinis išstengė išlikti RKRT įgaliotinio poste, tik patvirtina, jog skirtumai nebuvo esminiai ir nesuderinami.

Naują KB ir sovietų valdžios santykių etapą galima išskirti jau nuo šeštojo dešimtmečio pradžios. Bažnyčiai primetus pagrindines religinį gyvenimą Sovietų Sąjungoje reguliavusios taisykles, RKRT iniciatyva tolesnis KB institucinės struktūros griovimas Lietuvoje buvo sustabdytas, pereita prie pragmatinės religinės politikos modelio. Valdžia daugiau dėmesio ėmė skirti aktyviai

Bažnyčios gyvenime dalyvavusių pasauliečių izoliavimui ir naujų kunigų rengimo kontrolės didinimui.

Šeštojo dešimtmečio viduryje RKRT, tikėdamasi padidinti KB lojalumą sistemai ir pakeisti priešišką Vatikano požiūrį į sovietų režimą, pasiūlė dar radikalesnę KB padėties gerinimo programą, turėjusią panaikinti iki tol vykdytą katalikų diskriminaciją kitų konfesijų, visų pirma RSB, atžvilgiu. Tokiam santykių su KB pakeitimui iš esmės nepritare ir priešinosi LSSR valdžia, maniusi, kad pats Bažnyčios egzistavimas kelia didžiulį pavojų režimui. A. Sniečkui ir artimiausiems jo bendražygiams Bažnyčia visuomet buvo legali opozicijos forma, todėl tik Maskvos spaudžiami jie buvo priversti priimti keletą iš pažiūros Bažnyčiai palankių sprendimų. 1956-1957 m. valdžios padarytos nuolaidos KB buvo labai ribotos, kartu jas stengtasi maksimaliai panaudoti režimo interesams. Aktyvesnė dvasininkų veikla ir bendro vidaus politinės atmosferos „atšilimo“ sužadintos viltys paskatino Lietuvoje atgimti religinį gyvenimą, dėl to kritikavusiųjų kompromiso su religinėmis institucijomis politiką argumentai tapo kur kas tvirtesni.

Viena iš antrojo destalinizacijos etapo išdavų buvo septintojo dešimtmečio pradžioje prasidėjusi antireliginė kampanija. Lietuvoje ši kampanija buvo ne tokia agresyvi kaip kituose Sovietų Sąjungos regionuose: nebuvo nei tokių smarkių represijų prieš dvasininkus, nei masiško maldos namų uždarinėjimo. Visos režimo pastangos Lietuvoje buvo sutelktos į religinio gyvenimo kontrolės atkūrimą, tolesnį pastoracinės veiklos varžymą ir ateistinės propagandos stiprinimą. Septintojo dešimtmečio pirmojoje pusėje Lietuvos KB buvo galutinai ištumta į siaurus religinio kulto rėmus. Šiuo laikotar-

piu ateistinė propaganda maksimaliai sustiprėjo, sukurtos visuomenės ateizavimo formos ir programos vėliau tik tobulintos.

Viena iš antireliginės kampanijos nuosaikumo Lietuvoje priežasčių buvo ta, kad septintojo dešimtmečio pradžioje sovietų valdžia vėl buvo suinteresuota užmegzti glaudesnius santykius su Vatikanu, kuriuos tikėtasi panaudoti užsienio politikos tikslams. Nauja Vatikano Rytų politika taip pat sudarė geresnes galimybes sovietų režimui parankiu būdu sutvarkyti vyskupijų administravimą ir sumažinti išeivijos įtaką popiežiaus sprendimų priėmimui. Siekiant šių tikslų, Bažnyčios atstovams iš komunistų valdomų Vidurio ir Rytų valstybių buvo leista ne tik dalyvauti Vatikano II Susirinkime, bet ir toliau stiprinti tiesioginius ryšius su Vatikanu.

Pasipriešinimas religinio gyvenimo suvaržymams (religinė savilaida, nelegali vienuolių veikla, kai kurių vyskupijų valdytojų bandymai apginti Bažnyčios teises) vyko nuo pat aneksijos pradžios, tačiau septintojo dešimtmečio viduryje jis įgijo naujas formas ir gerokai sustiprėjo. Vienu iš svarbiausių impulsų tikinčiųjų teisių sąjūdžiui Lietuvoje atsirasti tapo Vatikano II Susirinkimas. Jį taip pat paskatino septintajame dešimtmetyje galutinai sužlugusios viltys rasti abiem pusėms priimtina Bažnyčios sugyvenimo su valdžia būdą. Šio dešimtmečio pradžioje vykdyta antireliginė kampanija parodė, kad ir pasyvi Bažnyčios laikysena gali išprovokuoti režimo agresiją. N. Chruščiova nušalinus nuo valdžios ir atslėgus antireliginei kampanijai, religinių organizacijų veikimo sąlygos iš esmės nepasikeitė. Religinio gyvenimo suvaržymai buvo įtvirtinti atitinkamomis baudžiamosios ir administracinės teisės normomis, o bandę jų nepaisyti kunigai atsidūrė kalėjimuose.

Atsiradus tikinčiųjų teisių sąjūdžiui, smarkiai pasikeitė sovietų valdžios antibažnytinės politikos pobūdis. Nuo septintojo dešimtmečio vidurio iniciatyva jau priklausė ne režimui, o Bažnyčiai. Sovietų valdžia tikėjosi, kad, pamažu gerinant KB veiklos sąlygas, pavyks neutralizuoti aktyviają tikinčiųjų ir dvasininkų dalį, o gal net supriešinti juos su nuosaikiais. Nė vieno iš šių tikslų režimui nepavyko pasiekti, nes nuolaidos ir toliau buvo susijusios tik su liturgine Bažnyčios veikla, jos kompensuotos vis didinant Bažnyčios kontrolę.

Popiežiumi išrinkus K. Wojtylą ir jam ėmusis aktyvios apaštalinės veiklos, apskritai pablogėjus Sovietų Sąjungos tarptautinei padėčiai, dar labiau padidėjo režimo baimė, kurią jam kėlė KB veikla. Lietuvos tikinčiųjų teisių sąjūdis, kaip svarbiausias neva Vatikano vykdytos „ideologinės diversijos“ vykdytojas, devintajame dešimtmetyje tapo sąjunginės reikšmės problema. Nors represijos prieš aktyviausius tikinčiųjų teisių sąjūdžio dalyvius Lietuvoje sustiprėjo, neatsisakyta ir ribotų nuolaidų taktikos.

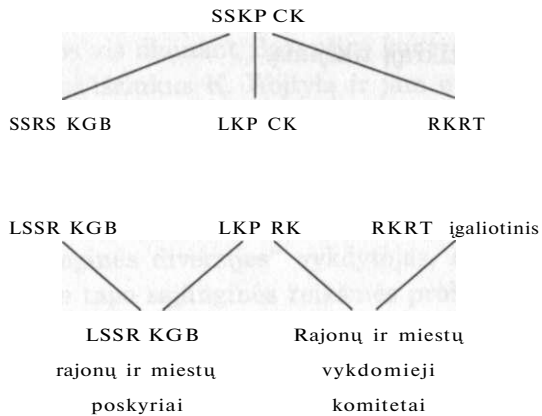
Devintojo dešimtmečio viduryje pradėta vykdyti sovietinės sistemos „perestroikos“ programa iš pradžių neturėjo jokios įtakos sovietų valdžios religinei politikai. Sovietų valdžia neleido laisvai paminėti Lietuvos krikšto jubiliejus, nes baiminosi, kad tai gali pažadinti nuslopintą ir deformuotą kolektyvinę atmintį. Nors 1987 m. antrojoje pusėje buvo svarstomi radikalesnių nuolaidų religinėms organizacijoms planai, kokybinių valdžios politikos pokyčių juose nebuvo numatyta. Lietuvos KB iš sovietinės sistemos gniaužtų išsivadavo režimui pasyviai stebint šį procesą.

Beveik pusę amžiaus trukusį konfliktą su sovietų režimu Bažnyčia laimėjo, tačiau būta tam tikrų pasekmių.

Trukdymai rengti kunigus, ryšių su išoriniu pasauliu kontrolė sulėtino Bažnyčios atsinaujinimo procesą. Dėl to ir dėl valstybės mastu vykdytos ateistinės propagandos, Bažnyčios izoliavimo nuo visuomenės nebuvo palankių sąlygų gyvam bei sąmoningam tikėjimui. Tradicinė ištikimybė persekiojamam tikėjimui, kaip ir lietuvių kalbai, buvo svarbiausi tautinio identiteto atsparos taškai, todėl formaliai katalikų tarp Lietuvos gyventojų labai nesumažėjo, tačiau dauguma jų turėjo iš naujo ieškoti kelių į tikrąjį tikėjimą.

Priedai

1 priedas. Religinio gyvenimo kontrolės sovietinėje Lietuvoje mechanizmas

2 priedas. LSSR NKGB-MGB-KGB padaliniai, 1944-1989 m. kontroliavę Katalikų bažnyčios ir kitų konfesijų veiklą

Iki 1946 m. rugpjūčio mėn. - 2-ojo skyriaus 2-asis poskyris.

Nuo 1946 m. rugpjūčio mėn. iki 1950 m. sausio mėn. - O skyrius.
1-asis poskyris kontroliavo KB, 2-asis poskyris - kitas konfesijas.

Nuo 1950 m. sausio mėn. iki 1953 m. balandžio mėn. - 5-ojo skyriaus 2-asis poskyris.

Nuo 1953 m. balandžio mėn. iki 1960 m. kovo mėn. - 4-osios valdybos 3-iojo skyriaus 1-asis poskyris.

Nuo 1960 m. kovo mėn. iki 1967 m. rugsėjo mėn. - 2-osios valdybos 2-asis skyrius.

Nuo 1967 m. rugsėjo mėn. iki 1979 m. - 5-asis skyrius.

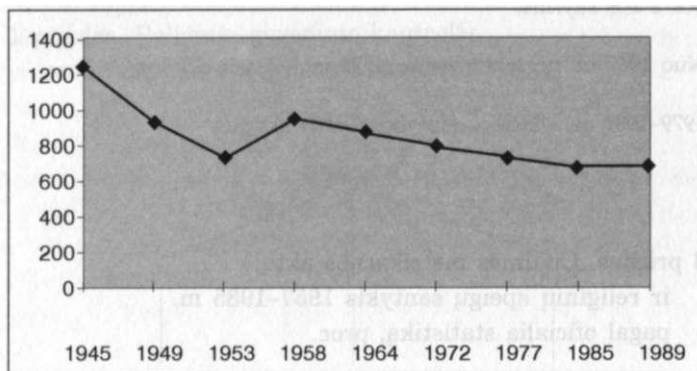
1979-1989 m. - 5-osios tarnybos 3-iasis skyrius.

3 priedas. Civilinės metrikacijos aktų ir religinių apeigų santykis 1957-1985 m. pagal oficialią statistiką, proc.

Metai	Krikštas	Santuoka	Laidotuvės
1957	81,9	60,7	78,0
1961	68,5	50,0	69,0
1965	59,2	35,6	59,4
1970	44,6	29,9	51,3
1975	46,9	26,9	45,5
1980	42,5	23,7	36,7
1985	34,0	20,0	33,0

Lentelė sudaryta remiantis: 1957 m. - RKRT įgaliotinio 1958 m. pirmojo pusmečio darbo ataskaita, LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 52, l. 103; 1961 m. - RKRT vyriausiojo inspektoriaus Solovjovo pažyma apie religinių junginių veiklą Lietuvos TSR, RFVA, f. 6991, ap. 3, b. 1389, l. 99; 1965 m., 1970 m. - RRT įgaliotinio pažyma apie darbą 1970 m., LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 81, l. 2; 1975 m. - RRT įgaliotinio pažyma apie darbą 1975 m., *ibid.*, b. 92, l. 3; 1980 m. - RRT įgaliotinio pažyma apie darbą 1980 m., *ibid.*, b. 104, l. 2; 1985 m. - RRT įgaliotinio pažyma apie darbą 1985 m., *ibid.*, b. 116, l. 13.

4 priedas. Kunigų skaičiaus kaita
Lietuvoje 1945-1989 m.

5 priedas. Vyskupijų valdymas
1944-1990 m.

KAUNO ARKIVYSKUPIJA:

Iki 1959 m. - arkivysk. J. Skvireckas (ordinaras, *impedito*)

Iki 1989 m. - vysk. V. Brizgys (augziliaras, *impedito*)

1944-1946 m. - prel. S. Jokūbauskis (ordinaro įgaliotas)

1947-1965 m. - kan. J. Stankevičius (kapitulinis vikaras)

1965-1979 m. - vysk. J. Labukas (apaštalinis administratorius)

1980-1988 m. - vysk. L. Povilonis (apaštalinis administratorius)

Nuo 1989 m. - kardinolas V. Sladkevičius (arkivyskupas ordinaras)

TELŠIŲ VYSKUPIJA IR KLAIPĖDOS PRELATŪRA:

Iki 1959 m. - vysk. V. Borisevičius (ordinaras, *impedito*)*

Iki 1958 m. - vysk. P. Ramanauskas (augziliaras, *impedito*)

1947-1949 m. - kan. J. Juodaitis (ordinaro įgaliotas)

* Tik 1959 m. Šventąjį Sostą pasiekė patikima informacija apie jo mirtį.

1950-1966 m. - kan., o nuo 1955 m. - vysk. P. Maželis (1950-1959 m. - kapitulinis vikaras, 1959-1966 m. - apaštalinis administratorius)

1967-1974 m. - vysk. J. Pletkus (apaštalinis administratorius)

Nuo 1975 m. - kun., o nuo 1982 m. - vysk. A. Vaičius (1975-1981 m. - kapitulinis vikaras, 1982-1988 m. apaštalinis administratorius)

PANEVĖŽIO VYSKUPIJA:

Iki 1958 m. - vysk. K. Paltarokas (ordinaras)

1958-1969 m. - vysk. J. Steponavičius (apaštalinis administratorius, nuo 1961 m. - *impedito*)

1962-1969 m. - kan. P. Bakšys (kapitulinis vikaras)

1969-1982 m. - vysk. R. Krikščiūnas (apaštalinis administratorius)

1983-1988 m. - kan. K. Dulksnys (kapitulinis vikaras)

Nuo 1989 m. - vysk. J. Preikšas (apaštalinis administratorius)

KAIŠIADORIŲ VYSKUPIJA:

Iki 1962 m. - vysk. T. Matulionis (ordinaras, nuo 1946 m. - *impedito*)

1947-1949 m. - prel. B. Sužiedėlis (ordinaro įgaliotas)

1949-1956 m. - kan. J. Stankevičius (kapitulinis vikaras)

1959-1962 m. - kan. J. Meidus (kapitulinis vikaras)

1962-1974 m. - kan. P. Bakšys (kapitulinis vikaras)

1974-1981 m. - kun. J. Andrikonis (kapitulinis vikaras)

1962-1988 m. - vysk. V. Sladkevičius (augziliaras, iki 1982 m. - *impedito*)

VILKAVIŠKIO VYSKUPIJA:

Iki 1947 m. - vysk. A. Karosas (ordinaras)

Iki 1960 m. - vysk. V. Padolskis (augziliaras, *impedito*)

1947-1949 m. - kan. V. Vizgirda (kapitulinis vikaras)

1949-1965 m. - kan. J. Stankevičius (kapitulinis vikaras)

1966-1979 m. - vysk. J. Labukas (apaštalinis administratorius)

1980-1988 m. - vysk. L. Povilonis (apaštalinis administratorius)

VILNIAUS ARKIVYSKUPIJA:

Iki 1955 m. - arkivysk. R. Jalbzykovskis (ordinaras, *impedito*)

Iki 1953 m. - arkivysk. M. Reinys (augziliaras, nuo 1947 m. - *impedito*)

1947-1949 m. - kan. E. Basys (kapitulinis vikaras)
1949-1957 m. - vysk. K. Paltarokas (kapitulinis vikaras)
1958-1990 m. - vysk. J. Steponavičius (iki 1989 m. - apaštalinis administratorius, nuo 1961 m. - *impedito*, nuo 1989 m. - ordinaras)
1961-1978 m. - kan. Č. Krivaitis (kapitulinis vikaras)
1979-1988 m. - kun. A. Gutauskas (kapitulinis vikaras)

6 priedas. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro
A. Guzevičiaus 1944 m. rugsėjo 4 d. įsakymas
NKGB miestų ir apskričių skyriams dėl agentūrinio-
operatyvinio darbo tarp katalikų dvasininkų

Visiškai slaptai

Lietuvos TSR NKGB miestų
ir apskričių skyrių viršininkams

Lietuvos TSR NKGB turi duomenų, kurie liudija, kad reakcingi katalikų elementai Lietuvos Respublikos teritorijoje dirbo ir tebedirba priešiška darba.

1940-1941 m. dalis kunigų priklausė nacionalistinio sukiliminio pagrindžio vadovaujančiam branduoliui. Tėvynės karo prieš vokiškąjį fašizmą metu dalis kunigų ir vienuolių priklausė gaujoms, dalyvavo ginkluotoje kovoje su Raudonąja Armija. Kai vokiečiai buvo okupavę Lietuvą, katalikų bažnyčios vadovai aktyviai bendradarbiavo su fašistais ir vykdė antitarybinę propagandą, per radiją ir laikraščiuose buvo skelbiami jų šmeižikiški straipsniai, tuo pat metu kontrrevoliuciniams tikslams panaudojo bažnyčių tribūną, o kai kurie kunigai ir vienuoliai buvo vokiečių žvalgybos agentai.

Lietuvos TSR NKGB turi duomenų, kad užsienio žvalgybos tarnybos per užsienio katalikų sluoksnius bando vykdyti priešišką veiklą Lietuvos TSR teritorijoje.

Kad būtų organizuotas agentūrinis-operatyvinis darbas išaiškinant ir likviduojant priešišką katalikų dvasininkų veiklą, i s a k a u :

1. Nedelsiant nustatyti apskrities teritorijoje veikiančias bažnyčias ir vienuolynus, sudaryti kunigų, vienuolių ir katalikiškų organizacijų vadovų sąrašus. Patikimi agentai iš dvasininkų arba bažnyčių aktyvo narių turi būti prie kiekvienos bažnyčios ir vienuolyno.

2. Pradėti verbuoti naujus agentus, kurie galėtų padėti išaiškinti ir tirti kontrrevoliucinių junginių veiklą. Tuo pat metu patikrinti sąrašus agentų, kurie anksčiau dirbo su katalikų dvasininkais, ir, kruopščiai ištyrus jų veiklą vokiečių okupacijos metais, atnaujinti ryšius su išlikusiaisiais.

3. Kauno, Vilniaus, Telšių, Vilkaviškio, Panevėžio, Kaišiadorių vyskupijų vadovams pradėti bylas-formulius, kuriuose turi būti sukaupta visa turima medžiaga apie jų buvusią ir dabartinę prieššką veiklą. Pagal turimus duomenis parengti pažymas ir kiekvienam atskirai sudaryti agentūrinių-operatyvinių priemonių planus, kuriuos pateikti tvirtinti Lietuvos TSR NKGB 2-ajam skyriui ne vėliau kaip iki 1944 metų rugsėjo 10 dienos.

4. Vykdam agentūrines-operatyvines priemones daugiausia dėmesio skirti pagrindinių katalikų bažnyčios vadovų apdorojimui siekiant juos pajungti mūsų įtakai.

5. Kadangi dalis katalikų dvasininkų (vyskupas Brizgys ir kt.) priklausė nacionalistinei organizacijai „Lietuvos tautinis frontas“*, reikia per agentus ir tardant nustatyti katalikų dvasininkų, priklausančių nacionalistinėms organizacijoms, personalinę sudėtį.

6. Tiriant katalikų dvasininkų veiklą, atkreipti ypatingą dėmesį į vokiečių ir kitų užsienio žvalgybų agentų išaiškinimą tarp jų.

7. Agentūrines-profilaktines priemones, kurių tikslas - demoralizuoti ir atitraukti paprastus dvasininkus nuo priešškų elementų įtakos, suderinti su Lietuvos TSR NKGB 2-uoju skyriumi.

8. Per mėnesį Lietuvos TSR NKGB 2-ajam skyriui pateikti pažymas apie katalikų dvasininkams pradėtas tyrimo bylas, pridėdant trumpas agentų charakteristikas ir agentūrinių-operatyvinių priemonių planus.

9. Vykdam visas agentūrines-operatyvines priemones dvasininkų atžvilgiu, būti maksimaliai atsargiems, kad priešiški ele-

* Matyt, kalbama apie Lietuvos aktyvistų frontą, kuriam vysk. V. Brizgys niekada nepriklausė.

mentai neturėtų galimybių atskirus nesėkmingus mūsų darbuotojų žingsnius panaudoti tikinčiųjų nepasitenkinimui kurstyti ir provokacijoms.

Lietuvos TSR valstybės saugumo liaudies komisaras
(GUZEVIČIUS)

44 m. rugsėjo 4 d.
Nr. 2/145
Vilnius

LYA, f. K-1, ap. 10, b. 9, l. 12-13, dokumentas rusų kalba,
nuorašas, mašinraštis.

7 priedas. Ištrauka iš LKP CK biuro 1948 m.
liepos 9 d. posėdžio protokolo - nutarimas
„Partinės organizacijos uždaviniai demaskuojant
priešišką reakcinę katalikų dvasininkijos veiklą“

(Svarstant dalyvavo Pivoriūnas, Preikšas, Trofimovas, Sniečkus)

Lietuvos KP(b) CK biuras pažymi, kad vis labiau išryškėja reakcingų katalikų dvasininkų, kaip nuverstų eksploatatorių klasių ir buožių, pasipriešinimo socialistinei statybai įkvėpėjų, o neretai ir organizatorių, priešiškas vaidmuo.

Buržuaziniai nacionalistai vis plačiau panaudoja katalikų bažnyčią antitarybinei veiklai, maskuodami savo planus restauruoti kapitalistinę tvarką Lietuvoje, reakcingi katalikų dvasininkai vykdo priešišką, antitarybinę agitaciją, dirbančiuosius gąsdina nauju karu, ragina juos nevykdyti tarybinės vyriausybės sprendimų, šmeižia tarybų valdžią, katalikų bažnyčią melagingai bandydami parodyti kaip patriotinių idėjų skleidėją.

Kartu užsienio žvalgybos tarnybos neretai panaudoja reakcingus katalikų dvasininkus šnipinėti tarptautinės reakcijos naudai.

Katalikų dvasininkai ignoruoja tarybų valdžios įstatymus dėl mokyklos atskyrimo nuo bažnyčios ir iki šiol klerikalizmu nuodija

mūsų besimokančio jaunimo sąmonę būreliuose „dievo įstatymui“ pažinti, bažnyčių choruose, grupėmis katechizuoja vaikus. Reacingi katalikų dvasininkai iš aukštųjų mokymo įstaigų studentų ir gimnazijų moksleivių bando sukurti klerikales, buržuazines-nacionalistines organizacijas.

Lietuvos KP(b) CK biuras pažymi, kad partinės organizacijos nepakankamai įvertina tą vaidmenį, kuris katalikų dvasininkams priklauso vykstančioje klasių kovoje, neretai antiliaudinę dvasininkų veiklą vertina atskirai nuo priešiškos buržuazinio-nacionalistinio pagrindžio veiklos.

Partinės organizacijos iki šiol nesiėmė reikiamų priemonių prieš ardomąją reakcingų katalikų dvasininkų veiklą, nedemaskuoja šių pikčiausių darbininkų priešų, nenuvainikavo jų netikro patriotizmo buržuazinės-nacionalistinės esmės. •

Partinės organizacijos nepakankamai skatina karingą, puolamąją antireliginę propagandą tarp gyventojų, kovą su religiniais prietaisais, dirbančiųjų auklėjimą materialistinės pasaulėžiūros dvasia.

Komjaunimo, profesinių sąjungų, kultūros-švietimo ir mokslo organizacijos taip pat silpnai demaskuoja reakcingą katalikų dvasininkų veiklą ir vykdo mokslinę-šviečiamąją propagandą.

Lietuvos KP(b) CK biuras nutarė:

1. Partinės ir tarybinės respublikos organizacijos turi būtinai sustiprinti veiklą, kurios tikslas - ryžtingai demaskuoti antiliaudinę reakcingų katalikų dvasininkų veiklą.

Būtina gyventojams plačiai parodyti klasinę, antiliaudinę katalikiškos reakcijos politiką Lietuvos praeityje (katalikų dvasininkų ryšius su carizmu, dalyvavimą slopinant revoliucinį lietuvių tautos judėjimą, dalyvavimą fašistiniame 1926 m. perversme, išdavikiškus ryšius su lenkų imperialistais ir t. t.), reakcingų katalikų dvasininkų, kaip vokiškųjų-fašistinių grobikų talkininkų, buržuazinio-nacionalistinio, banditų pagrindžio įkvėpėjų ir organizatorių, tarptautinės reakcijos agentų dabartiniu metu, veidą.

Kasdienė, kruopšti antireliginė ir gamtos mokslais pagrįsta propaganda turi visomis priemonėmis padėti atitraukti dirbančiuosius nuo dvasininkų įtakos, auklėti juos materialistinės pasaulėžiūros dvasia, tačiau neužgauti tikinčiųjų religinių jausmų.

2. Įpareigoti Religinių kultūrų reikalų tarybos įgaliotinių prie LTSR Ministrų Tarybos drg. Pušinių ir vietines darbininkų deputatų tarybas atlikti veikiančių bažnyčių ir pačių kulto tarnautojų registraciją.

Uždrausti kunigams, kurie priešinasi katalikų bendruomenių registracijai ir vengia patys registruotis, atlikti religines apeigas bažnyčiose ir tikinčiųjų namuose, o piktavališko registracijos ignoravimo ir jos vengimo atvejais nubausti kaltininkus ir užantspauduoti neregistruotas bažnyčias, neleidžiant jų atidaryti tol, kol jas aptarnaujantys kunigai nepateiks vietinėms tarybinėms institucijoms kultų reikalų tarybos įgaliojimo išduotos pažymos apie religinės bendruomenės ir kulto tarnautojo registraciją. Bažnyčias uždarinėti galima tik su LTSR Ministrų Tarybos sankcija.

Šias priemones turi lydėti platus aiškinamasis darbas, kuris užtikrintų dirbančiųjų paramą.

3. Parapijoms priklausančius namus ir ūkinius pastatus perduoti vietos komunalinių įstaigų žiniai, religinėms bendruomenėms išskiriant reikalingą plotą pagal bendras nuomos taisykles. Sprendžiant šį klausimą būtina atsižvelgti į kiekvieno kulto tarnautojo lojalumo tarybų valdžiai laipsnį.

Religinėms bendruomenėms prisiėmus atitinkamus išpareigojimus, perduoti joms neribotam ir nemokamam naudojimui bažnyčias ir kulto inventorių, kurie yra valstybės nuosavybė.

4. Įpareigoti miestų ir apskričių Lietuvos KP(b) komitetus, vykdомуosius komitetus, Lietuvos TSR švietimo ministeriją, kad jie užtikrintų tarybinių įstatymų dėl mokyklos atskyrimo nuo bažnyčios vykdymą. Ryžtingai nutraukti kunigų bandymus įtraukti moksleivius į grupes „dievo įstatymui“ mokytis, bažnyčių chorus ir pan.

Kultų reikalų įgaliojimo prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos turi kulto tarnautojus įspėti, kad už panašius tarybinės valstybės įstatymų pažeidimus gresia baudžiamoji atsakomybė pagal Baudžiamojo kodekso 122 straipsnį*.

5. Įpareigoti Valstybės saugumo ministeriją ir Lietuvos TSR prokuratūrą sustiprinti kovą su ardomąja reakcingų katalikų dvasininkų veikla, imtis ryžtingų priemonių, kad būtų išaiškintos ir likviduotos visokios religinės-nacionalistinės pogrindžio organizacijos, ypač aukštosiose ir vidurinėse respublikos mokyklose.

6. Įpareigoti Lietuvos TSR švietimo ministeriją (drg. Niunka), Lietuvos KP(b) miestų ir apskričių komitetus sustiprinti idėjinį mokytojų auklėjimą, užtikrinti, kad visos mokyimo disciplinos būtų

* RSFSR BK, iki 1961 m. galiojusio ir Lietuvos SSR, 122 straipsnis numatė pataisos darbus iki vienerių metų.

dėstomos materialistinės pasaulėžiūros dvasia, ryžtingai demaskuoti mokytojus, kurie skleidžia antimokslines pažiūras, iš mokyimo įstaigų išvalyti mokytojus, kurie vykdo religinę ir nacionalistinę propagandą.

Į mokytojų seminarų ir kursų mokymo planus įtraukti temas, susijusias su materialistinės pasaulėžiūros ir mokslo žinių propagandos problemomis.

7. Lietuvos KP(b) CK Propagandos ir agitacijos skyrių įpareigoti kasdien kontroliuoti ir koordinuoti antireliginę ir gamtos mokslu pagrįstą propagandą, taip pat darbą demaskuojant reakcingų katalikų dvasininkų veiklą, parengti ir išsiuntinėti vietos partinėms organizacijoms antireliginės ir mokslo žinių propagandos temų sąrašą, parengti specialią programą atitinkamiems agitatorių, propagandininkų ir lektorių seminarams.

Įpareigoti skyrių peržiūrėti papildomą Lietuvos TSR mokslų akademijos mokslinių darbų sąrašą, taip pat aukštųjų mokymo įstaigų mokslinių darbų, skirtų reakcingo Vatikano ir katalikybės vaidmens lietuvių tautos istorijoje demaskavimui, tematiką.

Pagerinti aukštųjų mokyklų mokslo tarybų ir marksizmo-leninizmo pagrindų katedrų veiklą stiprinant ideologinį darbą su dėstytojais, gerinant dėstymo kokybę. Visos katedros mokomąjį-auklėjamąjį darbą su studentais privalo orientuoti taip, kad studentai būtų auklėjami materialistinės pasaulėžiūros dvasia, atskleidžiama reakcinė, antimokslinė religijos ir idealistinių teorijų prigimtis.

8. Respublikos partinėje mokykloje, tarybinių darbuotojų kuruose, apskričių partinėse ir politinėse mokyklose įvesti paskaitų ir pokalbių ciklą, skirtą antireliginėms ir reakcingos katalikų dvasininkų veikios demaskavimo temoms.

9. Lietuvos LKJS CK įpareigoti, kad jis užtikrintų aktyvų komjaunimo organizacijų dalyvavimą demaskuojant antiliaudinę reakcingų dvasininkų veiklą, vykdytų kultūrinį-šviečiamąjį darbą aukštosiose bei vidurinėse mokyklose, klubuose, kultūros namuose ir t. t. Siekiant, kad jaunimas nustotų lankyti bažnyčias, rengti meninės saviveiklos ratelių pasirodymus, koncertus, fizinės kultūros varžybas, populiarius pokalbius gamtos mokslų temomis, teorines konferencijas, literatūrinius renginius ir t. t.

10. Politinių ir mokslo žinių platinimo draugijos svarbiausia užduotis turi būti veiklos, skirtos mokslo žinių propagandai ir re-

akcinės katalikybės esmės demaskavimui, sustiprinimas, aktyvus Draugijos narių dalyvavimas antireliginėje propagandoje.

Draugija privalo atkreipti ypatingą dėmesį į paskaitų skaitymą kaimo gyventojams.

11. Poligrafijos ir leidyklų valdybą prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos įpareigoti, kad ji išplėstų orginalios ir verstinės literatūros, demaskuojančios klasinę religijos prigimtį, leidybą, masiniu tiražu išleistų populiarių knygų ir brošiūrų seriją gamtos mokslų ir anti-klerikalinėmis temomis. Į šį darbą labiau įtraukti vietinius autorius.

12. Kultūros, švietimo ir visuomeninių organizacijų svarbi užduotis - visokeriopai stiprinti mokslo žinių propagandą, ją glaudžiai siejant su reakcingos katalikų dvasininkų prigimties ir jų veiklos demaskavimu, todėl įpareigoti:

a) Kultūros ir švietimo reikalų komitetą prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos (drg. Načas), kad jis šia linkme pagerintų Komiteto vietos skyrių ir visų kultūros ir švietimo įstaigų darbą, sustiprintų vadovavimą mokslo žinių propagavimui, atitinkamai pertvarkytų savo paskaitų biuro darbą, išplėstų lektorių grupių veiklą periferijoje, į kaimo vietoves siųstų mobilias bibliotekas su specialiai parinkta literatūra, steigtų antireliginius skyrius muziejuose;

b) Tarybinių rašytojų sąjungos valdybą (drg. Šimkus), kad rašytojų kūryba būtų orientuota į antiklerikalinius kūrinius, artimiausiu metu būtų parengtas spaudai atitinkamas rinkinys. Kartu su Meno reikalų valdyba prie Lietuvos TSR Ministrų Tarybos surengti konkursą geriausiai pjesei, komedijai arba kitokiam teatro meno žanrui aukščiau nurodytomis temomis;

c) Respublikinį radijo komitetą (drg. Bordonaitė), kad padidintų laidų, kuriose būtų demaskuojama priešiška reakcingų dvasininkų veikla, skaičių, taip pat daugiau rengtų pokalbių gamtos mokslų temomis, pasitelkiant tam mokslines respublikos pajėgas, literatūros ir meno veikėjus.

13. įpareigoti respublikinių, miestų ir apskričių laikraščių bei žurnalų redakcijas, kad jos aktyviai prisidėtų prie priešiškos reakcingų dvasininkų veiklos demaskavimo ir mokslinės-šviečiamosios propagandos. Spaudoje plačiai nušviesti mokslo, švietimo, visuomeninių ir kitų respublikos organizacijų darbą nurodyta kryptimi.

LYA LKP DS, f. 1771, ap. 11, b. 111, l. 9-13, dokumentas rusų kalba, mašinraštis, originalas.

8 priedas. RKRT igaliojinio 1952 m. parengtas
Lietuvos SSR 1944-1953 m. oficialiai uždarytų
maldos namų sąrašas

	Kada duotas Tarybos sutikimas panaudoti pastatą	Kokia buvo numatyta pastato paskirtis	Kam naudojamas dabar, ar rekonstruotas
1. Bažnyčia Kaune, Juozapavičiaus g.	1945 m.		Grūdų paruošų sandėlis
2. Bažnyčia prie buvusio moterų vienuolyno Vilniuje, Nemenčinės plente	1948 m.	Vaikų tuber- kuliozės sanatorija	Vaikų tuber- kuliozės sanatorija
3. Buvusi semina- rijos bažnyčia Vilniuje, Černia- chovskio aikštėje	1948 m.	Biblioteka	Knygų rūmai
4. Šv. Jonų bažnyčia Vilniuje, Didžiojoje g.	1948 m.	Universiteto archyvas	Popieriaus sandėlis
5. Šv. Kotrynos bažnyčia Vilniuje, L. Giros g.	1948 m.	VRM archyvas	Tuščia
6. Bažnyčia prie buvusio saleziečių vienuolyno Vytėnuose	1948 m.	Archyvas	Ligoninė

	Kada duotas Tarybos sutikimas panaudoti pastatą	Kokia buvo numatyta pastato paskirtis	Kam naudojamas dabar, ar rekonstruotas
7. Kopyčia Kaune, A. Fredoje	1948 m.	Botanikos sodo muziejus	Botanikos sodo sandėlis
8. Vizitiečių vie- nuolyno baž- nyčia Vilniuje	1948 m.		Archyvas
9. Šv. Mykolo bažnyčia Vilniuje, Biliūno g.	1948 m.	Muziejus	Architektūros muziejus
10. Bažnyčia Rokiškyje, Vytauto g.	1948 m.	Muziejus	Muziejus
11. Misionierių bažnyčia Vilniuje, Subačiaus g.	1948 m.		Sveikatos apsaugos ministerijos sandėlis
12. Šv. Kryžiaus bažnyčia Vilniuje, Kutuzovo a.	1948 m.	Universiteto auditorija	Kraštotyros muziejus
13. Šv. Juozapo bažnyčia Vilniuje, L. Giros g.*	1948 m.	Senelių prieglauda	Archyvas

* Buvusi senelių prieglaudos kopyčia.

	Kada duotas Tarybos sutikimas panaudoti pastatą	Kokia buvo numatyta pastato paskirtis	Kam naudojamas dabar, ar rekonstruotas
14. Bažnyčia Vilniuje, Trinapolyje	1948 m.	Tuberku-liozės ligoninė	Tuberku-liozės ligoninė
15. Vienuolyno bažnyčia Vilniuje, Gerosios Vilties g	1948 m.	Biblioteka	Dekoracijų sandėlis
16. Visų šventųjų bažnyčia Vilniuje, Rūdininkų g.	1948 m.	Biblioteka	Popieriaus
17. Nukryžiuotojo Jėzaus bažnyčia Vilniuje, Paneriuose	1948 m.		Tuščia
18. Pranciškonų bažnyčia Vilniuje, Trakų g.	1948 m.	Archyvas	VRM archyvas
19. Šv. Trejybės bažnyčia Vilniuje, Dominikonų g	1948 m.		Sporto draugija „Spartakas“
20. Viešpaties Jėzaus bažnyčia Vilniuje	1948 m.	Aviacijos sandėlis	Popieriaus sandėlis
21. Šv. Andrejaus bažnyčia Vilniuje, Bokšto-Savičiaus g.*	1948 m.		Tuščia

* Augustinų bažnyčia. Carinės okupacijos metais ji buvo paversta Šv. Andrejaus cerkve, tarpukariu priklausė unitams.

	Kada duotas Tarybos sutikimas panaudoti pastatą	Kokia buvo numatyta pastato paskirtis	Kam naudojamas dabar, ar rekonstruotas
22. Šv. Ignoto bažnyčia Vilniuje, Giedrio g.	1948 m.	Sandėlis	Popieriaus sandėlis
23. Šv. Baltramiejaus bažnyčia Vilniuje, Užupio g.	1948 m.	Kino teatras	Tarybinių dailininkų salė
24. Šv. Kazimiero bažnyčia Vilniuje, Didžiojoje g.	1948 m.		Tuščia
25. Bernardinų bažnyčia Vilniuje	1948 m.	Istorijos muziejus	Architektūros muziejus
26. Kopyčia Kauno priemiestyje Lampėdžiuose	1948 m.	Biblioteka-skaitykla	Kurorto klubas
27. Kopyčia Kaune, A. Šančiuose*	1948 m.	Biblioteka	Cukraus sandėlis
28. Šv. Sakramento bažnyčia Kaune, Vilniaus g.	1948 m.	Archyvas	Literatūros bazė
29. Marijonų bažnyčia Kaune, Stalino pr.	1948 m.	Pedagogikos muziejus	Produktų sandėlis

* Aušros vartų Švč. Dievo Motinos bažnyčia, vėliau nugriauta.

	Kada duotas Tarybos sutikimas panaudoti pastatą	Kokia buvo numatyta pastato paskirtis	Kam naudojamas dabar, ar rekonstruotas
30. Kryžiaus išaukštinimo koplyčia Kaune*	1948 m.		Popieriaus sandėlis
31. Šv. Mikalojaus bažnyčia Kaune, Puškino g.	1948 m.	Biblioteka	Biblioteka
32. Šv. Pranciškaus Ksavero bažnyčia Kaune	1948 m.	Muziejus	Tuščia
33. Bernardinių, dominikonių ir vizitiečių vienuolynas	1948 m.		Bendrabutis
34. Kirchė Pagėgiuose	1948 m.	Kino teatras	Kino teatras
35. Kirchė Kretingoje	1948 m.	Sandėlis	Sandėlis
36. Kirchė Šilutėje	1948 m.	Sandėlis	Sandėlis
37. Reformatų maldos namai Vilniuje	1948 m.	Lektoriumas	Architektūros muziejus
38. Bažnyčia Biržuose	1949 m.	Kino teatras	Kino teatras

* Šančiuose, vėliau nugriauta.

	Kada duotas Tarybos surikimas panaudoti pastatą	Kokia buvo numatyta pastato paskirtis	Kam naudojamas dabar, ar rekonstruotas
39. Bažnyčia Vil- niuje, Pilies a.*	1949 m.	Muziejus	Tuščia
40. Bažnyčia Panevėžyje	1949 m.	Kino teatras	Kino teatras
41. Šv. Trejybės bažnyčia Panevėžyje	1949 m.	Muziejus	Muziejus
42. Bažnyčia Pažaislyje	1950 m.	Perduota Vyr. Kauno architekto valdybai	Tuščia
43. Bažnyčia Aukštadvaryje	1950 m.	Kultūros namai	Kultūros namai
44. Katedros bažny- čia Vilkaviškyje	1950 m.	Nugriauta	Nugriauta
45. Kopyčia Katrenuose	1951 m.	Psichiatrijos ligoninės bendrabetis	Tuščia
46. Bažnyčia Patašinėje	1952 m.	Klubas	Tuščia
47. Kopyčia Baltupiuose	1952 m.	Tuberkulio- zės ligoninė	Tuščia

LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 32, l. 76-78, dokumentas rusų kalba, mašinraštis, nuorašas.

* Arkikatedra.

9 priedas. LSSR KGB 1963 m. vasario 4 d. raštas
A. Sniečkui apie padėtį Panevėžio vyskupijoje

Slaptai

Egz. Nr. 2

LKP CK sekretoriui
drg. A. Sniečkui

Pažyma
(apie padėtį Panevėžio vyskupijoje)

Iki 1949 m. Panevėžio vyskupija buvo valdoma iš atskiro centro - kurijos, kuri buvo Panevėžyje. Tais pačiais metais, mažinant savarankiškų vyskupijų centrų skaičių ir nušalinus nuo Vilniaus arkivyskupijos valdymo reakcingus kunigus, šios arkivyskupijos kapitulai per Religinių kultūrų reikalų tarybos įgaliotinį buvo pasiūlyta valdytoju išrinkti Panevėžio vyskupą Paltaroką, ką kapitula ir padarė. Panevėžio kurijos centras buvo likviduotas, o Vilniuje sudaryta bendra abiem vyskupijoms kurija, kuri veikė iki 1961 m. pradžios. Šis sujungimas buvo pripažintas Vatikano, kuris Paltaroką, o po to - vyskupą Steponavičių paskyrė abiejų vyskupijų apaštalinu administratoriumi.

1961 m. vyskupas Steponavičius už reakcingą veiklą buvo nušalintas nuo vyskupijų valdymo. Vilniaus arkivyskupijos kapitula savo valdytoju išrinko kanauninką Krivaitį. Panevėžio vyskupijos kapitula, susidedanti tik iš reakcingų kunigų, nedavė sutikimo išrinkti Krivaitį savo valdytoju ir bandė sudaryti atskirą centrą arba prisijungti prie Kauno ar Telšių kurijų. Reakcingoji Panevėžio vyskupijos kunigų dalis pradėjo prieš Krivaitį šmeižto kampaniją ir paskatino vyskupą Matulionį atimti iš Krivaičio kanauninko titulą.

Tuo pačiu metu reakcingų kunigų grupė į vyskupijos valdytojo postą siūlė priešišškai tarybų valdžiai nusiteikusius kunigus ir bandė gauti sutikimą juos išrinkti. Jų ketinimai ir bandymai buvo sužlugdyti, kartu, suderinus su LKP CK, buvo priimtas sprendimas Panevėžio vyskupiją laikinai palikti be centralizuoto valdymo.

1961 m. lapkričio mėn. Vatikanas Panevėžio vyskupijos apaštalinu administratoriumi paskyrė kanauninką Šidlauską, anksčiau teistą už valstybinius nusikaltimus. Kadangi administracinis Vatikano kišimasis į Lietuvos katalikų bažnyčios reikalus tarybų valdžios nepripažįstamas, jam nebuvo leista valdyti Panevėžio vysku-

piją. Tačiau 1962 m. pradžioje sužinota, kad Šidlauskas bando nelegaliai valdyti vyskupiją. Dėl to iš Panevėžio vyskupijos jis buvo iš-tremtas į Kaišiadorių vyskupiją, į Merkinės parapiją.

Taigi Panevėžio vyskupija jau 2 metai neturi valdytojo.

Ši priemonė davė kai kuriuos teigiamus rezultatus apribojant kenksmingą reakcingos Panevėžio vyskupijos dvasininkijos veiklą, kadangi nebuvo vieningo ją sutelkiančio ir sudrausminančio cen-tro, nukreipiančio jos religinę veiklą.

Kartu dėl to, kad Panevėžio vyskupijoje nebuvo valdytojo, kilo ir sunkumų. Kai kurie kunigai pastaruoju metu ėmė pažeidinėti kultų įstatymus. Kai kurios parapijos liko be kunigų dėl kunigo mirties ar ligos. Įgaliotinio bandymas pačiam į laisvas vietas skirti kitus kunigus arba perkelti juos iš vienos parapijos į kitą nebuvo sėkmingas, nes pagal bažnytinius kanonus kunigas kitoje parapijoje atlikti savo pareigas gali tik gavęs vyskupo paskyrimą. Šios nuo-statos kunigai tvirtai laikosi. Nors ir taikoma administracinė prie-monė - registracijos pažymėjimo atėmimas, tačiau kai kada tai su-kelia neigiamą tikinčiųjų reakciją. Tokią pat reakciją sukelia ir tai, kad parapijoje ilgai nėra kunigo.

Pastaruoju metu padaugėjo atvejų, kai tikintieji siunčia kolekty-vinius skundus ir delegacijas į vyriausybinės institucijas. Tikintieji reiškia nepasitenkinimą tuo, kad Panevėžio vyskupijoje nėra valdy-tojo, ir dėl to kaltinama tarybinė vyriausybė, o kai kuriais atvejais ta-rybų valdžios atstovams tenka atvirai konfliktuoti su tikinčiaisiais. Atsižvelgiant į tai, kas išdėstyta, reikia manyti, kad Panevėžio vys-kupiją palikus be valdytojo ir toliau nebus gauta norimo rezultato, kadangi reikiamos aplinkybės tam dar nepribrendo. Todėl Saugumo komitetas palaiko religijų įgaliotinio drg. Rugienio pasiūlymą leisti Panevėžio vyskupijos kapitulai išsirinkti savo valdytoju Vilniaus ar-ba Kaišiadorių vyskupijų valdytoją nesukuriant naujo savarankiško vyskupijos centro. Turimais duomenimis, tokį klausimo sprendimą šiuo metu palaikys Panevėžio vyskupijos dvasininkija ir tikintieji.

Pasirašo LSSR KGB 2-osios valdybos 2-ojo skyriaus
vyr. operatyvinis įgaliotinis kpt. Gudavičius

1963 m. vasario 4 d.
Vilnius

LYA, f. K-1, ap. 3, b. 39, 1. 112-114, dokumentas rusų kalba,
mašiniškis, originalas.

10 priedas. 1976 m. sausio 29 d. RRT patvirtintos
rekomendacijos, kaip pagerinti religinių kultūrų
įstatymų vykdymo kontrolę Lietuvos SSR

Slaptai
egz. nr. 9

1. Pagreitinti respublikinio kultūrų įstatymo parengimą ir priėmimą bei išaiškinti jį atitinkamiems atsakingiems miestų ir rajonų pareigūnams, taip pat apylinkių taryboms bei paramos komisijų nariams, surengiant seminarus, specialius užsiėmimus ir t. t.

Numatyti ir įgyvendinti priemones, kaip kultūrų įstatymus išaiškinti dvasininkams, religinių bendruomenių vykdomiesiems organams, reikalaujant, kad jie būtų vykdomi.

2. Labiau analizuoti dvasininkų kadrus, jų nuotaikas ir pažiūras. Organizuoti sistemingą darbą, kurio tikslas būtų auklėti juos politinio lojalumo ir patriotizmo, pagarbos religinių kultūrų įstatymų reikalavimams dvasia; aiškinti jiems Tarybų valstybės vidaus ir užsienio politiką, atskleisti respublikos ir šalies kultūrinės ir ūkinės statybos pasiekimus. Tuo tikslu praktikuoti individualius bei grupinius pokalbius, ir, sekant Estijos TSR pavyzdžiu, specialius susitikimus su rajono dvasininkais, taip pat išnaudoti rekolekcijas, kurias veda vyskupijų valdytojai.

3. Nuosekliai ir atkakliai demaskuoti įstatymams prieštaraujančią Romos katalikų bažnyčios ekstremistinių elementų antivisdomeninę veiklą. Į kovą su ekstremizmu bažnyčioje išradingai įtraukti lojalūs kulto tarnautojus, teikiant jiems būtiną tam pagalbą.

Tikslinga sutikti, kad katalikų centrai Lietuvoje leistų žurnalą (dalis tiražo turėtų būti platinama užsienyje), kuriame kaip atsvara šmeižikiškiems nelegaliems leidiniams būtų nušviečiama tikroji bažnyčios padėtis respublikoje.

Apgalvoti priemones, kurios padėtų neutralizuoti įstatymams prieštaraujančią anksčiau nušalintų vyskupų Steponavičiaus ir Sladkevičiaus veiklą, konkrečiai - apsvarstyti šių asmenų įdarbinimo jų padėčių atitinkančiame bažnytiniame darbe klausimą.

4. Įgyvendinti priemones, kurios užtikrintų, kad Kauno tarpdieceziniėje katalikų seminarijoje būtų parengiami politiškai lojalūs kulto tarnautojai. Tuo tikslu:

a) atkreipti dėmesį į stojančiųjų į seminariją atranką, neįleidžiant fanatikų ir ekstremistų;

b) teigiamai išspręsti besimokančiųjų seminarijoje kontingento padidinimo klausimą;

c) pagerinti politinį besimokančiųjų auklėjimą, surengiant ciklą paskaitų, skirtų svarbiausioms visuomeninėms-politinėms ir tarptautinėms problemoms;

d) mokymo programoje numatyti TSRS istorijos, TSRS Konstitucijos ir religinių kultūrų įstatymų kursus;

e) naujus seminarijos dėstytojus parinkti iš lojalių religinių veikėjų, teisingai suprantančių mūsų valstybės politiką religijos ir bažnyčios atžvilgiu;

f) sudaryti seminarijai normalias sąlygas (atiduoti bažnyčios pastatą mokymo tikslams, suremontuoti seminarijos patalpas).

5. Suaktyvinti vietos tarybinių institucijų darbą kontroliuojant, kaip Romos katalikų bažnyčia vykdo kultūrų įstatymus; sustiprinti paramos komisijų sudėtį, pagerinti organizacinį darbą su jomis (svarstyti ataskaitas vykdomuosiuose komitetuose, rengti seminarus, kuriuose būtų dalijamasi patirtimi, ir kt.). Daugiau dėmesio skirti religinės propagandos, pamokslų tematikos ir turinio, jų ideologinio kryptingumo, įtakos tikintiesiems darymo metodų ir pobūdžio analizei.

6. Pagerinti darbą su bažnyčios aktyvu, domėtis religinių susivienijimų steigėjų ir jų vykdomųjų institucijų veikla, į jų sudėtį įtraukiant pilietiškai lojalius tikinčiuosius.

7. Atsižvelgiant į tai, kad respublikoje nėra organizuotos kulto reikmenų gamybos, kuo naudojasi įvairaus plauko spekuliantai ir sukčiai, prie bažnyčių pardavinėjantys žvakes, ikonas, kryželius ir kitus daiktus, manytume, kad būtų tikslinga leisti katalikų bažnyčiai tam tikslui įkurti specialią dirbtuvę.

8. Siekiant demaskuoti priešišką užsienio propagandą, platiniui užsienyje pageidautina parengti brošiūrą, fotoalbumą ir trumpametražį dokumentinį filmą apie katalikų bažnyčios gyvenimą Lietuvos TSR.

RRT pirmininko V. Kurojedovo parašas

LCVA, f. R-181, ap. 3, b. 95, l. 30-31, dokumentas rusų kalba, mašiniškasis, nuorašas.

11 priedas. SSRS KGB PGU 12-ojo skyriaus
1979 m. gegužės 22 d. raštas
Ukrainos SSR ir Lietuvos SSR KGB apie šių
padalinių galimybių panaudojimą vykdant
aktyvias priemones prieš Vatikaną

Visiškai slaptai
egz. nr. 2

TSRS valstybės saugumo komitetas
PGU 12 skyrius
79. 05. 22 Nr. 167/3396
Maskva

Ukrainos TSR valstybės saugumo komiteto
pirmininko pavaduotojui generolui majorui
V J. Makuškai
Kijevas

Lietuvos valstybės saugumo komiteto
pirmininkui generolui majorui J. J. Petkevičiui
Vilnius

Dėl Ukrainos ir Lietuvos TSR KGB
galimybių panaudojimo vykdant
aktyvias priemones prieš Vatikaną

Kraštutinių antikomunistinių ir nacionalistinių pažiūrų lenkų kardinolo Voitylos išrinkimas į popiežiaus sąstą reikalauja atitinkamai koreguoti aktyvių priemonių prieš Vatikaną vykdymą.

Pirmųjų Voitylos kaip popiežiaus, t. y. Vatikano valstybės ir kartu Romos katalikų bažnyčios vadovo, žingsnių ir pareiškimų analizė leidžia pagrįstai manyti, kad Vatikano politikoje išryškėjo konservatyvus posūkis.

Naujasis popiežius, atsižvelgdamas į milijonų katalikų visose pasaulio šalyse nuotaikas ir stengdamasis ne tik išlaikyti, bet ir išplėsti katalikų bažnyčios įtaką, be abejo, kaip ir jo pirmtakai, pasisakys už įtampos mažinimo ir nusiginklavimo politiką, už vi-

sų ginčų sprendimą taikiu būdu, taip pat už kolonializmo liekanų likvidavimą. Neatsitiktinai jis jau ne kartą pabrėžė, kad taika yra pagrindinė tikrosios žmonijos pažangos sąlyga. Jis toliau sieks palaikyti tarpvalstybinius santykius su visomis šalimis, taip pat ir socialistinėmis.

Tačiau naujasis popiežius ketina labiau kelti kovos su komunizmu klausimą, turėdamas omenyje tarptautinį komunistinį judėjimą ir ypač socialistinę santvarką socialistinėse šalyse. Ryšium su tuo svarbiausią vaidmenį jis skiria katalikų bažnyčioms Lenkijoje, Vengrijoje ir Čekoslovakijoje. Popiežius skiria didelę reikšmę šių metų birželio mėn. vyksiančiam vizitui į LLR, kuris, jo apskaičiavimais, turėtų suaktyvinti katalikų bažnyčios veiklą ne tik LLR, bet ir kaimyninėse šalyse.

Popiežiaus manymu, reikia pasirengti ilgai ir atkakliai kovai dėl socialistinės santvarkos sugriovimo socialistinėse šalyse, konkrečiai skatinant jaunimą ir inteligentiją pasisakyti už „teisę į saviraišką, nepriklausomą mąstymą ir dvasinę laisvę“. Bažnyčia, Jono Pauliaus II manymu, taip pat turi prisidėti prie visokių visuomenės nepasitenkinimo formų ir nacionalistinių tendencijų stiprinimo.

Popiežiaus nurodymu jau vyksta viso Vatikano propagandinio aparato pertvarkymas. Vatikano radijo stotis gerokai išplėtė transliacijas į socialistines šalis. Labai padidėjo religinės literatūros, kuri skirta platinimui šiose šalyse, leidyba, ieškoma naujų propagandinio darbo formų ir metodų. Propagandiniame darbe akcentuojama kova su pasauliniu komunizmu pasinaudojant žmogaus teisių gynimo šūkiu.

Popiežiaus Jono Pauliaus II manymu, socialistinės visuomenės griovimo TSRS darbas turi vykti šiomis kryptimis:

1. Ryšių su katalikų bažnyčia Pabaltijo respublikose stiprinimas turint tikslą ją efektyviau panaudoti ardomajai ideologinei veiklai TSRS teritorijoje.
2. Katalikų bažnyčios pozicijų stiprinimas TSRS vakarinėse srityse, kur dar išliko katalikybės įtaka, visų pirma turint omenyje unitų bažnyčios šalininkus (katalikų vyskupijos atkūrimas Lvove).
3. Dialogo ir artimesnių ryšių užmezgimas su TSRS „mažųjų tautų“ stačiatikių ir kitomis krikščioniškomis bažnyčiomis, visų pirma su gruzinų ir armėnų, kad būtų susilpninti jų ryšiai su Rusijos stačiatikių bažnyčia ir sustiprinta Vatikano įtaka TSRS pietuose.

4. Ryšių su Rusijos stačiatikių bažnyčia, kuri, pasak popiežiaus, per daug lojali socialistinei valstybei, peržiūrėjimas.

Atsižvelgdami į tai, kas išdėstyta, manome, kad būtų tikslinga aktyvių priemonių prieš Vatikaną vykdymą sukongcentruoti dviem kryptimis:

I. Vatikano vadovybę ir visų pirma patį popiežių skatinti neatsisakyti pastaraisiais metais Vatikano užsienio politikoje išryškėjusių teigiamų momentų: pasisakymų už įtampos mažinimą, nusiginklavimą, taikų visų ginčytinų klausimų sprendimą ir t. t. Tam būtų galima išnaudoti Vatikano ir asmeniškai popiežiaus suinteresuotumą stiprinti savo tarptautinį autoritetą, toliau didinti katalikų bažnyčios įtaką ir plėtoti ryšius su kitomis krikščioniškomis bažnyčiomis.

II. Vatikano aktyvumo ideologinėje kovoje su socialistinėmis šalimis sumažinimas ir pasipriešinimas jai:

- Vatikano bandymų kištis į valstybinius reikalus socialistinėse šalyse demaskavimas;

- Vatikano ideologinių diversijų, kurių tikslas - griauti socialistinę visuomenę ir socialistinės sandraugos vienybę ir kurios gali būti vykdomos per Vatikano radiją, platinant atitinkamą literatūrą, vykdant atvirą ardomąją propagandą socialistinių šalių teritorijoje ir t. t., demaskavimas;

- Vatikano planų, kuriais siekiama paskatinti katalikų ir kitas krikščioniškas bažnyčias socialistinėse šalyse užimti antisocialistinę poziciją, demaskavimas;

- amerikiečių planų panaudoti popiežiaus antikomunistines pažiūras savo politikos interesams demaskavimas;

- vadovaujančiuose Vatikano sluoksniuose egzistuojančių prieštaravimų panaudojimas ir jų stiprėjimo skatinimas turint tikslą sumažinti naujojo popiežiaus aktyvumą ideologinėje kovoje su socialistinėmis šalimis;

- labiausiai reakcingų Vatikano ir Romos kurijos veikėjų demaskavimas ir kompromitavimas.

PGU pradeda rengti kompleksinį aktyvių priemonių prieš Vatikaną planą, kuris bus pateiktas KGB vadovybei apsvarstyti ir patvirtinti. Siame plane numatytas priemonės planuojama įgyvendinti panaudojant kai kurių rezidentūrų, PGU ir TSRS KGB padalinių, taip pat draugų galimybes.

Todėl PGU suinteresuota panaudoti Ukrainos ir Lietuvos TSR KGB galimybes gauti mums būtinus duomenis apie Vatikaną, kurie bus reikalingi rengiant ir vykdant aktyvias priemones: turės įtakos pokalbiams, mums naudingos medžiagos publikacijoms užsienio spaudoje, informacijos vadovaujantiems Vatikano, katalikų ir kitų krikščioniškųjų bažnyčių veikėjams, taip pat įtakingiems Vakarų politiniams sluoksniams pateikimui.

Prašome informuoti, ar Ukrainos ir Lietuvos TSR KGB gali mums padėti ir kokia konkrečia forma.

TSRS valstybės saugumo komiteto
PGU 12-ojo skyriaus viršininkas
generolas majoras A. T. Kirejevas (parašas)

LYA, f. K-1, ap. 49, b. 232, l. 9-12, dokumentas rusų kalba,
mašiništas, originalas.

Zusammenfassung

Die gegen die Kirche gerichteten Aktivitäten
der Sowjetregierung in Litauen von 1944 bis 1990

Nach der Okkupation Litauens mußte das sowjetische Regime das Problem der Beziehungen zur katholischen Kirche lösen. Die marxistische Lehre erklärte Religion als eine Ideologie der jeweils herrschenden Klassen, welche in der kommunistischen Gesellschaft überwunden sein sollte. Aber noch mehr als Vertreter der Ideologie wurde die katholische Kirche von der Okkupationsmacht als ein großes Hindernis beim Sowjetisierungsprozeß des okkupierten Landes verstanden. Daher ist der Konflikt zwischen Kirche und Sowjetmacht ein wichtiger Aspekt der neuesten Geschichte Litauens. In den Jahren und Jahrzehnten der Okkupation war die Gesellschaft Litauens zur Mehrheit katholisch und wenig säkularisiert, die Kirche hatte eine ausgezeichnete Organisationsstruktur. Im sowjetischen System konnten religiöse Institutionen nur unter der strengen Kontrolle staatlicher Behörden und meistens als Hilfsinstrumente der Macht überleben.

Die Schwerpunkte der Forschung waren: die Aktivitäten sowjetischer Machtorgane, der Kirche das obengenannte Modell aufzuzwingen, die wichtigsten Formen der antikirchlichen Tätigkeit, die Modifizierungen der antikirchlichen Politik der Sowjetregierung und deren Ursachen, die Handlungsweise der Kirche angesichts repressiver Gewalt. Eines der wichtigsten Probleme war die Motivation antikirchlicher Politik: In welchem Grad war sie bewegt von der Feindseligkeit gegen Religion überhaupt, inwiefern sah man hier eine Bedrohung für die Stabilität des Regimes. In der Forschung fand die für die Geschichtsschreibung übliche Methode der Beschreibung, des Vergleichs und der Analyse Verwendung.

Es fehlt in Litauen an wissenschaftlichen Arbeiten, welche die Kirchengeschichte in der Zeit der Okkupation thematisieren. Deshalb muß vor allem auf archivalisches Material zurückgegriffen werden. Es lassen sich zwei Gruppen von Quellen nennen, die in

der Forschung Verwendung fanden. Erstens: Dokumente der Ämter, die damals Kontrolle über die Kirche ausübten und Maßnahmen antikirchlicher Tätigkeit planten. Dazu zählten der Rat für die Angelegenheiten religiöser Kulte (weiter im Text - RARK) in Moskau, der Bevollmächtigte dieses Rates in Litauen, schließlich der KGB. Besonders wertvoll und informativ waren Archivakten des Bevollmächtigten jenes Rates, bestehend aus dessen Schriftwechsel mit dem RARK, dem Zentralkomitee der Kommunistischen Partei Litauens (weiter im Text - LKP) und anderer Ämter. Dokumente des KGB bilden den zweiten, umfangreichen Teil dieser Gruppe. Am wichtigsten waren Dokumente der Abteilungen, welche die Tätigkeit der Kirche unmittelbar kontrollierten, aber sie sind nicht komplett erhalten geblieben. Die entstandene Lücke füllen Akten der operativen Verfolgung von Bischöfen und Priestern. Eine informative Quelle sind auch die Untersuchungsakten der Repressalien ausgesetzten Geistlichen. Eine andere Gruppe von Quellen bilden die Zeugnisse der Kirche über Ereignisse aus der Sowjetzeit, Dokumente der diözesischen Kurien, Memoiren der Geistlichen, die aktiv am kirchlichen Leben beteiligt waren.

Der Forschungsbericht setzt sich aus vier Teilen zusammen, denen eine Einführung vorangestellt ist. Am Ende werden die Schlußfolgerungen gezogen, es folgt ein Anlagenteil. Der erste Teil untersucht die Genese des Zusammenstoßes zwischen der katholischen Kirche und dem Sowjetstaat in Litauen, wobei die allgemeinen Prämissen der sowjetischen Ideologie, die antireligiöse Tätigkeit in Sowjetrußland 1918-1939, die Rolle der katholischen Kirche während der Unabhängigkeitsperiode, der Zusammenstoß der Kirche mit dem sowjetischen Regime 1940-1941, die Haltung der Kirche der nazistischen Okkupationsmacht gegenüber analysiert werden. Ein solcher Kontext bietet die Möglichkeit, die Ausgangspositionen zu erfassen, die von großer Bedeutung für den Verlauf und den Ausgang des Konfliktes waren. Die Entwicklung der Beziehungen zwischen der Kirche und der Sowjetregierung von 1944 an kann man in drei Perioden verschiedener Dauer einteilen. Die erste Etappe, die bis Ende der vierziger Jahre andauerte, bildet das Untersuchungsobjekt des zweiten Teils des Forschungsberichts.

Repressive Maßnahmen waren die dominante Form der Tätigkeit gegen die Kirche in den Jahren 1944-1949. Aber diese Repressalien waren von unterschiedlicher Intensität. Ihren Gipfel erreichten sie

1948 und 49. Bis dahin bestand eine äußerst komplizierte Situation im Land, es existierte eine bewaffnete Untergrundbewegung, dazu die Bestrebungen sowjetischer Machtorgane, die Kirche zu einem Instrument der Stilllegung des Widerstandes und der Sowjetisierung des Landes zu machen und entsprechend Druck auszuüben. Aber die Bischöfe Litauens weigerten sich, zu Helfershelfern zu werden, und viele Priester sympathisierten mit der Widerstandsbewegung. Repressive Maßnahmen wurden auch als das geeignete Instrument betrachtet, der Kirche das sowjetische Modell für religiöse Verbindungen aufzuzwingen. Die Dokumente der zentralen sowjetischen Behörde zeigen, dass die negative Haltung zum Vatikan in Moskau, durchsetzt wiederum mit der traditionellen russischen Feindschaft gegenüber dem Katholizismus, nicht die letzte Ursache der schweren Lage der Kirche in Litauen war. In der stalinistischen Rhetorik galt der Heilige Stuhl als der geistliche Führer antikommunistisch ausgerichteter westlicher „Imperialisten“, deswegen geriet die katholische Kirche auf den ersten Platz der Liste in der Sowjetunion diskriminierter Konfessionen. Es ist bemerkenswert, dass die Bemühungen der Okkupationsmacht, eine so genannte Volkskirche in Litauen zu etablieren, im Unterschied zu vielen osteuropäischen Ländern des Kommunistischen Blocks gar keinen Erfolg hatte. Man kann die dominierende Haltung der Kirche in dieser Etappe als eine Strategie des *Überlebens* bezeichnen. Kennzeichnend dafür ist die Bestrebung, den Forderungen der Macht nicht nachzugeben und mit ihr nicht zusammenzuarbeiten.

Der dritte Teil behandelt den Zeitraum von Beginn der Fünfziger bis Mitte der Sechziger Jahr. Die Stellung der Kirche änderte sich Ende der Vierziger Jahre, als immer klarer wurde, dass sich die politische Situation in der nächsten Zukunft nicht verändern wird, die bewaffnete Widerstandsbewegung nachließ und der Druck der Macht abnahm. Eine Haltung des notgedrungenen *Zusammenlebens* verstärkte sich, es gab Chancen für eine gewisse Verbesserung der Lage der Kirche zu Beginn der Fünfziger. Eine Initiative, die Diskriminierung der Katholischen Kirche zu stoppen und deren Lage zu verbessern, kam unmittelbar aus Moskau. Eine Voraussetzung dafür war der Wechsel der sowjetischen außenpolitischen Konzeption: Mitte der Fünfziger wurde von den sowjetischen Führern die Idee der „friedlichen Koexistenz“ proklamiert. Die Vertreter der Sowjetmacht in Vilnius begegneten diesen Tendenzen der Milderung

der antikirchlichen Politik ohne Begeisterung. Die örtliche Verwaltung war der Festigkeit des Regimes in Litauen nicht gewiß. Zweifellos hing viel von den konkreten Personen ab. Der langjährige erste Sekretär der LKP, A. Snieckus und seine engsten Mitarbeiter waren typische Kommunisten der stalinistischen Epoche. Deshalb nahmen die Machthaber der Republik mit viel größerer Gewogenheit die neue Wendung der Religionspolitik Moskaus an.

Ende der fünfziger Jahre gab es wieder die Tendenz, die Tätigkeit religiöser Vereine und Organisationen zu beschränken. Sie berührte viel stärker die russisch-orthodoxe Kirche, die im Rahmen der ganzen Sowjetunion die zahlenmäßig stärkste religiöse Konfession war und in den letzten Jahren der Stalinära offensichtlich bessere Bedingungen als andere Kirchen hatte. In paradoxer Weise erfuhr die katholische Kirche in Litauen die geringsten Einbußen dieser großangelegten antireligiösen Kampagne. Hier hatte die Tätigkeit von Papst Johannes XXIII. Einfluß, der einen neuen Kurs vatikanischer Ostpolitik einleitete. Die sowjetische Regierung versuchte dies auszunutzen, um die Beziehungen zum Vatikan zu verbessern.

Trotzdem begann die Kirche in Litauen, die Aussichtslosigkeit der Haltung des geregelten Zusammenlebens zu erfassen. Letztere war auf die Überzeugung gegründet, dass die Gehorsamsverweigerung gegenüber der Macht die Umstände für die Existenz der Kirche nur verschlechterte. Die antireligiöse Kampagne hat klar gezeigt, daß die passive Haltung auch die Agresivität des Regimes hervorrufen kann. Außerdem blieb nach dem Ende der antireligiösen Kampagne der Raum für religiöse Aktivität sehr beschränkt. Und die Anstrengungen des kommunistischen Staates, die Gesellschaft zum Atheismus zu erziehen, verringerten sich nicht, sie bekam nur eine andere Richtung. Statt die Kirche von oben, also von ihrer Organisationsstruktur her zu zerstören, begann man sie „von unten“ zu attackieren, indem die atheistische Propaganda verstärkt wurde. Auch versuchte man, quasireligiöse säkulare Riten für Taufe, Vermählung und Beerdigung einzuführen. Das weckte die Sorge, dass das Regime im Laufe der Zeit, sollte die Kirche passiv bleiben, seine Ziele erreichen könnte. Die Beschlüsse des zweiten Vatikanischen Konzils hatten Anteil an der Änderung der Haltung der Kirche zur Sowjetmacht.

Die Protestbriefe, die verfaßt wurden, um die Rechte der Gläubigen zu respektieren, waren Ende der Sechziger Jahre die ersten

Zeichen einer neuen Haltung, die *forderte*. Später wurde daraus eine mächtige Bewegung für die Rechte der Gläubigen und der Kirche, die sich als stärkste Kraft der allgemeinen menschenrechtlichen Bewegung in Litauen erwies. Ihr Hauptaugenmerk richtete sie auf Bemühungen, das Monopol der Informationskontrolle aufzubrechen. Im vierten Teil des Forschungsberichts wird beschrieben, mit welchen Methoden die Sowjetregierung die Bewegung für die Gläubigenrechte zum Stillstand zu bringen versuchte. Man wagte nicht, der Bewegung allein mit Repressalien zu begegnen. Die Verfolgung von Aktivisten wurde mit begrenzten Zugeständnissen gegenüber der Kirche verbunden. Fazit: Das Regime begann allmählich Boden zu verlieren, aber es stand bis zu seinem Ende mit der Kirche in Konflikt.

Diesen Konflikt hat die Kirche letztendlich gewonnen, wenn auch nicht ohne schwerwiegende Folgen. Die Behinderung des Bildungsprozesses von Priestern, die Beschränkung der Kontakte zur universalen Kirche behinderten lange Zeit die notwendige Erneuerung. Die ständige und massive atheistische Propaganda und der Isolation der Kirche von der Gesellschaft schränkte die Möglichkeiten eines lebendigen und bewußten Glaubens ein. Man kann behaupten, dass während der sowjetischen Okkupation sich eine Generation ohne Gott etablierte. Die traditionelle Treue, die dem verfolgten Glauben entgegengebracht wurde, war, ähnlich wie die litauische Sprache, ein Fixpunkt nationaler Identitätsfindung, daher blieben die Mehrheit der Litauer Katholiken. Aber viele von ihnen

Šaltiniai ir literatūra

Archyviniai dokumentai

Lietuvos centrinis valstybės archyvas (LCVA):

F. R-181 - RKRT prie SSRS MT įgaliotinis Lietuvos SSR (1944-1990);

F. R-754 - LSSR MT.

Lietuvos ypatingasis archyvas (LYA):

F. K-1 - LSSR NKGB-MGB-KGB;

F. 1771 - LKP CK

Rusijos Federacijos valstybinis archyvas (RFVA):

F. 6991 - RKRT prie SSRS MT (1944-1965).

Rusijos valstybinis socialinės-politinės istorijos archyvas (RVSPIA):

F. 17, ap. 125 - SSKP CK Propagandos ir agitacijos skyrius (1948-1953).

Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas.

Vilniaus universiteto bibliotekos Rankraščių skyrius:

F. 187 - kun. P. Račiūno asmeninis archyvas.

Nepublikuoti atsiminimai

J. Stankevičius, *Mano gyvenimo kryžkeles* (dienoraštis), mašinraštis, 1965.

Kan. J. Juodaitis, *Praeities šėšėliai*, rankraštis, Vilniaus universiteto Istorijos fakulteto Bažnyčios istorijos kabinetas.

Dokumentų publikacijos

Lietuvos vyskupai kankiniai sovietiniame teisme, sud.

A. Streikus, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 2000, 782 p.

Žudikai bažnyčios prieglobstyje,

sud. B. Baranauskas ir G. Erslavaitė, 1-asis leidimas, Vilnius, 1960, 146 p., 2-asis leidimas, Vilnius, 1963, 255 p.

Архивы Кремля. Политбюро и церковь 1922-1925 гг., сост.

Н. Покровский, С. Петров, Москва: Росспен, Новосибирск: Сибирский хронограф, 1997, 597 с.

Восточная Европа в документах российских архивов 1944-1953 гг., Москва, 1997-1998, 2 т.

О религии и церкви: Сборник высказываний классиков марксизма-ленинизма, документов КПСС и Советского государства, Москва:

Политиздат, 1981, 176 с.

Собрание документов самиздата, т. 17, литовский самиздат, Archiv Samizdata. München: Radio Free Europe.

Periodinė spauda

- Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika: pogrindžio leidinys*, Chicago, 1974-1992, t. 1-10.
Katalikų kalendorius-žinynas, 1982-1989.

Knygos

- G. Adriany, *Geschichte der Kirche Osteuropas im 20. Jahrhundert*, Paderborn: Schöningh, 1992, 207 S.
- J. Anderson, *Religion, state and politics in the Soviet Union and successor states*, Cambridge University Press, 1996, 235 p.
- J. Aničas, *Katalikiškasis klerikalizmas Lietuvoje 1940-1944 m.*, Vilnius: Mintis, 1972, 255 p.
- J. Aničas, *Socialinis politinis katalikų bažnyčios vaidmuo Lietuvoje 1945-1952 m.*, Vilnius: Mintis, 1971, 212 p.
- J. Aničas, J. Mačiulis, *Katalikybės evoliucija socializmo sąlygomis*, Vilnius: Mintis, 1979, 240 p.
- A. Baltinis, *Vyskupo Vincento Borisevičiaus gyvenimas ir darbai*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1975, XI, 178 p.
- M. Bourdeaux, *Land of Crosses: The Struggle for religious freedom in Lithuania, 1939-1978*, Devon: Augustine Publishing Company, 1979, XVIII, 339 p.
- M. Bourdeaux, *Opium of the people: The Christian religion in the U.S.S.R.*, Oxford: Mowbrays, 1967, 247 p.
- M. Bourdeaux, *Patriarch and prophets: persecution of the Russian Orthodox church*, Oxford: Mowbrays, 1975, 360 p.
- V. Brizgys, *II Vatikano mintys ir lietuviai susirinkime*, Putnam: Krikščionis gyvenime, 1982, 262 p.
- V. Brizgys, *Gyvenimo keliai: atsiminimai*, Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla, 1993, 354 p.
- V. Brizgys, *Katalikų Bažnyčia Lietuvoje 1940-1944 metais*, Chicago: Draugas, 1977, 191 p.
- J. Broun, *Conscience and Captivity: Religion in Eastern Europe*, Washington: Ethics and Public Policy Center, 1988, 376 p.
- O. Chadwick, *The Christian Church in the cold war*, London, 1993, 240 p.
- J. Curtiss, *Die Kirche in der Sowjetunion 1917-1956*, München: Isar, 1957, 360 S.
- B. Cywinski, *Ogniem probowanie: z dziejów najnowszych Kościoła katolickiego w Europie Środkowo-Wschodniej*, Warszawa: Wyd. Szkolne i Pedagogiczne, 1994, 2 t.
- D. J. Dunn, *Détente and papal-communist relations, 1962-1978*, Boulder: Westview Press, 1979, XI, 213 p.
- R. Dzwonkowski, *Kościół katolicki w ZSSR, 1917-1939:*

- zarys historii*, Lublin: T-wo Naukowe KUL, 1997, 477 s.
- R. Dzwonkowski, *Losy duchowienstwa katolickiego w ZSSR, 1917-1939*, Martyrologium, Lubün, T-wo Naukowe KUL, 1998, 664 s.
- P. Gaida, *Nemarus mirtingasis arkivyskupas Teofilis Matulionis: ganytojas, kalinys, kankinys ir laimėtojas*, Roma: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1981, 369 p.
- History of the Church*, ed. H. Jedin, K. Repgen, J. Dolan, New York, 1989, t. 10.
- F. Jaraminas, *Sovietinio teroro su-temose: unikalus Daujėnų para-pijos klebono 1945-1946 m. die-noraštis*, Vilnius: Kardas, 1994, 94 p.
- M. Jungraithmayr, *Der Staat und die katholische Kirche in Litauen nach dem Ende des zweiten Weltkriegs*, Lampertheim: Litauisches Kulturinstitut, 2000, 36 S.
- T. Kačiukaitė, *Atleiskim savo priešams*, Vilnius: Mintis, 1992, 139 p.
- S. Kiškis, *Arkivyskupas Teofilis Matulionis, 1873-1962*, Kaišiadorys: Kaišiadorių vyskupijos kurijos leidykla, 1996, 235 p.
- S. Kiškis, *Aš padarysiu jus žmonių žvejais*, Kaišiadorys: Kaišiadorių vyskupijos kurijos leidykla, 1994, 142 p.
- W. Kolarz, *Die Religionen in der Sowjetunion: Überleben in Anpassung und Widerstaiui*, Freiburg: Herder, 1963, X, 540 S.
- Krikščionybė Lietuvoje*, red. V. Vardys, Chicago: Lietuvos krikščionybės jubiliejaus ko-mitetas, 1997, 572 p.
- Kun. Petras, *Naktis: kunigas saugumo pinklėse*, Chicago: Pasaulio lietuvių bendruomenė, 1986, 319 p.
- B. Kviklys, *Lietuvos bažnyčios*, Chicago: Amerikos lietuvių bibliotekos leidykla, 1980-1987, t. 1-6.
- R. Laukaitytė, *Lietuvos vienuolijos: XX a. istorijos bruožai*, Vilnius: Lietuvos istorijos institu-tas, 1997, 301 p.
- Lietuvos naikinimas ir tautos kova (1940-1998), sud. E. Ignatavičius, Vilnius: Vaga, 1999, 701 p.
- A. Luukkanen, *The party of un-belief: The religious policy of the Bolshevik Party, 1917-1929*, Helsinki: SHS, 1994, 274 p.
- A. Luukkanen, *The religious poli-cy of the Stalinist state: The Central Standing Commission on Religious Questions, 1929-1938*, Helsinki: SHS, 1997, 214 p.
- J. Mackiewicz, *Vatikan pod cieniem czerwonej gwiazdy*, Londyn: Kontra, 1986, 311 s.
- D. E. Powell, *Antireligious Propa-ganda in the Soviet Union: A Study of Mass Persuasion*, Cambridge, 1975.

- M. Raišupis, *Dabarties kankiniai: Lietuvos vyskupu, kunigu ir tikinčiuju kelias pirmoje ir antroje sovietu okupacijose*, Chicago: Draugas, 1972, 436 p.
- P. Ramet, *Cross and Commissar: the politics of religion in Eastern Europe and the USSR*, Bloomington: Indiana University Press, 1987, X, 244 p.
- Religion and nationalism in Soviet and East European politics*, ed. by P. Ramet, Durham: Duke, 1984, 282 p.
- Religion und Kirchen in Ost (Mittel) Europa: Ungarn, Litauen, Slowenien*, ed. by Tomka M. Ostfildern: Schwabach, 1999, 366 p.
- T. Remeikis, *Opposition to Soviet rule in Lithuania, 1945-1980*, Chicago: Inst. of Lithuanian studies, 1980, 680 p.
- J. Savasis, *Kova prieš Dieva Lietuvoje*, Putnam: M. Juras, 1966, 93 p.
- V. Skuodis, *Dvasinis genocidas Lietuvoje*, Vilnius: Mintis, 1996, 343 p.
- V. Spengla, „*Akiplėša*“: *KGB kova prieš Bažnyčią*, Vilnius: Lumen, 1996, 183 p.
- V. Spengla, *Atlikę pareigą: Vyskupai KGB (NKGB, MGB) kalėjimuose*, Vilnius: Katalikų pasaulis, 1997, 205 p.
- V. Spengla, *Lietuvos Katalikų Bažnyčios kronika*, t. 11, Kaunas: Tarpdiecezinės katechetikos komisijos leidykla, 1997, 458 p.
- H. Stehle, *Tajna diplomacija Watykanu: Papiestivo voobec komunizmu (1917-1991)*, Warszawa: Real Press, 1993, 377 s.
- H. Strods, *Latvijas Katolu Baznizas vesture, 1075-1995*, Riga, 1996, 387 p.
- N. Struve, *Die Christen in der UdSSR*, Mainz: Matthias-Grünewald Verlag, 1965, 546 p.
- S. Sužiedėlis, *The Sword and the Cross: A History of the Church in Lithuania*, Huntington: Our Sunday Visitor, 1988, 264 p.
- J. Talonen, *Church under the pressure of Stalinism: the development of the status and activities of the Soviet Latvian Evagelical Church during 1944-1950*, Jyväskylä: Gummerus Kirjapaino Oy, 1997, 376 p.
- V. Tininis, *Sovietinė Lietuva ir jos veikėjai*, Vilnius: Enciklopedija, 1994, 335 p.
- L. Tulaba, *Nuo Dusios iki Tiberio: atsiminimai*, Roma, 1993-1995, 3 t.
- L. Tulaba, *Romos popiežiškoji Sv. Kazimiero lietuvių kolegija (1948-1998)*, Vilnius: Lietuvių katalikų mokslo akademija, 1998, 407 p.
- V. Vardys, *The Catholic Church, dissent and nationality in Soviet Lithuania*, New York: East

- European Quarterly, 1978, 336 p.
- Vatican II in Moscow (1959-1965): Acts of the Colloquium on the History of Vatican II*, Moscow, March 30-April 2, 1995, ed. by A. Melloni, Leuven: Bibliothek van de Faculteit Godgeleerdheid, 1997, 345 p.
- Vatikano antrasis ir po jo*, Vilnius: Mintis, 1971, 158 p.
- R. Weigel, *The final Revolution: The resistance Church and collapse of communism*, Oxford Univ. Press, 1992, XVI, 255 p.
- Vyskupas Kazimieras Paltarokas: bibliografija, amžininkų atsiminimai*, sud. R. Mazurienė, Panevėžys: Panevėžio m. savivaldybės viešoji biblioteka, 1998, 278 p.
- J. Žvinys, *Mano gyvenimo užrašai*, Vilnius: Mintis, 1993, 355 p.
- В. Алексеев, *Илхози и догмы*, Москва, 1991.
- Э. Винтер, *Политика Ватикана в отношении СССР 1917-1968*, Москва, 1977.
- Д. Поспеловский, *Русская православная церковь в XX в.*, Москва: Республика, 1995, 509 с.
- М. Шкаровский, *Русская православная церковь и Советское государство в 1943-1964 г.: от „перемирия“ к новой войне*, С. Петербург: ЛЕАН+АДИА, 1995, 216 с.
- М. Шкаровский, *Русская православная церковь при Сталине и Хрущеве*, Москва: Крутицкое Патриаршие Подворье, 1999.
- Т. Чумаченко, *Государство, православная церковь, верующие 1941-1961 г.*, Москва, 1999, 243 с.
- Straipsniai
- E. Aleksandravičius, „Vėlyvojo sovietmečio istoriografinės problemos ir „Lietuvos Katalikų Bažnyčios Kronika““, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1998, t. 12, p. 67-73.
- V. Aliulis, „Lietuvos katalikų spaudos leidiniai“, *Katalikų kalendorius-žinynas*, 1988, p. 270-275.
- V. Aliulis, „Rezistentai, kolaborantai ir kas dar“, *Naujasis židinys-Aidai*, 2001, Nr. 4, p. 161-166.
- J. Andriūnas, „Paskutinė informacija į LKP CK“, *Vakarinės naujienos*, 1996 m. gruodžio 11, 12 d.
- V. Ardžiūnas, „Nešvarios paslapties našta“, *Lietuvos aidas*, 1995 m. vasario 7 d.
- B. Babrauskas, „Vidurinės Azijos misionierius“, *Katalikų kalendorius-žinynas*, 1993, p. 120-123.
- V. Balčiūnas, „Sacerdos Magnus vysk. K. Paltarokas“, *Aidai*, 1958, Nr. 4, p. 145-156.

- B. Bociurkiw, „The shaping of Soviet religious policy, Problems of Communism”, 1973, Nr. 3, p. 37-51.
- I. Bogomolovaitė, D. Stancikas, „Vysk. V. Borisevičiaus tardymas ir žūtis”, XX7 *amžius*, 1994 m. spalio 21 d.
- J. Boruta, A. Katilius, „Pogrindinė kunigų seminarija”, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1998, t. 12, p. 199-220.
- J. Bucevičiūtė, „Bažnyčių ir parapijų raidos tendencijos Telsių vyskupijoje po II pasaulinio karo”, *Žemaičių praeitis*, 1998, t. 8, p. 136-150.
- P. Dauknys, „The Resistance of the Catholic Church in Lithuania against Religious Persecution”, *Lituanus*, 1985, Nr. 1, p. 41-49.
- E. Dubnaitis, „Der totale Kampf gegen Religion und Geistlichkeit in den bestzten baltischen Landern”, *Acta Baltica*, 1966, t. 5, p. 127-199.
- K. Girnius, „Katalikų Bažnyčia Lietuvoje pokomunistinių permainų procesuose pasauliečio žvilgsniu”, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2001, t. 18, p. 291-305.
- A. Ylius, „Prisiminimų fragmentai”, *Laisvės kovų archyvas*, Nr. 1, p. 48-64.
- A. Jakubčionis, „Bažnyčios pasipriešinimas 1970-1990 m.”, Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis, 1998, t. 12, p. 157-163.
- E. Jaseliūnas, „Lietuvos katalikiška periodinė spauda XX a. 8-ajame dešimtmetyje”, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1999, t. 15, p. 217-256.
- S. Jegelevičius, „Sv. Jono bažnyčia antrosios sovietinės okupacijos metais: pirmasis dešimtmetis”, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1998, t. 12, p. 103-110.
- K. Juknevičius, „Mirusio valdytojo... nesuėmė”, XX/ *amžius*, 1997, Nr. 36.
- A. Kašėta, „Dvasininkijos aukos pokario metais”, XX/ *amžius*, 1994 m. vasario 11, 16 d.
- M. Kleibrink, „Die katholische Kirche im Baltikum”, *Acta Baltica*, 1987, t. 26, S. 29-118.
- R. Laukaitytė, „Lietuvos šventųjų vietų likvidavimo kampanija”, *Naujasis židinys-Aidai*, 1999, Nr. 11-12, p. 545-550.
- R. Laukaitytė, „Mėginimai sovietizuoti Lietuvos Bažnyčią 1944-1949 m.”, *Lietuvos istorijos metraštis*, 1997, p. 178-197.
- S. Lengvinienė, „Kunigo Broniaus Laurinavičiaus veikla ginant tikinčiųjų ir apskritai žmogaus teises sovietmečiu”, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2000, t. 17, p. 93-114.

- D. Malinauskaitė, „Kunigas Juozas Zdebskis - katalikiškojo pogrindžio veikėjas“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1998, t. 12, p. 165-198.
- K. Misius, „Bažnyčių uždarinėjimas Lietuvoje pokario metais“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1998, t. 12, p. 75-101.
- K. Misius, „Kanauninko Justino Juodaičio byla“, *Žemaičių praeitis*, t. 8, 1998, p. 107-135.
- D. O'Sullivan, Stalin und der Vatikan - zu einem Dokument aus dem Jahr 1944, Forum für die osteuropäische A. Sovietų valdžios anribažnytinė politika Lietuvoje 1953-1967 m., *Genocidas ir Idee-und Zeitgeschichte*, 1999, Heft 2.
- A. Pacevičius, „Bibliocidas: krikščioniškojo kultūros paveldo naikinimas sovietinėje Lietuvoje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1998, t. 12, p. 139-148.
- V. Pavalkis, „Bažnyčia Lietuvoje ir Vatikanas 1940-1945“, *Aidai*, 1973, Nr. 6, p. 245-249.
- D. Peris, „The 1929 Congress of the Godless, Soviet Studies“, 1991, Vol. 43, Nr. 4, p. 711-732.
- P. Petronis, „Slaptosios spaustu- vės sovietmečiu Lietuvoje“, *XXI amžius*, 1995, Nr. 37-38.
- A. Petrusis, „Kristaus kraujas ideologų taurėje: apie Vilniaus Kalvarijų išsprogdinimą 1963 m.“, *Gimtasis kraštas*, 1989 m. rugsėjo 7-13 d.
- V. Pšibilskis, „Byla dėl Vilniaus arkikatedros 1949-1956 m.“, *Kultūros barai*, 1995, Nr. 5, p. 67-71.
- B. Puzinavičius, „Ketinimai steigti autokefalinę „katalikų“ bažnyčia“, *Tautos atmintis*, 1997, Nr. 2, p. 51-54.
- R. Sakalauskaitė, „Šventovė buvo gražinta staiga“, *Lietuvos rytas*, 1998 m. spalio 22 d.
- D. Stancikas, „NKVD kovos prieš Bažnyčią metodai 1940-1941 m.“, *Laisvės kovų archyvas*, 1996, Nr. 16, p. 176-183.
- Ž. Stankevičius, „Religinio disidentinio judėjimo slopinimas Lietuvoje aštuntajame-devintajame dešimtmetyje“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1998, t. 12, p. 221-232.
- N. Šepetys, „Katalikų kalendorius-zinynas sovietmečiu“, *Naujasis židinys-Aidai*, 1998, Nr. 11-12, p. 455-469.
- Taikos Karalienės kančia ir džiaugsmas, *Vakarai*, 1991, Nr. 1, p. 12-22.
- H. Trüps-Trops, „Die römisch-katholische Kirche Lettlands in den Jahren des Kommunismus“, *Acta Baltica*, 1993, t. 31, S. 77-131.
- I. Vaišvilaitė, „Vatikano II Susirinkimas ir Lietuva“, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2000, t. 16, p. 49-56.

- V. Vardys, „The role of the churches in the maintenance of regional and national identity in the Baltic republics”, *Journal of Baltic Studies*, 1987, vol. XVIII, Nr. 3, p. 287-300.
- J. Warhola, „Central versus local Authority in Soviet Religious Affairs 1964-1989”, *Journal of Church and State*, 1992, vol. 34, Nr. 1, p. 15-37.
- A. Vasiliauskienė, „Arkivyskupo Mečislovo Reinio pozicija bolševizmo ir tikėjimo klausimais (spauda ir dokumentika)”, *Lietuvdi aukštųjų mokyklų mokslo darbai. Istorija*, 1999, t. 39, p. 29-41.
- L. Virbalas, „SJ Katalikų dvasinė patirtis ateistinio persekiojimo metais (1972-1989)”, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 1995, t. 9, p. 225-271.
- V. Vitkauskas, „Lietuvos KB dvasininkų verbavimas NKVD/KGB agentais sovietmečiu”, *Lietuvių katalikų mokslo akademijos metraštis*, 2000, t. 16, p. 237-258.
- P. Zunde, „Antireliginė propaganda Lietuvoje”, / *laisvė*, 1960, Nr. 22, p. 42-46.
- М. Одинцов, „Письма и диалоги времен „хрущевской оттепели“”, *Отечест-венные архивы*, 1994, N0 5, с. 29-60.
- М. Одинцов, „Религиозные организации в СССР накануне и в первые годы Великой Отечественной войны”, *Отечественные архивы*, 1995, N0 2-3.
- М. Одинцов, „Униаты и советская власть”, *Отечественные архивы*, 1994, N0 3, с. 56-71.
- М. Одинцов, „Хождение по мукам 1939-1954 годы (государственно-церковные отношения в СССР)”, *Наука и религия*, 1990, N0 5-9.
- М. Шкаровский, „Русская православная церковь в 1958-1964 годах”, *Вопросы истории*, 1999, N0 2, с. 42-58.

Sutrumpinimai

a.	- aikštė
APK	- Antireliginės propagandos komisija
apskr.	- apskritis
arkivysk.	- arkivyskupas
AT	- Aukščiausioji Taryba
ATP	- Aukščiausiosios Tarybos prezidiumas
BDPS	- Bendro demokratinio pasipriešinimo sąjūdis
BK	- Baudžiamasis kodeksas
buv.	- buvęs, -usi
CK	- Centro komitetas
g.	- gatvė
gen.	- generolas
YP	- Ypatingasis pasitarimas
KAKA	- Kauno arkivyskupijos kurijos archyvas
kan.	- kanauninkas
KB	- Katalikų bažnyčia
KBS	- Kovingųjų bedievių sąjunga
KGB	- rus. <i>Комитет государственной безопасности</i> (Valstybės saugumo komitetas)
kpt.	- kapitonas
kub. m.	- kubinis metras
kun.	- kunigas
KVC	- Katalikų veikimo centras
LCVA	- Lietuvos centrinis valstybės archyvas
LCVA VGDS	- Lietuvos centrinio valstybės archyvo Vaizdo ir garso dokumentų skyrius.
LYA	- Lietuvos ypatingasis archyvas
LYA LKP DS	- Lietuvos ypatingojo archyvo Lietuvos komunistų partijos dokumentų skyrius
LKP	- Lietuvos komunistų partija
LKT	- Liaudies Komisarų Taryba
LLA	- Lietuvos laisvės armija
LLL	- Lietuvos laisvės lyga

- LNM - Lietuvos nacionalinis muziejus
 ltn. - leitenantas
- MGB - rus. *Министерство государственной безопасности* (Valstybės saugumo ministerija)
 MIC - lot. *Marine immaculatae conceptionis* (Marijos nekalto prasiđėjimo ordinas)
 mjr. - majoras
 MT - Ministrų Taryba
 MVD - rus. *Министерство внутренних дел* (Vidaus reikalų ministerija)
- NKGВ - rus. *Народный комиссариат государственной безопасности* (Valstybės saugumo liaudies komisariatas)
 NKVD - rus. *Народный комиссариат внутренних дел* (Vidaus reikalų liaudies komisariatas)
- OGPU - rus. *Объединенное государственное политическое управление* (Jungtinė valstybinė politinė valdyba)
 OMF - lot. *Ordo fratrum minorum* (Mažesniųjų brolių ordinas)
 PGU - rus. *Первое главное управление* (Pirmoji vyriausioji valdyba)
- pik. - pulkininkas
 pplk. - papulkininkis
 prel. - prelatas
 r. - rajonas
- RFVA - Rusijos Federacijos valstybinis archyvas
 РКР(b) - Rusijos komunistų partija (bolševikų)
 RKRT - Religinių kultūrų reikalų taryba
 RRT - Religijos reikalų taryba
 RSB - Rusijos stačiatikių bažnyčia
 RSBRT - Rusijos stačiatikių bažnyčios reikalų taryba
 SAT - Sentikių aukščiausioji taryba
 SDB - Saleziečių šv. Jono Bosko draugija
 SJ - lot. *Societas Jesu* (Jėzaus draugija)
 SPO - rus. *Секретный политический отдел* (Slaptasis politinis skyrius)
- SSKP - Sovietų Sąjungos komunistų partija
 ТТГКК - Tikinčiųjų teisėms ginti katalikų komitetas

tūkst. - tūkstantis
VDU - Vytauto Didžiojo universitetas
vysk. - vyskupas
VKP(b) - Visasąjunginė komunistų partija (bolševikų)
VLKJS - Visasąjunginė Lenino komunistinė jaunimo sąjunga
VRCVK - Visos Rusijos centrinis vykdomasis komitetas
VUB - Vilniaus universiteto biblioteka

Asmenvardžių rodyklė

A

Abakumov Viktor 109, 121, 139, 141
Adenauer Konrad 169
Akelis Edmundas 101
Aleksejev Valerij 67
Aliulis Vaclovas 107, 166, 240, 247, 262, 280, 281
Ambrasas Konstantinas 248
Ambrazaitis Kazys 84, 85
Anderson J. 15, 193, 197, 251, 273, 283
Andrikonis Juozapas 203, 299, 325
Andriūnas J. 14
Andropov Jurij 273, 275, 292
Aničas Jonas 13, 59, 65, 257
Anilionis Petras 265, 273, 279-288, 293, 297, 299, 301, 303, 305, 307-311, 313
Ardžiūnas Valentinas 14
Arrupe Pedro 273
Ašoklis Fortūnatas 117
Auglys Petras 39

B

Babrauskas B. 285
Bačkis Audrys Juozas 307
Bagdonavičius Vacys 258
Bakšys Povilas 189, 220, 221, 245, 325

Bakučionis J. 313
Balčiūnas J. 187
Balkevičius Vladas 304, 305
Baltinis A. 97
Baltūsis Antanas 100
Baltušis J. 247
Banionis K. 115
Baranauskas Boleslovas 16
Barkauskas Antanas 209, 214, 215, 235, 239, 243, 260, 261, 265, 268
Basys Edmundas 130, 326
Bengsch Alfred 271, 272
Berija Lavrentij 50, 155-157
Bieliauskienė Jadvyga 292
Bielskus J. 92, 115
Blinov 123
Bociurkiv Bohdan 27
Bogomolovaitė Inga 14
Bordonaitė Mira 332
Borisevičius Vincentas 57, 65, 98, 99, 102, 126, 127, 134, 190, 324
Boruta Jonas SJ 6, 255, 297
Bourdeaux Michael 11
Braun Leopold 40
Brazauskas Algirdas 311
Brazys P. MIC 234
Brežnev Leonid 250, 251, 292
Briliūtė Birutė 254-255
Brizgys Vincentas 52, 53, 57, 61, 63-65, 207, 216, 234, 235, 324, 327

- Bronštein-Trockij Lev *ir.* Trockij Lev
- Bružikas Jonas SJ 56, 57
- Bubnys Arūnas 61, 63
- Bubnys Prosperas 243
- Buliauskas Jonas 187
- Bunkus A. 187
- Burnekis Bronius 208, 299
- Buteikis Severinas 56
- Butėnaitė A. 292
- Butkus Viktoras 164, 165, 245, 272
- Buzas Povilas 288
- C
- Carter Jimmy 274
- Casaroli Agostino 228, 229, 236, 237, 309
- Centoza Luigi 54
- Ceplak Jan 28, 29, 31, 36
- Charčev Konstantin 306, 307
- Chruščiov Nikita 157, 159, 184, 194, 199, 219, 224, 226, 228, 241, 319
- Cousins Norman 224
- Č
- Čebrikov Viktor 283
- Čečiurov Leonid 103
- Čegys J. 141
- Čepėnas Juozapas 56
- Čepulis Kazimieras 117
- Čeredniak P. 172
- Česnavičius Aleksandras 283
- Čiumačenko Tatjana 15, 75, 79, 137, 158, 159, 173
- Čižauskas Pijus 215
- D
- D'Herbigny Michel 32, 37
- Daktaras 249
- Danyla Jonas 208
- Dekanozov Vladimir 47, 54
- Diržinskaitė-Piliušenko Leokadija 198, 199, 205, 211, 235, 243, 259, 265
- Dobrovolskis Stanislovas 187
- Dolskij 52
- Dubrovin 129, 131
- Dudko Dmitrij 275
- Dulbinskis Kazimieras 152, 231
- Dulksnys Kazimieras 187, 188, 301, 325
- Dumbliauskas Albinas SJ 248, 285
- Dzvonkowski R. 33, 35, 37, 39
- E
- Eidukas 136, 137
- Endriu Ch. 275
- Ersla vaite Genovaitė 16
- F
- Fedotov 99
- Florent M. 40
- Fotij 77

Freeze G. 29
Frison Aleksandr 40
Furceva Jekaterina 184

G

Gaida Pranas 101, 161
Gaigalaitė Aldona 47
Gailevičius Alfonsas 75, 76, 79,
81, 83, 89, 91-93, 97, 105, 113,
126
Galustian E. 283, 297
Garuckas Karolis 247, 266
Gaškaitė Nijolė 14
Gediminas 163
Gedvilas Mečislovas 56, 77, 80,
81, 86, 89, 91, 93, 96, 98, 116,
117, 120, 161
Gergelis 107
Germantas 302
Giedraitis Merkelis 218
Gily Mykolas 164, 191
Gimbutienė Marija 258
Gintautas 302
Girnius Kęstutis 12, 257
Girnius Saulius 41, 43
Gladkov Piotr 50
Gorbačiov Michail 303, 306, 309
Gordijevskij O. 275
Gostev V. 171, 175
Gregorauskas Marijonas 49
Grigaitis Aleksandras 150
Grigaitis Juozapas 150
Griškevičius Petras 267
Gromyko Andrėj 228, 273

Grubliauskas Juozas 128, 150
Grudis Stasys SJ 124, 152
Gubelman-Jaroslavskij Minėj 30
Gudavičius Juozas 196, 340
Guobužas L. 121
Gustas Juozapas 118, 119
Guščin Vasilij 197
Gutauskas Algirdas 300, 326
Guzevičius Aleksandras 52, 53,
68, 69, 81, 83, 90, 326, 328

H

Hlebovičius Henrikas 62

I, Y

Ignatavičius Zenonas 62, 63,
207, 208
Ylius Antanas 100, 111
Iljičev Leonid 184, 185, 225, 226
Iščenko G. 165
Ivanov 313
Ivanov I. 170

J

Jager Kari 63
Jakub 95
Jakubčionis Algirdas 5, 6
Jakunin Gleb 275, 277
Jalbžykovskis Romualdas 62,
80-83, 325
Jankauskas Liudvikas 141
Janulis Anastazas 288

- Jaseliūnas Egidijus 241, 255
 Jefimov Dmitrij 98, 99, 153
 Jefremov Aleksandr 197, 211
 Jelenskijs 107
 Jeršov 81
 Jokūbauskas Antanas 250
 Jokūbauskis S. 88, 96-98, 101,
 102, 104, 105, 126, 127, 324
 Jonas XXIII 215, 216, 219, 224
 Jonas Paulius II (Karol Wojtyła)
 276, 282, 302, 320, 343, 344
 Jonys Jonas 180, 187, 188
 Jučas Mečislovas 6
 Juknevičius K. 103
 Juodaitis Justinas 18, 92, 104,
 127, 129, 132, 133, 324
 Juozėnas E. 282
 Jurevičius Mečislovas 288
 Jurgaitis Antanas 187, 189
 Jurgis 302
- K**
- Kaganovič Lazar 184
 Kakowskij A. 39
 Kalanta Romas 259
 Kalinauskas Leonas 277
 Kapitančiuk Viktor 275, 277
 Kapralov Piotr 109, 132, 133,
 139, 141
 Karinauskas, V. 303, 313
 Karosas Antanas 94, 103, 325
 Karpov 83
 Karpov Georgij 69, 70, 73, 77, 78
 Karpov I. 85, 86, 113, 133, 140,
 146
 Kašėlionis Bronius 14
 Kašėta Algis 14
 Katilius A. 255, 297
 Kauneckas Jonas 277, 292, 293
 Kauneckis Jonas 207
 Kavaliauskas Algis 121
 Kavaliauskas Česlovas 263
 Keina Algimantas 247, 277, 287
 Kennedy John 219
 Kippas Jonas SJ 152
 Kirejev A. 277, 346
 Kiškis Stanislovas 18, 125, 183,
 187, 188
 Kliučiarev Leonid 52, 53, 55
 Kobulov Bogdan 112, 113
 Koganas Leonas 48
 Kondakov Piotr 157
 Kornilij 77
 Kosygin Aleksėj 248
 Krikščiūnas Romualdas 164,
 165, 233, 236, 246, 247, 249,
 271, 301, 325
 Krivaitis Česlovas 190, 195, 220-
 222, 238, 240, 246, 250, 266,
 279, 300, 326, 339
 Krupavičius Mykolas 50, 51-53
 Kruša Antanas 150
 Kubiliūnas Petras 65
 Kubilius Adolfas 98, 99
 Kunevičius Lionginas 250
 Kuolelis Juozas 305
 Kuraitis Pranas 150
 Kurojedov V. 221, 229, 233, 247,
 249, 251, 260-263, 265, 271,
 281, 283, 301, 342
 Kuznecov Aleksėj 84

L

Laberžė Antonijus 88, 89, 233
Labukas Juozapas 164, 189, 230-233, 235, 244-246, 248-250, 263, 270, 272, 281, 324, 325
Laukaitytė Regina 6, 15, 43, 77, 85, 87, 107, 109, 111, 115, 131, 147
Laurinavičius Bronius 247, 266, 290, 291
Lavreckij I. 225
Lekai Laszko 272
Lelešius Justinas 100
Lengvinienė S. 291
Lenin Vladimir (Uljanov) 24, 25, 27-29, 33
Liaudis Kazimieras 161, 175, 183, 189
Liepa 150
Liepa 181
Lygnugaris P. 189, 284
Linev Andrėj 75
Litkens Sergej 117
Long John 273
Luckus J. 115
Lukša Juozas 100
Lunačarskij Anatolij 30
Lunev K. 169, 217
Luukkanen Art 25-27, 29, 39

M

Mačiulis J. 13
Maglione L. 55
Makuško V. 343

Maldeikis P. 51
Maleckij Antonij 32
Malenkov Georgij 35, 114, 115, 140, 141, 157, 170, 171, 184
Mališkaitė Bernadeta 254
Maniušis Juozas 107
Margis J. 292
Markaitis Aleksandras SJ 187, 188
Markonis Stasys 210
Martavičius Leonardas 53, 123, 128, 129, 131, 133, 139, 169, 217
Martušis Liucijus 85
Marx Kari 23-25
Masilionis Pranciškus SJ 253
Matulaitis-Labukas Juozapas *ir.* Labukas Juozapas
Matulionis Jonas Kastytis 304, 311
Matulionis Teofilis 37, 39, 62, 67, 99, 100-102, 112, 113, 124, 125, 160, 161, 180, 182-185, 188, 189, 217, 218, 220-222, 325, 339
Matulis Jeronimas 92
Mazurienė R. 131
Mažeika Leonas 290
Mažeika Stasys MIC 107, 240
Maželis Petras 133, 134, 145, 160, 162, 163, 173, 176, 177, 183, 190, 220, 221, 231, 325
Mažonavičius Liudvikas 300
Mehnert K. 67
Meidus Juozas 189, 221, 325
Melloni A. 219

Merkys V. 141
Merkys Vytautas SJ 285
Merkulov Vsevolod 82
Metodij 284
Michelevičius Vladislovas 203,
296
Mikojan Anastaz 169, 170
Mintaučkis Jonas 240
Misiūnas Romualdas 213
Misius K. 15, 109
Močius Algimantas 187-189,
278
Moldobajev K. 309
Molotov Viačeslav 72, 75, 84,
169, 184
Morozov 213
Müller Paul 64

N

Načas Eduardas 332
Naumov 107
Navickaitė Genovaitė 288
Neris 133
Neveu Pi-Eugen 37
Nikodem 220, 273
Nikolaj 219
Nykštaitis A. 118
Niunka Vladas 172, 173, 181,
192, 216, 267, 268, 330
Novotny Antonin 140

O

Ochrimenko 101, 103
Odincov M. 33, 35, 73, 185

Olšauskas Konstantinas 206
Orlemanskij Stanislaw 71-73
Orsenigo 54
Oskaras 52, 53
Ovakimian 153

P

Pacelli Eugenijus *ir.* Pijus XII
Padolskis Vincentas 50, 163, 325
Pakalniškis I. 191
Paleckis Justas 126, 127
Paliukas Jonas 240
Paltarokas Kazimieras 10, 45,
92, 93, 98, 100-103, 124, 127,
128, 130, 131, 133, 144, 145,
149, 152, 153, 156, 159-163,
166, 167, 175, 177, 181, 182,
188, 325, 326, 339
Patackas Algirdas 258, 259
Paukštys Bronius 117-119
Paulius VI 227, 246
Pavalkis V. 55
Peris Daniel 30, 31
Petkelytė 107
Petkevičius Juozas 99, 270, 277,
343
Petraitis 167, 183
Petraitis Antanas 56
Petraitis Pranas 56, 57
Petras 302
Petronis Povilas 252, 253, 268
Petrulis A. 14
Pijus XI 37, 38, 43
Pijus XII (Eugenio Pacelli) 37,
66, 86, 100, 162, 214

- Pilypaitis Juozas 86
 Pira La 215
 Pivoriūnas Kazimieras 328
 Pletkus Juozas 231, 232, 325
 Plumpa Petras 268
 Počiulpaitė Alė 254
 Podgornyj Nikolaj 229
 Polianskij Igor 70, 72, 76, 83, 87, 89, 93, 98, 107, 111, 113, 116, 117, 133, 136, 137, 139-141, 147, 149, 153, 155, 157, 159, 161, 169-171, 186
 Ponomarenko J. 193
 Popov 163, 165
 Pospelovskij Dmitrij 35, 68, 69, 303, 309
 Potašenko G. 79
 Povilonis Liudas MIC 208, 233, 236, 240, 246, 271, 272, 280, 281, 290, 300, 301, 310, 324, 325
 Pozdniakov Nikolaj 47, 57
 Pranka Juozas 236, 296
 Pratkelis Leopoldas 240
 Preikšas Juozas 164, 301, 325
 Preikšas Kazys 58, 328
 Pronckietis A. 37
 Pšibilskis Vygintas 6, 15, 173
 Pugo K. 91
 Pukėnas Kazimieras 266
 Puodžiūnas Antanas 117
 Pupaleigis 114
 Pušinis Bronius 78-80, 86, 87, 106-109, 111-116, 118, 119, 127, 132-134, 136-143, 145, 147-157, 159-161, 163-167, 169, 171-175, 177, 182, 183, 186, 317, 329
 Puzinas A. 186, 195, 201-203, 209, 215, 218, 219, 221, 224, 225
 Puzinavičius Bronius 14
- R**
- Rachmankulov M. 281, 282
 Račiūnas Pranas MIC 88, 89, 97, 233, 242, 248, 254, 270, 271, 298
 Ragauskas Jonas 123, 124
 Raišupis Matas 10
 Ramanauskas Pranciškus 101, 102, 161, 324
 Randakevičius Alfonsas 165, 190, 195, 202, 223, 235, 241
 Raslanas Petras 84, 242
 Rasimas 114
 Rauda Petras 187, 237
 Reding Max SJ 169
 Regelson Lev 275
 Reinys Mečislovas 64, 65, 81-83, 92, 95, 97, 98, 100, 101, 103, 124, 126, 127, 130, 161, 312, 325
 Remeikis Tomas 12
 Repšienė Danguolė 291
 Riazanov V. 195
 Rimaitis J. 13, 246
 Roccucci A. 219, 221
 Roncalli Angelo 215

- Rudakov 53
- Rudžionis Steponas 111
- Rugienis Justas 180-183, 186, 187, 189-191, 193, 195, 200-205, 207, 209, 211, 216-219, 232, 233, 235, 237-239, 241, 243, 246, 247, 249, 251, 261, 265, 271, 340
- Ruta 114
- Rūtėnas L. 94, 95
- S
- Sadovskij Jurij 91, 117, 138-143, 165
- Sadūnaitė Nijolė 254
- Samore A. 230
- Saulė 223
- Savickij Adam 82
- Schulenburg 69
- Sedmoj 152
- Sekliuckas 114
- Seliokas Vincas 101
- Semaška Jonas 117
- Semaška V. 115, 150
- Semičiasnyj Vladimir 184
- Sergij 31; 68
- Sibiričev D. 296
- Sirūnas Kazimieras 181
- Skeltys Antanas 118
- Skuodis Vytautas 13, 14, 95, 123, 147, 169, 207, 277
- Skvireckas Juozapas 45, 46, 52, 53, 61, 64-66, 103, 207, 216, 218, 324
- Sladkevičius Vincentas 183, 189, 203, 220, 230, 253, 255, 262, 266, 271, 286, 300-302, 310, 311, 324, 325, 341
- Slipyj Josif 74, 75, 224
- Sloskans Boleslov 32
- Smetona Antanas 41, 45
- Smilgevičius Jonas 151
- Smilgevičius Jonas 284
- Sniečkus Antanas 78, 79, 81, 86, 89, 109, 139, 141, 142, 146, 150, 151, 155, 160, 161, 164, 165, 167, 169, 172, 173, 175, 183, 189, 191-193, 195-197, 205, 213, 218, 219, 223, 235, 241, 262, 318, 328, 339
- Sobolevskij N. 259
- Sockov M. 303
- Solovjov 323
- Spengla Vidas 14, 249, 253, 289, 305, 313
- Springovič Antonij 96, 152, 231
- Stakėnas Vaclovas 277, 304
- Stalin Josif 11, 35, 38, 39, 67, 69, 71-74, 76, 78, 89, 118, 137, 138, 140, 155, 159, 165, 168, 170, 184, 219, 230, 243, 316
- Stancikas Dalius 14
- Stanelytė Jadvyga 253, 278, 288
- Stankevičius Juozapas 18, 19, 92-94, 102-105, 115, 124, 125, 127-130, 132, 133, 144, 145, 147-149, 152, 153, 160, 162-164, 166-168, 170, 171, 175, 181-183, 189, 215-218, 220, 221, 230, 231, 324, 325

- Stankūnas Juozas 100, 101
 Statkevičius K. 203
 Staugaitis Justinas 46
 Stehle H. 55, 73, 229, 307
 Steponavičius Julijonas 162, 163,
 180, 182, 183, 189-191, 195,
 220, 230, 245, 247, 253, 255,
 262, 266, 279, 286, 300, 301,
 306, 312, 325, 326, 339, 341
 Streikus Arūnas 6, 15, 18, 65,
 157, 181, 221, 241, 253, 255
 Strods Peter 152
 Subačius P. 259
 Suslov Michail 80, 81, 83, 137,
 165, 184
 Sušinskas Adolfas 56
 Sužiedėlis Bernardas 131, 133,
 188, 325
 Svarinskas Alfonsas 187, 188,
 270, 277, 288, 292, 293, 311
- Š
- Šapoka Leonas 289-291
 Šarkov Boris 190
 Šaulys Kazimieras 61
 Ščerbakov Vladimir 117
 Šeļepin Aleksandr 184
 Šepetys Lionginas 281, 283, 299,
 305, 308
 Šepetys N. 299
 Šeptickij Andrėj 72-74
 Šeškevičius Antanas SJ 120, 121,
 189, 208, 209, 243, 284
 Šiaudinis M. 39
- Šidlauskas Povilas 195, 339, 340
 Šikšnys V. 241
 Šilius Antanas 99
 Šimkus Jonas 332
 Škarovskij M. 15, 77, 79, 85, 137,
 171, 197, 219, 225
 Šlevas Vytautas 248
 Šliapnikov Piotr 93
 Šliūpas Jonas 46
 Šuliauskaitė Elena 254
 Šumauskas Motiejus 183, 193,
 219
 Švogžlys-Milžinas Nikodemas
 131, 151
- T
- Taagepera Reino 213
 Taločka A. 247
 Tamkevičius Sigitas 250, 254,
 270, 277, 288, 289, 292, 293,
 311
 Tamošiūnienė H. 265
 Tarasov J. 259, 281, 293
 Tardini D. 183
 Tarvydis Mykolas 181
 Taškūnas V. 131
 Terleckas Antanas 259
 Thom Fransua 155
 Tichon 28, 29, 31
 Tyla Antanas 6
 Tininis Vytautas 43
 Tkačenko Ivan 80, 81
 Trinkūnas Jonas 258, 259
 Trockij Lev (Bronštejn) 27-29,
 31, 210

- Trofimov 328
 Truman Harry 104
 Truska Liudas 6, 45
 Tulaba Ladas 18, 81, 164, 215,
 216, 221, 222, 234, 235, 303
 Tumėnas Kazimieras 261, 263,
 266, 267, 271, 282, 283
- U, Ū
- Uljanov-Lenin Vladimir *ir.* Le-
 nin Vladimir
 Urbonaitė Ada 254
 Ūsoris S. 216
 Ušylo Jan 82
- V
- Vaičekonis Pranciškus 236
 Vaičionis Kazimieras 121
 Vaičiūnas Vytautas 288
 Vaičius Antanas 247, 299-301,
 325
 Vaigauskas Henrikas 305
 Vaišnora Juozas MIC 9, 10, 43
 Vaišvilaitė I. 237
 Vaitiekaitis Augustinas 150
 Vaivods Julijan 230, 231
 Valančius Kazimieras 313
 Vardys Vytautas 10, 11, 12, 41,
 43, 47, 95, 296, 297
 Vasiliaskas Kazimieras 187
 Veblaitis P. 55
- Vėlavičius Vincentas 277
 Vitkauskaitė Ona 288
 Vizgirda Vincas 100, 103, 129,
 325
 Volkov A. 141
 Vorošilov Kliment 184
 Vozčikov M. 217
- W
- Waldheim Kurt 251
 Weigel G. 257
 Willebrands 273
- Wojtyfo Karol *ir.* Jonas Paulius II
- Z
- Zdebskis Juozas 241, 243, 249,
 250, 270, 277, 289, 291, 293,
 304
- Zubrus Jonas SJ 285
- Ž
- Ždanov Andrėj 91, 137
 Žeberskis J. OFM 297
 Žemaitis Jonas SDB 225, 247
 Žilys Kazimieras SJ 277, 285
 Žilys S. 222
 Žitkus Kazimieras 181, 203
 Žiugžda Juozas 122, 123
 Žiukelis P. 164, 203
 Žvinys Jonas 60, 61

Turinys

Pratarmė... 5

Įvadas... 7

Sovietų

antibažnytinės politikos Lietuvoje
prielaidos...23

Antireliginė veikla Sovietų Sąjungoje
1917-1939 m. ...23

Katalikų bažnyčios padėtis tarpukario Lietuvoje
ir pirmasis susidūrimas su sovietų režimu
1940-1941 m. ...40

SSRS ir Vokietijos karo patirtis ir jos įtaka
vėlesnei sovietų režimo antibažnytinei
politikai Lietuvoje...60

Antibažnytinės

politikos modelio paieškos Lietuvoje
1944-1949 m...71

Carinės religinės politikos reminiscencijos
ir tautinės Bažnyčios idėja...71

Valdžios prievarta ir Bažnyčios pastangos
apginti tradicines veiklos formas...88

Netvirta

koegzistencija 1950-1964 m...135

Pastangos paversti Katalikų bažnyčią sovietų
režimo užsienio politikos rėmėja... 135

Lietuvos katalikų bažnyčia naujomis sovietų
režimo sąlygomis... 155

Buldozerinis ateizmas Lietuvoje... 184

Antibažnytinė

politika iššūkio akivaizdoje

1965-1990 m. .227

Tikinčiųjų teisių sąjūdžio genezė...227

Seni ir nauji antibažnytinės politikos metodai...250

Paskutinis šaltojo karo etapas ir antibažnytinė
politika Lietuvoje...274

Išvados...315

Priedai... 322

- 1 priedas. Religinio gyvenimo kontrolės sovietinėje Lietuvoje mechanizmas... 322
- 2 priedas. LSSR NKGB-MGB-KGB padaliniai, 1944-1989 m. kontroliavę Katalikų bažnyčios ir kitų konfesijų veiklą...322
- 3 priedas. Civilinės metrikacijos aktų ir religinių apeigų santykis 1957-1985 m. pagal oficialią statistiką, proc. ...323
- 4 priedas. Kunigų skaičiaus kaita Lietuvoje 1945-1989 m....324
- 5 priedas. Vyskupijų valdymas 1944-1990 m....324
- 6 priedas. LSSR valstybės saugumo liaudies komisaro A. Guzevičiaus 1944 m. rugšėjo 4 d. įsakymas NKGB miestų ir apskričių skyriams dėl agentūrinio-operatyvinio darbo tarp katalikų dvasininkų...326
- 7 priedas. Ištrauka iš LKP CK biuro 1948 m. liepos 9 d. posėdžio protokolo - nutarimas „Partinės organizacijos uždaviniai demaskuojant priešišką reakcinės katalikų dvasininkijos veiklą"...328
- 8 priedas. RKRT įgaliotinio 1952 m. parengtas Lietuvos SSR 1944-1953 m. oficialiai uždarytų maldos namų sąrašas...333
- 9 priedas. LSSR KGB 1963 m. vasario 4 d. raštas A. Sniečkui apie padėtį Panevėžio vyskupijoje...339
- 10 priedas. 1976 m. sausio 29 d. RRT patvirtintos rekomendacijos, kaip pagerinti religinių kultūrų įstatymų vykdymo kontrolę Lietuvos SSR...341
- 11 priedas. SSRS KGB PGU 12-ojo skyriaus 1979 m. gegužės 22 d. raštas Ukrainos SSR ir Lietuvos SSR KGB apie šių padalinių galimybių panaudojimą vykdant aktyvias priemones prieš Vatikaną... 343

Zusammenfassung. .347

Šaltiniai ir literatūra . 352

Sutrumpinimai... 360

Asmenvardžių rodyklė...363

Arūnas Streikus
SOVIETŲ VALDŽIOS ANTIBAŽNYTINĖ
POLITIKA LIETUVOJE (1944-1990)

Redagavo *Rima Mekaitė*
Maketavo *Nijolė Juozapaitienė*
Tekstą rinko *Rūta Rutkauskaitė*

SL 2015. 2002 09 17. 19,75 sp. l. Užs. Nr.
Išleido Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras,
Didžioji g. 17/1, LT-2001 Vilnius

Spausdino akcinė bendrovė „Spauda“
Laisvės pr. 60, LT-2056 Vilnius

Kaina sutartinė

Streikus, Arūnas

St311 Sovietų valdžios antibažnytinė politika Lietuvoje (1944-1990) / Arūnas Streikus. - Vilnius : Lietuvos gyventojų genocido ir rezistencijos tyrimo centras, 2002. - 374 p. : iliustr. Santr. vok. - Bibliogr. išnašose. - Pavardžių r-klė: p. 363-372.

ISBN 9986-757-53-3

Šis darbas - tai pirmas nuodugnus sovietų valdžios pastangų sugriauti Lietuvoje Bažnyčią tyrimas, apimantis visą sovietinės okupacijos laikotarpį. Jo empirinį pagrindą sudaro archyviniai dokumentai, kurių daugumos iki šiol nebuvo mokslinėje apyvartoje. Darbe siekta išvengti posovietiniams naujosios Lietuvos istorijos tyrimams būdingo kontekstualumo trūkumo, kai atskiros šio laikotarpio problemos ar režimo politikos aspektai nesiejami su bendra sovietinės sistemos analize, kitais, vienalaikiais Lietuvos istorijos įvykiais, nėra lyginama su kitų panašaus istorinio likimo kraštų patirtimi. Todėl knygoje tiek daug vietos skirta sovietų valdžios ir Bažnyčios konflikto priešistorėi.

UDK 947.45.08 + f23/28+322(474.5)(091)

Gimiau 1973 m. Rokiškyje. Šiame mieste baigiau vidurinę mokyklą ir 1991 m. išvykau studijuoti į Vilniaus universiteto Istorijos fakultetą. 1997 m. įgijau istorijos specialybės magistro kvalifikacinį laipsnį, toliau tęsiau studijas doktorantūroje. 2001 m. apgyniau daktaro disertaciją, dėstau Vilniaus universiteto Istorijos fakultete. Nuo 1995 m. taip pat dirbu Lietuvos gyventojų-genocido ir rezistencijos tyrimo centre (LGGRTC).

Ši knyga - pastarųjų šešerių mano mokslo tiriamosios veiklos metų vaisius. Jos pagrindą sudaro neseniai apginta daktaro disertacija. Kartu joje yra apibendrinami 1997-2001 m. LGGRTC vykdytos istorinių tyrimų programos „Sovietų saldžios antibažnvinė politika ir Bažnyčios priešinimasis jai“ rezultatai.

Nors knygoje yra nagrinėjama daugelis Katalikų bažnyčios padėties aspektų, ji jokių būdu nėra išsami Bažnyčios sovietų okupuotoje Lietuvoje istorija. Šį darbą labiau tiktų laikyti sovietologinio pobūdžio tyrimu daugiausiaidėmesio skiriant sovietų režimo pastangoms Lietuvoje sunaikinti Bažnyčią.

